

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ๒

บทที่ ๑

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ถ้าจะเปรียบเทียบอินเดียเหมือนใบหน้าของหญิงสาว ลังกาก็คือหยาดน้ำตาหยดหนึ่งของเธอซึ่งไหลรินออกมา เนื้อที่ของลังกาประมาณ ๑ ใน ๓ ของประเทศไทย อุดมไปด้วยทิวเขาสูง ทิวเขาที่มีชื่อเสียง คือ ยอดสุมนภู ที่ฝรั่งเรียกว่า "อาดัมพีค"

เนื้อที่ส่วนมากเป็นภูเขา ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก เนื้อที่สำหรับเพาะปลูกในลังกามีน้อยมาก แต่ตามหุบเขามีลำธาร อุดมไปด้วยแร่และพลอยสีต่าง ๆ ลังกาเป็นประเทศหนึ่งที่เกิดพลอย และอัญมณีส่งไปขายตลาดโลก พลอยลังกาได้รับการยกย่องว่า มีน้ำดีเป็นเยี่ยม แม่น้ำลังกามีแต่สายสั้น ๆ ไม่เหมาะแก่การเดินเรือ ลมฟ้าอากาศอยู่ในเขตร้อน คืออยู่ใกล้แนวเส้นศูนย์สูตร ชาวลังกาจึงมีผิวดำสนิททุกคน ไม่มีผิวขาว หรือผิวเหลืองเลย สินค้าออกของลังกาที่ขึ้นชื่อ คือ พลอยชา น้ำตาล

พลเมืองของลังกามีทั้งหมด ๑๐ ล้าน เป็นชาวลังกาแท้ ๆ ๗ ล้าน นอกนั้นเป็นชาวทมิฬซึ่งมีประมาณ ๑ ล้าน และคนชาติอื่น ๆ อีก ใน

ประวัติพุทธ(๒) - หน้า 2

จำนวนพลเมืองนี้ปรากฏมีผู้นับถือพุทธศาสนาประมาณ ๑๐ เปอร์เซนต์ ศาสนาที่รองลงมาได้แก่ศาสนาฮินดู ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก และ ศาสนามุสลิม ลังกาได้รับการยกย่องว่า เป็นไข่มุกแห่งเอเชีย เพราะ เป็นศูนย์กลางของบรรดาเรือสินค้าในระหว่างยุโรป กับเอเชียและแอฟริกา ปัจจุบันนี้เมืองโคลัมโบเป็นเมืองหลวงมีพระสงฆ์ทั้งหมดประมาณ ๑ หมื่นรูป แบ่งเป็น ๓ นิกาย คือ

๑. สยามนิกาย หรืออุบาลีวงศ์ มีพระมากประมาณ ๘ พันรูป

๒. อมรปุรินิกาย หรือมรัมมังคี มีพระอยู่ราวเกือบ ๒ พันรูป และ

๓. รามัญนิกาย เป็นนิกายเล็กที่สุด ทั้ง ๓ นิกายยังแบ่งเป็น สาขาแตกแยกกันไป ตามสำนักต่าง ๆ

การศึกษาของพระ มีมหาวิทยาลัย ๒ แห่ง คือ

๑. วิทโยปรีเวณ และ

๒. วิทยาลังการะ

ประวัติชาติลังกา

ชาวพื้นเมืองของลังกาเป็นพวกรากลษส ได้แก่คนป่าที่ยังไม่มีวัฒนธรรม กินเนื้อดิบเป็นอาหาร เช่นเดียวกับพวกคนป่าในหมู่เกาะอันดามัน ในมหาสมุทรอินเดีย หรือพวกคนป่าในทวีปออสเตรเลีย เป็นต้น เพราะฉะนั้น วรรณคดีโบราณของอินเดียจึงเล่าถึงเรือสินค้าที่ไปแตก ณ เกาะลังกา ถูกพวกรากลษสจับคนกินเป็นอาหาร ต่อมาในราว

ประวัติพุทธ(๒) - หน้า 3

สมัยพุทธกาล หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย ชาตัทธาวิท (ฝรั่งเรียกเพี้ยนเป็นคราเวียดิน) ได้อพยพจากแหลมอินเดีย เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในลังกา ต่อมาจึงมีพวกอารยันอพยพตามเข้ามา พวกนี้ได้มาสอนอารยธรรมแก่ชาวพื้นเมือง ในรามายณะ กล่าวถึงท้าวราพณ์เป็นวงศ์พรหมเมศ แสดงว่าเป็นบรรณะพราหมณ์ เป็นผู้มีอิทธิพลครอบงำลังกาในครั้งนั้น ต่อมาถูกพวกวรรณะกษัตริย์ซึ่งมีพระรามเป็นหัวหน้าเข้ามาทำลาย เรื่องราวนี้เป็นเทพนิยาย แต่มีข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ คือ :-

พวกอารยันได้เข้ามาตั้งบ้านเมืองในลังกาแล้วก่อนพุทธกาล แต่หลักฐานที่เป็นความจริงนั้น ปฐมกษัตริย์ของอารยันคือ พระเจ้าวิชัย ซึ่งเป็นผู้มีเชื้อสายกษัตริย์ในเบงกอล มีนครอนุราชปุระเป็นเมืองหลวง สืบลำดับวงศ์มาถึงสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ซึ่งเป็นอภิรัฐสหายของพระเจ้าอโศก เมื่อพระเจ้าอโศกเลื่อมใสพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ก็ได้ส่งโอรสและธิดา คือพระมหินทเถระและสังฆมิตตาเถรี นำพุทธศาสนา มาแพร่หลายในลังกาเป็นครั้งแรก พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ได้ทรงพบพระมหินท์ครั้งแรก ณ มหาเมฆวันอุทยาน และทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อุทิศมหาเมฆวันอุทยานเป็นวัด ซึ่งต่อมาได้พัฒนาขึ้นเรียกว่า "วัดมหาวิหาร"

พระพุทธศาสนาที่เข้าสู่ลังกานั้นเป็นนิกายเถรวาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นวิภิกขวาทิ กล่าวคือ เป็นแบบซึ่งได้ตกลงยุติกันในที่ประชุมตติยสังคายนา พระมหินท์ไปลังกาครั้งนี้ท่านได้นำพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปด้วย และนางสังฆมิตตาเถรีก็ได้นำกิ่งพระศรีมหาโพธิ์จาก

พุทธศาสนาไปปลูกในลังกาเป็นปฐม พระนางเองได้เป็นอุปัชฌายะบรรพชา
อุปสมบทสตรีลังกา ซึ่งมีพระนางอนุพาเทวีเป็นประมุข ตั้งคณะภิกษุณี
ขึ้นในลังกา ต่อมา ถึง พ.ศ. ๔๐๐ เศษ ในแผ่นดินพระเจ้าวัญญुकามินีอภัย
พระองค์ได้เสวยราชสมบัติแก่ข้าศึก เสด็จลี้ภัยไปช่องสุเมถัมภ์ ในระหว่าง
นั้นพระองค์ได้รับอุปถัมภ์จากพระเถระรูปหนึ่งชื่อพระมหาติสสะ เมื่อ
พระองค์กลับขึ้นเสวยราชย์ใหม่ ได้ทรงให้ทำสังคายนา ทรงยกย่อง
พระมหาติสสะพร้อมทั้งสร้างวัดให้ คือวัดอภัยคีรีวิหาร พวกคณะมหา
วิหารไม่พอใจ ประณามพระมหาติสสะว่า ประจบคลุกหัดล่เลยเป็นเหตุให้
แตกเป็น ๒ คณะใหญ่ คือ:-

คณะมหาวิหารพวกหนึ่ง

คณะอภัยคีรีวิหารพวกหนึ่ง

จำเดิมแต่นั้นมา สังฆมณฑลในลังกาก็แตกออกเป็น ๒ คณะ แต่
เป็นนิกายเถรวาทนิกายเดียวกัน มีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างกัน คือ

๑. คณะมหาวิหาร เป็นฝ่ายอนุรักษนิยมอย่างเคร่งครัด ตั้ง
ข้อรังเกียจภิกษุต่างนิกายว่าเป็นอสังฆชีบบ้าง ปาปภิกษุบบ้าง เป็นพวก
สังฆธรรมปฏิรูปบบ้าง พวกมหาวิหารสามารถรักษาความบริสุทธิ์ของธรรม
ในนิกายเถรวาทไว้ได้อย่างสมบูรณ์ ไม่ได้ยอมให้แก้ไขเปลี่ยนแปลง
ใดๆ ทั้งสิ้น

๒. คณะอภัยคีรีวิหาร เป็นคณะเสรีนิยม ไม่รังเกียจภิกษุต่าง
นิกาย ยินดีต้อนรับเอาความคิดเห็นของต่างนิกายเข้ามา เพราะฉะนั้น
เมื่อเกิดมีมหายานขึ้นแล้ว อภัยคีรีจึงเป็นศูนย์สำคัญแห่งหนึ่งของมหายาน
ได้ลังกาด้วย

ประวัติพุทธ(๒) - หน้า 5

ในศตวรรษที่ ๕ เมื่อนักธรรมจาริกจีนฟาเหียนได้ค้นพบพระวินัยปิฎกของนิกายมหาสังฆิกะ ในอภัยคีรีวิหารนี้ พระตันตธาตุก็เป็นปูชนียวัตถุสำนักนี้ ฟาเหียนได้บันทึกถึงพระแก้วมรกตในลังกา "พระพุทธรูปองค์นี้แต่เดิมมีเพชรเม็ดใหญ่ ประดับเป็นอุณาโลม ต่อมาเมื่อโจรคนหนึ่งเข้าไปลัก พระปฏิมาสำแดงปาฏิหาริย์ลอยขึ้นเหนือบัลลังก์ โจรผู้นั้นตัดพ้อว่า ปางเมื่อพระมหาสัตว์ยังบำเพ็ญบารมีอยู่นั้น แม้แต่เลือดเนื้อชีวิต พระองค์ก็อาจสละได้ ก็เหตุใด บัดนี้พระปฏิมาจึงหวงแหนเพชรเพียงเม็ดเดียวเล่า พอว่าเช่นนั้นองค์พระปฏิมาจึงก้มลงพระเศียรต่ำลง โจรจึงแกะเพชรไปได้สะดวก เมื่อราชบุรุษจับได้ โจรก็ยืนยันว่า "ได้รับมาจากองค์พระปฏิมาเอง พระราชาพร้อมด้วยบริษัทยิ่งไปสอบสวนเห็นความจริง พระองค์จึงขอให้เพชรเม็ดนั้นกลับคืนเป็นพุทธรูชา" ไม่มีหลักฐานใดที่จะพิสูจน์ว่า พระแก้วองค์นั้นจะเป็นองค์เดียวกับของไทยหรือไม่

พระพุทธโฆษาจารย์เถระ

ในรัชสมัยพระเจ้ามหารามแห่งลังกา ได้มีการฟื้นฟูวรรณกรรมภาษาบาลีขึ้นขนานใหญ่ เป็นผลงานของคณะมหาวิหาร ผลงานนี้ทำให้มหาวิหารรุ่งโรจน์นำหน้าอภัยคีรีวิหาร คณาจารย์ผู้มีบทบาทสำคัญในการทำงานดังกล่าวนี้คือ พระพุทธโฆษาจารย์ ท่านผู้นี้เป็นชาวอินเดีย เกิดในศตวรรษที่ ๕ เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด ภายหลังออกบวชในพระพุทธศาสนา ปัญหาเรื่องชาติภูมิของท่าน ยังมีข้อสงสัย ถ้าเชื่อตาม

ตำนาน ซึ่งเป็นเรื่องแต่งภายหลังช้านาน ท่านก็เป็นชาวมคธ เกิดในบริเวณตำบลพุทธคยา แต่ศึกษาจากผลงานของท่านแสดงว่า ท่านไม่ค่อยรู้ถึงเรื่องภูมิศาสตร์ทางภาคเหนือของอินเดียมากเท่ากับที่ท่านรู้ภูมิศาสตร์ในแถบใต้ของอินเดีย เพราะฉะนั้น จึงมีผู้สันนิษฐานว่าท่านเป็นชาวอินเดียใต้มากกว่าที่จะเป็นชาวมคธ ท่านปรารถนาเหตุที่จะเขียนอรรถกถาแห่งพระอภิธรรม แต่ขาดแคลนตำราค้นคว้า อุบัติมาของของท่านจึงแนะนำว่า ควรไปเขียนที่ลังกา เพราะมีตำรับตำราสมบูรณ์ แต่ก่อนหน้าที่ท่านจะไป ท่านได้เขียนคัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์ขึ้น ซึ่งเป็นหนังสือเล่มเดียวของท่านที่ไม่มีต้นฉบับที่เหลืออยู่เลยในปัจจุบัน ขณะที่ท่านเดินทางมาลังกา ได้สวนทางกับคณาจารย์อีกรูปหนึ่ง คือพระพุทฺธทตตอาจารย์ ซึ่งเป็นชาวเมืองกาญจิปุระในอินเดียใต้ และไปลังกาด้วยวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน แต่ทำงานไม่สำเร็จ พระพุทฺธทตตได้เขียนปกรณ์สำคัญในลังกา ชื่อ "อภิธรรมาวตาร" และอรรถกถาส่วนหนึ่งของขุททกนิกาย คำอธิบายพระวินัย ชื่อ "อุตตรวินิจฉัย" แต่งานทั้งหมดนี้ คณะสงฆ์ลังกาไม่สนับสนุนยกย่อง เมื่อพระพุทฺธโฆษาจารย์ไปถึง ท่านได้พักอยู่ ณ กันถกปริเวณ ในมหาวิหาร คือหอสมุดของวัดนั่นเอง

ขณะนั้นอธิการบดีแห่งมหาวิหาร คือ พระสังฆปาละให้ทดสอบภูมิรู้ของพระพุทฺธโฆษะ และทฤทธิของท่าน ก่อนที่จะมอบงานสำคัญให้ พระสังฆปาละ จึงได้ยกบาลีพุทธภาษิตบทหนึ่งให้พระพุทฺธโฆษะแต่งแก้ และคำแก้กระทู้บทนั้นสำเร็จเป็นปกรณ์ชื่อวิสุทธิมรรคขึ้น หนังสือเล่มนี้เพียงเล่มเดียว ก็เพียงพอที่จะทำให้ชื่อเสียงของผู้แต่งเป็นอมตะ โดย

ท่านผู้แต่งไม่ต้องทำงานอื่นใดอีกเลย วิสุทธิมรรคเท่ากับย่อพระไตรปิฎก
หมด แต่ก่อนหน้านี้ได้มีคณาจารย์อีกรูปหนึ่ง เป็นฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ชื่อ
อุปติสสะ ได้เขียนปกรณ์ ชื่อ "วิมุตติมรรค" ขึ้น เนื้อความไม่แตกต่าง
กับวิสุทธิมรรคนัก พระพุทธโฆษะ อาจจะได้ความคิดจากคัมภีร์ วิมุตติ-
มรรคมาก่อน แต่เมื่อท่านเขียนวิสุทธิมรรคขึ้น ก็เป็นการยืนยันมติของ
คณะมหาวิหาร และนี่เองอาจจะเป็นจุดแตกต่างระหว่าง ๒ ปกรณ์นี้
คณะสงฆ์มหาวิหารประชุมกันพิจารณาคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ตัดสินเป็น
เอกฉันท์ว่า เป็นหนังสือเยี่ยม จึงได้มอบความไว้วางใจแก่พระพุทธ-
โฆษะ ให้ทำหน้าที่ชำระวรรณกรรมภาษาบาลีทั้งหมด โดยถ่ายถอดจาก
ภาษาสันสกฤตเป็นมคธ ผลงานนี้คือ บรรดาอรรถกถาทั้งหลาย ซึ่งฉบับ
โบราณมีอยู่ ๓ ฉบับ เป็นฉบับมาตรฐาน คือ :-

๑. มหาอรรถกถา

๒. กุรุนทีอรรถกถา

๓. ปัจฉิมอรรถกถา

นอกจากนี้ยังมีอรรถกถาปลีกย่อย เช่น อัมภกอรรถกถา สังเขป
อรรถกถา พระพุทธโฆษะได้ชำระแล้วเขียนอรรถกถาขึ้นใหม่ คือเขียน
สมันตปาสาทิกายัชฎกถา เขียนกัณฐกถา แก้วปากิโมกข์ เขียน
สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสุทนี มโนรตปุรณี สารัตถปกาสินี และ
ชาตกัตถกถา รัมมปทัฎฐกถา แก้วพระสูตร และเขียนอรรถกถา สัมโมห-
วิโนทนี ปรมัตถทีปนี แก้วพระอภิธรรม อรรถกถาที่ท่านทำนี้ เรียกว่า
นวอฎฐกถา

ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๗ ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพหุมหาราช ซึ่งตั้งเมืองหลวงอยู่ที่ปรัตตินคร หรือโปโพนนรุวะ ได้ทรงอุปถัมภ์คณะสงฆ์ ซึ่งสืบสายมาจากฝ่ายมหาวีหาร ประชุมแต่งฎีกา มีพระมหากัสสปะ แห่งอุทุมพรคีรีวิหาร เป็นประมุข ในการนี้พระสารีบุตร ได้เขียนสารัตถทีป ฎีกาพระวินัย พระอนันตทาจาร์ยได้เขียนมูลฎีกา แก่พระอภิธรรม และมีคณาจารย์ต่อมาอีกหลายรูป ได้แต่งฎีกาบ้าง อนุฎีกาบ้าง เป็นเหตุให้พุทธศาสนานิกายเถรวาทสำนักมหาวีหาร แพร่หลายออกไปในต่างประเทศมี ไทย พม่า มอญ ลาว เป็นต้น

ศาสนิกย์ในลังกา

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพหุแล้ว ลังกาก็ได้รับภัยรุกรานจากพวกทมิฬเนื่อง ๆ พอเข้าศตวรรษที่ ๒๐ พวกล่าอาณานิคมชาวยุโรป มีโปรตุเกส สเปนญ ได้ออกมาล่าอาณานิคมในตะวันออก พวกนี้ถือเอกสารแผ่คริสต์ศาสนาเป็นหัวใจ เมื่อยึดได้เมืองใดก็พยายามบังคับให้ประชาชนรับนับถือคริสต์ศาสนา โปรตุเกส ได้เข้ายึดลังกา ก่อน เพราะเห็นว่าเป็นเกาะชุมทางระหว่างยุโรป กับตะวันออกไกล เวลานั้นลังกาได้แบ่งแยกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อยจึงไม่มีกำลังต่อสู้พวกโปรตุเกส โปรตุเกสได้ยึดเอาดินแดนตามฝั่งทะเลไปหมดคงเหลือแคว้นอิสระในใจกลางเกาะ ที่โปรตุเกสไปไม่ถึง โปรตุเกสได้ตั้งกฎหมายริดภาษีแก่ครอบครัวที่เป็นชาวพุทธอย่างรุนแรง ผู้ใดยอมนับถือคริสต์ศาสนา ก็ได้สิทธิไม่ต้องเสียภาษี จึงมีชาวลังกาเข้ารับจำนวนมาก รวมทั้ง

ประวัติพุทธ(๒) - หน้า 9

กษัตริย์องค์หนึ่งในเมืองโคลัมโบด้วย คือ พระเจ้าธรรมปาละ เมื่อเข้ารีตแล้วเปลี่ยนชื่อว่า "ตองยวง" โปรตุเกสสั่งให้ตองยวงมอบพระเจี๊วแก้วให้ แล้วหัวหน้าบาทหลวงคาทอลิกได้ใช้ครกตำพระเจี๊วแก้วต่อหน้าชาวลังกา จนทำลายไปหมด รัฐบาลโปรตุเกสได้ออกเหรียญที่ระลึกในงานนี้ รูปของเหรียญด้านหนึ่ง เป็นรูปสำเร็จราชการโปรตุเกส มีจารึกว่า "ผู้พิทักษ์ศาสนาอันเที่ยงแท้" อีกด้านหนึ่งเป็นรูปบาทหลวงตำพระเจี๊วแก้ว โป๊ปกรูโรมได้ส่งศาสนมาแสดงความยินดี ที่พวกสาวกของเราสามารถทำลายปูชียวัตถุของชาวพุทธได้

ในเวลานั้นยังเหลือรัฐเอกราชในใจกลางเกาะ ซึ่งมีพระเจ้าวิมลธรรมสุริยะเป็นผู้ครอง ก็ประกาศว่า พระเจี๊วแก้วที่แท่นนั้นอยู่ในแก้วนของพระองค์ซึ่งมีเมืองสิงขันนคร (คือเมืองแกนดิเดียวนี้) ที่พวกมิชชันนารีเอาไปทุบต่อยทำลายนั้นเป็นของปลอม พระพุทธศาสนาของลังกาในใจกลางเกาะจึงรอดอันตรายจากพวกโปรตุเกสไปพักหนึ่งพอดี พวกฮอลันดาตามพวกโปรตุเกสออกมาล่าอาณานิคม ฝรั่งเศสชาตินี้เป็นศัตรูกันทั้งการเมือง และศาสนา คือ พวกโปรตุเกสนับถือนิกายโรมันคาทอลิกอย่างเคร่งครัด ส่วนพวกฮอลันดานับถือนิกายโปรเตสแตนต์อย่างเคร่งครัด และต่างมีนโยบายขยายอาณานิคมในภูมิภาคเดียวกัน พวกเจ้าเมืองลังกาตามฝั่งทะเลจึงติดสินบนพวกฮอลันดาให้ช่วยขับไล่พวกโปรตุเกส ฮอลันดาได้ยึดหมู่เกาะอินโดนีเซียเป็นป้อม แล้วทุ่มกำลังไล่โปรตุเกสตกเกาะลังกาไป แต่ลังกาก็เปรียบเสมือนหนีเสือปะจระเข้ ฮอลันดา ได้เรียกเอาสินบนเป็นบ้านเป็นเมือง แล้วเข้ายึดดินแดนที่

โปรตุเกสเคยยึดมาก่อน จึงเกิดสงครามกับพวกชาวเกาะลังกาเสียเปรียบตามเคย ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่เกิดการเปลี่ยนเจ้าเมืองครอบครองนี้เอง คณะสงฆ์ของลังกาเสื่อมทรามจนกระทั่งไม่มีการอุปสมบทติดต่อกันเป็นระยะสิบ ๆ ปี เพราะเหตุดังนี้ :-

๑. ต้องทำสงครามกับพวกโปรตุเกส และฮอลันดา

๒. ถูกพวกฝรั่งสองชาตินี้ออกกฎหมายกดขี่ พระพุทธศาสนา เช่นห้ามบวชพระเป็นต้นในเขตของเขา

๓. ประชาชนที่โง่เขลา ตามชายฝั่งยอมรับอามิสสินจ้างพวกคริสเตียน เข้ารีตละทิ้งพระพุทธศาสนาไปหมด พระสงฆ์ขาดผู้อุปถัมภ์

๔. พวกชาวพุทธลังกาเองในใจกลางเกาะ มัวแต่รบพุ่ง
แก่งแย่งความเป็นใหญ่กัน ไม่มีเวลาหรือผู้สนใจในการค้ำชู
พระศาสนาไว้

๕. เกิดมหาทุพภิกขภัย จนกระทั่งพระต้องทิ้งวัด

ประมวณเหตุการณ์เหล่านี้ทำให้ลังกาไม่มีภิกษุเหลืออยู่เลย แม้แต่รูปเดียว มีแต่สามเณรอันมีสามเณรสรณังกรเป็นหัวหน้า

พระสงฆ์สยามวงศ์

ในรัชสมัยพระเจ้ากิตติราชสิงหะ เมืองสิงหขันธ์นครราบคาบ เป็นปกติ เวลานั้นมีสามเณรผู้ใหญ่รูปหนึ่ง ชื่อสรณังกร ได้ทูลขอให้ พระราชาส่งทูตมาขอสมณวงศ์จากกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าบรมโกษฐ์ จึง

โปรดให้จัดคณะสงฆ์ไทย ซึ่งมีพระอุบาลีแห่งวัดธรรมาราม เป็นหัวหน้า คณะออกไปอุปสมบทชาวลังกา พระอุบาลีได้ไปทำพิธีผูกพัทธสีมา ณ วัดบุพพาราม และให้การอุปสมบทสามเณรสรณังกรเป็นรูปแรก ท่านผู้นี้ต่อมาได้เป็นสังฆราชในลังกา พระอุบาลีได้บรรพชาอุปสมบทกุลบุตร ชาวลังกาทั้งหมดหลายพันรูป คณะสงฆ์ที่เกิดขึ้นใหม่นี้จึงได้ชื่อว่า "สยามวงศ์" หรือ "อุบาลีวงศ์" และพระอุบาลีนั้น ต่อมาได้อาพาธถึงมรณะ ในลังกานั้นเอง ปัจจุบันสถูปบรรจุอัฐิของท่านยังปรากฏอยู่ อาสนะที่ท่านที่บวชกุลบุตร ตลอดจนพัทธสีมาที่ท่านใช้ประจำ ยังรักษาไว้คงรูปเดิม จัดเป็นปูชนียวัตถุของพระสงฆ์ในนิกายสยามวงศ์ ในสมัยเดียวกันนั้น ได้มีสามเณรลังกาอีกคณะหนึ่งออกไปอุปสมบทในพม่า เมื่อกลับมาแล้วก็ตั้ง "อมรปุรณิกาย" ขึ้น ยังมีอีกพวกหนึ่งไปบวชแต่เมืองมอญเข้ามาตั้ง "รามัญนิกาย" ขึ้น ข้อที่ผิดกันก็คือ ภิกษุในสยามนิกายนั้นส่วนมาก เป็นผู้ดี คนชั้นสูงนิยมบวชกันโดยมาก ไม่นิยมรับคนชั้นต่ำเข้ามาบวช เพราะฉะนั้น คนชั้นต่ำจึงหันไปบวชใน อมรปุรณิกาย และรามัญนิกาย

เสียดเอกราชแก่อังกฤษ

เมื่อพระเจ้ากัตติราชสิงหะสิ้นพระชนม์ไปแล้ว มีกษัตริย์ครองราชย์ต่อมาอีกสององค์ แต่อ่อนแอ เกิดแก่งแย่งชิงดีกันในระหว่างพวกราชวงศ์กับพวกขุนนาง พอดีฮอลันดาทำสงครามแพ้อังกฤษ อังกฤษได้เข้ามาครอบงำลังกา พวกขุนนางไปฝักใฝ่กับอังกฤษแล้วให้ถอดพระเจ้าแผ่นดินออกเสียดผนวกเกาะลังกาเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ขุนนาง

ลังกาจึงเป็นผู้ชักศึกเข้าบ้าน และขายเอกราชของลังกาไป เพราะความที่ตนเกลียดชังพระราชทานั้น

อังกฤษเป็นชาติปกครองอาณานิคมที่ดียิ่งกว่าชาติทั้งหลาย คือไม่ต้องเสรีภาพทางศาสนา และพยายามทำนุบำรุงท้องถิ่น และการศึกษาให้ด้วย เมื่อตอนลังกาเสียเอกราชแก่อังกฤษใหม่ๆ สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ ของไทย ได้ส่งสมณทูตออกไปสืบดูเหตุการณ์พระศาสนาในลังกามีพระอาจารย์ดีและพระอาจารย์เทพเป็นหัวหน้ารัฐบาลอังกฤษได้ให้การอุปถัมภ์ทั้งไปและกลับ ปรากฏตามรายงานของท่านว่า "คณะสงฆ์ลังกาแตกแยกเป็นก๊กเป็นเหล่า ทะเลาะเบาะแว้งทุ่มเถียงกัน แข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน และป้ายสีให้ร้ายกันเพียงแต่ต้องการจะเอาหน้ากับสมณทูตไทย ก็ถึงกับทะเลาะแย่งชิงกันเสียแล้ว"

การต่อสู้กับพวกคริสเตียน

คริสตจักรโรมัน คาทอลิก ซึ่งมีอิทธิพลในลังกาตั้งแต่สมัยพวกโปรตุเกสยังคงรักษาอิทธิพลของตัวเอง เพราะอาศัยอามิสสินจ้าง ชาวลังกาที่ยากจนไร้การศึกษา จึงไปฝากฝังกับพวกนี้ส่วนมาก การศึกษาของลังกาอยู่ในกำมือของพวกคริสเตียน เพราะฉะนั้น บุคคลที่มีฐานะดี การงานดีส่วนใหญ่สำเร็จจากโรงเรียนคริสเตียนเหล่านี้ ชาวพุทธตามฝั่งทะเลถูกกดหัวมานานเป็นศตวรรษ เมื่ออังกฤษเข้ามาปกครอง อังกฤษให้เสรีภาพทางศาสนาขึ้น ชาวพุทธจึงเริ่มรณรงค์ต่อสู้กับพวกคริสเตียนอย่างเปิดเผย พระคุณานันทเถระ แห่งโกฏูเหนือ ได้ทำพวกคริสเตียนได้วาทีกลางแปลงครั้งแรก สนามได้วาทีกำหนดขึ้นที่เมืองปนทุระ ใช้เวลา

ติดต่อกัน ๓ วัน ในท่ามกลางชาวพุทธและคริสเตียนจำนวนแสน ท่าน
คุณานันทะได้หักล้างวาทะของพวกคริสต์ย้อยับปราชัยไป ทำให้ชาว
พุทธมีกำลังใจในการต่อสู้มากขึ้น พอดีกับชาวอเมริกันคนหนึ่งนับถือ
พุทธศาสนาชื่อ ออลคอต (พันเอก) ได้เดินทางมาลังกาเป็นผู้นำชาวพุทธ
เรียกร้องให้อังกฤษยกเลิกกฎหมายที่ไม่เสมอภาคสำหรับชาวพุทธ ซึ่ง
พวกโปรตุเกส และฮอลันดาสร้างไว้ ต่อมาคณะสงฆ์ลังกาได้ตั้งวิทยาลัย
การศึกษาพระสงฆ์ชั้นสูงขึ้น ๒ แห่ง คือ วิทยาลัยลังการะแห่งหนึ่ง วิท-
โยทยปรีเวณแห่งหนึ่ง ทั้งสองแห่งได้ผลิตธรรมทูตออกมาต่อสู้กับพวก
คริสเตียน

ต่อมาท่านศรีเทวมิตรธรรมปาละ ได้ตั้งมหาโพธิสมาคมขึ้นฟื้นฟู
ชาตินิยมของลังกา พร้อมกับฟื้นฟูพระพุทธศาสนา สมาคมยุวพุทธิกะแห่ง
สากลสิงหล ซึ่งเป็นสมาคมมีอิทธิพลที่สุด มีสมาชิกกว่าแสนคน ได้
รณรงค์ต่อสู้ สมาคมได้ตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวินอาทิตย์ขึ้นจำนวนพัน ๆ
แห่ง งานสังสรรค์กระทำทุกวันนี้ ลังกามีนักเรียนวินอาทิตย์ถึง ๒
แสนคน เมื่อลังกาได้รับเอกราช ลังกาเป็นผู้ริเริ่มตั้งองค์การพุทธศาสนิก
สัมพันธ์แห่งโลกขึ้น การประชุมครั้งแรกได้จัดทำขึ้นที่โคลัมโบ ครั้งต่อมา
ที่ญี่ปุ่น พม่า ไทย เนปาล และเวียดนามไทยอีก

บทที่ ๒

พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ตอน ๑

คำว่า สุวรรณภูมิ ปรากฏมีในชาดกของพระพุทธศาสนา เช่น ในมหาชนกชาดก เล่าเรื่องพระโพธิสัตว์ขออนุญาตมารดาไปเลี้ยงโศกยัง สุวรรณภูมิ แล้วเรือแตกกลางทะเล ในสังขพราหมณ์ชาดกกล่าวว่า พระโพธิสัตว์ลงเรือไปค้าขายหากินทางสุวรรณภูมิ เพื่อนำมาบริจาคทาน จึงเป็นหลักฐานยืนยันว่า ชาวอินเดียไปมาค้าขายกับชาวสุวรรณภูมิแต่ก่อน พุทธกาลแล้ว ครั้นถึงรัชสมัยพระเจ้าอโศกจึงได้ส่งสมณทูตมาสู่สุวรรณภูมิ สุวรรณภูมิยังเป็นที่รู้จักของจีนและชาวโรมันอีกด้วย สินค้าเครื่องเคลือบของจีนเมื่อจะส่งไปขายยังโลกภาคตะวันตก จะต้องส่งมาไว้ที่ชายฝั่งของประเทศไทย ที่นั่นมีพ่อค้าชาวอินเดียและอิหร่านมาซื้อ แล้วขนใส่เรือข้ามช่องแคบมลายูไปยังเมืองมสุลีปตัม หรือบรรทุกเรือพวกอิหร่านไปยังอ่าวเปอร์เซีย จากนั้นจะถูกนำไปสู่ไคโรในอียิปต์ หรือเมืองคอนสแตนติโนเปิลและเวนิสในยุโรปได้ จากการขุดค้นที่ตำบลพงตึก อำเภอ บ้านโป่ง ได้พบโคลมของพวกโรมันที่นครปฐม ขุดได้ตะเกียงแบบโรมัน แสดงว่าดินแดนแถบนี้ เคยเป็นเมืองท่าในยุคโบราณมาแล้ว ในจดหมายเหตุของกรีกกล่าวถึงแดนทองว่า ไครเส ซึ่งคงหมายถึงสุวรรณภูมินั่นเอง ในดินแดนดังกล่าวนี้มีแม่น้ำใหญ่สี่สาย ต่างสายเป็นอิสระแก่กัน คือ

แม่น้ำแดงในประเทศญวน แม่น้ำโขงในประเทศลาวและเขมร แม่น้ำ
อจิรวดีในพม่า แม่น้ำเจ้าพระยาในประเทศไทย คำว่าสุวรรณภูมิน่าจะ
มีความหมายกว้าง ๆ ครอบคลุมดินแดนอันใหญ่โต นี้ ๓ ดินแดนนี้มี ๖
ประเทศ คือ

ไทย เนื้อที่ ๕๑๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร พลเมือง ๒๘ ล้าน
พม่า เนื้อที่ ๖๗๖,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร พลเมือง ๒๒ กว่าล้าน
ญวน เนื้อที่ ๓๑๑,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร พลเมืองกว่า ๒๕ ล้าน
เขมร เนื้อที่ ๑๗๒,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร พลเมืองกว่า ๕ ล้าน
ลาว เนื้อที่ ๒๓๖,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร พลเมือง ๒ ล้าน
มลายู เนื้อที่ ๓๓๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร พลเมืองราว ๑๐ ล้าน

มนุษย์ดึกดำบรรพ์ในสุวรรณภูมิ คือ พวกมนุษย์ยุคหินซึ่งมีอายุ
๓๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว ครั้นต่อมาในราว ๒๐,๐๐๐ ปี มนุษย์โบราณพวก
นี้ เริ่มรู้จักการเพาะปลูกหุงต้ม รู้จักขัดเกลาหินให้เป็นรูปร่างมีคม เรียก
ว่ายุคหินขัด นักโบราณคดีได้พบเครื่องมือโบราณของมนุษย์ ๒ จำพวกนี้
ทางภาคใต้ของประเทศไทย และทางภาคใต้ของประเทศญวน เชื้อสาย
มนุษย์เหล่านี้ในปัจจุบันนี้ได้แก่พวกเงาะป่าในแหลมมลายู และพวกคน
ป่าใน "เกาะอันดามัน" (เกาะอันดามัน อยู่ในทะเลอ่าวเมาะตะมะ ใกล้
มาทางแหลมมลายูและเมืองตะนาวศรี) จำเนียรกาลล่วงมามีมนุษย์พันธุ์
อื่นอพยพเข้ามาสู่สุวรรณภูมิ แบ่งออกเป็นพวกใหญ่ ๆ คือ

๑. พวกมลายู พวกนี้เดินเรือเก่ง เข้ามาตั้งรกรากตามฝั่งทะเล
เช่นฝั่งทะเลญวน และแหลมมลายู ตลอดจนหมู่เกาะต่าง ๆ ในมหาสมุทร
แปซิฟิก เช่น หมู่เกาะชวา สุมาตรา และฟิลิปปินส์

๒. มอญ อพยพจากที่ราบสูงในประเทศจีน เดินเรื่อยลงมาตามลำแม่น้ำสาละวิน และเอราวดี หรือ อจิรวดี ก่อนพุทธกาลหลายร้อยปี ชั้นเดิมเป็นพวกผิวเหลือง ต่อมาผสมกับพวกอินเดียได้ผิวจึงคล้ำ มอญพวกหนึ่งได้เข้าไปอยู่ถึงประเทศอินเดียกลายเป็นพวกมุนฑะ กษัตริย์อินเดียแห่งแคว้นเตลิงคะได้มาปกครองมอญ ทำให้มอญมีชื่อเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าพวกเตลง ซึ่งเพี้ยนมาจากเตลิงนั่นเอง

๓. ขอม เชื้อสายเดียวกันกับมอญ นักปราชญ์มักเรียกรวมกันว่า ตระกูลมอญเขมร ขอม อพยพมาตั้งแคว้นแคว้นอยู่ทางตอนใต้ของแม่น้ำโขง มีชาวอินเดียอพยพเข้ามาอยู่ในฐานะผู้ปกครอง

๔. ละว้า เผ่าเดียวกับมอญเขมร แต่เข้ามาอยู่ในสุวรรณภูมิก่อนหน้า มีรกรากอยู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและที่ราบสูงอีสาน

๕. พม่า เป็นเชื้อชาติเบตแท้ อพยพจากประเทศเบตเรื่อยมาตามลำแม่น้ำพรหมบุตรในมณฑลฮัสสัมของอินเดียเดี๋ยวนี้ และข้ามเข้ามาในประเทศพม่าตั้งรกรากขึ้นที่นั่น

นอกจากนี้ยังมีมนุษย์เผ่าอื่น ๆ อีก เช่น ข่า ขมุ ซอง แม้ว มูเซอ กระเหรี่ยง และพวกยาง เป็นต้น

โคลิณีของอินเดียในสุวรรณภูมิ

ราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ชาวอินเดียเข้ามาสู่สุวรรณภูมิในฐานะพ่อค้า และนักแสวงเมืองขึ้น เมืองท่าใหญ่ในอินเดียตามริมฝั่งทะเลตะวันออก เช่น เมืองตามรลิตติ เมืองกาญจิปุระ ย่อมเป็นเมืองออก

สำหรับเดินทางไปสู่สุวรรณภูมิ ส่วนในสุวรรณภูมินั้นมีเมืองท่าที่ชาวอินเดียมาติดต่อเสมอ เช่นเมืองตะกั่วป่า ในปัจจุบันนี้ก็เส้นทางการเดินที่พวกอินเดียเคยเดินมาก่อน ชาวอินเดียที่มานั้น มีทั้งชาวประเทศมคธ และชาวอินเดียได้เข้ามาเป็นเจ้าใหญ่ในประเทศเขมร จามปา ชะวา มลายู หลักฐานที่เราจะได้พบคือศิลปะอินเดียยุคอมราวดีในครั้งพุทธศตวรรษที่ ๖ ได้ปรากฏทางภาคใต้ของเขมรจนถึงเกาะเซเลเบส ครั้นเมื่อราชวงศ์คุปตะรุ่งเรืองขึ้นในอินเดีย ศิลปะคุปตะหลังไหลเข้าสู่สุวรรณภูมิ ดังเราจะพบพระพุทธรูปแบบคุปตะในตอนกลางและตอนใต้ของไทยต่อจากนั้นก็ถึงสมัยปาละ เราก็พบศิลปะแบบปาละ เช่น พระพุทธรูปเป็นต้น ปรากฏคึกคักในตอนใต้ของไทยและตามหมู่เกาะชวา มลายู เป็นต้นเส้นทางการเดินของชาวอินเดียมีหลายทาง เช่น ข้ามทะเลมาขึ้นบกที่เมืองทวาย แล้วตัดภูเขาทะเลมาคว้นเจดีย์สามองค์ เข้าสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางแควน้อย หรือจะเลียบฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอลข้ามทะเลขึ้นฝั่งใกล้ ๆ กับตะกั่วป่า และอีกทางหนึ่ง ก็เดินเรือเรื่อยมา ผ่านช่องแคบมะละกา ก็ได้

ประเทศจามปา

ดินแดนซึ่งอยู่ในระหว่างแคว้นตั้งเกี่ยวกับแคว้นโคชินไชนา หรือพุก่าย ๆ ว่าระหว่างเวียดนามหรือกับเวียดนามใต้เดี๋ยวนี้ ในสมัยโบราณประมาณ ๑,๗๐๐ ปีมาแล้ว เคยเป็นที่ตั้งอาณาจักรรุ่งโรจน์อาณาจักรหนึ่งเรียกว่า จามปา อาณาเขตปัจจุบันได้แก่ ทันวา เงอาน ฮาดิน กวางบิ่น

กว้างตรี กว้างดึก ทื่อเทียน ถัดลงมามีมณฑลกว้างนาม และมณฑลกว้าง
หงาย เคยเป็นที่ตั้งของแคว้นอมราวดีแห่งพวกแขกจาม ปราภุชาก
โบราณสถานอยู่มาก เมืองหลวงของแคว้นชื่อจัมปานคร ในแผนที่เรียก
ว่าตาเกียว ใกล้เมืองตาเกียวมีเมืองดงเคื่อง สมัยโบราณเรียกว่าอินทร
ประตั้งแต่มณฑลปัญจันลงมา ถึงมณฑลฟูยาน เคยเป็นที่ตั้งของกรุงวิชัย
ตั้งแต่มณฑลทันทวา หรือมณฑลหย่าตริง (หยูตริง) เรืองลงมาถึง
มณฑลปิ่นทูน (ปัญจัน) เป็นที่ตั้งแคว้นปาลมทุงรังค์ และแคว้นเกาฐาร
ปราภุชิสลาจารึกจำนวนมากที่เทวาลัยแห่งหนึ่งชื่อ โปนคร

มนุษย์ชาติจามปาเป็นเผ่าเดียวกับมลายู จีนรู้จักจามปามาแต่เด็ก
ค้าบรพ์แล้ว ในจดหมายเหตุจีนเล่าว่า พวกจามเป็นคนผิวหมึก ตาลิก
จมูกโด่ง ผมหยิกเป็นขลุ่ย ทั้งหญิงชาย มุ่นเกล้าเป็นทรงตั้ง (แบบแขก
ซิกซ์) ใส่ตุ้มหูเป็นวงแหวนใหญ่ มีผ้าถุงผืนเดียว ตั้งแต่บั้นเอวถึงเท้า
นอกจากนั้นไม่มีเสื้อผ้าอื่นอีก นอกจากในฤดูหนาว

จามปาลอกแบบอารยธรรมอินเดียทั้งคู้้น ชาวอินเดียพวกปัลลวะ
มาจากทางใต้ อพยพเข้ามาอยู่ในจามปา ได้พาพระพุทธศาสนาและศาสนา
พราหมณ์เข้ามาด้วย แต่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลสูงกว่า เพราะชน
ชั้นปกครองอยู่ในวาระพราหมณ์ จามปาใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษา
ราชสำนัก สิ่งที่ทำให้จามปายุ่งยากคือ การแผ่อิทธิพลของอื่น ซึ่งเท่ากับ
เป็นการแข่งขันระหว่างอารยธรรมแห่งลุ่มน้ำฮวงโห กับลุ่มแม่น้ำคงคา
ที่เดียว ปราภุชว่าจามปาใช้สันติวิธีคือ ขอมเป็นเมืองจิมก้องของจีน แต่
รักษาแบบอารยธรรมอินเดียไว้ ศัตรูที่น่ากลัวของจามปาไม่ใช่จีน แต่

เป็นญวนและเขมร ญวนกับเขมรจับเกี่ยวกับจามปาหลายร้อยปี ในที่สุด
ล้มชาติจามปาสำเร็จ

นักโบราณคดีได้พบศิลาจารึก เรียกว่า จารึกโวจัญ กล่าวถึง
ราชวงศ์แห่งศรีमार อายุจารึกนี้ตกในศตวรรษที่ ๗ แห่งพุทธศักราช
กล่าวถึงนามกษัตริย์จาม ซึ่งมีกมลทัยด้วยคำว่า วรรณ ในสมัยพระเจ้า
ภัทรวรมัน นิกายพราหมณ์ ศิวเวท รุ่งเรืองมาก พระเจ้าภัทรวรมันให้
สร้างเทวาลัยชื่อว่า ภัทรวามี เพื่อบูชาศิวลึงค์ ในราว พ.ศ. ๑๓๑๐
พระเจ้ารุทรวรมันรบชนะกองทัพจีน พระองค์ได้ตั้งราชวงศ์ปาลมทุรังค์
ขึ้น ในสมัยราชวงศ์นี้ กองทัพเรือของพวกศรีวิชัยได้ยกขึ้นมาตีจามปา
หลายคราว เป็นเหตุให้ราชวงศ์นี้เสื่อมโทรมลงใน พ.ศ. ๑๕๑๕ เรื่อง
จามปาได้ปรากฏขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๖๒๓ กองทัพจีนยกเข้าตีประเทศ
ญวน กษัตริย์ญวน ชื่อ พระเจ้าเลโฮันหว่างเค้ ส่งทูตมาขอทัพจามช่วย
แต่พระเจ้าปรมศวรมันจับทูตญวนกักขังไว้ กองทัพญวนจึงขาดรามาตี
จามปาแตก ต่อมาพระเจ้าวิชัยศรีหริวรมัน กู้ชาติจามสำเร็จ ตั้งราชธานี
อยู่ที่กรุงศรีวิชัย จำเดิมแต่นั้นมา ญวนกับจามรบพุ่งชิงชัยกันเสมอ ส่วน
ใหญ่จามเป็นฝ่ายเสียเปรียบ มีหน้ายังถูกระห่นำจากพวกเขมร จึงเป็น
เหตุให้จามอ่อนแอลง ในแผ่นดินพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๖ ทรงพระราช
ศรัทธาในพระพุทธศาสนา เวลานั้นตรงกับแผ่นดินพระเจ้าสุริยวรมัน ที่ ๒
แห่งเขมรซึ่งเป็นกษัตริย์ ผู้ทรงนครวัด เขมรชวนจามให้ร่วมกันไปตีญวน
แต่เสียทีญวนกลับมา จามจึงหักหลังเขมรด้วยวิธีเข้ากับญวน พระเจ้า
สุริยวรมันพิโรธยกทัพตีกรุงวิชัยแตก แต่ไม่เข้าจามกลับฟื้นตัวได้อีก ใน

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งเขมรตีได้จามอีกครั้ง หนึ่ง แล้วทรงแบ่งจากออกเป็นสองภาค

ภาคเหนือ โปรดให้น้อมเขยของพระองค์ครอบครอง มีกรุงวิชัย เป็นเมืองหลวง ทางภาคใต้ ชื่อเมือง ราชปุระ โปรดให้เชื้อสายเจ้าจาม ชายองค์หนึ่งชื่อ ศรีวิทยานันทะ เป็นผู้ครอบครอง อยู่มามีข่าวทางภาค เหนือ มีผู้ก่อกบฏสำเร็จชื่อว่า รศุบัติ ทางภาคใต้เจ้าศรีวิทยานันทะ เป็น กบฏต่อเขมร แต่ภายหลังถูกพระปิตุลาชื่อว่า พระยวราชชนปฎิคราม แย่งราชสมบัติแล้วเอาเมืองไปขึ้นกับเขมร ในราว พ.ศ. ๒๐๘๖ จาม รบกับญวนครั้งใหญ่ กษัตริย์จามองค์สุดท้ายหนีญวนไปพึ่งเขมร ประเทศ จามก็ล่มจมลง ญวนอพยพผู้คนเข้ามาแย่งที่ทำกิน แล้วค่อย ๆ กลืนจาม ให้เป็นญวนไป คงเหลือพวกกระเซ็นกระสายอยู่ในเขมรบ้าง ญวนได้ บ้าง ประเทศไทยบ้าง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารไทย เมื่อไทย ตีเขมรกวาดครัวเขมรเข้ามามีพวกจามติดตามอยู่ด้วย โปรดให้ตั้งถิ่นฐาน ที่กรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งเรียกคลองสายหนึ่งในกรุงเก่าว่า คลองจาม พวกจามได้เป็นทหารในกองทัพไทยด้วย เรียกว่า กองอาสาจาม เป็น บรรพบุรุษของพวกแขกครัวในทุกวันนี้ ส่วนพวกจามในเขมรยังนับถือ ศาสนาฮินดูก็มี ศาสนาอิสลามก็มี

ประเทศเขมร

ขอมหรือเขมรโบราณเป็นอาณาจักรหนึ่ง ที่ได้รับอารยธรรม อินเดียไว้อย่างสมบูรณ์เช่นเดียวกับจามปา ปรากฏชื่อในจดหมายเหตุจีน

โบราณเรียกว่า ฟุหน่า เข้าใจว่าจะเลื่อนมาจากคำว่า พนม อาณาจักร
ฟุหน่า ได้ปกครองมาถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตามตำนานเล่าว่า มี
พราหมณ์อินเดียคนหนึ่งชื่อ โกณฑัญญะ อพยพผู้คนจากอินเดียพร้อมกับ
นำหอกวิเศษของอัสวตถามัน นักรบแห่งภารตยุทธ์มาปักลงที่ชัยภูมิแห่ง
หนึ่งแล้วสร้างกรุงทวารวดีขึ้น ราชวงศ์กษัตริย์ฟุหน่าในยุคนั้นจึงเรียกว่า
โกณฑัญญวงศ์ จารึกของเขมรหลักหนึ่งรำพันถึงพระเจ้าสุวรรณ
เมื่อทรงสมโภชเทวาลัยแห่งพระนารายณ์เป็นเจ้าว่า พระคุณเจ้าสุวรรณ
เป็นจันทร์อันแท้จริงแห่งวงศ์โกณฑัญญะ ดังนี้ ต่อมาพระพุทธศาสนา
แพร่ตามเข้ามาโดยพวกปลวระแห่งอินเดียได้เป็นผู้นำ ในราว พ. ศ.
๑๐๑๓-๑๐๕๗ กษัตริย์ฟุหน่าส่งสมณทูตชื่อ พระนาคเสนไปยังประเทศจีน
จักรพรรดิจีนจึงตั้งยศกษัตริย์ฟุหน่าให้เป็น "อันน้ำเจียงกุงฟุหน่าอ้วง"
แปลว่า ราชากองทัพแห่งทักษิณรัฐฟุหน่า

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พระเจ้าสุวรรณ ได้อุปถัมภ์
พระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง มีพระภิกษุชาวฟุหน่าหลายรูปเดินทางไป
แปลคัมภีร์ในประเทศจีน ที่มีชื่อเสียงคือท่านสังฆปาละและท่านมันทร-
เสน สังฆปาละเป็นผู้แปลคัมภีร์วิมุตติมรรค ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับ
คัมภีร์วิสุทธิมรรคมาก ทำให้เข้าใจว่า ถัทธิเถรวาท จะมีแพร่หลายใน
ฟุหน่าด้วย เมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้าสุวรรณแล้ว อาณาจักรเจนละซึ่ง
เป็นเมืองขอมภาคใต้ของฟุหน่า เคยขึ้นกับฟุหน่ามาแต่เดิม ได้ลบล้าง
อำนาจฟุหน่าลง พวกเจนละนับถือศาสนาพราหมณ์ เมื่อมีอำนาจขึ้น
จึงฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์แทนพุทธศาสนา จดหมายเหตุของท่านสมณะจีน

อึ้ง จึงได้เล่าภาวะการณ์ตอนนั้นว่า แต่เดิมพู่หนามีพุทธศาสนารุ่งเรือง
ดี ภายหลังมีกษัตริย์มีจิตาภิภูจุมำทำร้ายพระศาสนา ประเทศนี้จึงไม่มี
ภิกษุสงฆ์ ในราว พ.ศ. ๑๑๕๓ พระเจ้าอโศกธรรมัน ได้ย้ายธานีไปตั้งอยู่
ที่กรุงอโศกปุระ มาตวนหลิน นักบันทึกชาวจีนเล่าว่า เจนละนครมีบ้าน
เรือนสองแสนหลัง ผู้ชายรูปร่างเล็กผิวดำคล้ำ ผู้หญิงผิวดีางหน้อย มี
เทวาลัยบนเขาใกล้พระนคร ที่นั่นมีการฆ่าคนบูชาด้วย และมีกองทัพ
ตั้งรักษาการณ์อยู่ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เจนละเกิดแตกเป็นสอง
ภาคคือ เจนละบก และเจนละน้ำ เจนละบกอยู่ตอนเหนือของกลุ่มแม่น้ำ
โขงกินไปถึงประเทศลาว และภาคอีสานของไทยมีกรุงสมภูบุระเป็นราช-
ธานี ส่วนเจนละน้ำตั้งอยู่ตอนใต้ถึงชายทะเลมีกรุงวษาบุระเป็นราชธานี
ผู้ที่มารวบรวมแควให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒
พระองค์มีเชื้อสายของกษัตริย์มลายู ได้เป็นผู้รวบรวมอาณาจักรขอม
สำเร็จแล้วสืบเชื้อวงศ์ลงมาจนถึงศตวรรษที่ ๑๔ ต่อมาอิทธิพลของ
อาณาจักรศรีวิชัยได้แผ่ขึ้นไปครอบงำ ขอมและอาณาจักรทางลุ่มแม่น้ำ
เจ้าพระยา ปรากฏในตำนานฝ่ายบาลีว่า ในราว พ.ศ. ๑๑๕๐ (ในจาม
เทววงศ์และชินกามาลินี) พวกมอญในหริภุญไชย มีพระเจ้าแผ่นดินทรง
นามว่า ตราพก หรือพระเจ้าอันตราสตะ ทำศึกกับเจ้าเมืองละโว้ มี
นามว่า อูจฉิตจักรวัตติ ขณะที่ทำการรบพุ่งกันอยู่ ก็พอดีมีพวกนครศรี-
ธรรมราชยกขึ้นมำตีกรุงละโว้ โอรสของพระยาชีวก เจ้านครศรีธรรมราช
ได้ขึ้นเสวยราชย์ในกัมพูชา แล้วตั้งราชวงศ์เขมรขึ้นใหม่ เฉลิมพระนาม
ว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ แสดงว่าสุริยวรมันองค์นี้มีเชื้อสายมลายู ซึ่ง

เวลานั้นทางภาคใต้ ของคาบสมุทรแห่งนี้มีอาณาจักรศรีวิชัยกำลังรุ่งเรือง อยู่ พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ซึ่งเป็นศาสนาทางการของศรีวิชัยได้ เจริญแพร่หลายขึ้นมาของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และแพร่หลายในกัมพูชา ด้วย กรุงละโว้เป็นเมืองลูกหลวงปกครองดินแดนภาคกลางของประเทศ ไทยเดี่ยวนี้ สมัยนั้นลัทธิมหายาน ลัทธิเถรวาทซึ่งเป็นลัทธิมีอยู่เดิมก่อน มหายานเข้ามา และศาสนาพราหมณ์เจริญเทียมกัน ดังปรากฏในจารึก ละโว้ (ลพบุรี) พรรณนาถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ประทานราชูปถัมภ์ แก่ทุกศาสนาว่า

"มหาศักราช ๕๔๔ วันอาทิตย์ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระบาทกัมรแดง ก้าววน-อัญศรีสุริยวรมทเวะ มีพระบัณฑูรตรัสพระนิยมนี ให้บุคคล ทั้งหลายถือเป็นสมาจาร คือกฎที่ต้องประพฤติตามต่อไป ในสถานที่อยู่ ของคาบสมุทรทั้งหลายหรือของผู้ซึ่งบวชเป็นภิกษุมหายานก็ดี บวชเป็น สลวิระ (เถรวาท) ก็ดี ให้ท่านทั้งหลายที่ได้บวชโดยจริงใจถวายตะบะ (ตะปะ) แก่พระบาทสมเด็จพระกัมรแดงก้าวน-อัญศรีสุริยวรมทเวะ ถ้า ผู้ใดเข้ามาทำทูลาจารย์ในตะโปนวนาวาส (วัด) ต่าง ๆ และมารบกวนคาบส ซึ่งถือโยคกรรมไม่ให้เขาสวดมนต์ถวายตะบะ แต่พระบาทสมเด็จพระ ก้าวน-อัญศรีสุริยวรมทเวะ โปรดเกล้าให้จับผู้นั้นมาขึ้นศาลสภา เพื่อ จะได้ฟังคดีที่ควรจะถูกตัดสิน อย่างเคร่งที่สุด"

ในยุคนี้มีการสร้างพุทธสถานและพระเครื่องเป็นจำนวนมาก เช่น ที่เรียกกันภายหลังว่า พระร่วงรางปืน ซึ่งเป็นพระพิมพ์แบบมหายาน ทรงเทริดและพระหูยาน สำหรับพระร่วงนั้นเข้าใจว่า เป็นรูปสนอง

พระองค์ไวโรจนพุทธะ ส่วนพระหุยาน เป็นรูปสนองพระองค์ อักโขภยพุทธะ และพระเครื่องนารายณ์ทรงปืนซึ่งความจริงไม่ใช่ นารายณ์ แต่เป็นพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ ฯลฯ

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ เมื่อสวรรคตแล้วได้รับพระนามว่า พระบรมนิवारณบท ครั้นถึงแผ่นดินพระเจ้าหันสวรมันที่ ๓ กษัตริย์องค์นี้ได้ฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์ เมื่อสวรรคตแล้วได้พระนามว่า พระบรมศรัทธาศิวบท ต่อมาถึงแผ่นดินชัยวรมันที่ ๖ ศาสนาพราหมณ์ ยังคงรุ่งเรืองตามเคย เมื่อสวรรคตแล้วได้พระนามว่า พระบรมไกวลัยบท แล้วถึงพระเจ้าวรมินทวรมันที่ ๑ เมื่อสวรรคตแล้วได้พระนามว่า พระบรมนิษกัลปบท ตก พ. ศ. ๑๖๕๖-๑๖๕๕ ในแผ่นดินพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ขอมตีได้กรุงวิชัยของจามปา แล้วแผ่อาณาเขตลงทางแหลมมลายู นับว่าเป็นสมัยที่รุ่งโรจน์ พระองค์โปรดให้เกณฑ์แรงงานจามปาแสนสร้างนครวัดขึ้น เมื่อพระองค์สวรรคตแล้วมีพระนามว่า พระบรมวิษณุโลก ตก พ. ศ. ๑๗๒๔ ในแผ่นดินพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระองค์เป็นมหาราชาธิราชองค์สุดท้ายของเขมร ทรงเป็นมหายานพุทธมามกะโดยแท้จริง ในสมัยนี้มีการสร้างปราสาทหินมากที่สุด ทรงสร้างเมืองนครชัยศรี คือปราสาทพระขรรค์ บูชาพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ อุทิศส่วนบุญแก่พระชนก แล้วสร้างปราสาทตราพรม บูชาองค์พระปรัชญาปารมิตาโพธิสัตว์ อุทิศส่วนบุญแก่พระราชมารดา ศิลาจารึกตราพรม พรรณนาว่า "...ปราสาทนี้เป็นอาวาสสำหรับมหาเถระ ๑๘ รูป และภิกษุสงฆ์อีก ๑,๗๔๐ รูป" ครั้นแล้วทรงสร้างปราสาทบายัน ประดิษฐานพระพุทธรูป

สนองพระองค์เอง ทรงสร้างอโรคยาศาลา (อาจหมายถึงวัดหรือโรงพยาบาลก็ได้) ทั่วพระราชอาณาจักรถึง ๑๐๒ แห่ง แล้วสร้างพระพุทธรูปกริ่งอันเป็นพระพุทธรูปปฏิมาแห่งพระโกสัษฐบุตเจ้า (ซึ่งภายหลังกริ่งนี้เรียกว่า กริ่งปทุม) พระเจ้าชัวยรมันที่ ๗ ทรงเลื่อมใสในพระโกสัษฐบุตอย่างลึกซึ้ง ทรงร่ำพันความศรัทธาในศิลาจารึกดังนี้ "...ขอนอบน้อมสักการะแด่พระพุทธรเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้พระธรรม และบรรลุดีถึง ซึ่งโลกุตระสุข พระองค์ทรงเป็นศาสดาที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เดียวโดยชอบ พระองค์เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งพระนิรวาณ ข้าพเจ้าขอวันทนาแต่พระชินโกสัษฐบุต (โกสัษฐบุต) ไวยุทธประภาราชา พระผู้ประสาศกัสนดิสุขแห่งดวงจิตและความสงบ แม้แต่เพียงได้ยินพระนามก็ยงรู้สึกชื่นชมเสียแล้ว สรวมชีพระศรีสุริยไวโรจนะเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ พระศรีจันทรไวโรจนะเจ้าแห่งดวงศศิธร ของจงได้ปลงรัศมีขจัดความมัวเมาในกิเลสราคะ และอกุศลมูลแห่งประชาสัตว์ให้ปลาสไป ยังเบื้องพระเมรุไตรยแห่งพระศรีศากยมุณีเป็นเจ้า ผู้มีแสงสว่างชำระกิเลสเหล่านั้น" จารึกแผ่นนี้ย่อเกียรติทั้งพุทธฝ่ายสาวกยาน และพุทธฝ่ายมหายาน กับทั้งศาสนาพราหมณ์เข้าไว้ด้วยกันอย่างไรเพราะ พระเจ้าชัวยรมันยังได้สร้างพระพุทธรูปปฏิมาชื่อว่า "ชัยพุทธมหานาคะ" พระราชทานไปประดิษฐานในหัวเมือง ๒๓ แห่งทรงรบชนะจามปา และเมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว มีพระนามว่าพระมหาบรมสุขคตบ

ความเสื่อมของเขมร

กษัตริย์เขมรนิยมลัทธิเทวราชถือว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นเทวาวตาร คือพระอิศวรหรือพระวิษณุแบ่งภาคลงมา ตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ ธรรมเนียมอันนี้ติดมาถึงหมู่พุทธมามกะด้วย กษัตริย์เขมรที่เป็นพุทธมามกะก็ถือว่า เป็นพระโพธิสัตว์อวตารลงมา ไม่ให้น้อยหน้าศาสนาพราหมณ์ จึงมีการนิยมสร้างปราสาทหินเพื่อเป็นทิพยสถานไว้ประดิษฐานรูปसनของพระองค์กษัตริย์เมื่อสวรรคตแล้ว การสร้างปราสาทหินแต่ละครั้ง มีกระทำการตั้งแต่กษัตริย์องค์ใหม่เสวยราชย์ติดต่อกันเรื่อยไปจนกระทั่งเจ้าของสวรรคตลง เพราะฉะนั้นกษัตริย์แต่ละองค์ ถ้ามีอำนาจราชศักดิ์ขึ้นแล้วมักจะไม่มีลิ้มที่จะสร้างปราสาทหินไว้เพื่อเป็นการเบ่งพระบารมีให้ปรากฏ การสร้างแต่ละครั้งจะต้องเกณฑ์แรงงานเป็นจำนวนมากไปขนศิลาจากที่ไกล ๆ เอามาวางเรียงลำดับแล้วแกะสลักเป็นภาพประวัติกษัตริย์เจ้าของบ้าง เป็นภาพในเรื่องมหากาพย์ และรามเกียรติ์บ้าง เป็นภาพปฐมสมโพธิบ้าง ซาดกบ้าง ต้องหมดเปลืองทั้งกำลังทรัพย์กำลังคนและเวลา บางทีปราสาทหินหลังหนึ่ง ๆ สร้างไม่ทันจะเสร็จ แต่เจ้าของด่วนสวรรคตเสียก่อน กษัตริย์องค์ใหม่ไม่ยอมสร้างต่อของเก่าออกไป เพราะต้องจัดสร้างของตัวเองขึ้นใหม่ ปราสาทหินในประเทศเขมรจึงมักจะมีที่ทำค้างไว้ เมื่อเป็นดังนี้แรงงานของประเทศ แทนที่จะใช้สำหรับบรรพบุรุษ กลับถูกนำมาใช้ในการสร้างปราสาทหมด เศรษฐกิจก็ล่มจมลง ประชาชนได้รับความเดือดร้อนล้มตายมาก นี่เป็นจุดอ่อนแอข้อหนึ่ง

ในระหว่างนั้นเขมร ต้องทำสงครามรบพุ่งเพื่อรักษาจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ของตน ซึ่งครอบงำตั้งแต่ที่ราบสูงอีสานและลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตอนบนของมลายู กินไปถึงประเทศจามปาเวลานั้น พวกที่ถูกปกครองกระด้างกระเดื่อง เขมรไม่สามารถปราบปรามได้เด็ดขาดเหมือนก่อน ๆ ได้ เป็นข้ออ่อนแออีกข้อหนึ่ง

ในระยะเวลาดังกล่าวนี้ ทางเหนือของเขมร ญวนกำลังขยายอำนาจรุกล้ำเข้ามา ส่วนทางตะวันตกนี้ ชนชาติไทยภายใต้การนำของพ่อขุนบางกลางท่าวและพ่อขุนผาเมืองได้ประกาศปลดแอกจากขอมสำเร็จเมื่อขอมถูกอำนาจใหม่ ๆ สองแห่งบีบกระชับเข้ามาอย่างนี้ ก็เลยเสื่อมอำนาจลงทันที

กษัตริย์เขมรชื่อจรินทรชัยวรมัน ซึ่งเป็นกษัตริย์ในกลางสมัยศตวรรษที่ ๑๘ ต้องย้ายราชธานีจากนครธมไปอยู่กรุงละแวก จำเดิมแต่นั้นมาราชธานีของเขมรเปลี่ยนแปลงโยกย้ายไปหลายแห่ง ในสมัยศตวรรษที่ ๑๐ กองทัพอันเกรียงไกรของไทยภายใต้การนำของขุนหลวงพะงั่ว (พระบรมราชาธิราชที่ ๑) เข้าโจมตีนครธม ล้อมนครธมจนทหารพลเรือนในเมืองอดอยาก ที่สุดนครธมก็แตกด้วยฝีมือทัพไทย ไทยได้กวาดครัวเขมรมาเป็นเชลยจำนวนหลายหมื่นคน จำเดิมแต่นั้นมาเขมรก็อับร่ำศรีมิด กลายเป็นชาติเล็ก ๆ ชาติหนึ่งในเอเชียอาคเนย์เท่านั้น ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทมหานิกายนั้นได้เสื่อมไปโดยพฤตินัย คงเหลือแต่พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทและลัทธิพราหมณ์

มลายูและอินโดนีเซีย

ก. มลายูเป็นแผ่นดินยื่นออกไปในคาบสมุทรอินเดีย ส่วนยาว
คำนวณประมาณ ๑,๒๐๐ กม. ส่วนกว้างที่สุดประมาณ ๓๔๕๖ กม.
ตอนเหนือแหลมเป็นอาณาเขตของไทย ส่วนตอนกลางและตอนใต้เป็น
มลายูแท้ ภูมิประเทศอุดมไปด้วยป่า มีเทือกเขาใหญ่ คล้ายกระดูกสันหลัง
แบ่งมลายูเป็น ๒ ภาคคือ ภาคตะวันออกและภาคตะวันตก มีที่ราบริม
ชายฝั่งทะเลทั้งสองด้าน เนื้อที่เกือบครึ่งประเทศเป็นป่าดงดิบชุกชุมไป
ด้วยเสือ ช้าง แรด สมเสร็จ หมู และงูพิษ กับแมลงนานาชนิด ฝนตก
ชุกเกือบตลอดปีเนื่องจากเหตุนี้จึงมีแม่น้ำลำธารเล็ก ๆ มาก ภูเขาที่สูงสุด
ชื่ออุหนุงดาฮัน สูง ๒๑๕๕ เมตร อยู่ระหว่างรัฐกลันตันกับรัฐปะหัง อีก
ลูกหนึ่งชื่อ อุดหนุงเกอเบา สูง ๒๑๔๘ เมตร แม่น้ำที่ยาวที่สุดชื่อแม่น้ำ
ปะหังยาว ๕๒๘ กม. โลกทรัพย์แผ่นดินมีแร่ดีบุก ทั่วโลกจะได้ดีบุกจาก
มลายู ๓๐ เปอร์เซ็นต์ นอกนั้นมียางพารา เมืองสำคัญคือ ปีนัง
กัวลาลัมเปอร์ อีโป และมะละกาเป็นต้น

ข. อินโดนีเซีย ประกอบด้วยหมู่เกาะที่ใหญ่ที่สุดในโลก มี
อาณาเขตตั้งแต่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชียไปจดทิศเหนือของ
ทวีปออสเตรเลีย หรือตั้งแต่มหาสมุทรอินเดียไปจนถึงมหาสมุทรแปซิฟิก
เกาะที่สำคัญที่ตั้งอยู่ในมหาสมุทรอินเดีย คือ สุมาตรา ชวา บังกา บาห์ลี
มะดูรา ซัมบาวา อารู ส่วนเกาะสำคัญในมหาสมุทรแปซิฟิกคือ บอร์เนียว
เซเลเบส นีวกินี เกาะใหญ่ที่สุดคือ นีวกินี มีเนื้อที่ ๘ แสนกว่าตาราง
กิโลเมตร ใหญ่กว่าประเทศไทยเกือบหนึ่งเท่า มีป่าดงดิบมาก ในป่า

ยังมีมนุษย์กินคนอยู่ พืชและสัตว์ในเกาะนี้คล้ายคลึงกับทวีปออสเตรเลีย มาก เกาะใหญ่ที่สองคือ บอร์เนียว เนื้อที่ ๗๕๐,๒๓๗ ตารางกิโลเมตร ใหญ่กว่าประเทศไทย อุดมด้วยหนองและบึงมาก เกาะใหญ่ที่สาม คือ สุมาตรา มีเนื้อที่ ๔๒๒,๔๑๐ ตารางกิโลเมตร ชุ่มกว่าประเทศไทย เล็กน้อย เกาะใหญ่ที่สี่ คือ เซเลเบส เนื้อที่ ๑๘๕,๒๒๕ ตารางกิโลเมตร เกาะใหญ่ที่ห้า คือ ชวา เป็นเกาะสำคัญที่สุดมีพลเมืองแน่นที่สุด เนื้อที่ ๑๓๐,๕๔๒ ตารางกิโลเมตร ประชาชนกว่า ๔๐ ล้าน อุดมด้วยป่าและ ที่ราบกับภูเขาไฟซึ่งยังคุอยู่หลายลูก ภูเขาไฟที่สูงที่สุดคือยอดเขาพระสุเมรุ โภกทรัพย์แผ่นดินมีน้อยน คราม ยาสูบ กาแฟ ยางพารา เปลือกชิงโคนา (ใช้ทำยาควินิน) ชาวส่งยาควินิน (คือเปลือกชิงโคนา) เป็นสินค้า ออกมากที่สุดในโลก น้ำตาลทรายผลิตได้มากที่สุดในทวีปเอเชีย

ประเทศมลายูและอินโดนีเซีย เป็นเช่นเดียวกับเขมรและจามปา คือ เป็นเมืองออกทางอารยธรรมของอินเดีย หลายพันปีมาแล้วชาว อินเดียในภาคมัธยมประเทศ และทางภาคทักซิณเทศได้เดินทางข้าม สมุทรมาสร้างบ้านเรือนอยู่ในหมู่เกาะเหล่านี้ ยังปรากฏซากโบราณสถานในภาคใต้ของประเทศไทย คือแหลมมลายูตอนบนและตอนกลาง เป็นที่น่าสังเกตว่า โบราณสถานเหล่านี้มักตั้งอยู่ตามชายฝั่งทะเลตะวันตก คือ

๑. ที่จังหวัดตะกั่วป่า ดร. เวลส์ ได้สำรวจพบเทวสถานอยู่ ณ ตำบลทุ่งตึกที่ตรงเกาะคอเขาแห่งหนึ่ง บนเขาพระหน่อหนึ่ง และที่ เขาพระนารายณ์แห่งหนึ่ง

๒. ในจังหวัดศรีสะเกษ มีกรุบรรจุพระพิมพ์ดินดิบอยู่ที่ถ้ำวัดเขาวีหาร พระพิมพ์เหล่านี้สร้างเป็นคติมหายาน ศิลปแบบปาละ

๓. ในแขวงจังหวัดสุราษฎร์ธานี มีซากปรักหักพังเมืองและเจดีย์สถาน เช่น พระบรมธาตุไชยา ดูท่าจะเป็นเมืองใหญ่กว่าแห่งอื่น

๔. ที่นครศรีธรรมราช มีเจดีย์สถานและศิลาจารึก แถวตำบลเวียงศักดิ์

๕. ที่พัทลุง มี กรุบรรจุพระพิมพ์ดินดิบมหายานในถ้ำคูหาสวรรค์ เขอกทะเล

๖. ที่ยะลา มีพระนอนใหญ่สร้างไว้ในถ้ำ และกรุพระพิมพ์ในถ้ำเขาตระเกก

เมืองต่าง ๆ ดังได้กล่าวมา ที่เป็นท่าเรือของชาวอินเดียสำหรับเดินขกข้ามแหลมมลายูมายังเมืองด้านทะเลตะวันออก คือ

๑. เมืองตะกั่วป่า เรียกในจดหมายเหตุเก่าว่า ตะโกลา เป็นต้นทางมาเมืองไชยาและเวียงศักดิ์

๒. เมืองตรัง เป็นต้นทางมาเมืองนครและพัทลุง

นอกจากนี้ที่เกดาก ในรัฐไทรบุรีมีโบราณสถานทางพระพุทธศาสนาอายุเก่าถึง พ. ศ. ๑๑๐ ปี และได้พบจารึกสันสกฤตชื่อพุทธคุปตะชาวเมืองรัตตมฤตกาซึ่งแปลว่าเมืองดินแดง ในจดหมายเหตุจีนเรียกว่าไทรบุรีว่า รัฐเซยะโ้วซึ่งหมายถึงเมืองดินแดงเช่นเดียวกัน บริเวณนอกจากนี้บริเวณเวียงศักดิ์และนครเคยเป็นรัฐของชาวอินเดียมาก่อน ในจดหมายเหตุจีนเรียกว่ารัฐพานพาน พร้อมทั้งเล่าเหตุการณ์ว่า ".....ประชาชน

ศึกษาภาษาสันสกฤตในเมืองมีทั้งวิหารของพุทธและของพราหมณ์ ภิกษุ
พระพุทธรูปศาสนาฉันเนื้อสัตว์ แต่ไม่ดื่มน้ำเมา ส่วนพวกพราหมณ์ไม่
รับประทานทั้งสองอย่าง..."

นอกจากนี้บริเวณรอบอ่าวบ้านดอน ได้พบพระพุทธรูปแบบ
ทวารวดี ขนาดโตเท่าคนไม่น้อยกว่า ๔ องค์กร และองค์ย่อม ไม่น้อย
กว่า ๑๐ องค์จึงเป็นหลักฐานยืนยันว่าดินแดนตอนบนของมลายู นับถือ
พระพุทธรูปแบบเถรวาทซึ่งแปลงมาจากอาณาจักรทวารวดี หรือได้
รับโดยตรงจากอินเดียเป็นเวลากว่า ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว

จักรวรรดิศรีวิชัย

ในราว พ.ศ. ๑๒๐๐ ได้เกิดจักรวรรดิหิมาจักรวรรดิหนึ่งใน
คาบสมุทรมลายูได้เป็นจักรวรรดิที่ล้อมไสพระพุทธรูปศาสนาลัทธิมหายาน
จักรวรรดินี้ครอบงำตั้งแต่ตอนบนของแหลมมลายูลงไปจนถึงเกาะสุมา-
ตรา ชวา บาหลี เซเลเบส และบอร์เนียว เรียกว่าจักรวรรดิศรีวิชัยมีอายุ
ยืนตั้งแต่ พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๘๐๐ รวม ๖๐๐ ปี คำว่าศรีวิชัยมีเพียงในจารึก
๒-๓ แผ่นเท่านั้น ในจดหมายเหตุจีนและอาหรับเมื่อกล่าวถึงอาณาจักร
นี้เรียกในชื่ออื่น จดหมายเหตุจีนเรียกว่า ซิกหลีสุกจิ แปลว่า ศรีพุทธ-
หรือศรีโพธิ์ ปรากฏในจดหมายเหตุราชวงศ์ถังและซ้อง ส่วนในจดหมายเหตุ
อาหรับเรียกว่าซาบากะ ก่อนหน้า พ.ศ. ๒๔๖๐ ขึ้นไปวงโบราณ
คดีมิได้ให้ความสำคัญแก่อาณาจักรศรีวิชัยนี้ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๖๑
ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ชาวฝรั่งเศสผู้เป็นบรรณารักษ์ใหญ่แห่ง

หอสมุดแห่งชาติไทยได้อ่านจารึกสันสกฤตวัดเสมาเมืองนครศรีธรรมราช แล้วแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส เซเดส์รวบรวมความในจารึกนั้นแล้วแต่งขึ้น เป็นเรื่องราวของศรีวิชัยประกาศแก่โลกทราบ วงโบราณคดีจึงพากันตื่น เต็มในจักรวรรดิที่สูงไปแล้วนี้ จารึกอันนี้เป็นหินทราย สูง ๑ เมตร ๔ เซ็นติเมตร กว้าง ๕๐ เซ็นติเมตร มีจารึกทั้งสองด้าน เป็นอักษร เทวนาครีอย่างเก่า ด้านหนึ่งเต็ม ด้านหนึ่งมีเพียง ๔ บรรทัด ซึ่งมีแปล เป็นไทยดังนี้

(พระเจ้ากรุงศรีวิชัย) พระองค์ทรงคุณประสิทธิ์ คือ วินัยคุณ ความประพฤติ เคารยคุณ ความสุภาพ ศรัทธคุณ ความรู้สมคุณความทน กษมาคุณ ความเพียร ไชรยคุณ ความกล้าหาญ ตยคคุณ ความบริจจาค ทยุติคุณ ตามสง่า มติคุณ ความฉลาด ทยคุณ ความเมตตาจิต พระองค์ซึ่ง ประกอบด้วยคุณทั้งนั้นเป็นอาทิ มีพระเกียรติ ปราศจากเหตุอันตราย แลเวลาแพร่หลาย (ต่างประเทศ) บังเกิดความเลื่อมใสแห่งพระเกียรติ ของพระราชาอื่น ๆ คุณดั่งแสงดาวเลื่อมลงไป เมื่อพระจันทร์อุทัย เมื่อฤดูสารท (คือฤดูใบไม้ร่วง)

พระองค์ทรงคุณเป็นบ่อเกิด ใช้แต่เท่านั้น ในโลกนี้พระองค์ ยังเป็นที่พึ่งของสาธุชนอันมีชื่อเสียงเลื่องลือ อันประกอบด้วยคุณที่ส่ง แสงราวกับว่าแสงยอดเขาหิมาลัย อุปมาดั่งมหาสมุทรซึ่งล้างความชั่ว มิใช่เป็นแต่บ่อเกิดแห่งแก้วมุกดา เพชร พลอย ทั้งปวงเท่านั้น ยังเป็นที่ พึ่งของพวกนาคอันมีศรัทธาประดับด้วยแสงแก้ว

ผู้ใดมีใจร้อนรุ่มด้วยเปลงเพลิงคือ ความยากจน เข้ามาสู่พระมหากษัตริย์คุณของพระองค์เป็นที่ฟัง อุปมาดังช้างเวลาแดดร้อนไปสู่หนองอันมีน้ำใสเต็มไปด้วยเกสรดอกบัว

สาธุชนทั้งหลาย มาจากทั่วทุกแห่ง เมื่อได้เข้าสู่พระองค์ผู้ทรงพระคุณคล้ายกับพระมณีก็ได้รับสิ่งอันประเสริฐ อุปมาดังบรรดาดันไม้มีต้นมะม่วงและต้นพิบูลเป็นอาทิ เวลาฤดูมรุขัสสมย์ก็ได้รับสิริอันประเสริฐยิ่งนัก

พระคุณเจ้ากรุงศรีวิชัยมีชัยชนะและพระสิริขาว พระองค์มีวาสนาอันร้อยด้วยเพลิงรัศมีเกิดจากพระราชแห่งประเทศใกล้เคียงพระองค์นี้พระพรหมได้อุตสาห์บันดาลให้บังเกิด รวากับว่า ทรงพระประสงค์ที่จะทำให้พระธรรมมั่นคงในอนาคตกาล

พระเจ้ากรุงศรีวิชัยผู้เป็นเจ้าของแห่งพระราชทั้งหลายในโลกทั้งปวงได้ทรงสร้างปราสาทอิฐทั้ง ๓ นี้ เป็นที่บูชาพระโพธิสัตว์เจ้า ผู้ถือดอกบัว (คือ ปทุมปาณี หมายถึงพระอวโลกิเตศวร) พระผู้ผจญพระยามาร และพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือวชิระ (คือ วชรปาณี คือพระอินทร์)

ปราสาททั้งสามนี้งามราวกับว่าเพชรในภูเขอันเป็นมลทิน ของโลกทั้งปวง และเป็นที่ยังเกิดความรุ่งเรืองแก่ไตรโลก พระองค์ได้ถวายแก่พระชินราช ประกอบด้วยพระสิริอันเลิศกว่าพระชินะทั้งหลายซึ่งสถิตอยู่ในทศทิศ

ภายหลังทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชเสกอิระ ชยันตะ สร้างพระ-
สถูปสามองค์

เมื่อ (ชยันตะ) ถึงมรณภาพแล้ว พระสถิวระ อธิมุกติ ผู้เป็นศิษย์ ได้สร้างพระเจดีย์อิฐสององค์ใกล้ปราสาททั้งสาม

(มหาศักราช) ๖๕๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ มาฆมาส เดือน ๖ เมื่อเวลา พระอาทิตย์พร้อมกับพระศุกร์อุทัยในดวามรกด พระเจ้ากรุงศรีวิชัย พระองค์มีพระรูปสัณฐานคล้ายกับเทวราช และประกอบด้วยสิริอันประเสริฐยิ่งกว่าพระราชอื่น พระองค์ส่งแสงรัศมีราวกับว่าแก้วจินดามณี ทรงเอาพระทัยใส่ในไตรโลกได้สร้าง....(ความขาด).....พระสถูป(ความขาด)

จากรีกด้านที่ ๒ ความว่า

พระผู้เป็นเจ้าแห่งพระราชาทังปวง ทรงเดชานุภาพคล้ายกับ พระอาทิตย์ ทรงบำบัดความมืดมัวฝูงศัตรูของพระองค์ รูปสัณฐานของ พระองค์งามราวกับว่าพระจันทร์อันปราศจากมลทินเมื่อฤดูสารท หรือ พระกามเมื่อเอาปฏิสนธิในโลกนี้ หรือพระนารายณ์.....ทรงเป็นหัวหน้า แห่งไศเรนทรวงศ์ ทรงพระนามศรีเมหาราช...

ปราสาททั้ง ๓ หลังนี้ ปัจจุบันได้พบซากแล้วที่วัดหลง วัดเวียว วัดแก้ว ลักษณะการก่อสร้างใช้อิฐไม่มีปูนสอ มีอายุเก่ากว่าปราสาทหิน ของขอม ส่วนพระพุทธรูปและปฏิมาพระโพธิสัตว์ดังกล่าวนั้น ปัจจุบัน พบแต่รูปสำริดและอวโลกิตศวรร ขนาดเท่าคนครึ่งองค์เป็นปฏิมาที่งดงามมาก ยิ่งกว่าปฏิมาพระอวโลกิตศวรรใด ๆ ทั้งหมดในโลก จัดเป็น ศิลปวัตถุชิ้นพิเศษที่สุดของประเทศไทยที่ทั่วโลกยกย่อง สมัยศรีวิชัยเป็น สมัยที่พระพุทธรูศาสนาสมหายานรุ่งเรืองที่สุดในภูมิภาคนี้ ราชวงศ์ไศเรนทร์

มีสัมพันธภาพทางศาสนากับราชวงศ์ปาละในมคธ บรรดาสิทธิ์แห่งมหาวิทยาลัย นาลันทา วิกรมศิลา อุทันตปุรีได้เดินทางมาเผยแพร่ศาสนาที่นี่ศิลปะแบบปาละซึ่งเป็นครูของศิลปะศรีวิชัย แต่ศรีวิชัยผลิตศิลปะได้ดีกว่าครูเดิม นอกจากโบราณวัตถุเหล่านี้ ยังมีกรุพระพิมพ์ดินดิบแบบมหายานจำนวนมาก ซึ่งมีผู้พบในภูเขาออกทะเลจังหวัดพัทลุง และภูเขากำป๋นจังหวัดปัตตานี พระพิมพ์เหล่านี้สร้างขึ้นตามคตินิยมทางมหายาน คือเมื่อพระเถระผู้ใหญ่มรณภาพ เมื่อฌาปนกิจแล้วเก็บเอากระดูกมาผสมมวลสารทำพระพิมพ์ขึ้น เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับ เหตุที่ไม่เอาเข้าไปอีกเพราะถือว่าได้ผ่านการเผามาแล้ว อิทธิพลของศรีวิชัยเข้ามาครอบงำแม่น้ำเจ้าพระยาในศตวรรษที่ ๑๕ มีกษัตริย์จากศรีวิชัยขึ้นมาปกครองจักรวรรดิขอมคือพระเจ้าสุริยวรมัน พระองค์ได้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาแบบมหายานที่ได้รับจากศรีวิชัย ทำให้ภูมิภาคนี้เต็มไปด้วยบรรยากาศของมหายาน เคยเชื่อกันมาแต่ก่อนว่าอิทธิพลของศรีวิชัยขึ้นไม่ถึงลุ่มแม่น้ำปิง แต่เมื่อเร็วๆ นี้หน่วยสำรวจของกรมศิลปากรได้พบภาพสลักमुख พระเจดีย์องค์หนึ่งที่วัดป่าสัก อำเภอเชียงแสน ทำเป็นรูปเกียรติมุขแบบศรีวิชัยไม่ผิด เพราะฉะนั้น ทฤษฎีเก่าจึงน่าจะต้องสอบสวนกันใหม่

เรื่องของอาณาจักรศรีวิชัยตามที่ปรากฏในจารึกนี้ ศาสตราจารย์ เซเดส์ ได้ชี้ที่ที่ตั้งอาณาจักรว่า อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองปาเล็มบัง ในเกาะสุมาตรา เซเดส์กล่าวว่า ที่เนินสูงแห่งบาห์ลีและที่เกาะบังกาไต พบจารึกภาษามลายูโบราณ กล่าวถึงพุทธอาณาจักรหนึ่งซึ่งตีได้เกาะบังกาและกำลังส่งทัพไปปราบชวา เซเดส์กล่าวว่า เมืองปาเล็มบังตั้งอยู่ที่

เหมาะสำหรับการเดินเรือซึ่งเมื่อนักภูมิศาสตร์จีนโบราณก็ยอมรับ ว่าเป็น
ท่าเรือที่สำคัญสำหรับพวกพ่อค้าพาณิชย์จะเดินเรือติดต่อระหว่างชาว
อาหรับ หรืออินเดีย หรือถ้าจะไปประเทศจีนแล้วสายการเดินเรือต้องผ่าน
เมืองนี้เหมือนกัน ในจดหมายเหตุของนักธรรมจาริกอึ้งจิ้งครั้งพุทธ-
ศตวรรษที่ ๑๒ ได้กล่าวถึงอาณาจักรศรีวิชัย ว่าตั้งอยู่ในระหว่างจีนข้าง
อินเดียในทะเลใต้ อึ้งจิ้งได้แวะพักที่อาณาจักรนี้ ๖ เดือน เพื่อศึกษาคัมภีร์
ศัพทศาสตร์ ท่านเขียนไว้ว่า อาณาจักรนี้มีภิกษุในพระพุทธศาสนาว่าพัน
ปฏิบัติเคร่งครัดเหมือนกับภิกษุในอินเดีย ท่านแนะนำว่า พระจีนที่จะไป
อินเดียทางที่ดีควรแวะศรีวิชัยก่อน เพื่อศึกษาภาษาสันสกฤต และเล่า
เรียนวัดปฏิบัติให้เคยชินสักปีหนึ่งหรือสองปี จะเป็นการดียิ่ง

เขเคล้อธิบายต่อไปว่า ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ทาง
ภาคกลางแห่งขวา ได้เกิดมีราชวงศ์ซึ่งครองเมืองอิสระเรียกว่าไศเรนทร
วงศ์ ได้ขยายอำนาจปกครองศรีวิชัย ในสมัยศตวรรษที่ ๑๕ ระยะเวลา
ศรีวิชัย ได้รับอารยธรรมจากอินเดีย ๒ แห่ง คือจากกลุ่มแม่น้ำคงคา ซึ่ง
ณ บัดนี้นั้นกษัตริย์ราชวงศ์ปาละแห่งเบงกอลกำลังเป็นใหญ่ พระพุทธ-
ศาสนาลัทธิตันตระได้ครอบงำอาณาจักรศรีวิชัยโดยสิ้นเชิง อีกทางหนึ่ง
ก็คือ ความสัมพันธ์กับพวกโวกะแห่งอินเดียได้ สำหรับรายหลังนี้บางที
ก็เป็นมิตร บางครั้งก็เป็นศัตรู พวกไศเรนทร์ได้สร้างพุทธสถานใน
เกาะสุมาตราและชวา เช่น พุทธสถานบุโรพุโธในชวาเป็นต้น อิทธิพล
ของพวกศรีวิชัยในยุคนี้ได้แผ่ไปถึงจามปา ดังปรากฏจารึกของจามปาที่
เทวสถานโปนคร กล่าวว่าย้ายพวกมนุษย์กินคนที่โหดร้าย ข้ามฝั่งทะเล

มาจากที่อื่น กินอาหารที่โสมมยิ่งกว่าซากศพ รูปร่างน่ากลัว ผิวดำ
เมื่อก้มและพอมโซ มีนิสัยโหดร้ายหยาบซ้ำยิ่งกว่าพระยามัจจุราช พวก
มันเล่นเรือข้ามทะเลมา และปล้นสดมภ์เทวสถานของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ซึ่ง
ไม่ต้องสงสัยเลยว่า พวกจามปาซึ่งเป็นอินดูจะไม่ได้เพื่องพวกศรีวิชัย
เห็นปานฉะนี้

นอกจากนี้เชื้อสายของศรีวิชัย ยังได้ขึ้นไปปกครองเขมร เป็นเหตุ
ให้พระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรได้แพร่หลายไปสู่อาณาจักรขอม
ด้วย จดหมายเหตุของนักภูมิศาสตร์ชื่อ มะซุติ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๓๘ กล่าวว่า
อาณาจักรของมหาราชศรีวิชัย ถ้าเราจะเริ่มต้นเดินทางด้วยเรือที่เร็วที่สุด
ให้ทั่วทุกเกาะที่มีผู้คนอยู่แล้วเวลาสักสองปีก็ยังไม่ทั่วถึง สินค้าใน
อาณาจักรนี้มีเครื่องเทศสารพัดอย่าง เช่น พริกเสนา อบเชย กานพลู และ
จันทน์ ในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๗ ปราภฏจาริกในเมืองนาคปฎัมว่า
พระเจ้ากรุงศรีวิชัยได้สร้างพุทธวิหารขึ้นที่เมืองนั้นในอินเดีย ต่อมามิช่า
มินานกองทัพเรือของพวกโจพะยกมารุกรานศรีวิชัย ศรีวิชัยจึงตั้งต้น
เสื่อมลง พร้อมกันนั้นก็ถูกอิทธิพลของพวกชาวพวกหนึ่งซึ่งเรียกว่า
พวกมัชปาหิต รุกไล่ขึ้นมา ส่วนทางภาคเหนือเล่า ได้ถูกอิทธิพลของ
อาณาจักรสุโขทัยบีบบังไป ทำลายอาณาจักรอันใหญ่โตนี้เสีย ใน พ.ศ.
๑๘๑๘ พระเจ้ากฤตนครแห่งชาวกรุงศรีวิชัยแตก ส่วนทางตอนบน
ของแหลมมลายู พ่อขุนรามคำแหงได้แผ่อิทธิพลมาครอบงำ จักรวรรดิ
ศรีวิชัยจึงต้องสูญไป

ความเห็นที่กล่าวมาแล้วเป็นความเห็นของเซเดส์ แต่นักโบราณ
คดีอื่น ๆ อีกหลายท่าน มีศาสตราจารย์ชุมดาวชาวอินเดีย ท่านผู้นี้ลง

ทุนศึกษาภาษาฮอลันดา เพื่ออ่านผลงานของนักโบราณคดีชาวฮอลแลนด์เกี่ยวกับเรื่องศรีวิชัยแล้วเขียนหนังสือขึ้นเล่มหนึ่งชี้แจงว่า ศรีวิชัยไม่ควรตั้งอยู่บนเกาะสุมาตรา แต่ควรที่ตั้งอยู่ที่ใดที่หนึ่งบนคาบสมุทรมลายู ครั้นถึง พ. ศ. ๒๔๖๘ ดร. เวสส์ได้เดินทางมาสำรวจเส้นทางจากตะกั่วป่าถึงอ่าวบ้านดอน เวียงสระ ตลอดถึงนครศรีธรรมราชและพัทลุง ท่านผู้นี้ยืนยันมติว่าราชวงศ์ไศเรนทร์มีอาณาจักรตั้งอยู่ก่อนแล้ว บนแหลมมลายูตอนเหนือ ชื่ออาณาจักรชะวะตะ อาณาจักรนี้ต่อมาสามารถปราบศรีวิชัยในสุมาตราได้ จึงรับเอาชื่อศรีวิชัยมาเป็นแคว้นของตน ดังปรากฏในจารึกหลักที่ ๑๑ พวกไศเรนทร์ได้ตั้งนครหลวงที่ไชยา ดังปรากฏหลักฐานพระพิมพ์มหายานสมัยศรีวิชัย มีอยู่เกลื่อนกลาดตามถ้ำบนภาคเหนือของแหลม พระพิมพ์ดินดิบเหล่านี้ มีได้มีทางปลายแหลมมลายูหรือสุมาตราเลย คำว่าไชยา ก็ย่อมาจากศรีวิชัยนั่นเอง ที่ไชยามีโบราณสถานมากเช่นพระมหาธาตุ มณฑปอิฐที่วัดแก้วและวัดเลียบ พวกไศเรนทร์ที่ไชยามีสัมพันธ์กับพวกราชวงศ์ปาละที่เบงกอลเสมอ จึงเป็นเหตุให้มีรูปปฏิมาอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ ชนิดฝีมือปาละแต่ปัจจุบันปฏิมานี้อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ในกรุงเทพฯ ฯ พวกไศเรนทร์ที่ไชยาได้ไปสร้างวิหารสำหรับพระชาวศรีวิชัยพวก ณ มหาวิทยาลัยนาลันทาอีกด้วย

ปัญหาข้อถกเถียง เรื่องราชธานีของศรีวิชัย จึงมิได้เป็นอันยุติ ฝ่ายสนับสนุนเซเคส์ได้ค้าน ดร. เวสส์ว่า แม้สุมาตราจะไม่มีโบราณสถาน

ใหญ่ ๆ อย่างที่ไชยา แต่ในป่าดงดิบของสุมาตรา นั้น หรือในใต้พื้นธรณี
ใครเล่าจะรู้ว่าไม่มีโบราณสถานใหญ่ ๆ ยังซ่อนเร้นอยู่ สรุปแล้วนัก
โบราณคดีส่วนใหญ่ยังคงถือว่า ศรีวิชัยอยู่ที่สุมาตรา

ชาว

ชาวก็เป็นเช่นเดียวกับสุมาตราหรือมลายู คือเป็นโคโลนีของ
ชาวอินเดียแต่ตั้งดำบรรพมาแล้ว ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา
เคยเจริญแพร่หลายมาก่อน นครที่เคยรุ่งเรืองในชาวโบราณมีนคร
กิลิงกะสวีอัสดินะมะละวาปตี เมนดังกามุลัน และปรัมปนัน ปรัมปนัน
เป็นราชธานีรุ่นหลัง เมื่อกษัตริย์แห่งนครนี้องค์สุดท้ายสวรรคต โอรส
ทรงพระนามเทวกสุมาได้สร้างนครซังคาละขึ้น พระองค์ได้แบ่งชาวออก
เป็นภาค ๔ ภาค ให้โอรส ๔ องค์ครอบครอง องค์ที่ ๑ ครองอยู่ที่เมือง
ซังคาละ องค์ที่ ๒ ครองเมืองสิงหสารี องค์ที่ ๓ ครองเมืองนารวัน
องค์ที่ ๔ ครองเมืองดาหา แต่ที่มีอำนาจมากที่สุดคือ พระเจ้าอูลุมิฮูละ
แห่งนครซังคาละ โอรสของกษัตริย์องค์นี้คือ ปันหียอิเหนากะระตะปาตี
ซึ่งได้แผ่จักรวรรดิครอบงำชาว โอรสของอิเหนาชื่อ มะอิสาลาเลียน
ปราบดาหากับสิงหสารีกับนครนารวันได้ จึงได้เป็นใหญ่ในชาวผู้เดียว
อิเหนากับโอรสจึงเป็นวีรบุรุษของชาติชาว พระเจ้ามหาอิสาลาเลียนได้
สร้างนครปะชาชะลันขึ้น ในราว พ. ศ. ๑๓๓๘ ต่อมาได้เกิดการแย่งราช
สมบัติระหว่างเจ้าพี่น้องสององค์ ชาวจึงแตกออกเป็นสองภาค ภาค
ตะวันออกเรียกว่าอาณาจักรมัชปาหิตะ ภาคตะวันตก คือปะชาชะลัน

ต่อมาอาณาจักรมัชปาหิตะรุ่งโรจน์ขึ้น อาณาจักรนี้ได้ละทิ้งพุทธศาสนา นับถือศาสนาพราหมณ์เป็นประจำ มีการสร้างเทวสถาน และรับเอาภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาราชการ ผู้นำชื่อเสียงมาให้แก่มัชปาหิตะได้แก่อัครเสนาบดีชื่อ คัมมาดา บุคคลที่ได้แผ่อิทธิพลของมัชปาหิตะไปในหมู่เกาะต่าง ๆ จนกระทั่งถึงหมู่เกาะฟิลิปปินส์ แม้แต่จีนก็ยังรับรองความยิ่งใหญ่ของมัชปาหิตะในยุคนี้ มัชปาหิตะเป็นศัตรูที่น่าเกรงขามของศรีวิชัย เมืองขึ้นของศรีวิชัยถูกมัชปาหิตะแย่งไปทีละเมืองสองเมืองเรื่อย ๆ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ มัชปาหิตะก็ล้างอำนาจศรีวิชัยลงสิ้น จำเนียรกาลต่อมาในแผ่นดินพระเจ้าองควิชัย อำนาจวาได้แพร่เข้าไปถึงมลายู ในราว พ.ศ. ๑๕๓๐ มีนักสอนศาสนาอิสลามคนหนึ่งชื่อ มุลานะอิบราฮิม ได้นำศาสนาอิสลามมาแพร่หลายที่ชวา ความจริงก่อนหน้านี้หลายร้อยปีพ่อค้าอาหรับได้มาค้าขายกับคาบสมุทรมะนิลา ต่อมาเมื่อศาสนาอิสลามมีชัยชนะในประเทศอินเดีย การแผ่จักรวาลวรรดิของศาสนาจึงพลอยครอบงำมาถึงหมู่เกาะทะเลใต้ด้วย มุลานะอิบราฮิมพยายามเกลี้ยกล่อมให้พระเจ้าองควิชัยเลื่อมใส แต่พระองค์มั่นใจในพระศิวะเป็นเจ้ามาก การณ์กลับปรากฏว่า ระเบิดนปาดา โอรสของพระองค์ได้ละทิ้งศาสนาพราหมณ์ไปเข้ารับเป็นอิสลาม แล้วเกิดวิวาทกับพระชนก จึงหนีไปอยู่เมืองเคมัม ได้กำลังอาหรับช่วยเหลือ จึงยกกองทัพมาตีมัชปาหิตะแตก ระเบิดนปาดาเป็นกษัตริย์ครองกรุงเคมัม ประกาศยกศาสนาอิสลามเป็นศาสนาของรัฐ จำเดิมแต่นั้นมาศาสนาอิสลามจึงแพร่หลายรวดเร็วไปในหมู่เกาะต่าง ๆ เข้าบ้านผ่านเมืองที่นับถือพุทธก็มีพราหมณ์

ก็มี พวกนักลัทธิศาสนาของตนเข้ารับเป็นอิสลามหมด ส่วนพวกที่เคร่งครัดไม่ยอมเปลี่ยนใจก็พากันหนีไปอยู่ที่เกาะบาหลิ ซึ่งยังคงรักษาระเบียบประเพณีเดิมไว้ได้แม้กระทั่งในปัจจุบันนี้

ในปี ๒๐๗๘ ชาวแตกออกไม่น้อยกว่า ๘ แคว้น ต่อมาอีก ๘๐ ปี ก็สามารถรวมกันได้ ด้วยอำนาจของกษัตริย์กรุงมะดาลัย ต่อไปนี้ชาวก็เริ่มเสื่อม ฝรั่งเศสแรกที่มาค้าขายกับพวกชาวคือโปรตุเกส ต่อมาในปี พ. ศ. ๒๑๔๕ ฝรั่งเศสอดันดาจึงมาค้าขายที่เมืองบันตัน แล้วเลยสร้างป้อมค่ายขึ้นที่นั่น และสร้างป้อมค่ายที่เมืองปัตตาเวีย สุดด้านอะกงแตงทัพมาปราบก็แพ้กลับไป ต่อมาชวระสำระสายเนื่องจากเจ้าเมืองมาคูลาและเจ้าเมืองสุราบายาเป็นปรากฏ ประกอบกับมีทัพจากเซเลเบส มาตีชาว กษัตริย์ชาวไม่มีทางสู้ จึงขอกองทัพจากฮอลันดาช่วยปราบกบฏสำเร็จ ฮอลันดาจึงมีอำนาจมากขึ้นทุกที ในปี พ. ศ. ๒๒๕๕ ชาวแตกออกเป็นสองภาคใหญ่ คือ สุดด้านอะมังกูวานา ครองอาณาจักรหนึ่ง มีเมืองยกยาการะกาเป็นราชธานี สุดด้านปะกูวานา ครองอาณาจักรหนึ่ง มีเมืองสุระการดาเป็นราชธานี ทั้งสองแคว้นยอมขึ้นกับฮอลันดา ในปี พ. ศ. ๒๓๕๑ ฮอลันดาตีแคว้นมหาราชของฝรั่งเศส กองทัพเรือของฝรั่งเศสมาขับไล่ฮอลันดาไปเกือบหมด แต่ไม่เข้าฝรั่งเศสแพ้สงครามอังกฤษ อังกฤษจึงส่งชาวคีนให้แก่ฮอลันดา หมู่เกาะทะเลใต้นี้เพิ่งจะเป็นเอกราชเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ได้กล่าวมาแล้วว่าหัวเมืองเก่าแก่ทางแหลมมลายู ที่เมืองไชยา นครศรีธรรมราช เคยเป็นเมืองรุ่งเรืองด้วยพระพุทธศาสนา และศาสนา พราหมณ์มาก่อน เมื่ออิทธิพลศรีวิชัยเสื่อมโทรมลงในราวพุทธศตวรรษ ๒๑ กษัตริย์แห่งนครศรีธรรมราชพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าจันทรภาณุ สามารถปราบบรรดาหัวเมืองใกล้เคียงสำเร็จ ถึงกับยกทัพเรือข้ามมหาสมุทรไปตีลังกาได้ แต่พระเจ้าจันทรภาณุถูกสัมพันธมิตรหักหลังเสียที กลับมา จำเดิมแต่นั้นนครศรีธรรมราชเสื่อมลง ประจวบกับที่ไชนสมัย สุโขทัยกำลังขยายอำนาจมาได้ ดังปรากฏใน พ. ศ. ๑๘๒๓ กองทัพ สุโขทัยลงมาตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ แล้วยังแผ่ขยายตีหัวเมืองมลายู เข้าไว้ ในระยะนี้พุทธศาสนาแบบเถรวาทได้แพร่หลายจากลังกามาสู่ แหลมมลายู พระราชาแห่งเมืองนครซึ่งทรงศัคดิ์ศรีธรรมราช ได้ยกย่อง ขึ้นเป็นทางราชการ เมื่อพวกสุโขทัยมาพบเข้าจึงได้อาราธนาสังฆราชปุ่ ชาวลังกาขึ้นมาตั้งลัทธิลังกาวงศ์ที่สุโขทัย ในระยะนี้พระพุทธศาสนายังคง มีอยู่ในแหลมมลายู ราว พ. ศ. ๑๕๕๐ กษัตริย์มลายูแห่งเมืองมะละกาชื่อ พระเจ้าปาร์โมสุรา ได้ละทิ้งพระพุทธศาสนาเข้ารับอิสลามเปลี่ยนพระนาม ว่าสุลต่านมูฮัมมัดซาห์ ถึงกระนั้นราษฎรส่วนใหญ่ยังนับถือพระพุทธ ศาสนาและศาสนาพราหมณ์อยู่ ต่อมาถึงแผ่นดินสุลต่านมัลโมซาห์ มะละกาขยายอนำารจตีได้เมืองกำปา ปาหัง อินทลรี แล้วโปรดให้ทำลาย

ประวัติพุทธ(๒) - หน้าที่ 43

พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เลี่ยนหมดสิ้น บังคับให้ราษฎร
เข้ารีตเป็นอิสลาม พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์จึงสูญจากแหลม
มลายูแต่กาลบัดนั้น สุลต่านมัลโมซาห์เป็นผู้เคร่งครัดในศาสนาอิสลามยิ่ง
นัก ที่ฝังศพพระองค์มีจารึกภาษอาหรับว่า "...พระศพของผู้
ยิ่งใหญ่ ผู้เคร่งศาสนา พระองค์เป็นผู้เชื่อตรงต่อพระอัลล่า ทรงพระ
นามว่าสุลต่านมัลโมซาห์ สวรรคตเมื่อวันพุธ เดือนราฮัม ศักราชอิชรา
๙๘๐ (พ. ศ. ๒๐๑๘)"

บทที่ ๓

พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ตอน ๒

พระพุทธศาสนาในประเทศพม่า

พม่าเป็นประเทศที่ใหญ่ที่สุดในสุวรรณภูมิ มีเนื้อที่มากกว่าประเทศอื่น ภูมิประเทศภาคเหนือกับภาคตะวันตกเป็นที่ราบสูง อุดมไปด้วยทิวเขาใหญ่น้อยซึ่งเป็นสาขาของภูเขาหิมาลัย ภูเขาที่สูงใหญ่คือภูเขาอารกันโยมา ภาคกลางและภาคใต้เป็นที่ราบ มีแม่น้ำหล่อเลี้ยงใหญ่สองสายซึ่งไหลมาจากธิเบ คือ แม่น้ำสาละวินและแม่น้ำอิรวดี ตอนเหนืออุดมด้วยเทือกเขาสูง ๆ และป่าดงดิบ มีมนุษย์เผ่าต่าง ๆ อาศัยในประเทศมากมาย คือ เผ่าพม่า มอญ ไทยใหญ่ กระเหรี่ยง แม้ว ยาง ส่วนภาคตะวันออกซึ่งติดกับไทยและประเทศลาว ภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงเหมือนกัน ทรัพยากรแผ่นดินของพม่า คือ ไม้สัก ข้าว น้ำมัน พม่ามีบ่อน้ำมันที่ฮีนายอง นอกจากนี้ก็มีประเภหิน พลอย ทับทิมต่าง ๆ ทับทิมของพม่ามีชื่อว่าดีที่สุดในโลก และทับทิมเม็ดใหญ่ในโลกก็เป็นของพม่า มีขนาดเท่าไข่ห่าน พลเมืองดั้งเดิมที่อพยพลงมาจากยูนานมีพวกละว้า ซึ่งปัจจุบันยังมีอยู่ ต่อมาชาติอีก ๒ พวก พวกหนึ่งเรียกว่าปยู ซึ่งเป็นต้นตระกูลของพม่า พวกปยูเป็นมนุษย์พันธุ์เบต อพยพลงมาตามลำน้ำพรหมบุตรเข้าสู่พม่า เพราะเหตุที่อาศัยลำน้ำพรหมบุตร

เป็นเส้นทางเดิน คำว่าพรหมจึงเขียนไปเป็น พม่า และพวกพม่า นั้นับถือนกยูงเป็นสัญลักษณ์ ก็เพราะดินแดนที่อพยพผ่านมาต้องผ่านดงนกยูง ชาชาติอีกพวกหนึ่งเป็นเชื่องโกลผสมอินเดียเรียกว่า เตลง เข้ามาตั้งรกรากอยู่ทางปากอ่าวซึ่งเป็นต้นตระกูลของพวกมอญ คำว่าเตลงมาจากคำว่า เตลิงคณะในอินเดียได้นั้นเอง ทางตอนเหนือของพม่าก็มีมนุษย์เผ่าไทยมาปกครองอยู่ พม่าจึงแบ่งออกเป็น ๓ ภาคใหญ่คือ ตอนเหนือเป็นของชาติไทย ตอนกลางเป็นพม่า ตอนใต้เป็นของมอญ อารยธรรมของอินเดียพุ่มฟักฟักขึ้นอย่างรวดเร็วในพม่าได้และพม่ากลาง ส่วนใหญ่ในพม่าเหนือ นั้น อิทธิพลอารยธรรมมกโกลครอบงำหนาแน่นกว่าตอนใต้

พงศาวดารพม่าขอขึ้นต้นด้วยเรื่องพุทธทำนาย เรื่องพุทธทำนายนี้ในประเทศพม่ามีอยู่ทั่วไปจนกระทั่งเมืองใหม่ที่สุดเมื่อเร็ว ๆ นี้คือเมืองมันฆเร ซึ่งเพิ่งสร้างขึ้นใหม่ราว ๑๐๐ ปีเท่านั้น พม่าก็ยังมินิกานแบบพุทธทำนายขึ้น ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธรศาสนาที่มีต่อพม่า อย่างไรก็ดี ชาวอินเดียได้อพยพเข้ามาประเทศนี้ตามปรากฏในตำนานว่า กษัตริย์ศากยะองค์หนึ่งมีพระนามว่า อภิราชา ได้เข้ามาตั้งราชวงศ์ประดิษฐานกรุงตะโก้ก่อนพุทธกาล ต่อมามีกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า คัธราชา ได้อพยพตามเข้ามา เรื่องทำนองนี้ก็เป็นความประสงค์ของพม่าที่จะให้ปฐมวงศ์เป็นวงศ์เดียวกับพระพุทธรองค์ ซึ่งไม่ใช่ข้อเท็จจริงของประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ของพม่าควรกำหนดดังนี้

๑. สมัยก่อนพุทธกาล ชนชาติพื้นเมืองในพม่าเป็นพวกนิกริโต พวกนี้ปัจจุบันยังมีพงศ์พันธุ์ เหลืออยู่ในเกาะอันดามัน มหาสมุทรอินเดีย เป็นพวกป่าเถื่อน

๒. หลังสมัยพุทธกาล มีมนุษย์ในตระกูลมกโกลอยออสโตรเนเซียน เช่น พวกปะร็อง พวกยาง มูเซิง ละว้า อพยพเข้ามาอยู่ในพม่า พวกนี้มีอารยธรรมสูงกว่าพวกแรก

๓. ตั้งแต่ พ.ศ. ๕๐๐ ลงมา ได้มีมนุษย์ในตระกูลธิเบตเบอ-พม่า อพยพมาจากทิเบต ลงมาตั้งรกรากอยู่เรียกว่าพวกปยู ราว ๆ สมัยเดียวกันนี้เอง มีชาวอินเดียอพยพตามลำแม่น้ำพรหมบุตรแล้วข้ามเชิงเขาอรกัณโฆมาเข้ามาสอนอารยธรรมพวกปยู จนกระทั่งตั้งอาณาจักรเป็นปึกแผ่น เรียกว่าอาณาจักรศรีเกษตร

๔. ในราวสมัยเดียวกับข้อ ๓ มีมนุษย์ในตระกูล มอญ เขมร อพยพมาจากภาคใต้ของจีน แล้วแบ่งเป็นสองพวกใหญ่ พวกหนึ่งมาตามลำน้ำโขง พวกหนึ่งมาตามลำน้ำเอราวดี พวกหลังนี้ได้ลงมาถึงปากอ่าวมะตะมะ พอดีมีชาวอินเดียแคว้นเตลิงคะณะ ซึ่งเป็นรัฐหนึ่งได้แคว้นมคธลงอพยพเข้ามาอาศัยด้วย มีการถ่ายทอดสมพันธุ์กัน ชนชาตินี้จึงมีชื่อว่า เตลง หรือมอญ มีอาณาจักรชื่อ สุธรรมวดี อยู่เหนือปากอ่าวมะตะมะ

พระพุทธศาสนาในเมืองมอญ

ไม่ว่า พม่า มอญ ไทย หรือเขมร มักจะรู้สึกภูมิใจที่อ้างว่าประเทศของตนคือสุวรรณภูมิอันเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพระเจ้าอโศก

มหาราชส่งพระโสณะ, พระอุตตระ นำพระพุทธศาสนามาฝังรากในเอเชียอาคเนย์นี้ สำหรับมอญอ้างว่า สุวรรณภูมิได้แก่เมือง สุธรรมวดีนคร หรือเมืองสะเทิมของเขานั้นเอง แต่จากผลงานค้นคว้าของนักโบราณคดีพวกหนึ่ง มีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นต้น กลับได้ผลตรงกันข้าม คือโบราณสถานในหัวเมืองมอญไม่มีอะไรที่ใหญ่โตและสำคัญสมบัติที่เคยเป็นเก่าแก่ของพระพุทธศาสนามาก่อน แต่ที่ในจังหวัดนครปฐมที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ มีซากโบราณสถานมากมาย และมีลายจำหลักเลียนแบบคติครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งยังไม่นิยมสร้างพระพุทธรูปปฏิมา เช่นจำหลักเป็นอาสน์เปล้า ๆ ได้ต้นโพธิ์ แสดงปางแสดงพระธรรมจักร จึงน่าจะเป็นเหตุชี้ให้เห็นว่าสุวรรณภูมิอยู่ที่นครปฐมมากกว่า แต่มีข้อที่น่าเชื่อถือได้มาก ว่าพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าไปในพม่าโดยเฉพะอย่างยิ่งคือเมืองมอญ ภายหลังรัชสมัยของพระเจ้าอโศกไม่นานนัก การที่พวกมอญอ้างว่า สุวรรณภูมิคือเมืองมอญนั้นก็มิเหตุผลที่สมควรอยู่เหมือนกัน แต่ต้องไม่ใช่เมืองมอญที่พม่าได้แน่นอน กล่าวคือในยุคที่ อิทธิพลของพวกมอญเก่าได้เคยแพร่หลายมาครอบงำลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และภูมิภาคที่เป็นมณฑลพายัพของไทยทุกวันนี้ด้วย คงจะมีศูนย์กลางที่สำคัญอยู่ที่นครปฐม เพราะฉะนั้นสุวรรณภูมิก็หมายถึงบริเวณส่วนใต้ของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กินตลอดขึ้นไปถึงอ่าวมะตะมะ ในขณะที่พวกมอญเริ่มนับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทก็ปรากฏว่าทางภาคเหนือพวกปยูก็เริ่มแผ่อารยธรรมของตน และสร้าง

ราชธานีหลายเมืองด้วยกัน พวกนี้ภายหลังก็กลับนับถือพระพุทธศาสนา เหมือนกัน ได้กล่าวแล้วว่ามอญกับพม่ามักจะลากเรื่องราวแห่งชาติคุณของตนไปเกี่ยวข้องกับวงศ์ของพระศาสดา และมีเรื่องทำนองว่าพระศาสดาเคยเสด็จมายังดินแดนของตน เพราะฉะนั้น เมืองสำคัญ ๆ ของมอญและพม่ามักมีประวัติขึ้นต้นด้วยพุทธทำนาย เช่นเมืองหงสาวดีเล่ากันว่า ครั้งนั้นแผ่นดินยังไม่งอกเหมือนเดี๋ยวนี้ ได้ทอศพระเนตรเห็นหงส์ทองที่ทำกิริยาเคารพเราหรือไม่ ในอนาคตกาลจำเดิมแต่เราดัดขันธปรินิพพานไปแล้ว จักมีกษัตริย์ธรรมิการาชมาตั้งนครอันรุ่งโรจน์ ณ สถานที่แห่งนี้ มีนามว่าหงสาวดี พระศาสนาของเราจะรุ่งเรือง ฉะนั้นพวกมอญจึงนับถือหงส์กันมาก เช่นเดียวกับพม่านับถือนกยูงเป็นที่น่าประหลาดอยู่ว่า พวกมอญดูจะเป็นชาติเดียวที่ยืนหยัดรักษาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทติดเนื่องกันทุกยุคทุกสมัย

ประวัติของพม่าที่เชื่อถือแน่นอนคือสมัยพุกาม ในยุคนี้ลัทธิมหายานมนตรยานยุคปลาย ๆ ได้แพร่หลายจากแคว้นเบงกอล เข้ามาสู่พุกาม พวกภิกษุในนิกายนี้มีภริยาและดื่มเหล้าได้ เรียกว่าลัทธิครุฑี ครั้งนั้นกษัตริย์พุกามองค์หนึ่งทรงพระนามว่าอินธามังช่อ ไม่พอพระทัยในสัท-

ธรรมปฏิรูปนี้ ได้ทรงสดับข่าวพระพุทธศาสนาในอาณาจักรมอญรุ่งเรือง จึงส่งทูตเข้ามาขอพระไตรปิฎกไปพุกาม แต่พระเจ้ามनुหะผู้ครองกรุงสุธรรมวดีหรือเมืองสะเทิมไม่ทรงยินยอม จึงเกิดสงครามกันขึ้น พระเจ้าอโนรธาตีเมืองสะเทิมแตก แล้วพระไตรปิฎกและคณะสงฆ์มอญขึ้นไปพุกาม พร้อมทั้งช่างศิลป์ต่าง ๆ รวม ๓ หมื่นคน แล้วให้รื้อทำลายเมืองสะเทิมเสียพระพุทธศาสนาในพุกามก็เปลี่ยนเป็นลัทธิเถรวาทในสมัยนั้น เหตุการณ์ทั้งนี้เกิดขึ้นในตอนต้นแห่งพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ต่อมาพระเจ้าอโนรธามั่งช่อสดับข่าวว่า ที่อาณาจักรน่านเจ้ามีพระเจ้าวแก้วไวยุชา จึงได้ยกกองทัพขึ้นไปตีน่านเจ้าเพื่อขอพระเจ้าวแก้ว กษัตริย์ไทยมีนามว่า "ขุนสุคฟ้า" ได้ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี แต่พม่าก็ได้พระเจ้าวแก้ว ได้แต่พระพุทธรูปทองคำองค์หนึ่งซึ่งเคยบรรจุพระเจ้าวแก้วเท่านั้น

แม้แต่พระเจ้าอโนรธาจะรับลัทธิสาวกขานมานับถือ คติของมหาขานก็ยังปรากฏอยู่ ดังปรากฏในวัดครั้งพุกาม มักตั้งพระประธาน ๓ องค์ และตามฝาผนังมักมีจิตรกรรมเล่ามหายานหลายแบบ พระเจ้าอโนรธาเสวยราชย์อยู่ ๓๓ ปี เสด็จสวรรคตเพราะไปจับกระบือเผือก ถูกกระบือขวิดสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๖๒๐ พระราชโอรสชื่อจอลู ขึ้นเสวยราชย์อยู่ ๒ ปีก็สิ้นพระชนม์ ด้วยถูกกบฏปลงพระชนม์ แล้วจึงเชิญแม่ทัพคนหนึ่งชื่อ กันชิต (กยันสิต) ขึ้นนั่งเมือง พระเจ้ากันชิตปราบกบฏมอญแล้วขยายอาณาเขตต่อลงมาทางใต้ถึงเมืองตะนาวศรี ในรัชกาลนี้ชาวพุทธอินเดียอพยพหลบภัย พวกอิสลามเบียดเบียนเข้ามาอยู่ในเมือง

พุทฺถมมาก และนำแบบแผนพุทฺถเจดีย์ในอินเดียมามากมาย พระเจ้า
กันชิตโปรดให้สร้างพระมหาธาตุขะเวสึงดง ซึ่งพระเจ้าอโนรธาสร้างค้าง
ไว้สำเร็จ แล้วโปรดให้สร้างอานันทเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๑๖๓๔ เป็นปูชนีย-
สถานที่สวยงามแห่งหนึ่งในพม่า นอกจากนี้พระองค์ที่กษัตริย์พม่ามาปฏิสังขรณ์
วิหารพุทฺถคยานี้ พระองค์สวรรคตในปี พ.ศ. ๑๖๕๕ พระราชโอรสชื่อ
อลองสิทฺฐ (อลองจีสุ) เสวยราชย์โปรดให้สร้างวัดสัพพัญญู กับ อานันท-
วิหาร พระเจ้าอลองสิทฺฐโปรดการประพาสมาก เคยเสด็จไปถึงน่านเจ้า
และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พระองค์มีราชบุตร ๓ พระองค์ แต่ที่สำคัญมี
อยู่ ๒ พระองค์คือ พระเจ้ามินซุอินสอ (มังเซงจอ) ราชบุตรองค์โต ผู้มี
อัชฌาศัยมักก้าวร้าว พระราชบิดาจึงส่งให้ไปครองพม่าเหนือ รววมณฑล
มณฑลแถบนี้ อีกองค์หนึ่งชื่อ เจ้านรสุ (มังนรสุ) เป็นคนประจบประแจง
เก่ง พระราชบิดาจึงโปรดให้อยู่ในราชธานี พระเจ้าอลองสิทฺฐพระชน-
มายุยืนเกินไปคือชันษาถึง ๘๐ ปี เจ้านายนรสูอยากได้ราชสมบัติใจรอ
ไม่ไหวจึงทำปิตุฆาตเสีย เมื่อ พ.ศ. ๑๗๑๐ พระเชษฐาทราบข่าวจึงยก
ทัพมาล้อมเมืองพุทฺถม พระเจ้านรสุจึงขอร้องให้มหาเถระองค์หนึ่งชื่อ
ป็นสะตุ ออกไปว่ากล่าวไกล่เกลี่ย และพาเจ้ามินซุอินสอเข้าเมือง พระ
เจ้านรสุทำทัมอบสมบัติให้พี่ เสร็จแล้วลอบวางยาพิษปลงพระชนม์ พระ
มหาเถระป็นสะตุขัดเคืองว่าพระเจ้านรสุเป็นคนพาล จึงออกจากเมือง
พุทฺถมไปอยู่ที่ลังกา พระเจ้านรสุกลัวบาปที่ฆ่าพ่อ โปรดให้สร้างวิจิตร
มหาวิหารชื่อ ธรรมยังยี เพื่อล้างบาป แต่กคจีผู้คนเหลือทน พระอัชฌาศัย

ก็ร้ายขึ้นทุกวัน คราวหนึ่งกริ้วพระมเหสีถึงกับให้ฆ่าเสีย พระบิดามเหสี เป็นเจ้ากรุงปรักลาในอินเดียทราบข่าวโกรธแค้นจึงส่งทหารเอก ๘ คน ปลอมตัวเป็นพราหมณ์เดินทางมาเฝ้าพระเจ้านรสูททำที่จะประสิทธิ์อาเศียร วาทถวายพอเห็นพระเจ้านรสูทผลอจึงโถมแทงสิ้นพระชนม์ แล้วฆ่าตัว ตายในท้องพระโรงนั้น พระเจ้านรสูทจึงได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า กุลาภยาแมง แปลว่า กษัตริย์ถูกแทงฆ่า กษัตริย์ต่อมาชื่อพระเจ้านรสังข์ (แมงยิน นรสุทษา) แต่ถูกพระอนุชาองค์หนึ่งชื่อ นรปฏิสิทธิุ แย่งราชสมบัติ พระเจ้านรปฏิสิทธิุ (นรพาดิจิสิ) นั่งเมืองเมื่อ พ.ศ. ๑๗๑๕ โปรดให้ รับพระเถระป็นสะตุมายู่ที่เมืองพุกาม เมื่อท่านผู้นี้มรณภาพแล้วจึงตั้ง พระอุตราชีวะเป็นสังฆนายกต่อมา ในรัชกาลนี้ตรงกับทางลังกา พระ เจ้าปรกรมพาหุ ฟื้นฟูพุทธศาสนาทำสัตตสังคายนา พระเจ้านรปฏิสิทธิุ จึงส่งพระอุตราชีวะไปสืบพระศาสนาที่ลังกา เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๑

ลัทธิสาวกยานแบบลังกาวงศ์

เมื่อคณะทูตมีพระอุตราชีวะเป็นประธานไปลังกา ครั้งนั้นมีเด็ก ชาติมอญชาวเมืองพะสิมคนหนึ่งชื่อฉะบัก บวชเป็นสามเณรติดตามไป ในคณะด้วย แล้วเล่าเรียนอยู่ในลังกา เมื่ออายุครบบวชเป็นภิกษุในลัทธิ ลังกาวงศ์ บรรลุเถรภาพแล้ว จึงชวนพระเถระอีก ๔ รูป คือ พระสิวลี ๑ พระราหุล ๑ พระตามวินทะ ๑ พระอานนท์ ๑ พร้อมทั้งตัวเองครบ คณะสงฆ์ พวกนั้นลงเรือมาเมืองสิงห์แล้วเลยขึ้นไปถึงพุกาม สังฆมณฑล จึงแยกเป็น ๒ นิกาย แล้วต่อจากนั้นได้แยกปลีกย่อยอีกหลายนิกาย พระ

เจ้าอรปติได้สร้างวัดคอรอปดิน แปลว่าวัดบัลลังก์พระธาตุ กับวัด
อื่น ๆ อีกมาก ๆ ตกเมื่อ พ. ศ. ๑๗๕๓ โอรสชื่อชัยสังข์ขึ้นเสวยราชย์
พระองค์โปรดให้ช่างไปถ่ายแบบปราสาทพุทธคยาจากอินเดีย กลับมาสร้าง
วิหารมหาโพธิ์ที่เมืองพุกามขึ้น ครั้งนั้นอิทธิพลของพุกามยังครอบงำ
ดินแดนภาคพายัพของเรามาได้ นำเอาศิลปะแบบปราสาทพุทธคยาเข้ามา
สร้างที่เมืองเชียงใหม่ เวลานั้นยังไม่ได้เรียกว่าเมืองเชียงใหม่ คือ เจดีย์
วัดเจ็ดยอดเดี๋ยวนี้ วัดนี้ต่อมาภายหลังมีนามว่า มหาโพธาราม ในแผ่นดิน
กษัตริย์องค์นี้ในกาลล่วงสร้างโรจน์มาก มีมหาเถระรูปหนึ่งชื่อธรรม-
วิลาส ได้แปลคัมภีร์พระธรรมศาสตร์จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี
พระเจ้าชัยสังข์สวรรคต เมื่อ พ. ศ. ๑๗๗๗ โอรสชื่อ "กะยอชะวา"
ขึ้นนั่งเมือง เป็นนักปราชญ์ทางศาสนาได้นิพนธ์หนังสือธรรมหลายเล่ม
ความเลื่อมของพุกาม

พระเจ้ากะยอชะวา สวรรคต เมื่อ พ. ศ. ๑๗๘๘ โอรสชื่ออุชานะ
เสวยราชย์ ต่อมาอีก ๔ ปี ก็สิ้นพระชนม์ลงในการคล้องช้าง ราชบุตร
ชื่อนรสีหปติขึ้นเสวยราชย์ โปรดให้สร้างมหาสถูปงดงามวิจิตรพิสดาร
ภายในมีพระพุทธรูปทองคำปางต่าง ๆ พระสาวกทองคำ รูปกษัตริย์
ราชวงศ์พุกามทองคำ แต่สร้างไม่ทันเสร็จก็เกิดศึกมาตีเมือง เนื่อง
ด้วยเป็นเวลาที่ถูกไขลานตีประเทศจีนแตก อุปราชมองโกลแห่งยูนาน
ให้มาทวง ถึงกรุงพุกาม พม่าจับทูตจีนฆ่าเสีย กองทัพมองโกลจึงมา

ตีพุกาม พระเจ้านรสีหบดีตีตักพระทัยทิ้งเมืองพุกามหนีไปอยู่เมืองพะสิม และเตรียมจะลงเรือหนีต่อไปเกาะลังกา เนื่องจากความซี้ซลาดตาขาว ดังนี้ จึงได้รับฉายาว่า ตะรุปลูมิน หรือ ตะเย็กปลูมินก็เรียก แปลว่า พระเจ้าแผ่นดินหนีจีน ท้าพมองโกลตีพุกามได้แล้วก็เลิกทัพกลับ เพราะทนต่อความไข้ผดอากาศไม่ได้ พระเจ้านรสีหบดีทราบข่าวจึงเสด็จกลับกรุงพุกาม แต่พ้อผ่านไปถึงเมืองแปร เจ้าเมืองแปรผู้เป็นโอรสชื่อ สีหสุ ทำปีติขมาตด้วยการบังคับให้คัมภีรพิเชียย จึงเกิดสงครามแย่งราชสมบัติระหว่างพระโอรสสององค์ องค์หนึ่งครองเมืองแปร อีกองค์หนึ่งครองเมืองทะเล กองทัพจินทรราชข่าวกลับยกทัพมาตีเมืองพุกามอีกในปี พ.ศ. ๑๘๒๐ จำเดิมแต่นั้นอาณาจักรพุกามก็ล่ม รวมเป็นเวลาเป็นราชธานีของพม่าอยู่ ๒๔๐ ปี ต่อมาเมื่อพระเจ้าหงสาวดีพุกามองค์หนึ่ง ได้ตั้งกรุงรัตนบูรระอังวะขึ้นเป็นราชธานีใหม่

ความรู้โรจน์ของหงสาวดี

เมื่ออิทธิพลของพุกามดับสูญ ปรากฏว่าพวกไทยใหญ่ซึ่งได้กำลังสมทบจากพวกเดียวกัน ซึ่งแตกร่นมาจากน่านเจ้า รวมกำลังรุกรานพม่าตอนเหนือ และสร้างเมืองใหญ่น้อยกระจัดกระจายทั่วไป เป็นระยะเวลาเดียวกับพวกไทยน้อยในสุวรรณภูมิตั้งอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรเชียงใหม่ขึ้น แล้วเผอิทธิพลรุกเข้าไปทางพม่าได้ ครั้งนั้นมีคนไทยคนหนึ่งชื่อมะกะโท ได้รับบรมราชูปถัมภ์จากพ่อขุนรามคำแหงส่งออกไปครองประเทศมอญทำนองประเทศราชขึ้นกรุงสุโขทัย มะกะโทเฉลิม

พระนามว่า พระเจ้าวะเรรุ หรือพระเจ้าฟ้ารั่ว มีกรุงหงสาวดีเป็นราชธานี เมื่อพระเจ้าฟ้ารั่วสวรรคตแล้ว กษัตริย์มอญองค์หนึ่งชื่อแสนเมืองมิ่ง ได้ประกาศเอกราช ต่อมาราชธานีมอญย้ายมาอยู่ที่เมืองเมาะตะมะ สืบสันตติวงศ์มาถึงสมัยพระยาอู่มอญกลับย้ายมาตั้งที่เมืองหงสาวดีตามเดิม เมื่อพระยาอู่สวรรคต โอรสชื่อพระยาน้อยขึ้นเสวยราชย์ เกลิมพระนามว่า พระเจ้าราชาธิราช ประจวบกับทางอังวะมีกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ใน พ. ศ. ๑๕๒๕ พม่ากับมอญทำมหายุทธสงครามกันกินเวลาถึง ๖๐ ปี รบกันอยู่ถึงสองชั่วอายุคน รายละเอียดปรากฏอยู่ในเรื่องราชาธิราชแล้ว ในระหว่างที่มอญกับพม่ารบกันนั้น กรุงศรีอยุธยามีกษัตริย์นั่งเมืองถึง ๖ องค์ สงครามมอญกับพม่าครั้งนั้น ต่างฝ่ายต่างปลุกเปลี่ยนเลิกร่ากันไป ทางหงสาวดีเชื้อสายพระเจ้าราชาธิราชครองเมืองต่อลงมาอีก ๔ ชั่วคน มาหมดสิ้นเจ้าชายที่จะเป็นรัชทายาทพวกมอญจึงยกทางพระยาตะละเจ้าท้าว พระธิดาของพระเจ้าราชาธิราชขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครองพม่าเรียกว่าพระแม่อยู่หัวเซงสอญ เมื่อ พ. ศ. ๑๕๕๖ พระนางโปรดให้บูรณะวัดพระมหาธาตุชะเวดากอง เมื่อสวรรคตแล้วราชสมบัติตกแก่ราชบุตรเขย คือ พระเจ้าธรรมเจดีย์ศรีปีฎกธร เสวยราชย์เมื่อ พ. ศ. ๒๐๐๓

พระเจ้าธรรมเจดีย์ เดิม เป็นบุตรชนสามัญ มิได้มีเชื้อราชวงศ์ใด ๆ บวชเป็นสามเณรตั้งแต่อายุ ๑๔ อยู่ที่วัดศรีปรางค์ แขวงเมืองหงสาวดี แล้วขึ้นไปเรียนปริยัติธรรมที่เมืองพุกาม ๕ ปี กลับลงมาอยู่วัดเดิม ปรากฏเป็นนักเทศน์ที่มีชื่อเสียง เมื่ออายุครบอุปสมบท

นางพระยาเซงสอ บุธธิดาของพระเจ้าราชาธิราช เป็นโยมอุปถัมภ์
จัดการให้อุปสมบท ได้รับฉายาว่าปิฎกธร ครั้นถึงแผ่นดินพระเจ้าธรรม
ราชา ราชบุตรของพระเจ้าราชาธิราชขึ้นเสวยราชย์ มอญกับพม่าต้อง
การสมานเป็นสุวรรณปฐพีเดียวกัน จึงส่งนางพระยาเซงสอขึ้นไปอภิ-
เษกกับพระเจ้าอังวะ อยู่มามีข้าพระเจ้าอังวะผู้ร้ายปลงพระชนม์ นาง
พระยาเซงสอตกทุกข์ได้ยากในเมืองอังวะ ที่สัดต้องไปเป็นภรรยาของ
ผู้มีบรรดาศักดิ์คนหนึ่งชื่อ "ตราพญา" ปรากฏว่ามีธิดาองค์หนึ่ง ใน
พงศาวดารมิได้บ่งชัดว่าเป็นธิดาของเจ้าอังวะหรือตราพญาแน่ ต่อมา
พระมหาปิฎกรำลึกถึงพระคุณของนางพระยา จึงทำเพทุบายขึ้นไปลัก
ลอบพานางพระยาและธิดาหนีลงมาหงสาวดีได้ ในระหว่างนั้นกษัตริย์
เชื้อสายพระเจ้าราชาธิราชได้ผลัดเปลี่ยนปกครองแผ่นดินต่อมาอีก ๕
รัชกาล แต่เป็นรัชกาลสั้น ๆ มักเกิดกบฏฆ่าฟันกันเองเป็นนิตย์ ที่สุด
หมดเจ้านายผู้ชายสืบราชสมบัติ ชุนนางมอญทั้งปวงจึงอัญเชิญนางพระ
ยาเซงสอขึ้นเสวยราชย์ ซึ่งในเวลานั้นก็มีพระชนม์สูงมากแล้ว พระ
นางดำริถึงผู้สืบสันตติวงศ์ ก็เห็นแต่พระมหาปิฎกธรเท่านั้นจักเป็นที่พึ่ง
ได้ จึงขอร้องให้ท่านสึกจากสมณเพศมาตั้งในตำแหน่งมหาอุปราช แล้ว
ยกราชธิดาให้เป็นมเหสี นางพระยาเสวยราชย์อยู่ ๗ ปี ก็สวรรคต มหา
อุปราชจึงขึ้นเสวยราชย์เมื่อ พ. ศ. ๒๐๐๓ เถลิงพระนามาธิไชยว่า พระ
เจ้าธรรมเจดีย์ปิฎกธร อยู่ในราชสมบัติ ๓๑ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อ พ. ศ.

การฟื้นฟูศาสนาในเมืองมอญ

สมณวงศ์ในประเทศรามัญครั้งนั้น ได้แตกกันออกเป็น ๖ คณะใหญ่ วัตรปฏิบัติก็เสื่อมทรามลงเป็นส่วนมาก เป็นเหตุให้พระเจ้าธรรมเจดีย์ตั้งพระทัยฟื้นฟูพระศาสนาขึ้น หวังจะรวมคณะสงฆ์ให้เป็นอันเดียวกัน แต่จะเชิดชูคณะหนึ่งคณะใดย่อมนำไม่ได้ จึงโปรดให้ประชุมคณาจารย์ ๖ คณะขอร้องให้ออกไปอุปสมบทใหม่จากประเทศลังกา เป็นการให้ความเสมอภาคทุก ๆ คณะ ปรากฏว่าคณาจารย์ทั้ง ๖ นิภายเห็นชอบด้วยพระเจ้าธรรมเจดีย์จึงจัดเครื่องราชบรรณาการและเครื่องพุทธสักการบูชาพร้อมกับราชทูตนำคณะสงฆ์รามัญลงเรือไปเกาะลังกา เป็นชั้นคณาจารย์ ๒๒ รูป พระอรุณจรีอีก ๒๒ รูป รวม ๔๔ รูป ไปลังกาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘ เมื่อไปถึงพระเจ้ากวนเนตรพาหุ กษัตริย์ลังการับเป็นราชูปถัมภ์โปรดให้ผูกเรือนขนานขึ้นที่กลางแม่น้ำกัลยาณีเป็นนทีสีมา แล้วนิมนต์พระมหาเถระลังกาผู้ใหญ่ ๓ รูป คือ พระธรรมกิตติ ๑ พระวันรัต ๑ พระมังคละ ๑ พระด้วยคณะสงฆ์ปรกอีก ๒๕ รูป จัดการให้อุปสมบทแก่พระสงฆ์รามัญที่ปวงใหม่แล้วพระเจ้ากวนเนตรพาหุโปรดแต่งตั้งสมณศักดิ์แก่พระมอญชั้นคณาจารย์ทุกรูป พระเหล่านี้เมื่อบรรลุนิเวศน์แล้วก็พากันเดินทางกลับเมืองหงสาวดี พระเจ้าธรรมเจดีย์โปรดให้ออกพระราชกฤษฎีกาขอร้องให้พระสีกหมดทั้งแผ่นดิน แล้วกลับเข้ามาบวชใหม่กับคณะกัลยาณีนี้ โปรดให้สร้างโบสถ์กัลยาณีสีมาขึ้นสำหรับบวชและเป็นศูนย์กลางของคณะใหม่นี้ด้วย ครั้งนั้นปรากฏว่ามีผู้บวชในคณะกัลยาณีสีมา ๑๕,๖๖๖ รูป สังฆมณฑลในหงสาวดีก็กลับเป็นอันเดียวกันอีก

แต่ดูเหมือนจะเป็นอันเดียวกันก็ชั่วชีวิตพระเจ้าธรรมเจดีย์เท่านั้น เมื่อพระองค์สวรรคตแล้วก็กลับแบ่งแยกกันใหม่ ครั้งนั้นทางประเทศลานนา-เชียงใหม่ ก็ประจวบกับพระเจ้าติโลกมหाराชฟื้นฟูพระศาสนาโปรดให้ทำสังคายนาขึ้นที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจดีย์ ๗ ยอดเตี้ยนี้) มีพระธรรมทินเถระเป็นประธาน ทางกรุงศรีอยุธยาเล่า พระเจ้าบรมไตรโลกนาถก็มีพระราชศรัทธาอุปสมบทเป็นภิกษุอยู่ ๘ เดือน ที่วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก คล้ายกับว่ากษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์แข่งขันกันทางศาสนูปถัมภ์จะนั้น

ความรู้รุ่งโรจน์ของราชวงศ์ตองอู

ฝ่ายหัวเมืองทางพม่าก็นั้นปรากฏว่า มักจะมีกองทัพไทยใหญ่มารบกวนเบียดเบียนเนื่อง ๆ ในที่สุดได้แบ่งแยกออกเป็น ๓ แคว้น คือเมืองอังวะแคว้นหนึ่ง แคว้นนี้มีเจ้านายเชื้อสายไทยใหญ่ปกครองคือ พระเจ้าโสมนันท หรือเสื่อหาญฟ้า เป็นไทยใหญ่จากเมืองโมนอิน เมืองแปรอีกแคว้นหนึ่ง มีกษัตริย์พม่าปกครองทรงพระนามว่าพระเจ้าสะโดเมงสอ เมืองตองอูอีกแคว้นหนึ่ง มีเจ้านายเชื้อสายกษัตริย์พุกามเก่าปกครอง คือ พระเจ้าเมงกยโน หรือมหาศิริชัยสุระ ปรากฏว่าเมืองตองอูนี้ พวกพม่าอพยพมาพึ่งบารมีมาก เป็นเหตุให้เมืองตองอูเข้มแข็งขึ้นโดยลำดับ พระเจ้าเมงกยโนเสวยราชย์นานถึง ๓๕ ปี ได้ใช้เวลาอันยืดยาวนี้สะสมกำลังตองอูล้ำแข็งขึ้น เล่ากันว่า วันหนึ่งฝนตกหนักทำนบกั้นสระหลวงในพระราชวังพังลง พระองค์เสด็จไปบงการกั้นทำนบ ได้เห็นธิดา

พลเรือนผู้หนึ่งคงมาจึงโปรดให้รับมาเป็นชายา ในที่สุดได้ประสูติราชบุตรองค์หนึ่งมีพระนามว่ามังตรา ซึ่งมีลักษณะประหลาดคือลิ้นดำ ในปี พ.ศ. ๒๐๗๓ พระเจ้าเมงกยีนโยทิวทกต มังตราราชบุตรขึ้นเสวยราชย์แต่อายุ ๑๕ ปี เกล็ดนามากิไธยว่า พระเจ้าตะเบงชะเวตี้ หรือ พระเจ้าสุวรณเอกจักร กษัตริย์องค์นี้มีอหิวาศัยครุร้าย มักใหญ่ใฝ่สูง ปรารถนาเป็นจักรพรรดิพม่าทั้งหมด อีก ๔ ปีต่อมาจึงเริ่มรุกรานด้วยการทำศึกตีหงสาวดีขึ้น

เวลานั้น กษัตริย์ของมอญ คือพระเจ้าสการวุตพี มีพระชันษาเพียง ๑๕ ไม่เอาใจใส่ในราชการ แต่เคราะห์ดีที่มีแม่ทัพมอญเข้มแข็งสององค์ ป้องกันหงสาวดีจากภัยพม่าสำเร็จ พระเจ้าตะเบงชะเวตี้ได้ยกทัพมาตีหงสาวดีใหม่ คราวนี้มอญได้ทัพแขกมหมัดช่วยป้องกันไว้ได้อีก แต่พม่าก็ไม่สิ้นความเพียร ในปี พ.ศ. ๒๐๘๒ ตะเบงชะเวตี้เทกำลังมาตีเมืองมอญ หงสาวดีแตกลง พระเจ้าสการวุตพีหลบหนีไปพึ่งพระเจ้าแปร ซึ่งมีศักดิ์เป็นพระพี่เขย ทัพพม่าจึงยাত্রาขึ้นไปรบเมืองแปร พระเจ้าแปรได้ขอให้ทัพไทยใหญ่ช่วยเหลือ โสหันพวากษัตริย์อังวะจึงยกกองทัพใหญ่ลงมาช่วย ทัพพม่าแบ่งเป็นสองทัพ ทัพบกอยู่ภายใต้บัญชาของตะเบงชะเวตี้ ทัพเรืออยู่ภายใต้บัญชาของบุเรงนอง ซึ่งดำรงพระยศเป็น "กะยอแง" มีศักดิ์เป็นพระพี่เขยของตะเบงชะเวตี้ ทัพเรือพม่าสามารถชนะทัพอังวะ แต่ทัพบกยังไม่สามารถสู้รบกันขึ้นแตกหัก ตะเบงชะเวตี้เห็นเหลือกำลังจึงถอยทัพกลับ ฝ่ายพระเจ้าสการวุตพี อารามเสียดายราชสมบัติ ไม่ฟังคำทักท้วงของพระเจ้าแปร ยกกองทัพไล่ติดตามทัพ

พม่าลงมา ก็ถูกพม่าทำลายหมดสิ้น ตัวเองก็สิ้นพระชนม์ จึงนับว่าเป็น
ปัจฉิมกษัตริย์มอญในราชวงศ์ของพระเจ้าฟ้ารั่ว พระเจ้าตะเบงชะเวตี้
ได้ย้ายราชธานีจากตองอูลงมาอยู่ที่เมืองหงสาวดี แล้วแต่งตั้งให้น้องชาย
ของบุเรงนองคนหนึ่งชื่อ สีหสุ ไปเป็นพระเจ้าตองอู เวลานั้นเมือง
เมาะตะมะของมอญยังมีกำลังกล้าแข็ง สอพิญาเจ้าเมืองเมาะตะมะ เป็น
น้องเขยของสการวุตพิไม่อ่อนน้อมต่อพม่า ตะเบงชะเวตี้จึงเคลื่อนคน
จำนวนหนึ่งแสนสามหมื่นคน เรือรบอีกห้าร้อยลำ มีบุเรงนองเป็น
จอมทัพเรือ เข้าล้อมเมืองเมาะตะมะ ทางฝ่ายสอพิญาได้กำลังทหาร
โปรตุเกสช่วย มีเรือกำปั่นรบของโปรตุเกส ๗ ลำจอดที่หน้าเมือง
คอยยิงทัพพม่าอยู่ พม่าจึงคิดกลศึกผูกแพไฟให้ลอยไปปะทะเรือรบโปร-
ตุเกสเกิดไหม้ขึ้น แล้วล้อมเมืองอยู่ราว ๗ เดือนก็ตีเมืองเมาะตะมะแตก
จับสอพิญาประหารชีวิต ตะเบงชะเวตี้จึงทำพิธีราชาภิเษกใหม่ ณ เมือง
หงสาวดี ถวายมงกุฎทรงยอดพระศูลูปมุตาวแห่งหนึ่ง ถวายทรงยอดพระ
ศูลูปชะเวดากอง เมืองตะเกิง (ย่างกุ้งเดี๋ยวนี้) แห่งหนึ่ง ในปี พ. ศ.
๒๐๘๔ บุเรงนองยกทัพตีได้เมืองแปร ตะเบงชะเวตี้จึงตั้งให้น้องชาย
บุเรงนองคนหนึ่งเป็นกษัตริย์เมืองแปร ชื่อพระเจ้าสะโคธรรมราชา ใน
ปี พ. ศ. ๒๐๘๘ เสด็จกรีธาพลไปไปเหยียบประเทศยะข่าย พระเจ้า
ยะข่ายยอดอ่อนน้อม ในปี พ. ศ. ๒๐๘๑ กรีธาพลมาตีกรุงศรีอยุธยา
ไม่สำเร็จกลับไป จำเดิมแต่นั้นก็เปลี่ยนอักษณาศัย สัมมะเลเทเมาด้วยสุรา
และนารี ราชการปล่อยให้บุเรงนองว่ากล่าว พวกขุนนางพม่าพากันไป
ยุบุเรงนองให้ชิงราชสมบัติเสีย บุเรงนองก็ปฏิเสธด้วยความซื่อสัตย์

ครั้งนั้นมีหัวหน้ามอญคนหนึ่งชื่อสมิงเตารามะ ได้ยุยงพวกมอญกระด้าง กระเดื่องขึ้น บุเรงนองต้องยกทัพออกไปปราบ ทางในเมืองหงสาวดี พระยาจิตตองชื่อสมิงสอทุก ได้ทำอุบายหลอกพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ออกไปคล้องช้างเผือกในป่า แล้วลอบปลงพระชนม์ อภิเชกตนเองเป็น กษัตริย์มอญ เมื่อ พ. ศ. ๒๐๕๑ เมืองตองอูและเมืองแปรก็ประกาศ อู่ปราชขึ้นบ้าง ประเทศพม่าซึ่งรวมกันก็กลับแยกกันใหม่

พระเจ้าผู้ชนะสิบทิศ

ในขณะที่บ้านเมืองกำลังจลาจล บุเรงนองยังมีพวกพ้องรักใคร่ อยู่มาก เขาได้สงบศึกทำที่อยู่ ๑ ปี แล้วจึงตีเมืองตองอู ประกาศตนเป็น พระเจ้าตองอู ต่อมาอีกปีเดียวก็ส่งกองทัพไปรบหงสาวดี แม้จะเป็น กองทัพเล็ก ๆ แต่มีทหารและอาวุธดีสามารถตีได้หงสาวดีในวันเดียว แล้วไล่ตามสมิงสอทุกถึงเมืองมะตะมะจับศัตรูฆ่าเสีย จึงกลับมาทำพิธี ราชภิเษกที่หงสาวดี อีกสองปีต่อมา ในราว พ. ศ. ๒๐๕๗ ยกทัพเรือ ๑,๕๐๐ ลำ ขึ้นไปตีเมืองอังวะแตก ประทับอยู่ในเมืองอังวะหนึ่งปีเที่ยว ปราบหัวเมืองไทยใหญ่ทั้งปวง ทรงฟื้นฟูพระศาสนาในไทยใหญ่ให้บริสุทธิ์ ห้ามการฆ่าคนฆ่าช้างในพิธีทำศพไทยใหญ่เป็นเด็ดขาด ต่อมาเมืองเชียง ใหม่ยอมอ่อนน้อม ในปี พ. ศ. ๒๑๑๑ ตีกรุงศรีอยุธยา ในที่สุดไทยก็ เป็นประเทศราชของพม่า ทางเขมรทราบข่าวตกใจรีบส่งทูตมายอมอ่อน น้อม แล้วเสด็จยกทัพไปตีกรุงศรีสัตนาคคนहुตแตกตั้งปรารภนา บุเรงนอง จึงเป็นพระเจ้าผู้ชนะสิบทิศโดยสมบูรณ์ เป็นกษัตริย์ที่มีบุญหนัก

ศักดิ์ใหญ่ที่สุดของพม่า

ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อิทธิพลของพวกโปรตุเกสแผ่มาทางตะวันออก ได้เที่ยวรบพุ่งตีชิงดินแดนในอินเดียและลังกา เมื่อมาตีลังกา พวกโปรตุเกสยึดได้พระทันตธาตุ แล้วพาไปมอบให้แก่อุปราชคนนี้ชื่อว่า "คองคอนสแตนไตเดอกันซา" ยังมีนายกำปั่นโปรตุเกสคนหนึ่งชื่อ "มาติโนอัลฟองโซ" เข้ามาค้าขายที่เมืองหงสาวดี ได้ทูลพระเจ้าบุเรงนองถึงเรื่องพระทันตธาตุนี้ จึงโปรดให้คณะทูตออกไปกับมาติโนอัลฟองโซ เจริญขอแลกพระเจี๊วแก้วกับอุปราชเมืองแก้วโดยพม่าจะให้เพชรนิลจินดาและรับส่งเสบียงอาหารให้แก่พวกโปรตุเกสที่เมืองแก้วและเมืองมะละกา อุปราชและพวกข้าราชการเห็นเครื่องราชบรรณาการเข้าก็ตาลุก เปรี้ยวจะส่งพระทันตธาตุให้แล้ว แต่ความรั่วไปถึงอาร์คบิชอปคองคาสปา สังฆราชคาทอลิกใหญ่เมืองแก้ว ท่านผู้นี้ได้พาบาทหลวงทั้งหลายมาห้ามปรามอุปราชว่า การที่จะเห็นแก่สมบัติแล้วส่งเสริมให้คนต่างศาสนาบูชาพระเจี๊วแก้วที่ไม่สมควร เป็นการเสื่อเสียบเกียรติของพระยะโฮวา อุปราชถูกขู่เช่นนั้นก็ยินยอม สังฆราชจึงเอาพระเจี๊วแก้วใส่ครกตำด้วยตนเอง แล้วเอาใส่เตาสุมเผาจนเป็นขี้เถ้าแล้วเทลงแม่น้ำต่อหน้าคนทั้งปวง เสร็จแล้วยังทำโล่เฉลิมพระเกียรติอุปราชขึ้นอันหนึ่ง เป็นภาพสังฆราชเผาพระเจี๊วแก้ว อุปราชยืนอยู่ข้าง ๆ เตามีรูปพุทธมามกะที่ไปยอมเสียเงินค่าไถ่แต่ไม่สำเร็จ ข้างล่างภาพมีคำจารึกว่า "คอนสแตนไตผู้ซื้อตรงต่อสวรรค์ ไม่รับสมบัติทั้งหลายในแผ่นดิน"

พวกทูตพม่าก็ผัดหวังกลับไป ลุ พ. ศ. ๒๑๐๖ บุเรงนองให้ทูตไปขอ
เจ้าหญิงลัษฏามาเป็นมเหสี พวกทูตมาขึ้นที่เมืองโคลัมโบ (ภาษาบาลีเรียก
ว่า กลุ่มพุนคร) เวลานั้นกษัตริย์โคลัมโบคือพระเจ้าธรรมปาละ ซึ่งเข้า
รีตเป็นคริสตัง เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า ดองจวง หามีราชธิดาไม่ แต่ปรารถนา
อาศัยบารมีพระเจ้าบุเรงนองไว้ต่อต้านโปรตุเกส จึงคบคิดกับเสนาบดี
กรมวัง แต่ลูกสาวเสนาบดีผู้นั้นหลอกพม่าว่าเป็นราชธิดา เสนาบดี
กรมวังยังคิดอุบายลึกลับซึ่งไปกว่านั้น กล่าวคือได้เอาเขากวางมาแต่งเป็น
รูปพระทันตธาตุหุ้มด้วยทองคำบรรจุในพระเจดีย์ประดับพลอย แล้วไป
หลอกพม่าว่า พระเจี๋ยแก้วที่ถูกโปรตุเกสทำลายนั้นเป็นของปลอม ของ
จริงมีอยู่ในเรือนของคน ทูตนี้กว่าจริงก็อ่อนวอนขอลู อำมาตย์ก็แกล้ง
ทำทีทำไม่ค่อยจะยอมหนัก แต่เสียอ่อนวอนไม่ได้ก็พาไปดูในเวลากลางคืน
ทูตพม่าเห็นเข้าเลื่อมใสรัก รีบสวดมนต์เป็นการใหญ่ แล้วเจรจาขอแลก
ด้วยทองคำสิบหมื่น อำมาตย์จึงยอมตกลง ทูตพม่าจึงอัญเชิญพระเจี๋ย
แก้วปลอมแห่แหนมาทางทะเล ครั้นถึงท่าเมืองหงสาวดี ก็เชิญพระเจี๋ย
แก้วใส่มณฑปผูกแพล่องขึ้นมาตามลำน้ำ สองฝั่งแม่น้ำมีเสียงร้องสาธุการ
ของพวกพม่ารามัญ พระเจ้าบุเรงนองเองรีบเข้าที่ทรงประพรมด้วยน้ำ
หอมแล้วแต่งพระองค์ใหม่ เสด็จลงมากราบและเชิญพระธาตุ แล้ว
อัญเชิญมณฑปพระทันตธาตุหนุนใส่พระเศียร เสด็จดำเนินไปในกระบวน
แห่สู่พระราชวัง โปรดให้สมโภชถึงสองเดือน แล้วสร้างพระวิหาร
ประดิษฐานพระทันตธาตุบูชาไว้ในพระราชฐาน

กิตติศัพท์พระเจ้าบุเรงนองถูกพวกโคลัมโบคัมทราบไปถึงพระเจ้า

วิกรมพาหุ เจ้ากรุงแคนตี ซึ่งเป็นแคว้นแคว้นอีกแห่งหนึ่งกลางประเทศ
ลังกา จึงโปรดมีราชสาสน์ออกไปชี้แจงว่า พระทันตธาตุที่ได้รับนั้น
เป็นของปลอม ของจริงมีอยู่ที่กรุงแคนตีนี้ พระธิดาเล่าก็เป็นลูกชน
สามัญ พระเจ้าวิกรมพาหุนิดีที่จะส่งพระเจี๊วแก้วที่แท้ พระธิดาที่แท้
ไปให้ แต่พระเจ้าบุเรงนองก่อดำรงทิฐิมานะ ไม่ยอมรับว่าพระองค์
ถูกหลอก เรื่องจึงหายเงียบไป บุเรงนองได้สร้างเมืองหงสาวดีใหม่ มี
ประตูชุมมยอดด้านละ ๓ ประตู ให้เรียกชื่อตามประเทศราชที่ถูกเกณฑ์คน
ไปทำการ คือเรียกว่า ประตูอังวะ ประตูเชียงใหม่ ประตูอยุธยา
บุเรงนองเสวยราชย์ในเมืองหงสาวดีประมาณ ๓๐ ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ.
๒๑๒๔ มีประเทศราช คือ อังวะ ๑ แปร ๑ เชียงใหม่ ๑ ไทย ๑
ยะข้าย ๑ ลานช้าง ๑ และหัวเมืองไทยใหญ่ทั้งปวง เรียกว่า เป็นเจ้า
สุวรรณภูมิก็ได้

พม่าในยุคเสื่อม

เมื่อพระเจ้าบุเรงนองสวรรคตแล้ว พระโอรสที่เป็นรัชทายาท
ขึ้นเสวยราชย์ ทรงพระนามว่าพระเจ้านันทบุเรง แต่ประเทศราช
ทั้งปวงไม่สู้เกรงกลัวเหมือนพระบิดา เกิดเรื่องเจ้าฟ้าไทยใหญ่เมืองคัง
แจ้เมือง แล้วพระเจ้าอังวะตั้งแจ้เมืองอีก ไทยถือโอกาสประกาศ
อิสรภาพในระยนี้ พม่าต้องทำศึกกับไทย ๔ ครั้งใหญ่ ๆ ก็แพ้ไทยทุก ๆ
ครั้ง ครั้งสุดท้ายเสียพระมหาอุปราชไป ไทยได้หัวเมืองมอญฝ่ายใต้ทั้ง
มวล ในปี พ.ศ. ๑๑๓๘ กองทัพไทยยกขึ้นไปล้อมหงสาวดีได้ เกือบจะตี
เมืองได้ออยู่แล้ว พอดีกองทัพพระเจ้าอังวะและพระเจ้าตองอู ยกลงมา

ช่วย ไทยจึงล่าทัพกลับไป พระเจ้าหงสาวดีขัดเคืองพระเจ้าแปรซึ่งเป็นพระโอรสว่าโง่เขลาไม่ทันการ จึงตั้งพระเจ้าอังวะลูกเข่อีกองค์หนึ่งเป็นมหาอุปราช พระเจ้าแปรโทมนัสเข้าใจว่าพระเจ้าตองอูยง จึงเลยยกทัพไปตีเมืองตองอู แต่ไม่สำเร็จ กลับเมืองแปรแล้วเลยตั้งแข็งเมือง ฝ่ายพระเจ้าตองอูเห็นว่า อำนาจพระเจ้าหงสาวดีสิ้นแล้ว จึงลอบแต่งทูตมาเฝ้าพระนเรศวร สัญญาว่าจะช่วยไทยรบหงสาวดีและจะกลับไปชวนพระเจ้ายะซ่ายให้เข้าพวกด้วยอีกองค์หนึ่ง กองทัพไทยจึงยกไปตีพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๒ ในระหว่างนั้นพระเจ้าตองอูแปรพักตร์ ลอบส่งคนมาขยุ่งพวกมอญให้เป็นกบฏกับไทย กองทัพไทยจึงหยุดขงักแ่เมืองเมาะลำเลิง ต้องเสียเวลาปราบมอญอยู่ช้านาน ทางนี้พระเจ้าตองอูนัดพระเจ้ายะซ่าย ยกทัพล้อมหงสาวดี จนข้างในเมืองอดอยาก มหาอุปราชอดีตพระเจ้าอังวะต้องโจนกำแพงเข้าหาพระเจ้าตองอู พระเจ้านันทบุเรงท้อแท้ใจก็ยอมอยู่ในอารักขาของพระเจ้าตองอูในที่สุดพระเจ้าตองอูจึงส่งธิดาของนันทบุเรงหนึ่ง พระยาช้างเผือกเชือกหนึ่ง ไปก้านัลพระเจ้ายะซ่าย พร้อมทั้งยกเมืองสิริเยมให้เป็นของขวัญ แล้วพระเจ้าตองอูก็พานันทบุเรงหนีไปอยู่เมืองตน (ตองอู) ทางนี้กองทัพยะซ่ายที่ขยปล้นทรัพย์ เอาไฟเผาบ้านเรือนในหงสาวดี กะพอรู้ว่ากองทัพไทยมาจนถึงแล้วก็หลบหนีไป กองทัพไทยได้ตามขึ้นไปล้อมเมืองตองอูเป็นเวลาช้านาน หมดเสบียงเข้าต้องล่าทัพกลับ ฝ่ายนะจิงหน่อง โอรสพระเจ้าตองอูเห็นพระเจ้าหงสาวดีเป็นตัวเสนียดพาศี้กมาตีเมือง จึงวางยาพิษปลงพระชนม์เสีย พระเจ้าตองอูก็ให้ประกาศแก่หัวเมืองทั้งปวงว่า นันทบุเรง

ได้มอบสมบัติให้แก่คนเป็นแทน แต่พวกพม่าหาเชื่อถือไม่
ครั้งนั้นมีพระอนุชาของนันทบุเรงองค์หนึ่งชื่อเจ้านะยงยาน ได้รวบรวม
อำนาจขึ้นที่เมืองอังวะ สำเร็จแล้วทำราชาภิเษกเฉลิมพระนามว่า พระ
เจ้าสิหสุธรรมราชา พม่าจึงแตกออกเป็นสามก๊ก คือ อังวะ ๑ ตองอู ๑
แปร ๑ ต่อมาโอรสของพระเจ้าอังวะชื่อ มหาธรรมราชา แห่งอำนาจดี
ได้เมืองแปรและตองอู และหัวเมืองมอญที่ปวงได้ จึงกลับลงมาตั้ง
เมืองหงสาวดีเป็นราชธานีอีก ครั้นถึงรัชสมัยพระเจ้าสุทโธธรรมราชา
พวกมอญกลับเป็นกบฏขึ้นต้องเสียเวลาปราบหลายปี สุทโธธรรมราชา
เมื่อหน่ายหงสาวดี และไม่ไว้ใจมอญ จึงกลับย้ายราชธานีไปอยู่กรุง
อังวะอีก

ความรุ่งโรจน์ครั้งสุดท้ายของมอญ

ในขณะที่อำนาจพม่าอ่อนแอลง มอญก็เริ่มกู้เอกราชของตน
ครั้งนั้นมีพระภิกษุชาติกะเหรี่ยงรูปหนึ่งชื่อพระสะล่า เป็นผู้เชี่ยวชาญ
วิทยาคม พวกมอญมีพระยาทะละเป็นหัวหน้า จึงไปเชิญให้สึกออกมา
คิดการใหญ่ ในที่สุดสามารถไล่พม่าออกจากหัวเมืองมอญสำเร็จ สะล่า
จึงทำราชาภิเษกเป็นเจ้าหงสาวดี เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๓ มีนามว่า พระ
เจ้าสมิงทอพุทธเกิด แล้วแผ่ขยายอิทธิพลที่ได้เมืองแปรกับตองอู สมิง
ทอให้ทูตมาขอราชาธิดาพระเจ้าบรมโกษฐ์ ผิดหวังจึงกลับไปขอธิดาเจ้า
เชียงใหม่ ได้นางสอิ่งทิพย์มาเป็นมเหสี นางสอิ่งทิพย์ทะเลาะกับมเหสี
เดิมซึ่งเป็นธิดาพระยาทะละ สมิงทอเข้าข้างมเหสีใหม่ พระยาทะละ

โกธธเค้นเลขเป็นกบฏขึ้น สมิงทอหลบหนีมาขอกองทัพเชียงใหม่ขึ้นไป
ปราบกบฏก็ไม่สำเร็จ จึงหนีเข้าเมืองไทย เลยถูกไทยจับส่งเนรเทศ
(ไปเกาะลังกา) ฝ่ายพระยาทะเลได้ให้ทะเลขึ้นมหาอุปราช ยกกองทัพ
ขึ้นไปตีเมืองอังวะแตก จับเจ้านายในราชวงศ์พม่ามาเป็นเชลยมากกว่า
มาก นับว่าเป็นยุคที่มอญมีอิทธิพลมากที่สุด แต่หลังจากนี้ มอญก็จะ
ตั้งต้นบ้ายลงสู่ความเสื่อมและสูญชาติไป

คริสเตียนเบียดเบียนพุทธศาสนา

เมื่อประเทศพม่ากลับสู่สภาพเป็นอาณาจักรอังวะและหงสาวดี
นอกจากนี้ทางตะวันตกมีประเทศยะข่าง ในราว ๆ ศตวรรษที่ ๒๑ ฝรั่งเศส
โปรตุเกสชาติแรกได้มาประเทศพม่า มีนักผจญภัยโปรตุเกสคนหนึ่งได้
ลูกสาวพญาทะเลเจ้าเมืองเมาะตะมะเป็นเมีย และได้ช่วยพระเจ้ายะข่าง
ปราบขบถมีความชอบ จึงได้ตั้งตัวเป็นเจ้าเมืองสิริเยม พวกโปรตุเกส
ถือนโยบายแผ่ลัทธิโรมันคาทอลิกเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น เมื่อมีอำนาจ
ขึ้นในประเทศมอญ จึงเที่ยวเยื้องแย่งเจดีย์สถาน ธิปไตยสมบัติของวัด
และห้ามมิให้ราษฎรใส่บาตร พวกเจ้าเมืองมอญรวมกันต่อสู้สู้ไม่ได้
เพราะอาวุธปืนไฟน้อยกว่าพวกโปรตุเกส จนพวกมอญพากันปริเวทนา
การว่า แม้แต่พระมหาธาตุมูเตอันเป็นศรีของชนชาติตะเลงไต่ปีศาจผม
แดงคริสเตียนเหล่านี้มันก็ไม่เว้นเข้าไปยึดแย่งทรัพย์สิน พระสงฆ์มอญ
จึงอพยพหนีภัยขึ้นไปกรุงอังวะไปร้องทุกข์กับกษัตริย์พม่า ครั้งนั้น
กษัตริย์อังวะเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าบุเรงนอง มีพระนามว่าสิริปวร-

สีหสุธรรมราชา ถือสาเหตุนี้เป็นข้ออ้างยกกองทัพลงมาตีประเทศพม่า มอญว่าจะกอบกู้พระพุทธศาสนา ได้กำลังพวกมอญสมทบมีชัยชนะ แล้ว เลี้ยยราชธานีชั่วคราวมาตั้งที่หงสาวดี จับพวกฝรั่งมิชฌาภิบาลเหล่านี้ ตรึงกางเขนตายไปหลายคน พม่าจึงกลับไปเป็นเอกราชอีกวาระหนึ่ง

พม่าคืนสู่อำนาจ

กองทัพมอญได้ยึดครองกรุงอังวะมีผู้ช้านานนัก ก็ปรากฏว่ามี พม่าคนหนึ่งเดิมเป็นนายพราน อยู่ที่ตำบลมุตโซโบได้ช่องสุ่มผู้คนต่อสู้มอญ ก็ได้ชัยชนะหลายครั้ง นายพรานผู้นี้ชื่อมังอองจียะ ได้ตั้งฉายาตัวเอง ว่า อลองพญา แปลว่าพระบรมโพธิสัตว์ เขาได้ประกาศตั้งหมู่บ้านมุต-โซโบขึ้นเป็นราชธานี มีนามว่ากรุงรัตนสิงห์ แล้วเริ่มแผ่อำนาจลงมาตี เมืองหงสาวดี เมื่อ พ. ศ. ๒๒๕๕ ได้ล้อมหงสาวดีจนภายในเมืองอดอยาก พระเจ้าหงสาวดีจึงเชิญพระสังฆราชมอญ ให้ออกไปเจรจาสันติภาพ พระสังฆราชมอญทูลสรรเสริญพระกฤษฎาออลงพญาว่า เมื่อพระองค์เป็น หน่อเนื้อพุทธางกูรแล้ว ย่อมมีพระมหากรุณาเป็นปุเรจาริก ขอให้ทรง ถอยทัพกลับไปเถิด ออลงพญาตอบว่า ให้ปางบรรพ์พระโพธิสัตว์เสวย พระชาติเป็นชาติยมหาศากก็ยังคงรักษาจาริตของเจ้าพระยามหากษัตริย์ ที่พระองค์ยกทัพมาครั้งนี้ ก็เพื่อจะโปรดสัตว์ชาวตะเลงทั้งปวง ที่จะให้ ถอยทัพก่อนที่จะทรงบำเพ็ญพระบารมีเป็นที่พึงชาวตะเลงในหงสาวดียอม ไม่ได้ พระสังฆราชก็กลับเข้าไป นำความไปแจ้งแก่พระเจ้าหงสาวดี ครั้งนั้น ขุนนางมอญฝ่ายทหารพวกหนึ่ง มีสมิงตะละป็นเป็นหัวหน้า ขันอาสาป้องกันเมือง แต่พระเจ้าหงสาวดีมีพระทัยท้อถอย พอดี

อลองพญาให้สร้างสุวรรณปราสาทเจ็ดชั้นที่หน้าเมืองหงสาวดี สูงเลย
กำแพงเมือง แล้วเสด็จขึ้นประทับ พวกมอญในกำแพงก็พากันสรรเสริญ
บารมีอลองพญา ชมว่า สุวรรณปราสาทงามสมกว่าพระราชมนเทียรใน
หงสาวดีเป็นไหน ๆ พระเจ้าหงสาวดีถูกข่มขู่เข้าเช่นนั้น ก็อยากจะ
ยอมแพ้จึงส่งพระราชธิดาชื่อเมย์คุ่ม ซึ่งเป็นคู่หมั้นของสมิงตะละป็นมาก่อน
ออกไปถวายอลองพญา สมิงตะละป็นโทมนัส เลยพาพวกที่คิดสู้ลอบหนี
ออกจากนครไป ส่วนอลองพญาเมื่อได้ราชธิดาแล้วก็เรียกร็องนายทหาร
ตัวสำคัญ ๆ ของมอญมาไว้เป็นตัวล่านำ พระเจ้าหงสาวดีไม่ยอมให้ การ
สงครามก็เริ่มดำเนินต่อไปอีก ในที่สุดหงสาวดีก็แตกในปี พ. ศ. ๒๓๐๐
อลองพญาให้เผาทั้งเมือง เป็นอันว่าเอกราชของมอญครั้งสุดท้าย มีอายุ
เพียง ๗ ปีเท่านั้น จำเดิมแต่นั้นชาติมอญก็ล้มชาติ ถูกพม่ากลืนหมด

ตีกรุงศรีอยุธยา

เป็นธรรมเนียมของพม่าแต่โบราณแล้ว เมื่อปราบมอญได้ก็ต้อง
ยกเลยมมาตีเมืองไทยทุกครั้งไป อลองพญาได้มาชุมนุมทัพที่เมืองย่างกุ้ง
ในปี พ. ศ. ๒๓๐๓ เพื่อเตรียมยกมาตีกรุงศรีอยุธยา แต่บังเอิญให้มีอาเพศ
เกิดฟ้าผ่าลงกลางเมืองตั้ง ๗ ครั้ง โหรได้ทูลทัดทานว่า เป็นทูนิมิต
ทิศที่ตั้งกรุงศรีอยุธยาเล่า ก็เป็นกาพิกณิกับดวงกำเนิดของอลองพญา
แต่จอมพม่าไม่เชื่อฟังยกทัพเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ ฝ่ายไทยใช้
นโยบายรักษาเมืองรอน้ำหลาก

อลองพญาเห็นจวนถึงฤดูน้ำหลาก จึงมีพระราชสาส์นเข้าไปใน
กรุงว่า "พระองค์เป็นบรมโพธิสัตว์ใครจะเสด็จประเวศเทียบนครศรี-
อยุธยาให้เป็นสวัสดิมงคลแก่ชาวไทยทั้งผอง เหมือนพระบรมศาสดา
เสด็จเข้าเหยียบกรุงกบิลพัสดุ์ ฉะนั้น"

ไทยมีสาส์นตอบออกไปว่า "ในภัททกัปปีนี้มีพระพุทธเจ้ามาตรัส
ไปแล้ว ๔ พระองค์ พระศรีอริยเมตไตรยก็ยังเสด็จอยู่คู่สัตตเวทโลก ทั้ง
เวลานี้ก็ยังอยู่ในระหว่างพระศาสนาพระสมณโคดมยังมีถว้น ๕๐๐๐ พระ
วรรษ ไทยจะยอมเชื่อถือพระโพธิสัตว์องค์ไหนปลอมเข้ามาชอกแซก
อวดอุตริมนุสธรรมอยู่ไม่ไหว เกรงจะหมกไหม้ในโลกันตมหานรก
ด้วยผลครุโทษนั้น" อลองพญารับสาส์นนั้นแล้วกริ้วนัก จึงเสด็จมา
ยิงปืนใหญ่ด้วยพระองค์เอง บรรจุดินปืนมากไปปืนแตกต้องพระองค์เข้า
จึงถอยทัพกลับ อลองพญาทิวงคตในระหว่างทาง

เมื่อพระเจ้าอลองพญาทิวงคตแล้ว พระราชบุตรองค์ใหญ่ชื่อ
มังลองได้ขึ้นเสวยราชทรงพระนามว่า เนาคอกะยี ในรัชกาลนี้ สมิง-
ตะละป็น ซึ่งหลบหนีไปจากหงสาวดี ได้ไปอยู่เมืองเชียงใหม่ เห็นสบช่อง
โอกาสจึงพากองทัพเชียงใหม่เข้าตีหัวเมืองมอญ ฝ่ายพระเจ้าตองอูผู้เป็น
ปีตุลาก็เป็นกบฏขึ้น พม่าจึงต้องเสียดเวลาปราบมอญและเมืองตองอู จน
สงบแล้วก็พอดีพระเจ้าเนาคอกะยีสวรรคต มังระพระอนุชาขึ้นเสวยราชย์
ทรงพระนามว่า "พระเจ้าเม่งพะยูเซ่ง" ได้ยกกองทัพไปตีมณีปุระในแคว้น
อัสสัมได้ แล้วจึงให้เนเมียวสีหบดียกทัพมาตีหัวเมืองลานนาไทย และ
เลยให้ถือพลสี่หมื่นลงมาตีกรุงศรีอยุธยาทางด้านเหนือ อีกทัพหนึ่งโปรด

ให้มังมหานรธาคุมพลสองหมื่นมาทางด้านเจดีย์ ๓ องค์ เข้าตีกรุงศรีอยุธยาทางหัวเมืองฝ่ายใต้ กรุงศรีอยุธยาแตกใน พ. ศ. ๒๓๑๐ พม่าได้เผาวัดวาอารามเสียมากมาย ความเสียหายเหลือที่จะคณนานับ เมื่อพม่าเลิกทัพกลับไป พระเจ้ามังระกษัตริย์แห่งพม่า ทรงแต่งตั้งให้เนเมียวสีหบดี เป็นที่ศรีอยุธยาวัน แต่เป็นเพราะผลกรรมที่พม่าทำร้ายแก่ไทย จึงปรากฏว่าในปีเดียวกันนั้น เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ทั่วประเทศพม่า เจดีย์และสถานสำคัญ ๆ โคนพังทะลายลงมามากต่อมาก พระเจ้ามังระตกพรทัย ต้องสร้างพระพุทธรูปทองคำขึ้นหลายองค์เพื่อล้างบาป แล้วบรรจุไว้ในพระสถูปที่ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ขึ้นนั้น ต่อมาไม่ช้าไทยกลับกู้เอกราชได้ พม่าพยายามปราบไทยหลายครั้ง จนครั้งสุดท้ายให้อะแซห่วยก็ ยกทัพมาตีไทยทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ กำลังสู้รบกันยังมีทันแตกหักลงไปได้ ก็พอดีทัพแมนจูจากยูนนานยกเข้ามาตีพม่า และพระเจ้ามังระสวรรคตในปี พ. ศ. ๒๓๑๕ พม่าจึงต้องรีบยกทัพกลับ

สงครามชิงราชย์

พระเจ้าอลองพญา ก่อนที่วังคตได้ออกพระโอรสยุวกษัตริย์สมบัติแก่โอรสทุก ๆ พระองค์ โดยพลัดกันขึ้นครองตามอาวุโส แต่พระเจ้ามังระไม่ทำตามราชโองการ กลับยกราชสมบัติให้แก่จิงจูกา (สิงคุดา) ราชบุตร ทั้งที่พระองค์มีพระอนุชาอีก ๔ องค์ คือ ๑. มังโปตะแคงอะเบียง ๒. มังเวงตะแคงปะคอง ๓. มังจุกตะแคงพุกาม ๔. มังโกเชียงตะแคงแตงตะแล จิงจูกาจับเอาชื่อมังโปตะแคงอะเบียงฆ่าเสีย และ

ควบคุมเจ้าอาอีก ๓ องค์ไว้หัวเมืองแล้วพบาทเหตุอดอะแซหุ่่นก็จากตำแหน่ง โปรดล้ามะเลเทเมาด้วยสุรานารี คราวหนึ่งเสวยน้ำจันท์มา มาก พระสนมเอกทำขัดพระทัยขึ้นมาก็ให้เอาตัวไปถ่วงน้ำตาลเสีย และให้ถอดยศอะตวนหุ่่นบิดาพระสนมองค์นั้นลงเป็นไพร่ อะตวนหุ่่นผูกใจเจ็บจึงไปคิดกบฏกับเจ้าตะแคงปะดุง จับพระเจ้าจิงกูจาพิฆาต ตะแคงปะดุงขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระเจ้าโกรนาพญาปะดุงมินตะคะยี่

ความรู้เรื่องครั้งสุดท้ายของพม่า

พระเจ้าปะดุงมิน นับว่าเป็นมหาราชองค์สุดท้ายของพม่าก็ได้ เมื่อขึ้นเสวยราชย์แล้วได้ย้ายราชธานีมาอยู่เมืองอมรปุระ ซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ แล้วยกกองทัพไปปราบมณีปุระในอัสสัมได้ เสด็จเข้าไปตีประเทศยะข้ายได้ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ซึ่งเป็นปีที่สร้างกรุงเทพฯ ๗ คึกเมืองยะข้ายครั้งนี้ พม่าได้อัญเชิญพระพุทธรูปศรีเมืองยะข้ายเข้ามาองค์หนึ่งคือ พระมหามัญนิ เป็นพระพุทธรูปหล่อปางมารวิชัย ขนาดหน้าตัก ๕ ศอก คืบ สร้างมาแต่ พ.ศ. ๖๘๕ ในแผ่นดินพระเจ้าจันทรสุริยะกษัตริย์ยะข้าย ครองเมืองธรรมาวดีนคร มหาราชพม่าในปางก่อนเช่นพระเจ้าอโนรธา-เพียรจะอัญเชิญเข้ามาที่พอดิมีอุปสรรค ครั้งนี้ได้ใช้วิธีถอดพระองค์ออกเป็น ๓ ท่อน แล้วเอาขึ้นตะเข้ลากข้ามภูเขาเข้ามา พระเจ้าปะดุงโปรดให้สร้างวิหารขึ้นไว้บูชา พระพุทธรูปองค์นี้เป็นที่นับถือของชาวพม่า ยิ่งกว่าพระพุทธรูปทั้งปวงในประเทศพม่ามาจนทุกวันนี้

พระเจ้าปดุงมีความปรารถนาจะตีไทยให้แตกให้จึงได้คล้าย ๆ จะรู้ว่า ทรายใดที่ปราบไทยใหญ่ไม่ได้ ทรายนั้นยังไม่เป็นมหาราชที่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงโปรดยกกองทัพใหญ่จำนวนคน ๑๔๔,๐๐๐ คน แบ่งเป็น ๕ ทပ်เข้ามาตีไทยดังนี้

๑. แมงฉีแมงช่องกะยอ ถือพล ๑๐,๐๐๐ มาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ ตั้งแต่ชุมพรลงไปถึงสงขลา

๒. แยกคิดห่วน ถือพล ๑๐,๐๐๐ มาตีหัวเมืองไทยตะวันตก ตั้งแต่เมืองเพชรบุรี ราชบุรีเข้ามา

๓. ห่วนกะฉีสะตักศิริมหาอุจณา ถือพล ๓๐,๐๐๐ มาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือมีเมืองเชียงแสน ลำปาง และหัวเมืองทางล้านน้ำยม น้ำวัง

๔. เมียนห่วน แมงฉีมหาทิงอ ถือพล ๑๑,๐๐๐ ตรงเข้ามา ตีกรุงเทพ ฯ เข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ แขวงเมืองกาญจนบุรี เป็นกองตายดาบหน้า

๕. เมืองเมห่วน ถือพล ๕๐๐ เป็นกองหนุนตามเข้ามา

๖. ตะแคงกามะ ถือพล ๑๒,๐๐๐ เป็นทัพหน้าของทัพหลวง

๗. ตะแคงจะปู้ ถือพล ๑๑,๐๐๐ เป็นทัพหน้าที่สองของทัพหลวง

๘. พระเจ้าปดุง ถือพล ๕๐,๐๐๐ เป็นทัพหลวง

๙. จอช่องนรธา ถือพล ๕,๐๐๐ มาทางแม่ระมา แขวงเมืองตาก ให้บรรจบตีกรุงเทพ ฯ ทุกทัพ มีเมืองมะตะมะเป็นที่ชุมนุมเสบียงอาหาร

พิธีก่อราชมหาเจดีย์ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๓๓ แล้วปลูกที่ปักแรม
อำนาจการสร้าง ณ ที่นั้น สร้างไปเพียงแค่ฐานก็พังลงมา เลยกลายเป็น
กองอิฐปูนที่ใหญ่ที่สุดในโลก แต่สิ่งไหนที่สร้างสำเร็จตั้งอยู่หน้าซาก
เจดีย์ หันหน้าออกทางแม่น้ำ ระฆังวัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ ๕ ศอกเศษ
สูง ๓ วา หนัก ๒๐๐,๐๐๐ ปอนด์ สระน้ำขุดอยู่เบื้องอีสานทิศของเมือง
อมรปุระ เวลานั้นเต็มเปี่ยม ๓๒,๐๐๐ เส้นจตุรัส แต่ยังไม่สำเร็จ

ความวิปริตของพระเจ้าปะดุง

พระเจ้าปะดุงได้ความรู้จากแขกว่า เวลาเช้าตะวันออกจากทวีป
โน้นเข้ามาทวีปนี้ จึงห้ามมิให้พระฉันข้าวว่า ตะวันยังไม่แก่ เวลาถึง
ตะวันเที่ยงเมื่อไหร่จึงให้ฉัน ครั้นเวลาตะวันตกดินจึงแลเห็นดาว พระเจ้า
ปะดุงว่าเป็นตะวันออกทวีปเรา ถือว่าเป็นตะวันเที่ยงบังคับให้พระฉันเพล
ต่อมารับสั่งให้หล่อพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่ง สูง ๘ ศอก ถวายนามว่า
จันทรมุณี ประดิษฐานอยู่ในมณฑลในราชวัง แล้วให้สร้างรูปอรหันต์ไม้
จำปา นั่งสมาธิหน้าตักศอกคืบจำนวน ๘๐ องค์ไว้เป็นบริวารพระจันทรมุณี
แล้วโปรดให้ประกาศแก่คนทั้งแผ่นดินว่า สมณวงศ์สิ้นสูญแล้ว ใครจะ
ทำบุญให้มาทำกับพระอรหันต์ ๘๐ องค์นี้จะได้บุญเท่า พระเจ้าปะดุง
เองเมื่อจะทำบุญให้เอาคนเข้าโกนผมนุ่งเหลือง ๘๐ คน นั่งหน้าพระ
อรหันต์ ๘๐ รูป พระเจ้าปะดุงให้ถวายอาหารพระจันทรมุณีส่วนหนึ่ง
ถวายอรหันต์ ๘๐ องค์ส่วนหนึ่ง โดยพวกบุตรข้าพระฉันแทน เสร็จ
แล้วให้อารักษ์นั่งหน้าพระพุทธรูปภูมิตำกัฏตานุ โมทนาแทนพระพุทธเจ้า

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ พระเจ้าปะดุงสร้างเจดีย์ศิลาองค์หนึ่ง เหนืออมรปุระ
ไปราว ๒๐๐ เส้นแล้วเสด็จมายกยอดฉัตร จากลับเลยประชวร ต่อมา
อีก ๓ ปีก็สวรรคต เสวยราชย์ได้ ๓๗ ปี

สงครามอังกฤษครั้งที่หนึ่ง

เมื่อพระเจ้าปะดุงสวรรคต พระราชนัดดาชื่อ สกายมินได้ขึ้น
เสวยราชย์ทรงนามว่า บาญีคอปญา ไทยเรียกว่า จักกายแมง ในรัชกาลนี้
พม่าเตรียมจะทำศึกกับไทยอีก แต่พอดีเกิดสงครามกับอังกฤษขึ้น มูล
เหตุของสงคราม เพราะกรณีแย่งชิงความเป็นใหญ่ในเมืองมณีปุระ เมือง
อัสสัม และเมืองกะจารี ซึ่งเป็นเมืองชายอาณาเขตอินเดียต่อแดนพม่า
ประกอบพวกระยะย้ายเป็นกบฏสู้พม่าไม่ได้ พากันหนีไปพึ่งบารมีอังกฤษใน
เขตอินเดีย พม่าส่งทัพหลวงล่าแดนอังกฤษเข้าไปกวาดต้อนเชลย ขณะ
แรกอังกฤษอดทนยอมให้พม่าทำตามใจ เพราะเวลานั้นอังกฤษกำลังมี
กรณีพิพาทกับประเทศอาฟกานิสถาน พม่าเข้าใจผิดว่าอังกฤษกลัว ก็ยิ่ง
เบ่งอำนาจกับอังกฤษมากขึ้น ต่อมาเกิดเหตุพิพาทเรื่องเกาะเซปุระ เกาะ
นี้ตั้งอยู่ชายทะเลแคว้นยะข้าย อังกฤษกับพม่าต่างฝ่ายต่างแย่งเป็นเจ้าของ
รัฐบาลอังกฤษในอินเดียจึงประกาศสงครามกับพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖
อังกฤษแบ่งทัพใหญ่ออกเป็นสองทาง ทัพหนึ่งตีพม่าทางด้านอินเดีย ได้
เมืองมณีปุระ, อัสสัม, กระจารี, และยะข้าย แล้วหยุดเพียงแค่นั้นไม่สามารถ
เดินทัพต่อไปด้วยคิดเทือกเขาสูงและป่าดิบ ทัพที่สองตีขึ้นมาจากทะเล
มีกำลังพล ๑๑,๐๐๐ คน เข้าตีเมืองย่างกุ้งเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม

๒๓๖๗ พม่าไม่ทันรู้ตัวก็เสียเมือง พอดีเข้าเขตฤดูฝน อังกฤษจึงต้องหยุดทัพเพียงแค่นั้น แล้วส่งกองทัพเรือน้อยไปตีหัวเมืองชายทะเลทางพม่าได้ ได้มาตะมะ, ทวาย, มะริด, ตะนาวศรี ฝ่ายรัฐบาลพม่ารีบส่งแม่ทัพชื่อ สุนพาทู๋นยี คุมพลมาตีเมืองอย่างกึ่งคืน พม่าตั้งค่ายห่างอย่างกึ่ง ๒๕๐ เส้น ยังไม่ทันแล้วก็ถูกอังกฤษตีแตก ตัวแม่ทัพตายในที่รบ พระเจ้าบาญีคอปญาครุฑยึงมีท้องตราเรียกทัพใหญ่ที่เมืองยะชายให้คืนมาเสียงผู้คนร้องเซ็งเซ้งว่าศึกกลางขานนี้จะต้องให้แม่ทัพมหาบัณฑิตถูประราบจึงสำเร็จ ในระหว่างที่ทัพใหญ่พม่ายังไม่มาถึง พระเจ้าบาญีคอปญาให้พระอนุชาชื่อสรวดี และแม่ทัพชื่อกะยีหฺวุ่นยี ยกกองทัพลงมาขัดตาทัพห่างเมืองอย่างกึ่ง ๕๐๐ เส้น พม่าตั้งค่ายใหญ่ค่ายสองค่ายบนฝั่งซ้ายขวาของแม่น้ำหะราย (ตอนหนึ่งของอจิรวดีตำบลหะรายเดี๋ยวนี้) พอกองทัพใหญ่ซึ่งมหาบัณฑิตถูประมา มีกำลังพลหกหมื่น พระสรวดีพุดจาดักเตือนสติมหาบัณฑิตถูประว่าอย่าเพิ่งกระโจนกระจามตีทัพกลางขานเฉียวหัก มหาบัณฑิตถูประก็คุยโม้ว่า ภายในแปดวันข้าพระพุทธเจ้าจะขอพระราชทานเลี้ยง ณ ศาลากลางเมืองอย่างกึ่ง แล้วจะได้เลยไปเฝ้าบนพระมหาเจดีย์ ชะเวดากองเลขที่เดียว ซึ่งความจริงมหาบัณฑิตถูประก็เป็นคนเข้มแข็งมาก ได้ชัยชนะอังกฤษในครั้งต้น ๆ หลายครั้ง จนทัพพม่าเคลื่อนเข้าประชิดพระมหาเจดีย์ชะเวดากอง อังกฤษเอาปืนใหญ่ยี่สิบกระบอกตั้งบนฐานพระเจดีย์ยิงสกัดพม่า พม่าจะยิงปืนใหญ่โต้ตอบก็กลัวถูกองค์พระสถูป พอดีเรือกำปั่นรบอังกฤษเข้ามาล้อมทัพพม่าจึงแตกยับเยิน เหลือพลเพียง ๗,๐๐๐ คน ต้องหนีล่าไปเมืองธนูพายุ ที่นี้มหาบัณฑิตถูประเป่าสู้ รวมพลได้

ใหม่ ๑๕,๐๐๐ คน ตั้งค่ายใหญ่สามค่ายชักรูปกาถึงกัน แล้วเอาปืนใหญ่ ๑๕๐ กระบอกตั้งจังก้าคอยยิงอังกฤษ แต่น่าเสียดายที่ปืนใหญ่เหล่านี้มีอายุกว่า ๑๐๐ ปีทั้งนั้น ยิงทีหนึ่งแล้วต้องเว้นกว่า ๒๐ นาทีจึงลั่นตูมที่สองได้ ทหารพม่ากว่าครึ่งถืออาวุธหอกดาบ ที่มีปืนก็ล้วนแต่สึกหรอ ดินปืนก็มีจำกัด อังกฤษให้ขุดสนามเพลาะหน้าเมืองเอาปืนใหญ่ยิงเมืองตลอดคืนยังรุ่งมหาบัณฑุกะถูกปืนตายในที่รบ น้องชายของเขาเป็นปลัดทัพทุกคนไว้ไม่อยู่ เมืองแตกเมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๓๖๘ คราวนี้ทัพม่าเสียชีวิต เห็นว่าจะรบอีกไม่ไหวแล้ว แต่พระมเหสีของบาญีคอปญา และน้องชายชื่อเมงสะยี่ ซึ่งเดิมเป็นแม่ค้าพ่อค้าขายปลาสดในท้องตลาด ทูลขอร้องว่าต้องชนะแน่ พวกขุนนางพากันเกลียดชังมเหสีองค์นี้ เรียกกันว่าอีแสนกล บาญีคอปญาหลงเชื่อ ให้ปะขันหฺวนยี่เป็นแม่ทัพใหญ่ แม่ทัพใหญ่ผู้นี้กำเริบฤทธิ์ ให้เอาฝรั่งมาฆ่าสังเวชนูชาหงซัย ไมทันจะเคลื่อนพลก็ถูกจับในฐานกบฏ ถูกนำไปฆ่าแขวงตาย พม่าให้เมงมะยัด โป๋อนุชาอีกองค์หนึ่งถือพลลงมาป้องกันเมืองแปรก็เสียชีวิตอังกฤษเข้ายึดเมืองแปรได้แล้วก็ตีเมืองมะเยเด เมืองสัมเปนะโค แล้วเข้าประชิดพุกาม ถึงขั้นนี้ยังอุตสาหามีเสนาทะลิ่งคนหนึ่งชื่อ เรตะยาสุระ ขันอาสา ยกทัพมาช่วยอังกฤษให้ตกทะเล พระเจ้าอังวะเลยตั้งให้เป็นนิเวงบุเรง แปลว่า พระยาอัยภูกคทิส แม่ทัพใหม่ให้ตั้งพลเป็นแบบนาคพยุหะรบกันไม่ถึงวันก็แตกหนีกลับไปอังวะ เลยถูกจับประหารชีวิตฐานคุยโอ้ทัพอังกฤษตีพุกามได้แล้วก็ยกมาเมืองยันตะโป ยังหนทางอีก ๔ วันจะถึงราชธานี คราวนี้พม่าจึงยอมแพ้ ได้ทำสนธิสัญญาสันติภาพที่เมือง

ยันตะโป พม่าต้องเสียค่าปรับสงครามยี่สิบล้านรูปี พม่าต้องไม่เกี่ยวข้องกับเมืองยะชาย, มณีปุระ, อัสสัม, และกระจาร์ พม่าต้องยกหัวเมืองมอญชายทะเลให้อังกฤษ พระเจ้ากรุงสยาม (รัชกาลที่ ๓) ผู้เป็นมหามิตรของอังกฤษในสงครามครั้งนี้ จะต้องได้รับผลประโยชน์มากที่สุด

สงครามอังกฤษ-พม่า เกี่ยวกับไทย

เนื่องด้วยอังกฤษไม่ชำนาญในการเดินป่าดง และเกิดอึดคัคเสียบียงช้างม้าวัวควาย เห็นว่าต้องทำศึกกับพม่าเป็นแรมปี จึงคิดพึ่งกำลังไทยให้มาช่วย ได้แต่งทูตมาเจรจาที่กรุงเทพหลายคราว มาเจรจากับเจ้าพระยามหานครก็หลายหน ให้ไทยส่งเสียบียงอาหารช้างม้าไปให้ สมเด็จพระนั่งเกล้าดำริว่าสงครามกับอ้ายพม่าครั้งนี้เป็นท่วงที่อยู่ จึงโปรดให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ซึ่งเป็นนายกองมอญมาแต่เมืองพม่าครั้งรัชกาลที่ ๑ ยกกองทัพ ๑๐,๐๐๐ คนออกไปช่วยอังกฤษรบพม่าถึงเมืองเมะตะมะ แล้วให้พระยาชุมพร ยกกองทัพเรือออกไปลาดตระเวนทางทะเลปีกษ์ได้ต่อแดนพม่า เมื่อทัพไทยไปถึงปรากฏว่าอังกฤษตีเมืองเมะตะมะได้แล้ว แต่มีกองทัพพม่ายกมาหมายจะตีคืน ไทยได้ช่วยรักษาเมืองไว้ให้อังกฤษ

สงครามอังกฤษครั้งที่ ๒

พระเจ้าสรวดีพระอนุชาของพระเจ้าบาญีคองญาขึ้นครองราชสมบัติต่อมาเสวยราชย์อยู่ได้ ๕ ปีก็เสียดพระจริต ต่อมาเลยสวรรคต โอรส

ชื่อภูกามมินทร์ขึ้นเสวยราชย์ สาเหตุที่รบอังกฤษเพราะเจ้าเมืองย่างกุ้งชื่อ
หม่องก๊ก ได้รับกัปตันเรืออังกฤษ ๒ คนมาปรับ โดยสาเหตุความผิดไม่
เพียงพอ อังกฤษจึงยื่นประท้วง รัฐบาลพม่าตอบว่าจะให้เปลี่ยนเจ้าเมือง
ใหม่ ครั้นแล้วเจ้าเมืองคนใหม่ชื่อหม่องมอญ ก็ลงมาถึงเมืองย่างกุ้ง
พร้อมด้วยทหาร ๓๐,๐๐๐ คน และมีกองทัพรักษาเมืองเมาะตะมะอีก
๓๐,๐๐๐ รักษาเมืองพะสิม ๒๐,๐๐๐ อังกฤษจึงยื่นคำขาดกับพม่า ในวันที่ ๑
เมษายน ๒๓๕๕ เรือรบอังกฤษมาฟังข่าวที่เมืองย่างกุ้งก็ถูกพม่ายิงถอย
กลับไป อังกฤษจึงประกาศสงครามกับพม่า ทพบกอังกฤษ ๘,๑๐๐ คน
ทัพเรือ ๒,๕๐๐ คนตีได้เมืองเมาะตะมะในวันที่ ๕ เมษายน ในวันที่ ๑๔
เมษายนตีได้อย่างกึ่ง อังกฤษเสียทหารมากเพราะพม่าป้องกันแข็งแรง ใน
วันที่ ๑๕ พฤษภาคมตีได้เมืองพะสิม ๓ มิถุนายนตีได้หงสาวดี อังกฤษ
ได้พวกมอญมาเป็นสมัครพรรคพวกมาก พม่ายกทัพมาตีคืนได้ แต่แล้ว
ถูกกลับชิงคืน ต้นเดือนกรกฎาคมได้เมืองแปร แล้วอังกฤษประกาศ
รบดินแดนพม่าได้ทั้งหมดเป็นโคโลนีของตน พร้อมกับมีหนังสือไปจู่
รัฐบาลพม่าว่า ถ้ายังขึ้นยกทัพมาตีอีก อังกฤษจะบุกไปถึงอมรปุระ

พระอนุชาเป็นกบฏ

ในขณะที่พม่ารบอังกฤษอยู่นั้น อนุชาต่างชนนิจของพระเจ้าภูกาม
มินทร์ (ปะกันมิน) สององค์ชื่อ เมนดงมินทรา ๑ กะนองมินทรา ๑ ถูก
สงสัยว่าจะคิดกบฏ จึงเลยกบฏจริง ๆ ได้พากันไปซ่อนสมกำลั้งที่เมือง
ชะเวโป พระเจ้าภูกามมินทร์ส่งทัพไปตีหลายครั้งแพ้กกลับมา ถึงกับต้อง

เรียกทัพที่รบอังกฤษให้ขึ้นมาปราบ แม่ทัพทั้งสองคือ สะโดสุธรรมหามังฆ้อง ๑ สะโดแมงยีแมงฆ้อง ๑ ก็เสียทีแก่ทัพบกภู พวกกบฏตีนครอมรปุระได้ แล้วอัญเชิญเจ้าแมนดงมินทร์ขึ้นเสวยราชย์ จับพระเจ้ากุคามมินทร์ไปกักไว้ในราชวัง

สันติสุขกลับคืนคง

พระเจ้าแมนดงมินทร์เป็นกษัตริย์รักความสงบ และเป็นกษัตริย์องค์เดียวที่ดีที่สุดในราชวงศ์อลองพญา กล่าวกันว่าเมื่อก่อนทรงประสูติสองสามวัน พระมหาสุปเมืองมะเยคุ สำแดงปาฏิหาริย์ว่าเป็นศุภนิมิตที่จะทรงรับเป็นศาสนาอุปถัมภก และต้นนิโครชที่ปลูกไว้หน้าวังเมืองอมรปุระตรงกับเจดีย์ชะเวลินฮินก็ออกดอกผลิดุกาด ประชาชนเชื่อมั่นว่าแมนดงมินทร์เป็นบรมโพธิสัตว์มาจุติ พอขึ้นเสวยราชย์แล้วไม่นานก็เกิดเหตุรบกับไทยกรณีเมืองเชียงตุง ทั้งนี้เพราะเจ้านายทางมณฑลพายัพของไทยถูกรับอาสาสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ขอตีเมืองเชียงตุงให้แก่ไทย สมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีราชดำริว่า ไทยว่างศึกมานานแล้วสมควรจะให้กองทัพเรือไปฝึกปรือไว้ให้รู้การสงครามบ้าง จึงโปรดให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและเจ้าพระยาภูธราภัยเป็นแม่ทัพใหญ่ พร้อมกับกองทัพหัวเมืองพายัพยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อ พ. ศ. ๒๓๕๕ แต่เสียทีพม่ากลับมา สงครามครั้งนี้เป็นการรบครั้งสุดท้ายระหว่างไทยกับพม่า

ในปี พ. ศ. ๒๓๕๘ พม่าส่งทูตไปเจริญไมตรีกับอุปราชนอินเดีย ในปี พ. ศ. ๒๓๕๙ พม่าส่งทูตไปเจริญไมตรีกับอัมเบอโรโปเลียน

ที่ ๓ ถึงฝรั่งเศสในปี พ. ศ. ๒๔๐๐ พระเจ้าเมנדงมินทร์โปรดให้สร้างนคร
มณฑลขึ้นเป็นราชธานีใหม่ เป็นเมืองมีส่วนกว้างด้านละ ๒ กิโลเมตร
เศษอยู่เชิงเขามณฑล เมื่อถึงเวลาย้ายเมืองก็ปรากฏนิมิตอาเพศ กล่าว
คือเกิดเพลิงไหม้พลับพลาของพระมหาอุปราชาในขบวนตามเสด็จ เมื่อ
เสด็จประทับในเมืองมณฑลแล้วก็เกิดฟ้าผ่าต้องยอดมหาปราสาท
ราษฎรชุกชุมกันว่า นิมิตนี้จะนำความฉิบหายมาสู่พม่า แต่โหรหลวงก็ทูล
พยากรณ์ถวายว่าเป็นสุกนิมิต อำนาจพม่าจะเกริกก้องทั่วโลก ครั้น
แล้วใน พ. ศ. ๒๔๐๔ โปรดให้สร้างวิหารขึ้นบนเขามณฑล แล้วสร้าง
พระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ขึ้นไว้พระหัตถ์ตรงไปยังเมืองมณฑล ช่าง ๆ มีรูป
พระอานนท์ประทับที่ตรงนี้ แล้วมีพุทธพยากรณ์แก่พระอานนท์ว่า ในอนาคต
กาล จะมีเมืองอันรุ่งเรืองเกิดขึ้นที่ตรงนี้ สร้างเสร็จแล้วถวายพระนามว่า
พระชะเวียตเตา ใน พ. ศ. ๒๔๐๗ โปรดให้เอาก้อนศิลาใหญ่มาสลักเป็น
องค์พระพุทธรูปแล้วโปรดให้ยกเบญจมาสักขยานาขึ้น อารามพระ-
ศาสนเบ็ง สะยาตอ โป่งยี ชุมนุมร้อยกรองพระไตรปิฎก เสร็จแล้ว
โปรดให้จารึกลงในแผ่นหินข้างพระไตรปิฎกอรรถกถาธิกาอย่างสมบูรณ์
ประดิษฐานไว้ที่บริเวณพระสถูปมหาโลกมารชิน เรียกกันเดี๋ยวนี้ว่า
เจดีย์กุโสดอ งานจารึกนี้มาเสร็จสมบูรณ์เอาเมื่อ พ. ศ. ๒๔๑๑ ลักษณะ
แผ่นดินเป็นรูปเสมาสูงราว ๔ ศอก กว้างราว ๒ ศอก จารึกเต็มทั้งสอง
หน้า เป็นพระวินัยเสียบ ๑๐๑ แผ่น เป็นพระสูตร ๕๒๐ แผ่น เป็นอภิธรรม
๑๐๘ แผ่น รวมพระไตรปิฎก ๗๒๙ แผ่น ส่วนจารึกอรรถกถานั้น มี

จำนวน ๑๗๑๔ ตั้งไว้ที่บริเวณเจดีย์จันทมณี ห้างเจดีย์กุโสดอ
๓-๔ เว้น นับว่าเป็นงานมหัศจรรย์ชิ้นเอกในโลกพระพุทธศาสนา

ความเสื่อมแห่งราชวงศ์

พระเจ้าเมณฑมินทร์ที่พระมเหสีเอกองค์หนึ่งชื่อพระนางเสกพระเทวี เป็นพระน้องนางของพระเจ้าฤกษามินทร์ได้รับตำแหน่งเป็นบรมราชินี และมีพระอัคมเหสีอีกพระองค์หนึ่งชื่อพระนางอะเลนนาคเป็นพระธิดาของพระเจ้าบาญีคอปญา พระราชินีไม่มีโอรสและธิดา ส่วนพระอัคมเหสีแต่พระธิดาเท่านั้น บรรดาเจ้าชายลูกเธอของพระเจ้าเมณฑมินทร์ ล้วนแต่เกิดจากพระสนม คนทั้งหลายจึงหมายมั่นว่าราชสมบัติจะตกแก่เจ้ากะนองมินทรามหาอุปราช ทำความไม่พอใจให้แก่บรรดาเจ้าชายชั้นผู้ใหญ่ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๐๕ เจ้าชายเมงคูนมินทร และเจ้าชายเมงฮะรายมินทร หรือเมงคูนรายมินทร เป็นพี่น้องร่วมชนนี และเป็นลูกเธอชั้นผู้ใหญ่ จึงคิดขบถหมายกำจัดพระมหาอุปราช แล้งเลยฆ่าพระเจ้าเมณฑเสย โดยสร้างทำเป็นพี่น้องฆ่ากันเอง พระเมงคูนรายวิ่งหนีที่เข้าไปในท้องพระโรงขณะที่พระมหาอุปราชว่าราชการอยู่ ร้องว่าช่วยหลานด้วย พอถึงตัวมหาอุปราช พระเมงคูนรายก็ชักดาบตัดเกล้าเจ้าอาเสย แล้วพวกขบถกรูกันไปยังปลับปลาหลวงที่พระมหาเจดีย์กุโสดอนอกเมืองมณฑล ในขณะที่พระเจ้าเมณฑกำลังบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่ แต่เสียงอะอะของพวกขบถดังไปถึงข้างใน พระราชาจึงเสด็จหนีไปทางหลังปลับปลา พบหม่องเปี้ยกุกซึ่งพวกขบถ

ให้มัลอบทำร้ายยื่นถือดาบเปลือยอยู่ พระเจ้าเมณฑงจำได้ว่าเป็นข้าไท
ของพระราชบุตร จึงร้องว่า เฮี้ยหม่องเปี้ยกกุ ช่วยพาข้าเข้าวังที่
คนร้ายเลศตกลึงมือจขั้ตราขโองการ เข้าแบกพระเจ้าเมณฑงวิ่งเข้าไป
ในวัง พอดีพวกข้าไทของพระมหาอุปราชยกมาช่วย พวกขบถจึงแตก
พ่ายไป เจ้าชายสองพี่น้องหนีเข้าไปพม่าได้ ฟังอังกฤษ จำเดิมแต่นั้น
พระเจ้าเมณฑงก็ไม่คิดตั้งรัชทายาทอีก ครั้นตค พ. ศ. ๒๔๑๕ พระราชินี
สวรรคต พระนางอะเลนั้นทอดหวังได้รับอภิเษกขึ้นแทน แต่อัชยาศัย
ของนางเป็นคนก้าวร้าวโหดร้าย พวกพระสนมอื่นจึงทูลทัดทานว่าอย่า
เพิ่งตั้ง พระนางอะเลนั้นคอยจึงผูกอาฆาตพวกเจ้าจอมมารดาเหล่านั้น
แล้วลศคิดกำเรบตีบสานถึงราชสมบัติ ได้ลศคิดเป็นเสนาบดีฝ่ายทหารคน
หนึ่งชื่อแดงคำตำแหน่งอัศวินห่วน คิดจะเอาราชสมบัติให้กับเจ้าชายสีป่อ
ซึ่งเป็นเจ้าชายชั้นผู้น้อยมีความรู้แต่การพระปริยัติธรรม แต่สาเหตุเพราะ
พระธิดา ของพระนางอะเลนั้นคือ ชื่อเจ้าหญิงศุลยะลัต กำลังร่วมรักกับ
เจ้าชายองค์นี้ ครั้นถึง พ. ศ. ๒๔๒๑ พระเจ้าเมณฑงประชวรเป็นบิด อาการ
หนักใกล้สวรรคต พระนางอะเลนั้นคอยจึงใช้อุบาย ให้จับกุมเจ้าชายลูก
เธอทั้งปวงกักขังไว้ พวกเจ้าจอมมารดาก็พากันไปร้องทุกข์กับพระสวามี
พระเจ้าเมณฑงจึงมีรับคำสั่งให้เข้าเฝ้าทุกองค์แล้วตั้งพระดองเขมินทราให้
เป็นผู้ครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ตั้งพระเมฆรามินทราให้เป็นผู้ครองหัว
เมืองฝ่ายตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งพระนะของยามมินทราให้เป็นผู้ครองหัว
เมืองฝ่ายตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนเจ้านายนอกนี้ผู้ใดสมควรจะอยู่กับพระ-
เชษฐาองค์ไหนก็สุดแล้วแต่ มีรับสั่งให้รีบออกจากเมืองมณฑลในวันนั้น

ทีเดียวนั้น แต่พอเจ้านายเหล่านี้เฝ้าออกจากรั้วก็ถูกพระนางอะเลนั้นดอให้ทหารจับกุมไปกักขังไว้อีก แล้วพระนางอะเลนั้นดอพร้อมกับพวกขุนนางทำฎีกาถวายพระเจ้าเมנדงให้ตั้งเจ้าชายสีป่อเป็นรัชทายาท แต่ก็ไม่ได้รับราชานุมัติ พอพระเจ้าเมנדงสวรรคต อะเลนั้นดออ้างพระราชโองการเท็จว่า ให้เจ้าชายสีป่อเป็นกษัตริย์ พอเสร็จงานพระบรมศพแล้ว อะเลนั้นดอก็ให้จับบรรดาเจ้าชาย เจ้าหญิงและเจ้าจอมมารดา ตลอดกาลวงศ์ญาติราว ๘๐ คนมาฆ่าอย่างเจ็บ ๆ ภายในวัง ฆ่ากันตอนกลางคืน ทำกันอยู่ถึง ๓ คืนจึงหมด

สงครามอังกฤษครั้งที่ ๓

พระเจ้าธิบอ (สีป่อ) เป็นคนอ่อนแอ สุดแต่พระนางอะเลนั้นดอจะบังคับบัญชา พระนางบังคับให้แต่งตั้งแตงต้าแมงยีซึ่งเป็นคู่คิดในการยึดราชสมบัติขึ้นเป็นห่วนคะยี อรรคมหาเสนาบดีฝ่ายทหารแต่อยู่มามีข้าศุภยะลัดซึ่งเป็นธิดาก็แย่งอำนาจของพระนางได้ ถึงกับเข้ายุ่งเกี่ยวกับการปกครองแผ่นดิน พระเจ้าธิบอกลัวเกรงอำนาจพระมเหสีจนไม่เป็นตัวของพระองค์เอง การแต่งตั้งขุนนางก็สุดแต่อำนาจพระมเหสีจะสั่ง พระนางศุภยะลัดใช้จ่ายเงินสุรุ่ยสุร่ายจนงบประมาณแผ่นดินไม่เพียงพอ แต่งข้าห่วนคะยี คบคิดกับพระนางศุภยะลัดผูกสนิทกับฝรั่งเศสมากขึ้นกว่าเก่า อนุญาตให้ฝรั่งเศสมาตั้งธนาคารในมณฑล และฝรั่งเศสให้พม่ากู้เงินใช้ กับทั้งอนุญาตให้สร้างทางรถไฟจากมณฑลถึงตั้งเกีย ซึ่งเป็นมูลเหตุให้อังกฤษไม่พอใจเป็นอย่างมาก พอตีแตงต้าห่วน

กะยิดตรวจบัญชีบริษัทบอมเบย์เบอร์มา ซึ่งเป็นบริษัทป่าไม้อังกฤษใน
พม่า พบว่าทางบริษัททำผิดสัญญา พม่าเรียกค่าปรับสองล้านรูปี ฝ่าย
อังกฤษไม่ยอมจึงได้ประกาศสงครามขึ้นเมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๒๘
ภายใน ๑๔ วัน ทักษะอังกฤษก็บุกขึ้นไปถึงอังวะ ทางฝ่ายราชสำนักกลับ
ได้รับคำเพ็ดทูลว่า ทักษะพม่าบุกไปถึงย่างกุ้งแล้ว พระนางศุภยະလိဒ်จึง
โปรดให้มีการฉลองชัยขึ้นในวัง ภายหลังทรงทราบความจริงจากเด็กที่
เข้ามาวิ่งเล่นในท้ายอุทยาน แต่เป็นการสายเกินไปเสียแล้ว กองทัพเรือ
อังกฤษแน่นขนัดตามลำน้ำอิรวดี พระนางเสด็จขึ้นหอคอยสูงทอดพระ
เนตร แล้วทรงโศกเศร้าให้ สาราพากับพระสวามีว่าเป็นความผิดของ
พระนางเองที่พาให้ประเทศล่มครั้งนี้ อังกฤษชนะพม่าโดยปราศจาก
สัญญาใด ๆ พระราชาและพระมเหสีถูกเนรเทศไปอยู่เมืองรัตนคีรีใน
อินเดีย พระเจ้าธิบอดีนพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ส่วนพระนาง
ศุภยະลိဒ်กลับมตายเมืองย่างกุ้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

การต่อสู้ของชาวพม่า

เมื่ออังกฤษได้พม่าใหม่ ๆ ราษฎรหวังกันว่าอังกฤษจะยกเจ้าชาย
องค์ใดองค์หนึ่งขึ้นเป็นกษัตริย์แทน แต่อังกฤษกลับประกาศยุบประ-
เทศพม่าเสีย ให้เป็นมณฑลอันหนึ่งของอินเดียไป ราษฎรจึงไม่พอใจ
ยกพวกเป็นกบฏ มีมากมายหลายพรรคหลายหมู่ ได้กำลังจากพระเจ้าฟ้า
ไทยใหญ่ เช่น เจ้าฟ้าเมืองดองเต็ง เจ้าฟ้าเมืองหน่าย เจ้าฟ้าแสนหวี
เที่ยววังควานอังกฤษตามหัวเมืองชนบททั่วไป แต่อังกฤษก็ปราบปราม

จนราบคาบหมดทุกอย่าง สำหรับรัฐไทยใหญ่นั้น อังกฤษคงปล่อยให้ มี สอพวา (เจ้าฟ้า) ปกครองกันเป็นเมือง ๆ ไป แต่ขึ้นอยู่กับข้าหลวงใหญ่ ที่อังกฤษส่งไปควบคุม ถึงกระนั้นชาวพม่าก็ต่อต้านชาวอังกฤษในทาง ศาสนาและวิถีการเมือง ได้เกิดมีสมาคมศาสนารจีน มีนโยบายแอนตี้ ด้วย และมีสมาคมยุวพุทธิกะซึ่งมีเยาวชนจำนวนมากเป็นสมาชิก มีอิทธิ- พลดตามมหาวิทยาลัยและโรงเรียน ทั้งสององค์การนี้พระและฆราวาสี ร่วมกันกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระเทศน์การเมืองต่อผู้อังกฤษอย่าง เปิดเผย มีพระเถระรูปหนึ่งชื่ออุวิสาระ นำคณะสงฆ์เดินขบวนต้าน นโยบายอังกฤษ ถูกจับไปขังคุก ได้ตั้งสัตย์คออาหารถึง ๑๖๖ วัน ใน ที่สุดก็ตาย ประชาชนจึงช่วยกันสร้างอนุสาวรีย์ของพระรูปนี้ขึ้นที่เชิง ชะเวคากองสถูป นิสิตมหาวิทยาลัยอย่างกึ่งก็มีบทบาทไม่น้อย อูรองซาน กี้ดี ทจินนุ (อูนู) กี้ดี ก็เข้ามามีส่วนในการกู้เอกราชด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ อังกฤษได้ยกพม่าขึ้นเป็นประเทศ เสี่ยงเรียกร่องเอกราชยิ่งดัง ขึ้นกว่าเก่า ซึ่งเพิ่งจะบรรลุถึงจุดหมายเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสงบ แล้ว

พระพุทธศาสนาในยุคเอกราชของพม่า

ในสมัยยังมีพระเจ้าแผ่นดิน คณะสงฆ์ในพม่าแบ่งออกเป็นสอง คณะใหญ่ คือ คณะนิกายพม่าพวกหนึ่ง คณะนิกายพระมอญพวกหนึ่ง แต่มีพระสังฆราชองค์เดียวในตำแหน่งศาสนธชะ ครั้นถึงสมัยพระเจ้า

เมณฑง มีพระคณาจารย์รูปหนึ่ง ชื่อ ออกโปสะยาตอ เป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัด ครั้งนั้นพระสงฆ์พม่าเกิดยอหย่อนในเรื่องสิกขาบทมาก พระเจ้าเมณฑงให้ชุมนุมสงฆ์ตัดสินอธิกรณ์ พระออกโปสะยาตอได้เป็นกรรมการด้วยองค์หนึ่ง มีความเห็นขัดกับมติพระสังฆราช เพราะท่านประสงคจะให้ห้ามพระฉันหมากพลูในเวลาวิกาลด้วย แต่พระสังฆราชเห็นว่าเกินไปจึงไม่รับเอามติ นั้น พระออกโปสะยาตอจึงท้อใจ พาสัทธาวิหริกอันเดวาสิกมาอยู่เสียที่เมืองสกาย แล้วตั้งเป็นคณะขึ้นต่างหาก แต่ก็คงร่วมสังฆกรรมกับพวกพระสังฆราช เมื่อพระออกโปสะยาตอมรณภาพลงศิษย์ของท่านพาลัทธิลงมาตั้งที่พม่าได้ และประกาศแยกสังฆกรรมกับพวกสังฆราช พม่าจึงมีนิกายสงฆ์เกิดขึ้น ๒ คณะใหญ่ และต่อมายังได้เกิดนิกายย่อยอีก ๓-๔ นิกาย แต่พวกสังฆราชคงมีมาก เมื่อเสียเอกราชแก่อังกฤษแล้ว พระสงฆ์พม่ายิ่งแตกแยกเป็นเหล่าเป็นพวก ถือว่าตนปฏิบัติตามคณาจารย์ผู้เป็นอุปัชฌาย์ คณาจารย์รูปใดเอาใจใส่กวาดขันเรื่องวินัย ศิษยานุศิษย์ก็พลอยเคร่งครัดตามไปด้วย คณาจารย์รูปใดยอหย่อน ศิษยานุศิษย์ก็ประพฤติเช่นชาวบ้าน ถึงเข้าดูภาพยนตร์ และเล่นการเมืองอย่างเปิดเผย ประจวบกับตำแหน่งพระสังฆราชว่างลง พุทธบริษัทพม่าเข้าชื่อกันร้องขอให้อังกฤษตั้งในนามพระเจ้ากรุงอังกฤษ จึงได้เกิดพระสังฆราชขึ้นใหม่ แต่หาที่มีอำนาจสิทธิขาดบังคับบัญชาไม่ มีพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งโดยมากเป็นพระหนุ่ม ๆ คอยคัดค้านคำสั่งพระสังฆราชเสมอ สภาพพระพุทธศาสนาในพม่าเป็นอยู่อย่างนี้จนกระทั่งได้เอกราช รัฐบาลพม่ามีโครงการที่จะรวมคณะสงฆ์ทุกคณะให้เป็นอันเดียวกัน จึง

ได้ตั้งสภารวมนิคายสงฆ์พม่าขึ้น แต่ก็ไม่ได้ผล รัฐบาลได้จัดพิธีตั้งรัฐ-
สังคายนามีโครงการใหญ่โต คือ :-

๑. พม่าตื่นตัวในเอกราชแล้ว ปรารถนาจะสำแดงเป็นผู้นำทั้ง
การเมืองและการศาสนา ด้านการเมืองได้ถือหลักปรัชญาศีลเช่นอินเดีย
ด้านศาสนาคูเจตนาจะเป็นผู้นำในกลุ่มเถรวาท

๒. ได้ใช้เงินจำนวนมากสร้างถ้ำจำลอง ชื่อ มหาปาสาณคูหา
นอกเมืองย่างกุ้ง สำหรับเป็นที่ทำสังคายนา

๓. นิมนต์พระคณาจารย์จากประเทศกลุ่มเถรวาทมาร่วมสังคาย-
นา และให้เกียรติแก่สังฆนายกทุกประเทศเป็นประธานในพิธี พร้อมทั้ง
ผู้นำประเทศนั้น ๆ ร่วมกันไปด้วย โดยจัดเป็นสมัย ๆ เช่น สมัยไทย
ก็มีสมเด็จพระสังฆนายกและนายกรัฐมนตรีไทยเป็นประธาน สมัยเขมร
ก็มีสมเด็จพระสุเมธาธิบดี สังฆนายกฝ่ายมหานิกายและเจ้าฟ้านโรดมสีหนุ
เป็นประธาน คล้าย ๆ กับว่าเป็นสังคายนาของชาติกลุ่มเถรวาททั้งหมด
โดยมีพม่าเป็นผู้นำ

๔. นอกจากสร้างมหาปาสาณคูหาแล้ว รัฐบาลพม่ายังได้สร้าง
ถาวรวัตถุที่จำเป็นต้องใช้เนื่องด้วยสังคายนา เช่น หอสมุด โรงพิมพ์
ที่พักพระสงฆ์ อยู่ในบริเวณสังคายนานั้นด้วย เมื่อเลิกสังคายนาแล้ว
อาคารสถานเหล่านี้ก็เป็นของพระพุทธศาสนา และจะตั้งมหาวิทยาลัย
พุทธศาสนาแห่งโลกขึ้นด้วย โดยให้พระสงฆ์กลุ่มเถรวาททุกชาติมาเรียน
ได้ ตลอดจนสงฆ์ในลัทธิมหายานด้วย

๕. รัฐบาลพม่าเจตนาอาศัยสังคายนาครั้งนี้เป็นโอกาสที่จะรวมความคิดเห็นของสงฆ์พม่าเป็นอันเดียว แต่ก็ไม่ค่อยได้ผล เพราะในวันสังคายนา ในขณะที่พระมหาเถระพม่าประกาศว่า ขอให้สงฆ์ทุกรูปปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่ได้สังคายนาเสร็จแล้วนี้ และประธานาธิบดีพม่าก็ขึ้นมาประกาศซ้ำอีก แต่ตามโรงหนิงพระก็ยังแน่น รัฐบาลพม่าก็ไม่รู้จะจัดการอย่างไร เพราะพระเหล่านี้มีอิสระเลยจนเคยตัวเกือบหนึ่งศตวรรษมาแล้ว รัฐบาลจึงต้องรอคอยโอกาส

๖. รัฐบาลได้ตั้งงบประมาณบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์สถานใหญ่ ๆ ทั่วประเทศ เช่นพระมหาธาตุมุตาวที่เมืองหงสาวดี เมื่อประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้ เกิดแผ่นดินไหวใหญ่พังลงมาเหลือครึ่งองค์ ครั้งนี้รัฐบาลก็ปฏิสังขรณ์สมบูรณดั่งเก่า

๗. แต่เรื่องที่หนักใจรัฐบาลมากคือพระเล่นการเมือง คอยขัดขวางนโยบายบางอย่างของรัฐบาล ซึ่งมีทั้งผลดีและผลเสียบ้างเหมือนกัน เช่น ครั้งหนึ่งรัฐบาลลงโทษหัวหน้าพรรคฝ่ายค้านคนหนึ่ง พระหลายพันรูปในย่างกุ้งเดินขบวนคัดค้าน ในที่สุดรัฐบาลก็ยอมแพ้ต้องปล่อย อีกครั้งหนึ่ง อนุชากรัฐมนตรีประกาศให้เลิกสอนพุทธศาสนาในโรงเรียน เพราะประสงค์จะให้โรงเรียนเป็นสาธารณะ ไม่ผูกพันกับศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ทั้งนี้เพราะว่าในพม่าพวกกะเหรี่ยงนับถือคริสต์เถียนกันมาก พวกลูกผสมพม่ากับแขกนับถืออิสลามก็มา อนุปรารธนาจะแสดงความยุติธรรม เมื่อประกาศออกมาแล้ว คณะสงฆ์ในย่างกุ้งสกาย อังวะ มัณฑเล ได้นัดเดินขบวนคัดค้าน มีพระหลายพันรูปมา

ประชุมกันหน้าพระมหาธาตุชะเวคากอง ในที่สุดรัฐบาลยอมแพ้ คงเป็น
ว่า โรงเรียนในวัดก็ดี โรงเรียนที่จัดขึ้นโดยพุทธบริษัทก็ดี ให้สอน
วิชาพุทธศาสนาตามเดิม อีกครั้งหนึ่งเป็นวันของศาสนาอิสลามจะมีการ
ฆ่าแพะฆ่าโคเป็นการใหญ่ พระสงฆ์พม่าเดินขบวนคัดค้านบังคับให้
รัฐบาลออกคำสั่งห้าม รัฐบาลไม่สามารถปฏิบัติตามได้ พระพม่าหลาย
รูปประกาศจะอดข้าว ประชานาธิบดียิ่งประกาศจะอดข้าวเหมือนกัน
ถ้าทางคณะสงฆ์ไม่เห็นใจรัฐบาลบ้าง ในที่สุดอะคุ่มอะล้วยกันไปได้ เพราะ
ฉะนั้น นักการเมืองพม่ากลัวพระจริง ๆ ก็เป็นผลดีแก่ศาสนาอย่างหนึ่ง
แต่เป็นผลเสียในเรื่องวินัย

๘. นอกจากนี้รัฐบาลพม่าได้พยายามเผยแพร่พุทธศาสนาในต่าง
ประเทศ เช่นเอาใจใส่ช่วยเหลือองค์การพุทธศาสนาในอินเดีย ในอัง-
กฤษ ในอเมริกา และเวลานี้ได้ไปสร้างวัดขึ้นในญี่ปุ่นด้วย เป็นวัด
แบบเถรวาทในแดนมหานาน

๙. รัฐบาลพยายามทำคนให้เป็นพุทธบริษัทที่เคร่งครัดเช่น ห้าม
ไม่ให้เลี้ยงเหล้าในงานหลวงที่เป็นฝ่ายพม่าโดยเฉพาะ

๑๐. รัฐบาลสนับสนุนวิปัสสนาธุระให้เจริญก้าวหน้า เช่นตั้งงบ
ประมาณเล็กน้อยนักปฏิบัติตามสำนักกัมมัฏฐานใหญ่ ๆ วิปัสสนาธุระในพม่า
เจริญสูงสุดจนกระทั่งเชื่อว่ามิใช่บรรลุมรรคพระอรหันต์ เช่น ท่านอุกาวิมหา
เถระ ซึ่งพระในพม่าลงมติว่าเป็นพระอรหันต์แน่ เวลานี้มีรณภาพแล้ว
ยังมีอาจารย์อีกรูปหนึ่งชื่อ มหาศรีสะยาตอ ซึ่งประชาชนเคารพมาก เคย
มาประเทศไทยสองครั้งแล้ว

บทที่ ๔

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๑

ไทยมีเนื้อที่อยู่ที่ศูนย์กลางของแหลมสุวรรณภูมิพอดี เมื่อหลายพันปีล่วงมาแล้ว เนื้อที่ส่วนใหญ่ของประเทศไทยยังจมอยู่ในทะเล ข้อพิสูจน์ได้แก่มีผู้พบหอยทะเลต่าง ๆ บนเทือกเขาภูพาน ต่อมากเกิดความเปลี่ยนแปลงทางผิวโลก อาจเกิดจากภูเขาไฟใต้ทะเลระเบิด เป็นเหตุให้แผ่นดินได้ทะเลโผล่ขึ้นมา นอกจากนี้ทิวภูเขาแคนลาว ถนนธงชัย และตะนาวศรี ซึ่งเรียกในชื่อสากลว่า เตนเนสเซอร์ริน นักธรณีวิทยาสันนิษฐานว่า ภูเขาเหล่านี้เคยจมอยู่กับสมุทรมาก่อน มนุษย์พวกแรกที่อยู่ในประเทศไทย เท่าที่นักสำรวจได้ตรวจพบตามถ้ำต่าง ๆ แถวจังหวัดกาญจนบุรี คือมนุษย์ในสมัยหิน ซึ่งสันนิษฐานว่าจะมีชีวิตในราว ๒ หมื่นปีมานี้ ทางการได้ขุดพบเครื่องใช้ของมนุษย์ดังกล่าวจำนวนมาก รวมทั้งซากโครงกระดูก ทั้งหญิงชายและเด็ก แต่พวกมนุษย์พวกนี้จะสูญพันธุ์ไปในสมัยใดยังไม่ทราบ ทราบแต่ว่าเมื่อราว ๒ พันปีมานี้ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มนุษย์เผ่าละว้าได้ตั้งบ้านเรือนอย่างง่าย ๆ ขึ้น ต่อมาชาวอินเดียเดินทางเข้ามาสอนอารยธรรมแก่พวกละว้าชาวอินเดียบางเหล่าได้เข้ามาตั้งอาณาจักรขึ้นปกครองชาวพื้นเมืองเหล่านี้ เส้นทางของอินเดียซึ่งมาสู่สุวรรณภูมิมีหลายสาย คือ

๑. มาทางบก โดยผ่านเบงกอล ข้ามเทือกเขาปาดไก่อ้เข้าสู่พม่าตอนบน
๒. ลงเรือข้ามอ่าวเบงกอลมาขึ้นที่อ่าวมะตะมะ หรือมาขึ้นที่ฝั่งมะริด ทวาย ตะนาวศรี แล้วเดินบกเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยผ่านจังหวัดกาญจนบุรี
๓. ลงเรือข้ามมหาสมุทรเข้าช่องแคบมะละกา มาขึ้นบกบนแหลมมลายู หรืออาจจะอ้อมไปเลย เข้าอ่าวญวนไปกัมพูชา และจามปา ชาวอินเดียที่ออกมาต่างประเทศเหล่านี้เป็นนักแสวงโชค ส่วนมากเป็นชาวอินเดียภาคใต้ เพราะฉะนั้น อารยธรรมชมพูทวีปในสุวรรณภูมิ จึงเป็นอารยธรรมแบบอินเดียใต้มากกว่าอินเดียตอนเหนือ พวกนี้ไม่ได้พาลูกเมียมา ส่วนมากมาได้หญิงพื้นเมืองเป็นภรรยา เพราะฉะนั้นจึงเกิดอินเดียขึ้นในสุวรรณภูมิ เช่น ชื่อบ้านเมืองต่าง ๆ ก็เรียกอย่างบ้านเมืองในอินเดีย ตลอดจนประเพณีและภาษาพูด และศิลปการก่อสร้าง การอพยพครั้งใหญ่ ๆ ของอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิเกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช กล่าวกันว่าชาวแคว้นกสิงคะหนีภัยสงครามลงเรือจำนวนหลายร้อยลำ มาสู่สุวรรณภูมิและหมู่เกาะอินโดนีเซีย ไม่ต้องสงสัยเลยชาวอินเดียเหล่านี้จะต้องมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตมาด้วย เพราะเป็นจำนวนมาก ดังนั้น ตำนานพื้นเมืองของชาติต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิ มักจะเล่าถึงปฐมวงศ์ของตนว่าเป็นชาติยะจากอินเดีย พูด่ง่าย ๆ ก็คือ ชาวอินเดียได้มาสอนความเจริญให้แก่สุวรรณภูมิ ดังนั้น เมื่อพระโศณะและพระอุตตระซึ่งนำพุทธศาสนาเผยแผ่เป็นคณะแรก ท่านจึงพูดจากับ

ชาวสุวรรณภูมิรู้เรื่อง อย่างน้อยก็อาจจะพบกับชาวอินเดียแล้วจึงแผ่ออกไปถึงชาวพื้นเมือง ถ้าจะว่าไปแล้วพวกมนุษย์มอญโบราณ ละว้า เป็นพวกแรกในสุวรรณภูมิที่นับถือพุทธศาสนา

อาณาจักรโบราณในประเทศไทย

ในจดหมายเหตุจีนสมัยพุทธศตวรรษที่ ๖ ที่ ๗ ได้ระบุชื่ออาณาจักรโบราณในประเทศไทยเดิมนี่ อาณาจักรพุกนาหรือพูนัน คำนี้ศาสตราจารย์เซเดส์ ซึ่งเป็นบรมปราชญ์ทางโบราณคดีเกี่ยวกับสุวรรณภูมิสันนิษฐานว่าน่าจะตรงกับคำว่าพนม อาณาจักรพุกนาได้ครอบครองบริเวณที่ตั้งอีสานประเทศเขมรเดิมนี่ ตลอดเรื่อยมาถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขึ้นไปถึงภาคทั้งภาค ไปชนแดนกับประเทศพม่า นับว่าเป็นมหาอาณาจักรใหญ่โตมาก ชาวพุกนาสันนิษฐานว่าเป็นพวกตระกูลมอญ เขมร รับอารยธรรมอินเดียอย่างเต็มที่ ศาสนาที่นับถือก็มีทั้งพุทธและพราหมณ์ พุทธศาสนาก็มีทั้งเถรวาท และมหายาน แต่โบราณวัตถุในสมัยพุกนา เรายังไม่ได้พบเลย บางทีเทวรูปพระนารายณ์ชุดหนึ่งซึ่งเรียกกันว่านารายณ์สวมหมวกแขก ซึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเดิมนี่ จะเป็นศิลปะในสมัยพุกนากระมัง แต่ทางการก็ไม่ระบุไว้แน่ชัด เทวรูปพระนารายณ์เหล่านี้เรียกกันว่าเทวรูปสมัยก่อนขอม สวมหมวกสี่เหลี่ยมบนศรีษะ ดังนั้น บางทีก็เรียกว่า เทวรูปสวมหมวกแขก ได้พบกันอยู่เฉพาะในประเทศไทยและในกัมพูชาเล็กน้อย ซากเมืองโบราณในสมัยอาณาจักรพุกนาในประเทศไทย บางทีจะเป็นเมืองศรีเทพ เมืองนี้อยู่ในป่าดงดิบแห่งลุ่มแม่น้ำป่าสักเขต

จังหวัดเพชรบูรณ์ ดร. เวลสันักโบราณคดี พร้อมกับกรมศิลปากรได้ร่วมกันขุด ได้พบซากเมืองร้างแห่งนี้ เป็นเมืองเก่าที่สุดที่สร้างขึ้นสมัยก่อนขอม เข้าใจว่าชาวอินเดียผู้อพยพเข้ามาเป็นผู้สร้าง ได้พบเทวรูปพระนารายณ์ เข็มหลักเมืองซึ่งมีอักษรสันสกฤตจารึกอยู่ เป็นอักษรแบบราชวงศ์ปัลลวะในอินเดียได้ และได้พบซากกำแพงเมืองใหม่ ซึ่งสร้างซ้อนกัน ในสมัยขอมมีอำนาจในภูมิภาคนี้ นอกจากเมืองศรีเทพแล้ว เราก็ไม่ได้พบเมืองของอาณาจักรฟูหน่าอื่นใดอีกเลย บางทีจะเป็นเพราะเมืองเหล่านั้นสร้างด้วยเครื่องไม้ ซึ่งคงไม่ทนต่อธรรมชาติทำลายก็เป็นได้

กษัตริย์แห่งอาณาจักรฟูหน่า กล่าวกันว่าสืบมาแต่พราหมณ์ชื่อ โทณทัตญะพราหมณ์ผู้นี้ได้ลงเรือมาจากอินเดีย เมื่อมาขึ้นฝั่งที่สุวรรณภูมิ พบชาวพื้นเมืองตัวดำเปลือยกาย มีหัวหน้าเป็นสตรี จึงได้สมรสกับหัวหน้าผู้นี้ ผู้ซึ่งมีนามว่า โสมนาคี ชาวพื้นเมืองเหล่านี้มีขนาดใหญ่ พราหมณ์โทณทัตญะได้สอนวัฒนธรรมและอารยธรรมให้ จนตั้งเป็นอาณาจักรฟูหน่า

ขึ้นสังเกตอยู่ข้อหนึ่งว่า สร้อยพระนามของกษัตริย์ฟูหน่ามักจะลงท้ายด้วยคำว่า วมัน ซึ่งเป็นอย่างเดียวกับสร้อยพระนามกษัตริย์ทางอินเดียได้ ดังนั้น โทณทัตญะพราหมณ์จะเป็นพราหมณ์ภาคใต้กระมัง จดหมายของจีนในสมัยราชวงศ์ซุ่ยวงศ์ถัง ได้กล่าวถึงสภาพการณ์ของฟูหน่าว่า ชาวฟูหน่านับถือพุทธศาสนาและพราหมณ์ปนกันไปมีทั้งมหายานและหินยาน มีการศึกษาพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก จนสามารถส่งสมณทูตไปเมืองจีน เพื่อทำงานด้านแปลพระพักตร์ ปรากฏว่าในศตวรรษที่ ๑๐ มีธรรมทูตชาวฟูหน่า ๒ รูป ชื่อพระสังฆปาละและมันทรเสน ได้เดินทางไปสู่นครนานกิง

ที่นานกิงรัฐบาลจีนได้ตั้งสถาบันอันหนึ่ง สำหรับต้อนรับสมณทูตพูหน่า โดยเฉพาะ ท่านสังฆปาละได้แปลหนังสือที่มีค่าหลายเล่ม และเล่มหนึ่งที่มีค่าที่สุด คือคัมภีร์วิมุตติมัคค์ แปลจากต้นฉบับภาษาบาลี คัมภีร์เล่มนี้ได้สูญจากโลกปรีชติฝ่ายบาลีมานานแล้ว แต่เคราะห์ดีที่ฉบับแปลจีนรักษาไว้ให้ ได้มีนักปราชญ์ในปัจจุบันนี้ อาทิเช่น ดร. บาปัดได้ใช้ต้นฉบับจีนกลับเป็นบาลี และแปลเป็นภาษาอังกฤษ ในคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสวาวิสุทธิมัคค์มหาฎีกาซึ่งพระธรรมปาละเป็นผู้แต่ง ได้อ้างถึงชื่อวิมุตติมัคค์ บางทีคัมภีร์นี้จะเป็นคณะของสงฆ์ฝ่ายอภยคีรีวิหาร อย่างไรก็ดี ไม่ต้องสงสัยเลยว่า วิสุทธิมัคค์ของพระพุทธโฆสะ อาจจะแพงขึ้นเพื่อแข่งกับวิมุตติมัคค์นี้ ปกรณทั้งสองเล่มมีลีลาคล้ายคลึงกันมาก สีลนิตเทศเกือบจะพูดได้ว่าเหมือนกัน สมานนเทศ วิมุตติมัคค์พิสดารกว่าวิสุทธิมัคค์ในบางอย่าง แต่ปัญญานิตเทศ วิมุตติมัคค์ย่อกว่าวิสุทธิมัคค์มาก ส่วนพระมันทรเสนนั้น ได้แปลคัมภีร์ที่เกี่ยวกับลัทธินนทรยานหลายเล่ม จากผลงานของคัมภีร์เหล่านี้ ทำให้เราทราบว่พุทธศาสนาในอาณาจักรพูหน่าอยู่ในฐานะมั่นคงจนถึงกับสามารถทำประโยชน์ให้กับประเทศอื่นได้ ครั้นล่วงมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ชื่อพูหน่าได้หายไปจากจดหมายเหตุจีน จดหมายเหตุจีนได้กล่าวถึงชื่อใหม่ คือ อาณาจักรเจนละบก เจนละน้ำ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า พระเจ้าภวรมันกษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละคือกัมพูชาในปัจจุบัน ซึ่งเป็นประเทศราชของพูหน่ามาแต่ก่อน มีเมืองสมบูรณะเป็นราชธานี ได้แข็งอำนาจขึ้นมา พระอนุชาของพระองค์ ชื่อจิตตเสน ได้ยกกองทัพเข้าทำลายอาณาจักรพูหน่าลง จักรวรรดิแห่งนี้จึง

แบ่งแยกออกเป็น ๒ แคว้นใหญ่ เป็นเจนละบก ซึ่งกินเขตภาคเหนือ
กัมพูชาขึ้นไป จนถึงนครพนม เจนละน้ำได้แก่กัมพูชากลางลงมาถึง
อ่าวญวน

อาณาจักรทวาราวดี

สมณะจีนเสียงจิงได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุของท่านสมัยศตวรรษ
ที่ ๑๒ ว่า ถัดไปจากทิศตะวันออกของอินเดียทางมณฑลอัสม มีเทือก
ภูเขาใหญ่สีดำเทียมเมฆ (คือทิวเขาอารกันโยมา) ถัดภูเขาใหญ่นี้ออกไป
มีอาณาจักรชื่อ สิกหลี สักตอล้อ (ศรีเกษตร คือพม่า) ถัดอาณาจักรนี้
ออกไปอีก มีอาณาจักรชื่อ ตูยลือกัวตี้ คำจีนที่วานี้โปรเฟสเซอร์เซเดส์
เป็นคนแรกที่สันนิษฐานว่าตรงกับคำทวาราวดี ในสมัยที่ท่านสันนิษฐาน
อย่างนี้ ยังไม่พบศิลาจารึกหรือจดหมายเหตุโบราณใด ๆ รับรอง จน
กระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ได้พบจารึกกัมพูชาหลักหนึ่งออกชื่อ เมืองทวารกะเตย
ซึ่งสนับสนุนข้อสันนิษฐานของเซเดส์มาก อาณาจักรทวาราวดีเป็นมหา
อาณาจักรตั้งอยู่ท่ามกลางพม่ากับขอม มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ตอนใต้ แผ่นเขตขึ้นไปตลอดภาคอีสานและทางใต้ถึงเมืองนครศรีธรรมราช
ประชาชนในอาณาจักรนี้เป็นพวกมอญ จากการพบจารึกภาษามอญ
โบราณหลายหลักในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และลุ่มแม่น้ำปิง ทำให้เชื่อถือ
ได้แน่นอนว่า พวกมอญอย่างน้อยก็เคยเป็นรัฐบาลในอาณาจักรนี้มาก่อน
พุทธศาสนาในอาณาจักรทวาราวดี เป็นเถรวาท ซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับ
ทางอินเดีย พุทธศิลปะในยุคนี้เรามีมากมายเหลือเฟือ ตั้งแต่วัตถุชิ้นหิมา

ลงมาจนถึงวัตถุชิ้นเล็ก ๆ เช่นพระพิมพ์ บริเวณเมืองอุทองเก่า นครปฐม นครชัยศรี ราชบุรี เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวรรดิ มีการพบโบราณสถาน และโบราณวัตถุจำนวนมากมายที่นี่ เมื่อเรานี้ยังได้ขุดพบกรุสมบัติที่คูบัว จังหวัดราชบุรีอีกแห่งหนึ่ง พุทธศิลป์แบบทวารวดี นอกจากจะพบในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ทางเหนือได้แผ่ขึ้นไปถึงเมืองลำพูน ทางภาคอีสานทั้งภาคมีโบราณสถานสมัยทวารวดีทั่ว ๆ ไป เมือง ๆ หนึ่งในภาคอีสานชื่อคนกนคร หรือที่ชาวพื้นเมืองเรียกว่า เมืองฟ้าแดดสูงยาง เป็นเมืองที่สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี เราได้พบพระพุทธรูป เสาธรรมจักร ทำด้วยศิลาในเมืองนี้ ส่วนโบราณสถานในภาคพายัพที่เป็นของสร้างในสมัยเดียวกันนี้คือ พระสถูปวัดคูกุด ลำพูน สำหรับทางภาคใต้ จักรวรรดิทวารวดีได้ครอบงำไปถึงเมืองครหิ (ไชยา) และตอนบนของแหลมมลายู

โบราณวัตถุชิ้นสำคัญ ๆ ในสมัยทวารวดี ส่วนใหญ่อยู่ในท้องที่ นครปฐม นครชัยศรีและอุทอง ความจริงทวารวดีนั้นเป็นอาณาจักรสืบต่อจากอาณาจักรสุวรรณภูมิ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นอาณาจักรรับพระพุทธศาสนา แห่งแรกในภูมิภาคนี้ อาณาจักรสุวรรณภูมินั้น กินอาณาบริเวณตั้งแต่ปากน้ำเอราวัตี บริเวณแผ่นดินหรืออ่าวเมาะตะมะลงมาจากอ่าวไทย เพราะฉะนั้น แม้พม่าจะอ้างว่า สุวรรณภูมิอยู่ที่เมืองสะเทิมของเขา ก็ไม่ผิดความจริงเหมือนกัน แต่เมื่อพุดถึงด้านโบราณวัตถุแล้ว เมืองสะเทิมของพม่า หามีโบราณสถาน โบราณวัตถุใหญ่โตมากมายเหมือนดังที่นครปฐม นครชัยศรีไม่ ในสมัยก่อนที่รัฐบาลไทยจะสร้างรถไฟสาย

ได้ ปรากฏว่าในบริเวณป่ารก ในท้องที่นครชัยศรี นครปฐม เต็มไปด้วย
ซากพระสถูปโบราณ จนถึงขนาดที่พวกคนงานรับเหมาทำทางรถไฟไป
รื้อเอาอิฐปูนลงมาใช้ถมถนนเป็นระยะยาวร้อย ๆ กิโลเมตร โบราณสถาน
ถูกทำลายไปมากเพียงไร นอกจากนี้ยังถูกพวกทำสวนโดยเฉพาะพวกจีน
ปลุกผักที่เขวถางป่าทำไร่ เกือบทุกรายพบซากโบราณสถานและด้วยความ
รู้เท่าไม่ถึงการณ์ เขาก็ทำลายซากเหล่านี้เสียสิ้น กว่ารัฐบาลไทยจะรู้ตัว
ถึงคุณค่าของเหล่านี้ ก็สายไปเสียแล้ว แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีเหลือโบราณ
สถานอยู่ ๒ - ๓ แห่ง ซึ่งรัฐบาลพร้อมด้วยผู้เชี่ยวชาญ ชาวต่างประเทศ
ได้ร่วมกันขุด เช่นซากโบราณสถานที่วัดพระเมรุ ซากโบราณสถานที่
ดอนยายหอม (ที่นี้ยังมีได้ขุดอย่างสมบูรณ์) เมื่อว่าโดยสรุปด้วยแล้ว
ศิลปะสมัยทวารวดีที่ยังเหลืออยู่เป็นชิ้นเป็นอันให้เห็นก็มี พระสถูปและ
พุทธรูป พระสถูปองค์แรกก็คือพระปฐมเจดีย์ซึ่งเป็นองค์ข้างใน บัดนี้
เราจะได้แต่เพียงรูปจำลอง และสถูปวัดพระประโทน ลักษณะองค์พระ-
ปฐมและพระประโทนถ่ายแบบสัญลักษณ์ของพระเจ้าอโศกมาสร้าง คือ
เป็นทรงโอคว่ำ เบื้องบนมีบัลลังก์ ปีกฉัตรศิลาไว้ ต่อมาในสมัยหลัง โดย
เฉพาะในสมัยพวกขอมเป็นใหญ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ไปสร้างพระ-
ปรางค์เพิ่มขึ้นบนบัลลังก์ แต่พระปรางค์ที่พระประโตนั่น เข้าใจเป็น
ของไทยสร้างในสมัยอยุธยา ซากสถูปที่วัดพระเมรุทำดัดแปลงพิสดารขึ้น
คือทำเป็น मुख ๔ मुख แต่และมุขตั้งพระพุทธรูปศิลา นั่งห้อยพระบาทแบบ
สถูปวัดพระเมรุนี้อันตรงกับอานันทเจดีย์ของพม่าที่พุกาม พระปฐมก็ดี
พระประโตนก็ดี เข้าใจว่าเป็นของสร้างในสมัยอาณาจักรสุพรรณภูมิ แต่

ที่วัดพระเมรุเป็นของสร้างในสมัยทวาราวดี สมัยทวาราวดีรับแบบพุทธ-
สิงห์จากราชวงศ์คุปตะของอินเดีย จีวรไม่นิยมทำเป็นริ้ว แต่ทำเป็นแถบ
พระวรกายเพื่อแสดงส่วนองคาพยพ ศิลานำมาสร้างพระพุทธรูปในสมัย
นี้โดยมากเป็นศิลาและดินเผา เรามีพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่กว่าคน
เป็นพระนั่งห้อยบาทถึง ๔ องค์ องค์หนึ่งอยู่ที่วัดพระปฐมเจดีย์ เคียงนี้
อีก ๓ องค์อยู่อยุธยา เรามีพระพุทธรูปยืนใหญ่กว่าคน ปางพระวรมุทระ
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นอกจากนี้ยังมีเสมาธรรมจักร และพระ
พิมพ์ดินเผาอีกจำนวนมาก แม้พระปาเลไลยก์ในจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่ง
เป็นพระพุทธรูปนั่งห้อยบาทองค์ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยก็มีสันนิษฐาน
ว่าความจริงมีองค์หนึ่งอยู่ข้างใน เป็นพระแบบทวาราวดี ภายหลังไทย
อุ้มทองมาบูรณะ จึงได้สร้างพระพุทธรูปพอกขึ้นอีกองค์หนึ่งหุ้มองค์เดิม
ซึ่งเข้าใจว่าจะชำรุด ที่บริเวณพระปฐมนั้น สมเด็จพระจอมเกล้าเมื่อยัง
ทรงผนวชเป็นภิกษุอยู่ เสด็จจรดงค์มาที่นี้เนื่อง ๆ ได้ทรงพบแผ่นศิลา
จารึกเป็นภาษาบาลีด้วยอักษรคฤณรี คือจารึกคธา เย ทุมมา ในถ้ำเขาสูง
จังหวัดราชบุรี มีภาพบนผนังถ้ำเป็นพระพุทธรูปนั่งห้อยบาท สมัย
ทวาราวดี และมีคำจารึกด้วยภาษาสันสกฤต กล่าวถึงฤๅษีสมาธิคุปตะ
ผู้เป็นเจ้าของถ้ำ ประมวลจากหลักฐานทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระพุทธ-
ศาสนาในทวาราวดีนั้น มีทั้งเถรวาทและมหายาน แต่รู้สึกรู้ว่า ฝ่ายเถรวาท
จะรุ่งเรืองกว่า ชนชาติที่เป็นเจ้าของแห่งอาณาจักรนี้คือชนชาติมอญแน่ ๆ
เขาได้พบศิลาจารึกภาษามอญโบราณในท้องที่จังหวัดราชบุรี และจังหวัด
ลำพูนภายหลัง ในศตวรรษที่ ๑๒ เจ้าหญิงแห่งทวาราวดีพระองค์หนึ่ง

ประวัติพุทธ(๒) - หน้าที่ 100

ทรงนามว่าพระนามจามเทวี ได้เสด็จขึ้นไปครองเมืองศรีอยุธยา (ลำพูน) พระนางได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป และนำเอาบรรดาศิลปิน แขนงต่าง ๆ ขึ้นไปด้วย เป็นการแผ่อารยธรรมทวาราวดีในกลุ่มแม่น้ำปิงได้ทรงสร้างวัดขึ้นจำนวนมาก ที่สำคัญคือ วัดอภัยทวาราม วัดบุพพาราม วัดพระคง วัดพระรอด วัดพระลีรอด เชื่อกันว่าพระเครื่องสกุลลำพูนที่เรียกกันว่าพระรอด สร้างขึ้นในสมัยนี้

สมัยลพบุรี

จักรวรรดิทวาราวดีดำรงอยู่จนถึงศตวรรษที่ ๑๕ แต่แล้วก็ถูกพวกขอมแผ่อำนาจรุกมาทางตะวันตก ทางใต้มีพวกศรีวิชัย รุกขึ้นมาอาณาจักรนี้จึงดับสูญไป นักโบราณคดีสมัยก่อนเชื่อกันว่า เมืองหลวงของทวาราวดี คือเมืองนครปฐม แต่ร้างไปเพราะกองทัพพม่าในรัชสมัยพระเจ้าอินทรมังช่อแห่งพุกาม ซึ่งแผ่อำนาจมาทางตะวันออกทั้งในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและกลุ่มแม่น้ำปิง สำหรับกรณีแรกอิทธิพลของพม่า อาจจะมาถึงภาคกลางของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจริง เพราะถ้าเราเชื่อว่าทวาราวดีเป็นอาณาจักรของพวกพม่า เมื่อพม่าตีอาณาจักรมอญแตก ในเขตพม่าได้แท้ ๆ ก็อาจจะกระทบกระเทือนมาถึงพวกมอญในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย เพราะฉะนั้น พระเจ้าอินทราจึงได้แบบอย่างพระเจดีย์ที่วัดพระเมรุเอาไปสร้างอันนทเจดีย์ขึ้นในพุกาม ซึ่งปรากฏแล้วว่ามีทรวดทรงสัณฐานอย่างเดียวกับสัณฐานพระเจดีย์วัดพระเมรุไม่มีผิด แต่ในกรณีหลังอิทธิพลของพม่ามิได้ครอบงำมาถึงกลุ่มแม่น้ำปิงเลย ตามความ

เชื้อของนักโบราณคดีรุ่นใหม่ อิทธิพลพม่ามิได้เลยฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินเสียด้วยซ้ำ อย่างไรก็ตาม นครปฐมได้ร้างไปตั้งแต่ศึกพุกามครั้งนั้น พระเจ้าอโนรธาได้กวาดต้อนพระสงฆ์และศิลปินสาขาต่าง ๆ กลับไปพม่าเป็นจำนวนมาก จึงทิ้งอาณาบริเวณนี้ให้แก่พวกขอมเข้ามาครอบครองภายหลัง เราเรียกสมัยนี้ว่า สมัยลพบุรี

สมัยลพบุรีเริ่มต้นตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ เป็นยุคที่จักรวรรดิขอมรุ่งเรืองที่สุดในภูมิภาคนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ เป็นผู้ตั้งจักรวรรดิขอมขึ้นใหม่ อาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคอีสานทั้งภาคเป็นประเทศราชของขอม ขอมมาตั้งเมืองอุปราชปกครองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีเมืองลพบุรีเป็นเมืองสำคัญ เมืองนี้เรียกกันในภาษาเดิมว่า ละโว้ เป็นเมืองเก่าก่อนของขอม ที่รู้ว่าเก่าก็เพราะได้พบศิลาจารึกภาษามอญโบราณ ในบริเวณศาลสูง คือศาลพระกาฬเดี๋ยวนี้ เมื่อขอมเข้ามาเป็นใหญ่ ได้แปลคำว่าละโว้ เข้าหาภาษาสันสกฤตเป็น ลวปุระ หรือเมืองพระลพซึ่งเป็นโอรสของพระราม จึงมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระรามอยู่ในเมืองนี้ ส่วนทะเลสาบชুবศร พวกขอมให้ผูกลินยขึ้นว่าพระรามได้มาชুবศรทรงที่นี่ ศรอันศักดิ์สิทธิ์คือ พรหมาศร์ อคินิวาดประลัยวาท เพราะฉะนั้น น้ำในทะเลสาบแห่งนี้จึงเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ กษัตริย์ทุกพระองค์ของขอม เมื่อทำพิธีมูรธาภิเษก ต้องใช้น้ำในสระนี้ ส่วนตอนบนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขอมตั้งเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย ปกครอง ในภาคอีสานขอมตั้งเมืองสกลนคร พิมาย เป็นเมืองอุปราชปกครอง อิทธิพลของขอมเริ่มตั้งแต่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่จังหวัดนคร-

พนม กินเรือขลงมาถึงเมืองเพชรบุรีเป็นที่สุด ทางทิศตะวันตกก็เริ่มตั้งแต่มืองสุพรรณบุรีสิงห์บุรีเข้ามา สำหรับทางทิศเหนือขึ้นไปสุดลึนที่เมืองกำแพงเพชร ศรีสัชนาลัย อิทธิพลของขอมมิได้ล้าเข้าไปในกลุ่มแม่น้ำปิงเลย เพราะที่นั่นยังมีอาณาจักรมอญ ซึ่งตกค้างจากสมัยทวาราวดี ตั้งมั่นต่อสู่พวกขอมอย่างเหนียวแน่น เราจึงไม่พบศิลปกรรมของขอมในกลุ่มแม่น้ำปิงแม้สักแห่งเดียว สถานที่พวกขอมสร้างเป็นคตินทางศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาทั้งนั้น โดยมากสร้างด้วยทัพนสัมภาระคือ อิฐ แลง และหิน สถานที่สร้างด้วยอิฐเป็นเก่าที่สุด ต่อมาก็เป็นแลง และเมื่อขอมมีกำลังมากก็สร้างด้วยหิน ทุกแห่งที่ขอมเข้าไปปกครองต้องมีเทวสถานหรือพุทธสถานอย่างใดอย่างหนึ่ง สุดแต่ความสำคัญของสถานที่ ถ้าเป็นเมืองใหญ่ปุชเนียสถานก็ใหญ่ เช่นที่พิมาย หรือที่ลพบุรี ถ้าเป็นเมืองรอง ปุชเนียก็ย่อมลงมาตามส่วน เช่นที่เพชรบุรีราชบุรี การก่อสร้างของขอมยังเป็นความลึกลับอยู่จนบัดนี้ เช่น การสร้างปราสาทอิฐที่ไม่มีปูนสอ หรือการสร้างปราสาทหินที่ไม่มีโครงเหล็กใด ๆ ยึดเหนี่ยวกันเลย เหตุใดวัตถุเหล่านั้นจึงยึดเหนี่ยวกันเองได้เป็นระยะเวลาหลายศตวรรษ ผู้รู้บางคนสันนิษฐานว่า ขอมได้ใช้ต้นไม้ชนิดหนึ่งที่เรียกว่ายางบงมาเชื่อมกับสัมภาระเหล่านี้ ความจริงศิลปการสร้างเทวสถานหรือปราสาทขอม ขอมได้ครุมาจากอินเดียและพวกศรีวิชัย แต่มาดัดแปลงกรรมวิธีเป็นของตนเองมากขึ้นในภายหลัง ปราสาทขอมมีผู้เข้าใจว่า ย่อส่วนมาจากคิวลิงค์ แต่ก็มีผู้รู้จำนวนมากไม่ถือเช่นนั้น โดยกล่าวว่าย่อส่วนมาจากเขาไกรลาสมากกว่า ภูเขาภูนี้ตั้งอยู่โดดเดี่ยวใน

ทิวเขาหิมาลัย ลักษณะเหมือนปราสาทขอมจริง ๆ ข้อที่น่าสังเกตความแตกต่างระหว่างเทวสถานและพุทธสถานคือ ถ้าเป็นปราสาทในศาสนาพราหมณ์ มักยกฐานปราสาทให้สูงลอยเด่น ถ้าเป็นของพระพุทธศาสนา มักสร้างบนพื้นราบ ๆ ในประเทศไทยนี้พุทธสถานของขอมคือพิมาย และปราสาท ๓ หลังที่ลพบุรี ส่วนที่เป็นเทวสถานอันลึบชื่อคือ ปราสาทเขาพระวิหาร

พวกขอมนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธปนเปกันไป ศาสนาพราหมณ์ส่วนใหญ่นับถือลัทธิศิวเวท ส่วนพุทธศาสนานั้นนับถือลัทธิมหายาน เพราะฉะนั้น ร่องรอยโบราณสถานของขอมในยุคนี้ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาล้วนเป็นของมหายานทั้งนั้น อาทิเช่น พระปฐมมาปฏิมากรรมของขอม มักทรงเครื่องอสังการวิภูษิตารมย์ มีกระบังมงกุฎบนพระเศียรที่เรียกกันว่า ทรงเทริด พระโอษฐ์หนา ดวงพระเนตรใหญ่ พระกรรณยาวลงมาจดพระอังสะ ลักษณะใกล้เคียงไปทางเทวรูปมาก พระปฐมมาปฏิมาที่ว่าเป็นคือ รูปพระอาทิตย์พุทธรูปในคติมหายาน ถ้าเป็นรูปพระศากยมุนีก็มักจะมีรูปพระโพธิสัตว์ซ้ายขวาแบนรูปพระอัครสาวก มีพระมีพระอวโลกิตेश্বরโพธิสัตว์ และรูปปรัชญาปารมิตาโพธิสัตว์ รูปพระอวโลกิตेश্বরนั้น บางทีทำเป็น ๔ กรบ้าง ๖ กรบ้าง คนชั้นหลังไม่รู้นึกว่าเป็นรูปพระนารายณ์ หรือพระพรหมไปก็มี เช่นพวกนักเล่นพระเครื่องสกุลลพบุรี เรียกพระเครื่องชุดหนึ่งว่า นารายณ์ทรงปืน ความจริงเป็นรูปพระอวโลกิตेश্বর พระเครื่องแบบมหายานที่ว่ามีชุดได้ที่เมืองลพบุรีมากกว่ามาก รวมทั้งพระเครื่องที่เรียกกันว่าพระหุยาน ที่จริงเป็นพิมพ์

ของพระอภัยมณีพุทธะ พระพุทธเจ้าประจำทิศบูรพา ปราสาทขอม ๓ หลังที่ลพบุรีเดิมเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธเจ้าตรีกาล ตามคติมหายาน มาแปลงเป็นเทวสถานในชั้นหลัง ปราสาทหินพิมายที่โคราช ก็เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกองค์มเหสี ที่เรียกกันว่าชยพุทธมหานาค และประดิษฐานรูปปฏิมา พระไตรโลกวิชัย อันเป็นปางหนึ่งของพระอาทิตย์พุทธะ พระพุทธรูปในสมัยลพบุรีนิยมสร้างแบบนาคปรกมาก และมวลสารที่สร้างส่วนมากก็เป็นหิน หาดพระสำริดได้น้อย ที่สร้างเป็นนาคปรก เห็นจะเนื่องมาแต่คติการบูชางูใหญ่ของพวกขอมก่อนนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อมารับพระพุทธศาสนาแล้วจึงคิดแบบพระพุทธรูปอย่างนี้ขึ้น ซึ่งไปตรงกับปางเสวยวิมุตติสุข ในขณคล้อมของพระยานาคมูจลินท์พอดี

พุทธเจดีย์สมัยนี้มีปนกันทั้งฝ่ายลัทธิหินยาน (สถรีระ) ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมัยทวารวดี และพุทธเจดีย์ฝ่ายลัทธิมหายานซึ่งมาแต่เมืองเขมร และบางที่จะมาแต่ทางศรีวิชัยด้วย เจดีย์วัดตุ้มมีมากมายหลายอย่างหลายแบบ หลักแห่งเจดีย์สถานแก้ไขมณฑปมาทำเป็นปราสาท บางแห่งทำปราสาทใหญ่อย่างเช่นที่วัดมหาธาตุที่เมืองลพบุรีบ้าง บางแห่งทำเป็นปราสาทเรียงกัน ๓ องค์ เรียกว่าปราสาทสามยอด (ตั้งพระพุทธรูปไว้ตรงยอดกลาง ตั้งรูปพระโพธิสัตว์ไว้ตรงยอด ๒ ข้าง) พระสถูปทำแต่เป็นอุทเทสิกเจดีย์ขนาดย่อมลงมา และแปลงรูปเป็นทรงสูงมีเครื่องประดับ (ยังใช้เป็นแบบอยู่ในกรุงกัมพูชาทุกวันนี้) ถึงสมัยนี้วัดตุ้มเจดีย์สถานมักทำ

ด้วยศิลาแลง ต่อเป็นของเล็กจึงหล่อด้วยทองสำริด ฝีมือดีทั้งช่าง
จำหลักศิลาและช่างหล่อ

พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยลพบุรี มีทั้งพระศิลาพระหล่อและ
พระพิมพ์ เกิดมีพระทรงราชาภรณ์หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า พระทรง
เครื่องขึ้นในสมัยนี้ เพราะนับถือลัทธิมหายาน ซึ่งเชื่อว่ามีพระอาทิตย์พุทธ-
เจ้าประจำโลกพระองค์หนึ่งอีกต่างหาก จึงทำรูปพระอาทิตย์พุทธเจ้าเป็น
พระทรงเครื่องให้ผิดกับพระพุทธรูปเจ้าองค์อื่น ๆ แบบพระพุทธรูปทรง
เครื่องซึ่งสร้างครั้งสมัยลพบุรีทำยักย้ายหลายอย่าง ทรงอุณหิส (อย่าง
กระบังหน้า) ก็มี ทรงแต่จุฬารกณีก็มี ทรงแต่คุณทาลกับฉลองศอกก็มี
อิริยาบถทำเป็นปางต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระมุนุชยพุทธเจ้า ผิดกันแต่
เป็นพระทรงเครื่องกับมิได้ทรงเครื่องราชาภรณ์เท่านั้น สันนิษฐานว่าจะ
เป็นเพราะที่เมืองลพบุรีในสมัยนั้น คนถือพระพุทธศาสนามีทั้งถือลัทธิ
สถวิระ (คือหินยาน) อย่างเดิม และลัทธิอมหายานซึ่งมารุ่งเรืองขึ้นใหม่
พวกที่ถือลัทธิมหายานชอบสร้างพระทรงเครื่อง จะผิดกันด้วยเหตุเพียง
เท่านั้นเอง แต่สังเกตดูพระพิมพ์ที่สร้างสมัยลพบุรีสร้างตามคติมหายาน
เป็นพื้น มีมากมายหลายอย่าง ทำเป็นพระพุทธรูปนั่งในปางค์ ๓ องค์
หมายเป็นพุทธกายทั้ง ๓ ก็มี ทำรูปพระอาทิตย์พุทธเจ้าเป็นประธาน มี
รูปพระมุนุชยพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ๗ พระองค์ เป็นบริวาร ก็มี ทำ
พระพุทธรูปอย่างกลาง รูปพระโพธิสัตว์อยู่ข้างก็มี ทำทั้งพระพุทธรูป
และรูปพระโพธิสัตว์มากมายหลายองค์ในแผ่นพิมพ์อันเดียวกันก็มี ลักษณะ
พระพุทธรูปในสมัยลพบุรี เหมือนจะเอาแบบทวาราวดีกับแบบขอม

ผสมกัน จึงเกิดเป็นแบบขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยลพบุรี ชอบทำพระนั่งสมาธิมีพระนาคปรก หรือที่เรียกกันโดยย่อว่าพระนาคปรกยิ่งกว่าอย่างอื่น ทำด้วยศิลาตั้งแต่ขนาดใหญ่มากกว่าตัวคนลงมาจนขนาดข้อม ที่หล่อเป็นขนาดน้อย ๆ ก็มีมาก ได้พบตัวอย่างที่หล่อร่วมฐานติดกัน ๓ องค์ มีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่กลาง รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่พระองค์อยู่ข้างหนึ่ง รูปนางภควดีปัญญาบารมีอยู่ข้างหนึ่งรูปทั้ง ๓ อย่างนี้พบเป็นปลีก็มีชุกชุม สันนิษฐานว่าในปรารงค์วิหารของพวกเถลัทธิมหายานซึ่งสร้างในสมัยนั้นเห็นจะตั้งพระเป็นชุด ๓ องค์ เช่นกล่าวมา

สังเกตดูพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งสร้างในสมัยลพบุรีมีปางเหล่านี้เป็นพื้น คือ

๑. ปางทรงนั่งสมาธิ มีนาคปรกข้างไม่มีข้าง
๒. ปางมารวิชัย
๓. พระยืนกริณีนวพระหัตถ์ ปางเสด็จจากดาวดึงส์
๔. พระยืนตั้งพระหัตถ์ปางประทานอภัย (ที่เรียกกันว่าพระห้ามสมุทร)
๕. พระปาเลยไถยก

รูปพระโพธิสัตว์ตามลัทธิมหายานในสมัยลพบุรี ชอบสร้างแต่ ๒ องค์ คือ

๑. รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทำอย่างเทวรูปสามัญ มีที่สังเกตคล้ายรูปพระนารายณ์ แต่มีอบน ๓ มือถือลูกประคำและหนังสือ

มือนั่ง ๒ มือถือดอกบัวและน้ำอมฤต อย่างนี้บ้าง ทำเป็นมนุษย์หลายหน้า (ซ้อนกันอย่างหัวโขนทศกัณฐ์) หลายมือหลายเท้าบ้าง

๒. รูปนางภควดีปัญญาบารมี ทำเป็นรูปนางขมมือขวถือหนังสือ มือซ้ายถือดอกบัว ซึ่งมักเข้าใจกันไปว่ารูปนางอุมาภควดี นอกจาก ๒ อย่างนี้ไม่มีใครทำรูปพระโพธิสัตว์องค์อื่น อย่างพวกศรีวิชัย หรือชวา

พุทธเจดีย์ตามแบบสมัยลพบุรีสร้างแพร่หลายในประเทศสยาม ยิ่งกว่าแบบสมัยอื่น เพราะเนื่องกันกับแบบประเทศขอม และสร้างสืบมาในสมัยเมื่อพวกขอมมาปกครองประเทศนี้ ทางตะวันออก พุทธเจดีย์เป็นแบบสมัยนี้ไปจนต่อแดนญวน ทางทิศเหนือแบบสมัยนี้สร้างขึ้นไปจนเมืองชะเลียง (คือเมืองสวรรคโลกเก่า) เป็นที่สุด ที่เมืองลำพูนก็ว่ามีพระพุทธรูปละโว้ แต่สังเกตดูเห็นเป็นของขมขึ้นไปจากเมืองลพบุรีหาได้สร้างขึ้นที่นั่นไม่ ทางตะวันตกพุทธเจดีย์แบบลพบุรี สร้างลงไปเพียงเมืองเพชรบุรี หาปรากฏว่ามีได้ลงไปกว่านั้นไม่

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๒

รกรากของชนชาติไทย

ประเทศจีนทุกวันนี้ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียงลงมา เมื่อสมัยหลายล้านปีมาแล้วเคยเป็นป่าดึกดำบรรพ์มาก่อน เมื่อผ่านยุคน้ำแข็งละลายป่าเหล่านี้ก็สาบสูญไป กลับเป็นเขตที่มนุษย์ในสมัยก่อนยุคหินถือเป็นทำเลอาศัย มนุษย์เหล่านี้เป็นต้นตระกูลของชนชาติไทย แม้ว กะเหรี่ยง ข่า และพวกตระกูลมอญ-เขมร ชนชาติจีนซึ่งเป็นพวกอพยพมาจากภาคตะวันตก ข้ามทิวเขาคุนลุน เข้ามาสู่ที่ราบลุ่มใจกลางประเทศจีน ก็มาพบกับพวกเจ้าของถิ่นเหล่านี้ จีนเรียกพวกเหล่านี้ว่า อี้ ซึ่งหมายความว่าพวกคนป่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชาติไทย เป็นชาติที่มีกำลังเหนือชนชาติอื่นด้วยกัน และมีอารยธรรมคืออยู่ก่อน จีนให้ถือเกียรติยศของในเวลาเขียนตัวอักษร ได้เขียนตัวว่า "คน" ลงไปด้วย ในศัพท์ที่เรียกชนชาติไทย ส่วนชาติอื่นนั้นจีนใช้ตัวอักษร "ตัวแมลง" ใส่เข้าไป หมายถึงว่ามีคนป่าเถื่อนดุสัตว์เดียรฉาน อันเป็นธรรมเนียมของจีนที่ขอบยกคนข่มท่าน ศูนย์กลางของชนชาติไทยเมื่อ ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว อยู่ภาคเหนือของกลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง ต่อมาาร่นลงมาทางภาคใต้ พอเข้ายุคพุทธกาลก็ร่นลงมาอีก อยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ จีนจึงเรียกเผ่าไทย

ทุกเผ่าในภูมิภาคนี้ว่า "ซีหนานอี" แปลว่าชาวป่าแห่งภาคตะวันตกเฉียงใต้ แต่ข้อเท็จจริงคนไทยไม่ใช่เป็นชาวป่า เพราะมีบ้านเมืองเป็นหลักฐานแล้ว บ้านเมืองเหล่านี้ก่ออิฐถือปูนมั่นคง อยู่ในที่ที่ลี้ลับไปถึงได้ยากจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งรอบ ๆ ที่ตั้งของเมืองไทยในยุคนานและเสฉวน อุดมไปด้วยป่าดิบ มีไข้มาเลเรียชุกชุมที่สุด จนทหารจีนเข็ดขยาด เมื่อมาถึงริมฝั่งแม่น้ำทรายทอง (หลู่ซู่ยป หรือ กิมซาเจียง) ก็ไม่มีใครหาญกล้าข้ามแม่น้ำสายนี้เข้าไป คนจีนจึงสำคัญคิดว่าคนไทยเป็นชาวป่าอย่างชาวป่าอื่น ๆ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ตรงกับสมัยราชวงศ์ซัน จีนจึงบุกเบิกอิทธิพลเข้ามาถึงอาณาจักรไทยอีสานสมัยนี้เอง กษัตริย์พระองค์แรกของไทยที่นับถือพระพุทธศาสนามีพระนามว่าขุนหลวงเม้า มีพลเมืองคนไทยจำนวน ๕๕๓,๗๖๑ คน อาณาเขตของไทยทางทิศตะวันตกจรดอินเดีย มีสมณฑุตจากอินเดียเข้ามาเรื่องราวในตำนานสมัยนี้จึงเกี่ยวพันกับพระเจ้าอโศกกว่า พระองค์ได้ส่งสมณฑุตเข้ามา สมณฑุตอินเดียได้ผ่านแคว้นจีนไปเมืองจีน เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ชนชาติไทยเริ่มนับถือพระพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ ๖ ในอาณาจักรอีสาน แต่การนับถือนั้น คงนับถือแต่ในหมู่ชนชั้นสูงราษฎรทั่วไปคงนับถือผีสง ในศตวรรษที่ ๘ เสนาธิการและแม่ทัพของพระเจ้าเล่าปี่ คือขงเบ้ง ได้ยกกองทัพข้ามแม่น้ำทรายทองตีอาณาจักรอีสานของไทยแตก ขงเบ้งถูกลงมาถึงภาคเหนือของพม่า ชนชาติไทยจึงเริ่มอพยพเข้ามาสู่สุวรรณภูมิ

ลักษณะการอพยพ

ในสมัยโบราณดินแดนสุวรรณภูมิ ยังไม่มีขอบเขตที่ชัดเจนเป็นประเทศอย่างทุกวันนี้ ยังไม่มีพรมแดนแบ่งสรรกันแน่นอน ชนชาติต่าง ๆ ที่เดินทางมา ต่างก็มีสิทธิจับจองที่ดินสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นสุดแต่ใครมีอำนาจเหนือกว่าก็ชนะ เพราะฉะนั้น สุวรรณภูมิจึงมีแต่แว่นแคว้นใหญ่ๆ สำหรับการอพยพของคนไทย ไม่ใช่เกิดจากสาเหตุหนีภัยสงครามอย่างเดียว แต่เป็นธรรมเนียมของมนุษย์ในสมัยโบราณที่ชอบร่อนเร่หาที่ทำกินใหม่ ๆ และวิธีการอพยพนั้นก็มักจะถือเอาดวงตะวันเป็นจุดหมาย หรือมีลมนั้นก็มุ่งเข้าหาฝั่งทะเล อย่างเช่นพวกจีนอพยพโดยถือเอาตะวันขึ้นเป็นจุดหมาย แต่ชนชาติไทยเป็นมนุษย์ขาวคอน อยู่ในที่โอบอุ้มของทิวเขาและป่าไม้ จึงมีความปรารถนาอย่างกล้าที่จะเข้าหาฝั่งทะเลเป็นจุดหมาย ดังนั้น จึงได้ไหลบ่าลงสู่สุวรรณภูมิในการเดินทางนั้น สิ่งที่เขาได้คือน้ำ พวกอพยพจึงต้องพยายามเดินตามลำน้ำสายใดสายหนึ่ง และลำน้ำที่คนไทยเห็นคุ้นเคยในภาคใต้ของจีนก็คือแม่น้ำโขง และแม่น้ำสาละวิน คราวอพยพจึงเดินเลียบลำน้ำ ๒ สายนี้ การอพยพก็มาเป็นคราว ๆ คราวละหลายร้อยครัวเรือน มีหัวหน้าควบคุม เมื่อมาถึงชัยภูมิใด ที่พอใจก็ถางป่าสร้างเมืองขึ้น เมืองในที่นี้เป็นเมืองง่าย ๆ กำแพงเมืองส่วนมากเป็นคันดิน เจาะช่องไว้สำหรับเข้าออก บางแห่งก็ปักเสากระดุมบนคันดิน ส่วนสถานที่อยู่ล้วนสร้างด้วยเครื่องไม้ เกือบจะพูดได้ว่าเมืองไทยเมืองแรกในสุวรรณภูมิที่ต่ออิฐถือปูนมั่นคงเป็นหลักฐาน เห็นจะได้แก่เมืองโยนกนาคนคร (เชียงใหม่)

บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ในท้องที่จังหวัดเชียงรายเดี๋ยวนี้ พวกหัวหน้า
ครัวอพยพได้รับยกย่องว่าเป็นเจ้าฟ้า ต่างเป็นอิสระแก่กัน ยังไม่มีประ-
เทศเป็นหลักฐาน บางครั้งรบพุ่งกันเอง พวกที่ไปตามลำแม่น้ำสาละวิน
ไปตั้งอาณาจักรสืบแก่เจ้าฟ้าในภาคเหนือของพม่า อาณาจักรเหล่านี้
เมืองพงเป็นเมืองใหญ่ที่สุด ส่วนพวกที่มาตามลำน้ำโขงเข้ามาในประ-
เทศลาวทุกวันนี้ มีเมืองสำคัญคือเมืองแฉก (ปัจจุบันเรียกว่าเดียนเบียน
ฟู ในสิบสองจุไทย)

อาณาจักรน่านเจ้า

เมื่อขงเบ้งคืออาณาจักรอ้ายลาวแตก มิได้หมายความว่าคนไทยลง
มาสุวรรณภูมิจนหมด คนที่ไม่อพยพมีมากกว่าอพยพ คนเหล่านี้ได้ตั้ง
อาณาจักรขึ้นใหม่ มีเมืองหนองแสเป็นราชธานีในยูนาน เรียกว่า
อาณาจักร "เมืองไทย" (เสียงจีนว่า หมงไทย หรือไทยเมืองก็เรียก)
เนื่องจากไทยนับถือพระพุทธศาสนา เสวยอิทธิพลชื่อเสียงในวรรณคดี
อินเดียเข้ามา บางครั้งเรียกประเทศของตนว่า "คันธารรัฐ" เมือง
หนองแสนั้น เรียกว่าตักกสิลานคร เฉลิมยศกษัตริย์ไทยด้วยภาษา
อินเดียว่ามหาราชา แต่จีนเรียกน่านเจ้า หมายความว่า ผู้เป็น
ใหญ่ทางทิศใต้ อาณาจักรน่านเจ้ามีอายุตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๘ จึงเสียด
เอกราชไปในระหว่างเวลาฮั่นยวนี้ ทางฝ่ายจีน ผ่านราชวงศ์ถัง
ราชวงศ์ซ้อง ถึงราชวงศ์หงวน ไทยทำสงครามจับเกี่ยวกับจีนมา
เรื่อย พระเจ้าถังไทจงจอมกษัตริย์ที่มีกฤดาณุภาพของจีน สามารถปราบ

พวกเตอร์กไปจนถึงเขตกรุงคอนสแตนติโนเปิลในยุโรป แต่หมคปัญญาที่จะปราบไทย ส่งกองทัพจำนวนแสนลงมา ก็มาตายด้วยมาลาเรีย จนถึงกล่าวกันว่า "ทหารจีนยังไม่ทันจะรบ พอรู้ข่าวว่าจะไปตีไทยเท่านั้น ก็ยอมแพ้เสียก่อน เพราะกลัวความไข้" จีนจึงใช้นโยบายชนะไทยด้วยวิธียกลูกสาวให้ ราชสำนักถึงส่งเจ้าหญิงอันฮัวเซียงกงจู่มาเป็นพระราชินีของไทยพร้อมทั้งคณะอำมาตย์ชุดหนึ่งมาสอนวัฒนธรรมจีนแก่ไทยเป็นการก่อกวนชาติโดยปริยาย ในสมัยราชวงศ์ซ้อง ไทยกลายเป็นจีนเรื่อย ๆ เช่น ทิ้งประเพณีไทยรับประเพณีจีน เรียนหนังสือจีน ใช้หนังสือจีนเป็นหนังสือราชการ ข้าราชการแต่งเครื่องแบบจีน กษัตริย์ไทยยอมรับการแต่งตั้งจากกษัตริย์จีน ในสมัยระยะนี้พระพุทธศาสนาในน่านเจ้ารุ่งเรืองมาก มีวัดจำนวนมากในเมืองหนองแส ซึ่งยังปรากฏซากอยู่ ระฆังใหญ่ใบหนึ่งมีข้อความจารึกว่า พระเจ้าขุนผู้ฟ่ง เป็นผู้หล่อระฆังนี้อุทิศเป็นพุทธบูชา ระฆังใบนี้ยังเก็บรักษาอยู่ ตอนนีพระพุทธศาสนาเป็นแบบมหายานและตันตระ ชายไทยเคารพพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ว่าเป็นเทพเจ้าประจำชาติ ในศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อกบฏไถ่ข่าน ยกกองทัพมาตีประเทศจีน ได้เข้าตีอาณาจักรน่านเจ้าก่อน แล้วจึงย่องเข้าไปตีราชสำนักซ้อง น่านเจ้าจึงเสียแก่พวกมองโกล ภายหลังถูกยุบเป็นเพียงจังหวัดหนึ่งขึ้นตรงต่อจีน อาณาจักรไทยในยุคนานจิงอวสานลง

แต่คนไทยก็ยังค้างอยู่ในเมืองจีนมีไม่น้อย หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันคนหนึ่งชื่อหมออด็อค ทำงานศาสนาอยู่ที่เซียงใหม่ เรียนรู้ภาษาท้องถิ่นของไทยหลายภาษา ได้เดินทางไปสำรวจชนชาติไทยใน

เมืองจีน หมอคือดักกล่าวว่ ในจีนได้อ่างน้อยก็มึคนไทยดกค้ำอยู่ราว ๑,๐๐๐,๐๐๐ คน เขาเดินทางลึกลงไปจนถึงเสฉวน ในที่ ๆ เข้าใจ ว่จะไม่มีคนไทยแล้ว วันหนึ่งหมอคือดักเข้าไปในร้านอาหารแห่งหนึ่ง ซึ่งมีผู้นั่งรับประทานอาหารแต่งตัวอย่างชาวจีนทั้งหมด มีแต่ใบหน้า เท่านั้นที่คล้ายกับคนไทย หมอคือดักจึงลองตรงเข้าไปทักชายชราผู้นั่ง ว่พ่อเฒ่า ชายชราผู้นั้นแสดงความตื่นเต้น ตะโกนให้แก่คนทั้งหลายฟัง ว่ เป็นอุ้คำไต หมอคือดักจึงใช้ภาษาไทยพ่ายพุกกับคนเหล่านั้น จึง ู้ความจริงว่ในบริเวณเมืองนั้นล้วนเป็นคนไทยอาศัยอยู่ ในมณฑล ไกวเจาอันเป็นมณฑลเหนือกวางตุ้ง หมอคือดักได้พบพวกไทยจำนวน หลายร้อยครัวเรือนที่ยังรักษาขนบธรรมเนียมไทยไว้ได้ เมื่อหมอคือดัก ไปถึงหมู่บ้าน คนเหล่านี้ทำพิธีรับขวัญแบบไทย มีการผูกข้อมือ ใน มณฑลกวางสี หมอคือดักพบพวกคนไทยซึ่งยังพูดภาษาไทยลืออย่างเดียวกับ พวกไทยสิบสองปันนาพูดกัน เพราะฉะนั้น ประชาชนไทยใน อาณาจักรน่านเจ้า ที่ยังรักถิ่นเดิมไม่ยอมอพยพลงใต้ คนเหล่านี้ได้หลีก หนีพวกจีนออกไปอยู่ตามชนบทและตามป่า แต่ไม่ยอมขึ้นไปอยู่บนเขา เพราะปกตินิสัยคนไทยไม่ชอบอยู่เขา ผิดกับพวกพื้นเมืองเช่น พวกแม้ว หรือมูเซอร์เหล่าอื่น พวกนี้เมื่อหนีจีนแล้วก็ขึ้นเขาสูงทั้งนั้น แต่คนไทย ยังอาศัยในที่ราบ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงใกล้ชิดกับการปกครองของจีน ง่าย ต่อการถูกกลืนให้เป็นคนจีนยิ่งกว่าพวกพื้นเมืองอื่น พวกจีนแคะนั้น นักค้นคว้าเชื่อว่าคือคนไทยที่ถูกกลืนเป็นจีนนั่นเอง ธรรมเนียมไทย บางอย่างยังติดอยู่ในพวกจีนแคะ เช่น การแต่งงานต้องมีขันหมาก

ในจีนเหล่าอื่นไม่เคยมี ยังพวกจีนไหหลำ เชื่อกันว่าคือพวกไทยคืออพยพข้ามมาอยู่เกาะหลังน้ำขึ้นแล้ว แม้แต่พวกพื้นเมืองในเกาะฟอร์โมซา หรือไต้หวัน ก็มีคนสันนิษฐานว่า เป็นคนไทยพวกหนึ่ง วิธีการกลืนชาติของจีนนั้นน่ากลัวมาก ไม่มีชาติใดในโลกที่กลืนชาติอื่นเท่าเท่าจีน เมื่อตีบ้านเมืองใดได้ จีนวางนโยบายกลืนชาติดังนี้

๑. อพยพชายฉกรรจ์ในชนชาตินั้นออกไปจากถิ่นเดิม แล้วส่งกองทหารจีนมาอยู่แทน ให้ทหารแต่งงานกับหญิงพื้นเมือง
๒. ตั้งโรงเรียนสอนหนังสือจีนให้แก่ชาวพื้นเมือง
๓. บรรจุตำแหน่งสำคัญให้แก่ชาวพื้นเมือง ที่ยอมเปลี่ยนแปลงตนเองเป็นคนจีน
๔. ปลุกฝังความรู้สึกว่า ชาติพื้นเมืองเป็นชาติต่ำด้อยป่าเถื่อน เพื่อให้ชาวพื้นเมืองเกิดปมด้อยในชาติของตน หันไปนิยมชาติจีนว่าเป็นชาติมหาอำนาจ ทุกคนอยากเป็นคนจีน
๕. เทครัวเงินจากทางเหนือลงมาแบ่งที่ทำกินของพวกพื้นเมือง เป็นการขับไล่พวกพื้นเมืองให้เข้าดงไปโดยปริยาย

สภาพสุวรรณภูมิในขณะที่ไทยลงมา

สุวรรณภูมิในสมัยศตวรรษที่ ๘-๑๓ ได้ผ่านสมัยสำคัญ คือ สมัยพุกหน่า ทวาราวดี ศรีวิชัย และลพบุรี เป็นลำดับ ทำให้วัฒนธรรมและอารยธรรมในภูมิภาคนี้รุ่งเรืองถึงขีดสูงสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีศูนย์กลางในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อคนไทยลงมาถึง ไทยพวกที่อยู่ฝั่งซ้ายของ

แม่น้ำโขง ก่อนข้างจะอาภัพสักหน่อย เพราะบริเวณฝั่งซ้ายดังกล่าวนี้ ไม่มีร่องรอยแห่งอารยธรรมอันสูงส่งใด ๆ เลย ส่วนมากเป็นป่าดง ไม้ฝรั่งนั้นจึงอยู่กันอย่างสภาพชุมนุมกลุ่มชนเล็ก ๆ น้อย ๆ กระจัดกระจาย กันไป ผิดกับคนไทยที่ข้ามมาฝั่งขวา ได้มาพบซากแห่งอารยธรรมที่สูง ยิ่ง และรับเอาอารยธรรมเหล่านี้ไว้เป็นของตน โดยเฉพาะคนไทยที่เดินทางมาถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา รับมรดกทางอารยธรรมจากพวกทวารวดี ได้หมด ทั้งยังได้เปรียบกว่าพวกคนไทยทางฝั่งซ้าย ในทำเลทำกินอีกด้วย เป็นเหตุให้ศูนย์กลางอำนาจของชนชาติไทยอยู่ตรงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะฉะนั้น เมื่อเราดูวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ เราจึงไม่สงสัยว่า เหตุไรชนชาติไทยหลายกลุ่มหลายพวกที่อพยพลงมาสุวรรณภูมิ จึงมีแต่ชนชาติไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น กลายเป็นชนชาติใหญ่ที่สุด ยิ่งกว่าชนชาติไทยกลุ่มอื่นทั้งหมด ทั้งนี้เพราะความที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นปฏิรูปเทศนั่นเอง ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๘ มีชนชาติไทยกลุ่มหนึ่งได้บุกขึ้นไปทางตะวันตกข้ามทิวภูเขาปาดไก่อ (ในแผนที่เรียกว่า ปัตตกอย) คำนี้แปลมาจากคำว่า ปาดไก่อ เป็นคำไทย ตามตำนานเล่าว่า เมื่อไทยมาถึงตีนคอยนี้ได้ทำพิธีเช่นฝึกก่อนข้ามทิวภูเขานี้ ไทยพวกนี้ได้อพยพลงไปอยู่ในอัสสัมของอินเดีย แผ่กระจายตามตอนบนแห่งลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร เรียกว่าพวกไทยอาหม คำว่าอมหมมีนักปราชญ์บางท่านนิยามว่า มาจากคำว่า อสม แปลงว่าไม่มีอะไรเปรียบ อันเป็นชื่อของมณฑลอัสสัม เสียงไทยอาหมออกตัว ส เป็น ห บ้างว่าชื่อมณฑลมาจากชื่อชาติไทยอาหมนี้ต่างหาก เพราะเมื่อข้ามทิวภูเขาปาดไก่อเข้ามา

ไทยต้องผจญกับพวกคนป่าที่ดุร้ายที่สุด คือพวกนาคา พวกนี้ชอบล่าหัวคนเป็นกีฬา ไทยจึงใช้วิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง จับเชลยนาคาเร่เนื้อกินต่อหน้า พวกนาคาก็กลัวคนไทย ไทยได้ตั้งอาณาจักรมีเมืองเคหาตีเป็นเมืองหลวงในกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร และยังยืนอยู่ได้ถึง ๖ ศตวรรษ ภายหลังจึงถูกพวกมุสลิมทำลายไป แต่คนไทยอาหมก็ยังมียุ่ตลอดกลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร หากแต่เปลี่ยนศาสนาไปเป็นฮินดูบ้าง และลี้มภาษาไทยของตน ไปพูดภาษาอัสสัม พวกที่ยังอ่านภาษาไทยออกบ้าง คือพวกหมอผีประจำหมู่บ้าน แต่ส่วนมากอ่านได้ไม่รู้จักความหมาย พงศาวดารของพวกไทยอาหมเรียกชื่อว่า บุราณชี ยังไม่มีใครอ่านรู้เรื่อง จนหมด ในปัจจุบันนี้ พวกอาหมได้ตั้งสมาคมฟื้นฟูวัฒนธรรมดั้งเดิมขึ้น มีผู้แปลบุราณชีออกเป็นภาษาอังกฤษแล้ว ไทยอาหมนับถือไทยในประเทศไทยว่า เป็นลูกพี่เข้านำ เขาได้ส่งนักเรียนมาศึกษาประเพณีไทย ตามครัวเรือนมักมีรูปในหลวงของไทยประดับอยู่ กระทั่งว่าคนไทยอาหมในอัสสัมมีอยู่ราว ๓ ล้านคน

พระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำปิง

ภาคพายัพของประเทศไทยในอดีตเป็นที่แห่งราชอาณาจักรลานนาอันรุ่งเรืองอุดมไปด้วยธารน้ำและทิวเขาสูงมี ปิง วัง ยม น่าน ทิวภูเขาที่มีชื่อเสียงสูงที่สุดในประเทศไทย คือ ดอยอินทนนท์ ตั้งอยู่ในอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้มีดอยฟ้าห่มปก ดอยอ่างสสูงภูเขาเหล่านี้เป็นสาขาจากเทือกภูเขาแดนลาว ปกคลุมไปด้วยธรรมชาติ

อันลี้ลับ ตามบริเวณหุบเขามิที่ราบพอที่จะสร้างนคร ชาวพื้นเมืองใน
ภูมิภาคนี้เป็นพวกข่า ต่อมาพวกมอญอพยพเข้ามาตั้งบ้านเมือง ใน
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ พระนางจามเทวี พระราชธิดาแห่งกษัตริย์มอญ
ในอาณาจักรทวารวดี ได้เสด็จขึ้นมาครองตามคำเชื้อเชิญของพวกมอญ
พื้นเมืองที่นี้ พระนางได้พาอารยธรรมแบบทวารวดีขึ้นมาด้วย ที่นี้
พระพุทธรูปแบบเถรวาทและศิลปทุกแขนง ราชธานีอันมีชื่อเสียง
แห่งแรกในกลุ่มแม่น้ำปิงคือ หริภุญไชย (ลำพูน) ตามตำนานกล่าวว่า ฤาษี
วาสุเทพเป็นผู้สร้างเมืองนี้ พระนางจามเทวีเป็นปฐมขัตติยานีที่ปกครอง
ลำพูน ทรงมีโอรส ๒ องค์ คือเจ้ามหันตยศ และเจ้านันตยศ ซึ่งต่อมา
ได้ขยายอาณาเขตไปสร้างเมืองใหม่ตอนใต้ ได้แก่เขตลพบุรี (ลำปาง)
เมือง ๒ เมืองนี้เป็นรากฐานแห่งอารยธรรมมอญแบบทวารวดี พระนาง
จามเทวี ได้ทรงสร้างวัดไว้ ๔ มุมเมืองลำพูน ทำให้เมืองนี้มีฐานะเป็น
จตุรพุทธปราการ พระพุทธรูปทรงประดิษฐานรุ่งเรืองนับแต่สมัยนี้
เป็นต้นไป ศิลปวัตถุในสมัยจามเทวี ปัจจุบันเรารู้ตัวอย่างได้จากวัดคูคุด
ในเมืองลำพูน จะเป็นรูปสลัก ๔ เหลี่ยม แบ่งเป็นชั้น ๆ มีคูหาทุกชั้นทุก
ด้านภายในคูหา มีพระพุทธรูปยืนรวมทั้งหมด ๖๐ องค์ ข้าง ๆ สลัปลใหญ่
มีสลัปลเล็กอีกองค์หนึ่งชื่อ สุวรรณจังโกฏิเจติย์ ศิลปวัตถุทั้ง ๒ ชั้นนี้มีอายุ
กว่าพันปีแล้ว เป็นสัญลักษณ์แห่งอิทธิพลศิลปทวารวดีในภาคเหนือ
ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๕ เมื่อพวกขอมแผ่อำนาจจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ขึ้นไป ได้มีการปะทะกันระหว่างพวกมอญที่ครองลำพูน กับพวกขอม
ที่ครองเมืองลพบุรี ปรากฏว่าอิทธิพลของขอมขึ้นไม่ถึงลุ่มแม่น้ำปิงเลย

เพราะฉะนั้น เราจึงไม่พบศิลปวัตถุแบบขอมในภาคเหนือ ไม่ว่าในที่ใด ๆ สักแห่งเดียว ในรัชสมัยพระเจ้าอาทิจจราชแห่งลำพูนได้ทรงสร้างพระธาตุหริภุญไชยขึ้นกลางพระนคร ตามตำนานเล่าว่า ที่ตรงนั้นเดิมเป็นห้องลงพระบังคลของพระเจ้าอาทิจจราช ในเวลาที่พระองค์กระทำสรีริกดังกล่าวทุกครั้ง จะมีการถ่ายมูลต้องพระองค์ และขณะที่อำพระโอบุญได้ มูลอีกากิ่งลงในพระโอบุญพอดี พระองค์จึงแต่งอุบายให้จับอีกาตัวนั้นไว้ แล้วส่งเด็กทารกไปอยู่ใกล้ชิดกับอีกาจนสามารถรู้ภาษากันได้แล้ว เมื่อเด็กนั้นเติบโตใหญ่ขึ้น จึงเล่าความตามอีกาบอกว่าในบริเวณสถานที่ทรงบังคลนั้น มีพระบรมธาตุฝังอยู่ พระเจ้าอาทิจจราชจึงทำพิธีขุด และได้พระธาตุจริง ๆ จึงให้สถาปนาสวมพระธาตุนั้น ในรัชสมัยพระเจ้าอาทิจจราชนี้ พระพุทธศาสนาได้รุ่งเรืองมากมีการเรียนพระไตรปิฎกอย่างแพร่หลาย และมีการแต่งฉันทภาษามคธในราชสำนักด้วย ในรัชสมัยพระเจ้าสรรพสิทธิ พระองค์ได้สละราชออกผนวชอยู่ชั่วระยะหนึ่ง พระพุทธศาสนาแบบที่ใช้ภาษาบาลีนี้ได้แพร่หลายมาก่อนที่เราจะติดต่อกับลังกา

ราชวงศ์เม็งราย

เมื่อชนเผ่าไทยลงมาสู่สุวรรณภูมิ ได้ตั้งนครแห่งแรกที่เมืองแกลง ในสิบสองปันนา พ่อขุนบรมเจ้าเมืองแกลงได้ส่งราชโอรสจำนวนหลายองค์ด้วยกันออกไปสร้างบ้านแปลงเมืองตามทิศต่าง ๆ มีอยู่ ๒ องค์ที่ควรกล่าวถึงคือขุนลอกกับขุนไสยผง ขุนลอได้มาสร้างประเทศลานช้าง คือ

ลาวเดี๋ยวนี มีนครสำคัญคือ เมืองเชียงกง เชียงทอง (หลวงพระบาง ต่อมา) ส่วนขุนไสยผง หรือไชยพงศ์ก็เรียก ได้ข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาทาง ลุ่มแม่น้ำปิง มาตั้งเมืองเงินยางเชียงแสนขึ้น เป็นปฐมบรรพบุรุษของ คนไทยในประเทศไทย ลูกหลานของขุนไสยผง บางพวกได้เดินลงมาถึง ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้นสกุลของราชวงศ์สุโขทัยและอู่ทอง ภายหลัง ในศตวรรษที่ ๑๘ เป็นเวลาที่เผ่าไทยในภาคต่าง ๆ กำลังสำนึกในเรื่อง ชาตินิยม จำเป็นจะต้องสร้างราชอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่น ไม่ใช่แยก เป็นเมืองเล็กน้อยอย่างแต่ก่อน และได้ทำงานราวกับจะนัดกันทุก ภาค คือทางลุ่มแม่น้ำปิง มีพ่อขุนเม็งรายเป็นหัวหน้า ทางลานช้าง มีพระเจ้าฟ้ารุ่ง ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

พระเจ้าเม็งรายเป็นโอรสของพระเจ้าลาวเม็ง กษัตริย์แห่งนคร เงินยาง (เชียงแสนเก่า) ได้ทรงรวบรวมเผ่าไทยในลานนา ยกเว้นแต่ อาณาจักรพะเยาของพระเจ้าจางเมือง ซึ่งเป็นพระสหายร่วมน้ำสบล ในการ ทำงานสำคัญนี้ พระองค์จะต้องขับไล่อิทธิพลของพวกมอญออกไปจาก ลุ่มแม่น้ำปิง นั่นก็คือต้องทำสงครามกับพระเจ้าญีบา กษัตริย์แห่งหริภุญไชย แต่เนื่องด้วยเมืองหริภุญไชยมีปราการมั่นคงแข็งแรงและมีกำลังทัพ ที่กล้าแข็ง พระเจ้าเม็งรายจึงวางอุบายศึก โดยใช้วิธีวิเศษการพราหมณ์ คือส่งอ้ายฟ้าอำมาตย์ (ในภาษาบาลีผูกศัพท์ว่า อายเทวะ) ทำที่ไปสวามิ- ภักดิ์กับพระเจ้าญีบา แล้วเป็นไส้ศึกคอยยุยงให้ราษฎรเกลียดชังพระเจ้า ญีบา อ้ายฟ้าได้ทำงานอยู่ ๘ ปี จนเห็นชาวหริภุญไชยต่างแตกสามัคคีกัน แล้วก็ส่งข่าวให้พระเจ้าเม็งรายยกกองทัพลงมา พระเจ้าญีบาสู้ไม่ได้

ทั้งเมืองให้อ้ายฟ้าดูแล เสด็จหนีออกจากหริภุญไชย มุ่งไปสู่นครเขลางค์ (ลำปาง) พระเจ้าเม็งรายได้ให้กองทัพใช้ธนูไฟ ยังเข้าไปในเมืองหริภุญไชย เกิดไฟไหม้ทั่วเมือง อาณาจักรมอญในลุ่มแม่น้ำปิงก็เสียแก่ไทย ฝ่ายพระเจ้าญิบาได้หนีมาพักอยู่ที่เชิงชุนหบรรพต ทอดพระเนตรเห็นแสงเพลิงในเมืองก็เสียพระทัยพระกันแสง เขาถูกนั้นต่อมาอีกชื่อว่า "คอบบาไฟ" เสด็จหนีมาอยู่กับพระยาเบิกโอรสที่ครองเมืองเขลางค์แล้วยกกองทัพขึ้นไป แต่ก็ถูกไทยตีลงมาจนเสียนครเขลางค์ไป พระเจ้าเม็งรายเมื่อเข้าเหยียบหริภุญไชยแล้ว ทอดพระเนตรเห็นซากสลักหักพังจากเพลิงไหม้ ได้เห็นวิหารไม้สักหลังหนึ่งที่วัดพระธาตุในวิหารหลังนั้น ประดิษฐานพระเสด็จกมณี (พระแก้วขาว) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของหริภุญไชย ซึ่งพระนางจามเทวีได้อัญเชิญขึ้นมาจากเมืองละโว้ พระเจ้าเม็งรายเลื่อมใสพระเสด็จกมณีมาก เมื่อประทับอยู่ ณ ที่ใดก็โปรดให้อัญเชิญไปด้วยทุกครั้ง เมื่อเสร็จศึกขับไล่มอญแล้ว พระเจ้าเม็งรายได้แผ่อาณาเขตไปทางอาณาจักรพะเยา ขอมสละดินแดนบางส่วนให้จึงได้เป็นไมตรีกัน ทั้งพระเจ้าเม็งราย พ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัย และพระเจ้างำเมือง ทั้ง ๓ พระองค์นี้ ต่างได้กระทำสัตย์สาบานกัน คิมโลहितจากพระดัชนีของกันและกันว่าจะไม่เป็นศัตรูกันตลอดชีวิต เพราะฉะนั้น เมื่อเสร็จงานในด้านขับไล่อิทธิพลมอญเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าเม็งรายทรงปรารถนาจะสร้างราชธานีใหม่ ได้ทรงปรึกษา

กับพระสหายทั้งสองเลือกชัยภูมิบริเวณเชิงเขาสุทวารบรรพต กำหนดตัวเมืองยาวด้านละ ๒ พันวา บนฝั่งขวาของแม่น้ำปิง ขนานนามว่า นวปริศรินครพิงค์เชียงใหม่ เสด็จประทับเสวยราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรล้านนาไทย โปรดให้สถาปนาพระตำหนักเดิมขึ้นเป็นวัด ให้ชื่อว่า วัดเชียงใหม่ ประดิษฐานพระเสด็จกมณี ราชอาณาจักรทริภุญไชยของมอญตั้งมาถึง ๖๗ ศตวรรษ มีกษัตริย์ปกครองกว่า ๔๐ พระองค์ ก็เป็นอันดับสูญไป

พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าเม็งราย เป็นแบบเถรวาทที่รับมาจากมอญ ศิลปกรรมทางศาสนามีปฏิมากรรมเป็นต้น เข้าใจว่าคงรับอิทธิพลแบบทวารวดี นักปฏิมากรรมรุ่นก่อนได้แบ่งสมัยพระพุทธรูปทางภาคเหนือว่า สมัยเชียงแสนยุคต้น และสมัยเชียงแสนยุคหลัง สมัยเชียงแสนยุคต้นกำหนดเอา พ.ศ. ๑๗๐๐ ซึ่งเป็นสมัยก่อนราชอาณาจักรล้านนาไทยจะอุบัติขึ้น ถ้าถือตามมติทฤษฎีนี้ ปฏิมากรรมในสมัยพระเจ้าเม็งรายก็ต้องเป็นแบบเชียงแสน เมื่อเร็ว ๆ นี้ นักโบราณคดีชาวอเมริกันผู้หนึ่ง ชื่อ มร. กริสโวลด์ เป็นผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธรูปโบราณของไทย ได้ตั้งทฤษฎีใหม่หักล้างทฤษฎีเก่าอย่างสิ้นเชิง กริสโวลด์ได้อ่านจารึกบนฐานพระพุทธรูปทางภาคเหนือหลายสิบองค์ เขาได้กล่าวว่าพระพุทธรูปที่เชื่อกันว่าเป็นสมัยเชียงแสนนั้นไม่มี พระพุทธรูปเหล่านั้นสร้างในสมัยเชียงใหม่ทั้งสิ้น ถ้าจะมีพระพุทธรูปที่มีอายุเหนือสมัยเชียงใหม่ขึ้นไป ก็จะต้องเป็นพระพุทธรูปแบบศิลปลำพูน อย่างที่ปรากฏตัวอย่าง ณ ชุ่มพระเจดีย์วัดกู่กุด ซึ่งมีอยู่ถึง ๖๐ องค์ อนึ่ง มวลสารที่มาสร้างพระ

ปฏิมาเหล่านี้ก็ต้องเป็นศิลาแดง มิใช่สำริดสมัยเชียงใหม่ ทฤษฎีทั้ง ๒
ข้อนี้ยังค้านกันอยู่ อย่างไรก็ตาม ในพงศาวดารเมืองเหนือเล่าว่า ใน
รัชกาลพระเจ้าเม็งรายนี้มีคณะสงฆ์จากลังกาเข้ามา ได้นำหน่อพระศรี-
มหาโพธิมาถวาย ความข้อนี้ยังสงสัย ที่วัดเชียงมั่น พระเสด็จกมณีเล่า
เมื่อพิจารณาพุทธลักษณะแล้ว ก็ไม่มีเค้าศิลปะแบบลพบุรีหรือทวารวดี
เลย บางทีองค์เดิมจะสูญหายไปแล้วสร้างขึ้นใหม่ หรือจะเป็นองค์
เดียวกันนี้ แต่แต่งตำนานย้อนหลังไปไกล ที่วัดนี้อีกเหมือนกันมีพระ
พุทธรูปศิลปะปาละของอินเดีย ปางทรมานช้างนาพาคีรี แสดงให้เห็นว่า
อิทธิพลศิลปะปาละได้เคยเข้ามาครอบงำภูมิภาคนี้ แต่พระพุทธรูป
แบบปาละดังกล่าว อาจจะเป็นปูนยิววัตถุที่นักจาริกแสวงบุญอัญเชิญติด
ตัวมาก็ได้ พระเจ้าเม็งรายเป็นกษัตริย์ที่มีพระชนมายุยืนยาวมาก แต่สิ้น
พระชนม์ด้วยอาการไม่ดี คือถูกฟ้าผ่าตายในขณะที่ออกปากประพาสตลาด ราช
โอรสของพระองค์คือพระเจ้าชัยสงคราม ไม่ประทับเสวยราชย์ที่เชียงใหม่
ได้กลับขึ้นไปครองเมืองเชียงราย ทางเชียงใหม่นั้นตั้งโอรสชื่อแสนภู
ปกครอง

ลังกาวงศ์สู่ลานนา

ในรัชสมัยพระเจ้ากือนา (บาลีสุกศัพท์ว่ากิลนาป พระองค์เป็น
ธรรมิกราช บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ครั้งนั้นทรงสดับกิตติคุณของพระ-
มหาเถระรูปหนึ่ง ชื่อพระอุทุมพรบุปผามหาสวามี เป็นพระลังกา แต่
มาจำพรรษาที่เมืองนครพน (เมาะตะมะ) เผยแพร่ลัทธิลังกาวงศ์ที่นั่น

พระเจ้ากือนาจึงส่งทูตไปอาราธนาพระอุทุมพรมาเชียงใหม่ แต่ท่านปฏิเสธว่า ท่านชราภาพมากแล้ว ขอส่งหลานชายคือพระอานันทเถระ และคณะสงฆ์จำนวนหนึ่งมาแทน เมื่อพระอานันทมาถึง พระเจ้ากือนานิมนต์ให้เป็นอุปัชฌาย์บวชกุลบุตรเชียงใหม่ตามคติลังกาวงศ์ พระอานันทก็ปฏิเสธ กล่าวแนะนำว่า พระอุทุมพรได้มอบอาญาสิทธิ์ตั้งพระเถระผู้ใหญ่ ๒ รูป ชาวสุโขทัย คือ พระสุมนเถระ ๑ พระอินมทัสสีเถระ ๑ ให้เป็นอุปัชฌาย์ในนิกายลังกาวงศ์ ขอให้ไปนิมนต์พระเถระรูปใดรูปหนึ่งขึ้นมาเถิด ตัวของท่านจะทำหน้าที่เป็นกรรมวาจา

เจ้ากือนาจึงส่งทูตลงมาเฝ้าพระเจ้าไสยลือไทแห่งสุโขทัย ทูลขอพระสุมนเถระขึ้นไป ครั้งนั้นกษัตริย์เชียงใหม่ได้ลงมารับที่เมืองลำพูน ตั้งพิธีรับที่ตำบลแสนข้าวห่อ แห่พระสุมนะเข้าเมืองลำพูน จำพรรษาอยู่ ณ วัดพระยืน พระสุมนะได้ทำพิธีผูกพัทธสีมาวัดพระยืน ให้อุปสมบทชาวลำพูน และได้ร่วมกับพระเจ้ากือนานูรณะพระสวามีวัดพระยืนใหม่ พร้อมทั้งสร้างพระพุทธรูปยืนอีก ๓ องค์ รวมกับของเก่าอีก ๑ องค์ เป็น ๔ องค์ จารึกวัดพระยืนได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในวันฉลองพระสุมนะ เล่าถึงพระบรมธาตุซึ่งพระสุมนะพาเอามาจากสุโขทัย กระทำปาฏิหาริย์เป็นแสงเคียวรุ่ง ต่อหน้าประชาชนจำนวนหมื่น จารึกหลักนี้สำคัญที่สุดในทางประวัติศาสตร์ศาสนาของภาคเหนือ เมื่อออกพรรษาแล้วพระเจ้ากือนาได้อุทิศอุทยานหลวงนอกเมืองเชียงใหม่ให้เป็นวัด (คือวัดสวนดอก) อาราธนาพระสุมนะมาครอง แล้วทำพิธีสถาปนาอุษยภิเษกพระสุมนะขึ้นเป็นพระสังฆราชองค์แรกของล้านนาไทย พระเจ้ากือนาได้สถาปนาพระ

เจดีย์วัดสวนดอกบรรจุพระบรมธาตุส่วนหนึ่ง พระเจดีย์นี้มีอิทธิพลศิลปะแบบลังกาคั้งแรกในเชียงใหม่ แล้วทรงเลียงช้างอัญเชิญพระบรมธาตุช้างได้เชิญพระบรมธาตุขึ้นไปบนยอดคดอยสุทวารรพต และหยุดอยู่ในที่นั้น พระเจ้ากือนาจึงได้สถาปนาพระสถูป คือ พระธาตุคดอยสุทพทุกวันนี้ขึ้น

พระเจ้ากือนามีพระชนม์ ๔๐ เศษก็ทิวังคต โอรสของพระองค์คือพระเจ้าแสนเมืองมาได้เสวยราชย์ คัมภีร์บาลีผูกศัพท์ว่า "พระเจ้าลักขบุราคม " เมื่อเสวยราชย์ใหม่ พระเจ้าอาของพระองค์คือ พ่อท้าวมหาพรหมเจ้าเมืองเชียงราย ยกกองทัพมาล้อมเมืองเชียงใหม่ เพื่อหวังเอาราชสมบัติ แต่ไม่สำเร็จ ถอยทัพกลับไป ภายหลังพระเจ้าแสนเมืองมายกกองทัพไปตีเมืองเชียงรายได้ พระเจ้าอายอมสวามิภักดิ์ พร้อมทั้งถวายพระพุทธสิหิงค์ พระเจ้าแสนเมืองมาจึงโปรดให้สร้างวัดพระสิงห์ขึ้นในเชียงใหม่ ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ พระพุทธสิหิงค์องค์นี้ตามคัมภีร์สิหิงคนิทาน ซึ่งพระโพธิรังสีภิกษุชาวเมืองเหนือเป็นผู้แต่งเล่าว่า เดิมกษัตริย์ลังกาเป็นผู้สร้าง ต่อมาในสมัย พ.ศ. ๑๓๐๐ มีกษัตริย์สุโขทัยองค์หนึ่งชื่อพระเจ้าโรจนราช ได้สดับกิตติคุณของพระพุทธสิหิงค์ จึงโปรดให้พระเจ้ากรุงนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นประเทศราช ส่งทูตไปขอจากลังกา แล้วเสด็จลงไปรับถึงเมืองนครศรีธรรมราชเอง เพราะฉะนั้นในเมืองนครทุกวันนี้ยังมีวัดพระสิงห์ ซึ่งนับถือว่า เคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ พระพุทธรูปองค์นี้อยู่ที่สุโขทัยเมื่อเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระพุทธสิหิงค์ก็มาอยู่กรุงเก่า

ในรัชสมัยพระบรมราชาที่ ๑ คือขุนหลวงพะงั่ว ทรงได้
กุลนารีผู้มีศักดิ์สูงจากเมืองเหนือคนหนึ่งเป็นพระสนม และนางผู้นั้นเป็น
แม่หม้ายลูกติด ลูกชายคือพระยาอุทัยฐิระ เป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร
พระยาอุทัยฐิระต้องการพระพุทธสิหิงค์เป็นสมบัติ จึงขอให้มารดาช่วย
คราวหนึ่งขุนหลวงพะงั่วประชวร พระสนมองค์นี้จึงทำอุบายขอพรว่า
อยากจะได้พระพุทธรูปทางเมืองได้ไปบูชาสักองค์หนึ่ง ขุนหลวงพะงั่ว
ไม่รู้เท่า รับสั่งว่าไปเอาเองเถิดหนาแม่คุณ นางจึงคิดสินบนเจ้าพนักงาน
รักษาหอพระในวังให้ชี้ว่า องค์ไหนคือพระพุทธสิหิงค์ แล้วรีบเชิญลง
เรือไปส่งให้ลูก ฝ่ายพ่อท้าวมหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายได้คิดศัพท์จึงยก
กองทัพมาล้อมเมืองกำแพงเพชร เพื่อจะชิงพระพุทธสิหิงค์ไป พระยา
อุทัยฐิระสู้ไม่ได้ จึงขอทำไมตรีกล่าวขอร้องท้าวมหาพรหมว่า ธรรมดา
พระพรหมย่อมเป็นบิดาของมนุษย์และสัตว์ ย่อมไม่ทำร้ายบุตรของพระ
องค์เองฉันใด ขอพระองค์อย่าได้ทำร้ายหม่อมฉันพร้อมทั้งชาวเมือง
กำแพงเพชรเลย หม่อมฉันทั้งปวงชื่อว่าเป็นบุตรของพระองค์ แล้ว
พระยาอุทัยฐิระก็ยอมถวายพระพุทธสิหิงค์ไป จนกระทั่งพระเจ้าแสน
เมืองมาได้มาเชียงใหม่ ด้วยประการฉะนี้

ลึงกาวงศ์สมัยที่ ๒

ในปลายแผ่นดินพระเจ้าแสนเมืองมา มีพระเถระชาวเชียงใหม่
หลายรูป อาทิเช่น พระเมธีกร พระกัมภีร์ พระญาณมงคล พระสารี-
บุตร พระอนันท์ ฯลฯ พร้อมทั้งพระชวรามัญ พระชวากัมโพช รวม

๒๐ กวารู้ป ได้เดินทางไปยังกาทวิป ไปทำพิธีอุปสมบทใหม่ ณ อุทกสิ-
มานในแม่น้ำกัลยาณีกองคา มีพระธรรมมหาสวามี เป็นพระอุปัชฌาย์ พระ
วันรัต เป็นกรรมวาจาจารย์ เมื่อบวชแล้วได้ถือนิสัยในสำนักพระวันรัต
ไม่ช้าเมืองลังกาเกิดทุพภิกขภัย พระต่างประเทศเหล่านี้จึงต้องชวนกัน
กลับ แต่เนื่องจากพรรษาทุกรูปยังไม่ครบที่จะเป็นอุปัชฌาย์ได้ จึงต้อง
พาพระเถระลังกามาด้วย ๒ รูป คือ พระอุตตมปัญญาสามี ๑ พระวิกรม-
พาหุสามี ๑ คณะสงฆ์ชุดนี้เป็นลังกาวงศ์ชุดใหม่ เมื่อกลับมาถึงมาตุภูมิ
แล้วต่างก็แยกย้ายไปเผยแผ่ลัทธิธรรมเนียมที่รับมาใหม่นี้ ตั้งข้อรังเกียจ
คณะสงฆ์พวกเก่า ซึ่งก็เป็นลังกาวงศ์เหมือนกันมาก่อน

ครั้งนั้น ลังกาวงศ์สายนี้ได้ไปรุ่งเรืองในประเทศรามัญ ไทย
กัมพูชา ก่อให้เกิดความเจริญในด้านการศึกษาภาษาบาลีมากมาย

เมื่อพระเจ้าแสนเมืองมาสวรรคต โอรสคือพระเจ้าสามฝั่งแกน
เสวยราชย์ กษัตริย์องค์นี้ชอบบูชาผีสาว ไม่เอาพระทัยใส่ในพระพุทธ-
ศาสนา ทรงสร้างวัดในพุทธศาสนาวัดเดียวคือ วัดมুমเมือง ทรงเที่ยว
ริบเอาถ้ำของวัดอื่น ๆ มาให้วัดมุมเมือง ราษฎรเรียกว่าพระองค์ว่า
"ยักษทาส" ต่อมาถูกโอรสของพระองค์คือท้าวลก จับไปขังไว้ แล้ว
ท้าวลกก็ขึ้นเสวยราชย์ เป็นพระเจ้าติโลกราช

พระเจ้าติโลกรมหาราช

กษัตริย์ในราชวงศ์เม็งราย ที่ได้รับยกย่องเป็นมหาราชมี ๒ องค์
เท่านั้น คือ พระเจ้าเม็งรายองค์หนึ่ง พระเจ้าติโลกราชองค์หนึ่ง พระ

เจ้าติโลกราชเป็นราชบุตรองค์ที่ ๖ ของพระเจ้าสามฝั่งแกน ราชธิดาไม่
สู้โปรดปราน เคยต้องราชทัณฑ์มาก่อน เมื่อเป็นกบฏจับพระบิดาไป
คุมขัง โดยเนรเทศออกไปกักกองค้ำไว้ทางแคว้นไทยใหญ่ พระเจ้าติโลกร
ราชมีแม่ทัพคู่พระทัยซึ่งมีศักดิ์เป็นพระเจ้าอา คือ หมื่นดั่งนคร เจ้า
เมืองลำปาง ตลอดจนสมัยได้ทำสงครามขับเคี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา ใน
แผ่นดินพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ จึงหัวเมืองปลายแดนต่อแดนกัน ผลัด
กันแพ้ผลัดกันชนะหลายคราว ทรงชนะศึกชาวฮ่อ และทรงตีได้เมือง
น่าน สำหรับเมืองแพร่ นั้น เจ้าผู้ครองนครเป็นสตรี ชื่อท้าวแม่คุณ
พระเจ้าติโลกราชทรงเห็นว่า ถ้าพระองค์จะเสด็จไปตีเองจะเสียเชิงชาย จึง
มอบกองทัพให้พระราชมารดาเป็นผู้ยกไป ท้าหญิงใหม่ไปล้อมเมืองแพร่
อยู่ช้านาน ในที่สุดท้าวแม่คุณออกมาสวามิภักดิ์กับพระพันปี นอกจากนี้
พระองค์ยังขยายอำนาจขึ้นไปถึงเมืองเชียงรุ่ง เมืองหลวงพระบาง ครั้ง
นั้น อาณาจักรลานนาไทยมีเขตแดนกว้างใหญ่กว่าทุกสมัย คือทิศเหนือ
จรดยูนานของจีน ทิศใต้จรดเมืองกำแพงเพชร ทิศตะวันออกจรดริม
ฝั่งโขง ทิศตะวันตกจรดพม่า

ได้กล่าวมาแล้วว่า คณะสงฆ์ลังกาวงศ์พวกใหม่ซึ่งได้ศึกษาเล่า
เรียนในสำนักพระวันรัตมหาสวามี เมื่อกลับมาถึงไทยแล้วได้แยกย้ายกัน
ไปประกาศลัทธิตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งกรุงศรีอยุธยา สุโขทัย และเชียง
ใหม่ ทางเมืองเชียงใหม่ คณะลังกาวงศ์ใหม่ได้เข้ามาในแผ่นดินพระเจ้า
แสนเมืองมา พระอัยการของพระเจ้าติโลกราช เกิดตั้งข้อรังเกียจพวก
ลังกาวงศ์เก่าซึ่งสืบมาแต่พระสุมนะ อาจารย์ปรัมปราวกลังกาเก่ามีดังนี้

๑. พระสุมนะ

๒. พระกุมารกัสสปะ

๓. พระนันทปัญญา

๔. พระพุทธปัญญา

๕. พระพุทธคัมภีร์

ทั้งหมดอยู่วัดสวนดอกทั้งนั้น ในสมัยพระพุทธคัมภีร์นี้เอง พวก
ลังกาวงศ์ใหม่ซึ่งมีหัวหน้าชื่อพระเมธังกร พระญาณมงคล พระธรรม
คัมภีร์ และมีพระลังกาชื่อพระอุตตมปัญญา ขึ้นมาเชียงใหม่ประกาศ
ลัทธิ มีสำนักอยู่วัดป่าวางเชิงดอยสุเทพ พวกลังกาวงศ์ใหม่ ประพฤติ
เคร่งครัดกว่าพวกเดิม เช่น ไม่รับเรียกสวนไร่นาที่มีผู้ถวายเป็นของสงฆ์
จนเกิดกรณีพิพาทขึ้นกับพวกเก่าซึ่งมีสำนักอยู่วัดสวนดอก ครั้งนั้น พวก
อำมาตย์เลื่อมใสพวกลังกาวงศ์ใหม่ ขอให้ราชการเรียกสวนไร่นาซึ่ง
เคยถวายแก่สงฆ์พวกเดิมเสียสิ้น พระเจ้าแสนเมืองมาตั้งกระทู้ถามพวก
นั้นว่า ถ้าหากทางราชการทำเช่นนี้แล้ว พวกสูจะสามรถเลี้ยงพวก
ทั้งหมดนี้หรือไม่ พวกอำมาตย์ไม่กล้ารับคำ

ครั้งนั้น คณะสงฆ์ในแคว้นลานนาจึงแบ่งออกเป็น ๓ นิกาย
นิกายแรกเป็นนิกายเดิม นิกายที่สองสืบมาแต่พระสุมนะ นิกายที่สามคือ
พวกลังกาวงศ์ใหม่ พวกนี้นับถือการบวชในโบสถ์น้ำ เมื่อไปประกาศ
ลัทธิในแห่งใด ก็ทำนที่สีมาขึ้น ณ แห่งนั้น เช่นที่เมืองเชียงใหม่ ทำ
นที่สีมากกลางแม่น้ำปิงหน้าเมือง ที่ลำปางทำที่แม่น้ำวังหน้าเชียงยี่ ที่
เมืองเชียงแสนทำที่เกาะดอนแท่นกลางแม่น้ำโขง พระเถระลังกาวงศ์

ใหม่องค์หนึ่ง พระโสมจิต ได้นำลัทธิไปตั้งที่เมืองเชียงตุง ใน พ.ศ. ๑๕๕๒ ถ่วงมาถึงแผ่นดินพระเจ้าติโลกราช พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาลังการวงศ์ใหม่ ได้ทรงอุปถัมภ์อเนกประการที่สำคัญคือ เสด็จออกผนวช ในขณะสงฆ์เป็นเวลา ๗ วัน ในปี พ.ศ. ๑๕๕๕ โปรดให้ผูกพัทธสีมา วัดป่ากวาง ให้ทหารถือธรรมาวุธยืนเรียงกันแทนราชวัติ พระเมธังกร เป็นผู้ทักษิณิต พระเจ้าติโลกราชเป็นผู้ตอบ เมื่อพัทธสีมาวัดป่ากวาง สำเร็จแล้ว แต่นั้นมากุลบุตรผู้จะอุปสมบทในนิกายนี้ก็มารับอุปสมบทที่นี้แห่งเดียว เป็นอันเลิกนทีสีมา พระเจ้าติโลกราชได้ทรงสถาปนาพระเมธังกรขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช มีนามว่า พระอดุลสาภักตติยาธิกรณ์ มหาสวามี

ลุ พ.ศ. ๑๕๕๕ พระเจ้าติโลกราชได้สดับเรื่องอานิสงส์การปลูก ต้นมหาโพธิ์ จากพระอุคตมปัญญาชาวลังกา ทรงเลื่อมใส จึงโปรดให้สร้างวัดใหม่ขึ้นแห่งหนึ่ง ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ ประกอบทั้งพุทธศักราชจะบรรจบครบ ๒,๐๐๐ จึงเป็นการบำเพ็ญกุศลฉลองยุคไปด้วย โปรดให้สีหอำมาตย์เป็นแม่งาน ท่านผู้นี้มีชื่อว่าหมื่นด้ามพร้าคด เดินทางไปคูเจดีย์สถานในอินเดียและลังกา กลับมาจำลองแบบ วิหารพุทธคยาโลหปราสาท รัตนมาลีเจดีย์ มาสร้างขึ้นไว้ที่วัดใหม่นี้ ให้ชื่อว่ามหาโพธาราม คือวัดเจดีย์เจ็ดยอด

พระเจ้าติโลกราชได้ทรงหล่อพระพุทธรูปจำนวนมากเพื่อเป็นพุทธบูชาใน พ.ศ. ๒๐๐๐ พระพุทธรูปเหล่านี้มีทั้งแบบผสมและแบบ

เชียงใหม่แท้ ปัญหาเรื่องนี้ นักโบราณคดีรุ่นก่อน มีสมเด็จกรมพระยาดำรงได้ตั้งทฤษฎีไว้ว่า พระพุทธรูปเชียงแสนก่อนเชียงใหม่ ซึ่งมีอายุตั้ง ๑๖๐๐ ขึ้นไป จนถึง ๑๘๐๐ ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบปาละ หรือ ศรีวิชัย พระพุทธรูปลักษณะ คือ รัศมีเป็นบัวตูม พระอุระอวบ สันฉาภูรีราวพระถัน ขัดสมาธิเพชร แต่เมื่อหลังสงครามมานี้ นักโบราณคดีชาวอเมริกัน ชื่อ นายคริสโตลด์ ได้รวบรวมพระพุทธรูปทางเมืองเหนือ ซึ่งมีจารึกที่หลักฐานล้วนสร้าง พ.ศ. ๒๐๐๐ ลงมาทั้งนั้น นายคริสโตลด์จึงเชื่อว่าที่เรียกว่าศิลปะเชียงแสนนั้น ความจริงสร้างขึ้นในสมัยเชียงใหม่เอง โดยเฉพาะสร้างกันอย่างแพร่หลายในสมัยพระเจ้าติโลกราช โดยเอาแม่พิมพ์จากพระพุทธรูปองค์หนึ่งในวิหารพุทธคยาในอินเดีย ซึ่งมีพระนามว่า ศากยสิงหะ เพราะฉะนั้น นายคริสโตลด์จึงตั้งทฤษฎีใหม่ขึ้น เรียกพระเชียงแสนทั้งหมดว่า เชียงใหม่แบบสิงห์ จนกระทั่งเวลานี้ยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้

ในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชโปรดให้หมื่นด้ามพร้ากด ขยายส่วนพระสถูปวัดโชติการาม กว้างฐานด้านละ ๕๑ วา สูงสองเส้นเศษ (คือวัดเจดีย์หลวง) แล้วแผ่ทองแดงหุ้มทั้งองค์ อาบด้วยน้ำตะกั่วทอง แล้วปิดด้วยทองคำเปลว พระเจดีย์องค์นี้ใหญ่เป็นที่ ๒ รองจากนครปฐม เมื่อสร้างสำเร็จโปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากลำปางขึ้นมาประดิษฐาน ณ ชุ่มเจดีย์ด้านตะวันออก พ.ศ. ๒๐๒๗ ทรงหล่อพระพุทธรูปองค์ใหม่ที่วัดป่าตาล คือ พระเจ้าแข่งคม (พระขงจ้งพระพุทธรูปเป็น

เหลี่ยม) เดียวนี้พระองค์นี้อยู่วัดศรีเกิด พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราช
โปรดให้มีการทำอัฐมสังคายนามีพระธรรมทินนาเถระเป็นประธาน
ณ วัดมหาโพธารามสิ้นเวลา ๑ ปี จึงสำเร็จ นับแต่นั้นมา การศึกษาของ
พระเมืองเหนือก็รุ่งเรืองกว่าพระทางอยุธยา ได้มีพระเชียงใหม่รจนา
อุปกรณ์บาลีขึ้นหลายรูป เช่นพระสิริมังคลาจารย์ พระรัตนปัญญา

พระเจ้าติโลกราชเสวยราชย์อยู่ช้านานถึง ๔๕ ปี เมื่อสิ้นพระ-
ชนม์มีอายุ ๗๘ ปี ราชสมบัติตกอยู่กับพระนัดดา เพราะพระโอรสคือ
พ่อท้าวบุญเรืองถูกพระสนมของพระบิดาชื่อนางหอมุกุไสร้ายจนถูกสำเร็จ
โทษ กษัตริย์เชียงใหม่องค์ใหม่ คือพระเจ้ายอดเชียงราย ซึ่งบาลีผูก
ศัพท์ว่า ช้างรายลัดคะ พระองค์ได้สร้างวัดโปธาราม ภายหลังถูกพวก
ขุนนางปลดออกจากราชสมบัติ แล้วพวกเหล่านี้ก็ยกพระโอรสของพระเจ้า
ยอดเชียงราย ซึ่งพระสูติแต่เจ้าแม่โปรงน้อย ชื่อพ่อท้าวแก้ว ขึ้นเสวย
ราชย์มีพระนามว่า พระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช หรือพระเมืองแก้ว

รัชสมัยพระเมืองแก้ว

กษัตริย์องค์นี้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างเอกอุ ตลอดรัช-
สมัยมีแต่เรื่องบวชพระสร้างวัด เป็นราชกิจประจำทุกปี พระองค์ได้ทรง
ฟื้นฟูเอาโบสถ์น้ำขึ้นมาใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากมีพระสงฆ์พวกหนึ่งไปโจทก์ว่า
นิมิตสิมาวัดป่ากวางทำไมถูก เพื่อจะให้สิ้นวิมตังขา พระองค์จึงให้บวช
ในโบสถ์น้ำอีก สถานที่ทำพิธีอุปสมบาทเป็นของหลวงได้แก่บริเวณเกาะ
ดอนแท่นกลางแม่น้ำโขงหน้าเมืองเชียงแสนเก่า พระเมืองแก้วได้เสด็จ
ขึ้นไปบำเพ็ญกุศลที่เมืองเชียงแสนเนื่อง ๆ มีพิธีบวชนาคหลวงครั้งใหญ่

ในรัชสมัยนี้ที่นี้จำนวน ๑,๒๐๐ กว่ารูป ทำพิธีติดต่อกันหลายวัน การ
บวชนาคหลวงครั้งใหญ่ ๆ ในประวัติไทยมี ๓ ครั้ง คือ สมัยนี้กับ
สมัยอยุธยาแผ่นดินพระเจ้าบรมไตรโลกนาถและในปัจจุบัน เมื่อฉลอง
๒๕ พุทธศตวรรษ พระเมืองแก้วได้สถาปนาพระสถูปวัดคันแก้วใน
เมืองเชียงใหม่ขึ้น ในรัชสมัยนี้ผลแห่งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ทาง
ด้านการศึกษาและการปฏิบัติ ทำให้เกิดความรู้ความแตกฉานในการแต่ง
ปกรณ์บาลีในหมู่ภิกษุชาวลานนา อันสืบเนื่องมาแต่แผ่นดิน พระเจ้า
ติโลกราช ผู้เป็นปฐมกษัตริราชของพระเมืองแก้ว คือ

๑. แต่ปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นของนอกบาลีพระไตรปิฎก เข้าใจ
ว่าภิกษุชาวลานนาได้รวบรวมเอานิทานท้องถิ่นท้องถิ่นมาแต่งสำนวน
ไวหรานับว่าได้บรรดาสติไม่แพ้ปกรณ์บาลีของชาวลังกา

๒. พระสิริมงคลจารย์ ได้เขียนมงคลทีปนี จักรวาฬทีปนี
และเวสสันดรทีปนี สังขยปกาสกะ หนังสือ ๔ เล่มนี้ มงคลทีปนีมีชื่อ
เสียงในทางรวบรวมที่ไปที่ไปหลักฐานต่าง ๆ กว้างขวางมาก แต่เล่มที่
ควรแก่การยกย่องว่าเป็นเพชรน้ำหนึ่งน่าจะได้แก่ เวสสันดรทีปนี หนังสือ
เล่มนี้ได้ไขศัพท์ที่ลึกลับยากเข็ญซึ่งไม่ใช่ศัพท์ธรรมดา เป็นหนังสือแนว
หน้าในประเภทสัตตศาสตร์

๓. พระญาณกิตติ ได้แต่งโยชนาอภิธรรม ๗ คัมภีร์ และ
โยชนาอภิธัมมัตถสังคหะ ท่านผู้นี้มีความรู้แตกฉานในสัตตศาสตร์ และ
ไวยากรณ์ทั้งบาลีและสันสกฤต

๔. พระรัตนปัญญา ได้แต่งชินกาลมาลินี เป็นประวัติศาสตร์
พระพุทธศาสนาในลังกาและเมืองไทยโดยสังเขป

พระเมืองแก้วต่อมาได้เสวยลาบเนื้อม้าดิบสิ้นพระชนม์ ราชวงศ์เมืองรายเริ่มเดินเข้าสู่ยุคเสื่อม เพราะเกิดศึกอยุธยาขึ้นมาติดเนื่อง ๆ จนคราวหนึ่งถึงกับหาเจ้านายมาเสวยราชย์ไม่ได้ ต้องไปทูลเชิญไชยเชษฐากษัตริย์ล้านช้างให้มาเสวยราชย์ที่เชียงใหม่ เพราะพระราชมารดาพระไชยเชษฐาเป็นจิตติยนารีในวงศ์เมืองราย ซึ่งอุปภิเษกกับกษัตริย์ล้านช้างพระเจ้าไชยเชษฐาครองเชียงใหม่อยู่ไม่นานก็ทอดทิ้ง พาบรivar ไปอยู่เวียงจันทน์ ในการกลับไปคราวนี้พระองค์ได้เชิญพระแก้วมรกตไปด้วย ทางเมืองเชียงใหม่จึงต้องเชิญเจ้าหญิงองค์หนึ่งมา คือพระนางจिर-ปภาเทวี ในแผ่นดินนี้เกิดนิมิตสังหรณ์ว่า เอกราชของลานนาไทยจะต้องวิบัติ คือเกิดแผ่นดินไหวทั่วเมืองเชียงใหม่ พระศูปวัดเจดีย์หลวงพังทลายมา แต่นั้นมาไม่เคยซ่อมขึ้นอีกเลยจนถึงทุกวันนี้ ต่อมาเมืองเชียงใหม่ก็เสียแก่กรุงศรีอยุธยา แต่ยังมีเชื้อวงศ์เมืองรายเป็นเจ้าประเทศราชครองอยู่จนถึงแผ่นดินวิสุทธเทวี พระเจ้าบุเรงนองยกมาตีเชียงใหม่แตก ตั้งพระราชโอรสขึ้นเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ ราชวงศ์เมืองรายจึงได้ดับสูญไป แต่นั้นมาเมืองเชียงใหม่ก็ผลัดกันเป็นเมืองขึ้นของพม่าบ้าง ไทยบ้าง จนกระทั่งสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ พระยาภาวโลหะมีความชอบในการขับไล่พม่าออกจากชายแดนไทย รัชกาลที่ ๑ จึงให้สถาปนาพระยาภาวโลหะขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ เป็นปฐมวงศ์ราชสกุลเจ้าเจ็ดคนสืบมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ เลิกระบบเจ้าประเทศราชใช้ระบบสมุหเทศาภิบาล พวกเชื้อวงศ์ทางเมืองเหนือจึงหมดสิทธิในการปกครองรวมเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกับไทยภาคกลาง

บทที่ ๖

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๓

สมัยสุโขทัย

บริเวณลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน มีเมืองเก่าของขอมหลายเมืองตั้งอยู่คือเมืองสุโขทัยเมืองศรีสัชนาลัย เมืองเหล่านี้พ่อเมืองเป็นคนไทย แต่ขึ้นกับกษัตริย์ขอมซึ่งไทยเราเรียกว่า ผีฟ้าแห่งยโสธรบุระ (นครธม) พลเมืองส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ตลอดลงมาจนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ นับถือศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในเวลานั้น มีพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ในตอนต้นแห่งศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อจักรวรรดิขอมตั้งต้นเสื่อมลงผู้นำคนไทยในภาคนี้มีขุนนางกลางท่าวและพระสหายของพระองค์จึงได้ปลดแอกขอม โดยเริ่มตั้งยึดเมืองสุโขทัยก่อน โจลญ์ดำพงแม่ทัพขอมสู้ไม่ได้ พระสหายพ่อขุนนางกลางท่าวเข้าเมืองสุโขทัยได้ก่อน แต่ท่านก็ยอมถวายเมืองให้ขุนนางกลางท่าวและเอาชื่อของตนเองถวายด้วย คือกรมเด็จพระศรีบดินทรทิตย โบรมณสถานในกรุงสุโขทัยซึ่งเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย ภาคกลางคือกำแพงล้อมรอบเมือง ท่านใช้คำว่า ตรีบุร ๓๔๐๐ วา หมายความว่ากำแพงสามชั้นมีความกว้างยาวเท่านี้ โบราณสถานที่วัดศรีเสวยเป็นโบราณสถานก่อนไทยจะมายึดครอง เข้าใจว่าเป็นโบสถ์พราหมณ์

ของพวกเขาขอมมาก่อน ถัดลงมามีวัดสำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ วัดมหาธาตุ
กลางเมืองสุโขทัย พระเจดีย์สำคัญของวัดนี้ ปัจจุบันยังเหลืออยู่หลายองค์
และมีศิลปะแปลกกว่าพระเจดีย์อื่น ๆ ในไทยหรือในต่างประเทศ คือ
พระเจดีย์แบบที่เรียกว่าพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือแบบที่เรียกว่าเหมือนพุ่มเทียน
พระเจดีย์ดังกล่าวนี้มีเฉพาะในอาณาเขตอาณาจักรสุโขทัยเท่านั้น คือมีใน
สุโขทัย กำแพงเพชร ตาก ไม่เคยมีในจังหวัดอื่นใดอีกเลย แต่น่าประ-
หลาดในจีนมีเจดีย์แบบนี้เหมือนกัน แต่ก็มีอยู่เพียง ๒ องค์เท่านั้น ใคร
จะเอาแบบจากใครยังเป็นปัญหาอยู่ แต่อย่างน้อยเป็นการแสดงว่าสมัย
พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในสุโขทัย วัดมหาธาตุเป็น
วัดหลวงมีพระเจดีย์ใหญ่ ศิลปะงดงามแบบพุ่มข้าวบิณฑ์ คงจะเป็นศิลปะ
ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้เป็นอย่างช้า เราอาจจะพูดว่าพระเจดีย์แบบสุโขทัยแท้ ๆ
พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ชาวบ้านมักเรียกว่าพระร่วง ซึ่งเป็นคำแปลความ
หมายจากคำว่าศรีอินทราทิตย์นั่นเอง คำว่าร่วงไม่ได้หมายถึงร่วงหล่น
แต่หมายความว่ารุ่งเรืองมีแสงสว่าง ภาาาแก่รุ่งเรืองมีใช้น้อย เขาใช้ว่า
รุ่งโรจน์ในปกรณัมบาลีซึ่งแต่งขึ้นในชั้นหลัง เช่นในสีหิงคินิทาน หรือใน
รัตนพิมพวงศ์ มักผูกศัพท์เรียกว่า โรจนราชบ้าง สุรงค์ราชบ้าง ในชั้น
ต้นนี้อำนาจของสุโขทัยยังไม่กว้างขวางทางตะวันตกคงได้เขตเมืองตาก
ทางเหนือมีกำแพงเพชรทางใต้ราวปากน้ำโพ ทางตะวันออกราวเมือง
โคราช เพราะได้ปากน้ำโพลงไปเป็นเขตของอาณาจักรไทยอีกแห่งหนึ่ง
ซึ่งเรียกว่าสุวรรณภูมิหรืออุทอง ส่วนเขตที่ต่อจากเมืองโคราชยังเป็นแดน
ของขอมอยู่

ยังมีเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งที่เรียกคู่กับสุโขทัยทุกครั้ง คือเมืองศรีสัชนาลัยซึ่งแปลว่าเมืองของคนดีอาศัย เมืองนี้อยู่ทางทิศเหนือของสุโขทัยประมาณ ๖๐ กิโลเมตร มีโบราณวัตถุที่สำคัญคล้ายคลึงกับทางสุโขทัย เช่น วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนี้มีสถาปัตยกรรมแบบพุ่มข้าวบิณฑ์เหมือนกับองค์พระมหาธาตุที่สุโขทัย ฐานะของศรีสัชนาลัยในสมัยนั้นก็คือ เป็นเมืองอุปราช ข้อแตกต่างระหว่างศาสนาวัฒนธรรมและศิลปการก่อสร้างในสมัยสุโขทัยกับสมัยขอมปกครอง เราจะเห็นได้ชัดเจน

๑. สมัยไทยสุโขทัย เลิกนับถือลัทธิมหายานอย่างขอม ซึ่งลัทธินี้รุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ไทยในสมัยนี้รับเอาลัทธิเถรวาทแบบลังกาวงศ์เข้ามา และนับตั้งแต่นั้นมาก็ไม่เคยเปลี่ยนเป็นอื่นเลย

๒. ระบบการปกครองของขอมใช้แบบลัทธิเทพาวตาร คือพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระเจ้าเป็นใหญ่ในโลก ในสมัยไทยสุโขทัยเลิกลัทธินี้ใช้ระบบพ่อเมืองปกครองลูกเมือง กษัตริย์ไม่ใช่พระเจ้า ข้อนี้เป็นเพราะอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบเถรวาท โดยเฉพาะข้อความในบาลีในจักกวัตตสูตรและอัครัญญสูตร มีอิทธิพลอย่างสูงต่อการปกครองระบบพ่อเมืองนี้ ทำให้กษัตริย์ไทยสำนึกในหน้าที่ในการบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรต่อประชาชน

๓. ศิลปินของขอม มักจะขึ้นต้นด้วยการสดุดีพระเจ้าแล้วพูดถึงเกียรติคุณของกษัตริย์ ลงท้ายด้วยการสาปแช่งศัตรู แต่จารึกของไทยในสมัยดังกล่าวตรงกันข้ามได้ใช้ภาษาง่าย ๆ พูดถึงสถานการณ์ของบ้าน

เมืองเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นผลจากการปกครองโดยระบบพ่อเมือง
ไม่มีการสถาปนาแข่งศัตรู ตรงกันข้ามมีแต่ให้อภัย ดังตัวอย่างจารึกพ่อขุน-
รามคำแหงต่อไปนี้

"เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนา
มีข้าว เจ้าเมืองบ่อาจกอบในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย
ใครจักใครค้าช้างค้า ใครจักใครค้าม้าค้า ใครจักใครค้าเงินค้ำทองค้ำ
ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล ล้มตายหายกว่า เข้ายเรือนพ่อเชื้อ
เสื่อค้ำมัน ช้างขลุกลมเยี่ยข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลู พ่อ
เชื่อมันไว้แก่ลูกมันสิ้น ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิดผิดผิดแพกแสกกว้างกว่ากัน
สวนคูแท้แล้ จึงแล้วความแก่ข้าโดยเชื้อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ช้อน เห็นข้าว
ท่านบ่ใครพิน เห็นสินท่านบ่ใครเดือด คนใดขี้ขางมาหา พาเมืองมาสู่
ช่วยเหลือเพื่อกูมัน บ่มีช้างบ่มีม้า บ่มีปั่วบ่มีนาง บ่มีเงือนบ่มีทอง ให้
แก่มัน ช่วยมันดวงเป็นบ้านเป็นเมือง ได้ข้าเสือกข้าเสื่อหัวฟุงหัวรบก็ดี
บ่ฆ่าดี"

ข้อความในจารึกตอนนี้เป็นการตอบปัญหาว่า เหตุไรไทยจึงรุ่ง
เรืองขึ้นมาได้อย่างรวดเร็วในระยะเวลาไม่ถึง ๕๐ ปี หลังจากพ่อขุนศรี-
อินทราทิตย์ประกาศอิสรภาพแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะว่า ประเทศราชของขอม
อื่น ๆ และราษฎรพากันเบื่อง่ายในการที่ต้องแบกเอาไว้ เช่นการ
เสียดนาอย่างแรง การถูกเกณฑ์แรงงานไปสร้างปราสาทหิน คนเหล่านี้
หันมาอ่อนน้อมต่อสุโขทัย อันส่งผลให้จักรวรรดิขอมพังทลายลงอย่างไม่
คาดฝัน

ในด้านของศิลปสถาปัตยกรรม ในสมัยสุโขทัยได้ผลิตศิลปะแบบที่เป็นของไทยเองขึ้น ศิลปะเหล่านี้ส่วนมากเป็นศิลปะทางศาสนา ซึ่งเราพอจะแยกได้ออกเป็นประเภทดังนี้

๑. พระสถูปเจดีย์ ที่เป็นศิลปะไทยแท้ ๆ คือ พระเจดีย์ แบบพุ่มข้าวบิณฑ์ และแบบจอมแห ส่วนสถูปทรงลังกานั้น ได้เลียนแบบศิลปะของลังกามาทำแต่เปลี่ยนแปลงให้เป็นของไทย ตัวอย่างสถูปแบบนี้พึงเห็นได้จากพระเจดีย์วัดช้างร้องเมืองศรีสัชนาลัย วัดนี้พ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้สร้าง เป็นวัดเก่ามีพระสถูปเก่ามาก่อน พ่อขุนรามคำแหงมาบูรณะใหม่หมด และสร้างเป็นรูปหัวช้าง รอบเจดีย์ฐานทั้ง ๔ ด้าน เอาแบบพระเจดีย์ของพระเจ้าพุทธคามินีในลังกา วัดเจดีย์เจ็ดแถวที่ศรีสัชนาลัย ดูประหนึ่งจะเป็นการประชุมแบบแผนของพระเจดีย์ที่ไม่เหมือนกัน ที่ผู้สร้างเจตนาสร้างขึ้นไว้ ในจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ได้พรรณานาถึงภูมิสถานบางตอนในเมืองสุโขทัยว่า "..... ฯลฯ กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพย สีใสกินดึกินดงกินน้ำโขงเมื่อแล้ง...." ข้อความในจารึกหมายความว่า ชาวสุโขทัยต้องอาศัยบ่อน้ำ ในสมัยนั้นอาจจะยังไม่แล้งน้ำนัก แต่สมัยต่อมาเมื่อกระแสน้ำในแม่น้ำยมเกิดเปลี่ยนทางเมืองสุโขทัยก็กลายเป็นเมืองดอน จนถึงกับเจ้าเมืองต้องทิ้งเมืองเพราะแห้งแล้ง ตะพังโพยดังกล่าวมีอยู่หลายแห่ง แต่ที่ยังคงสภาพอยู่จนถึงทุกวันนี้คือ ตะพังทอง อยู่ทางด้านตะวันออกของสุโขทัย ยังเป็นวัดมีพระสงฆ์อาศัยอยู่

๒. พระพุทธรูป พุทธศิลป์ในสมัยสุโขทัย แบ่งออกได้เป็น ๓ ระยะเวลา คือระยะที่รุ่งเรืองที่สุด ระยะผสม และระยะเสื่อม เกือบจะพูดได้

ว่าชาวไทยเป็นชาติเดียวในโลกที่ผลิตพระพุทธรูปมากที่สุด แต่พุทธศิลป์
ที่งดงามที่สุดเกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย ในสมัยนี้ไทยสามารถหล่อปฏิมาขนาด
ใหญ่กว่าคนหลายเท่าเป็นผลสำเร็จอย่างงดงาม ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน
เลยแม้ในสมัยขอมหรือทวาราวดี เมื่อเราเทียบกับสมัยเดียวกันในยุโรป
ในประเทศอิตาลีซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะก็ยังไม่เคยมีการหล่อปฏิมาขนาด
ใหญ่โตนี้ได้ ตัวอย่างพุทธปฏิมาอันใหญ่โตพึงเห็นจากพระศรีศากยมุนี
ปัจจุบันอยู่ในวิหารวัดสุทัศน์หน้าตัด ๓ วาเศษ ความนิยมของชาวสุโขทัย
ในการผลิตปฏิมากรรม มักจะทำเป็นรูปพระสี่อริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง
นอน สำหรับพระยืนนั้นที่เป็นสำริดขนาดใหญ่มีน้อยไม่เหมือนชนิดปูน
ปั้น เรียกกันว่าพระอัฐารส คือพระยืนสูง ๑๘ ศอก ตามความเชื่อของ
คนในครั้งนั้นว่า พระพุทธรองค์สูงขนาดนี้ ปัจจุบันดูตัวอย่างได้ในวัด
มหาธาตุ สุโขทัยเก่า และบนเขาตะพานหินนอกเมืองสุโขทัย ประเพณี
สร้างพระอัฐารส ได้สืบเนื่องกันตลอดมาทั้งล้านนาไทยและอยุธยา
กล่าวได้ว่ามีกำเนิดขึ้นในสมัยสุโขทัยเป็นปฐม สมัยก่อนเหนือขึ้นไปไม่
ปรากฏ พระอัฐารสศิลปะสุโขทัยที่ยังสมบูรณ์แบบมากที่สุดเห็นจะได้แก่
พระอัฐารสในวิหารวัดสระเกศเดี๋ยวนี้ พระพุทธรูปองค์นี้เป็นศิลปะ
สุโขทัยตอนปลายเดิมอยู่ในวัดวิหารทองเมืองพิษณุโลก รัชกาลที่ ๓ โปรด
ให้อัญเชิญมาไว้ที่วัดสระเกศ พระพุทธรูปคล้ายเหมือนจะเป็นศิลปะ
พิเศษที่ชาวสุโขทัยคิดขึ้น ไม่เคยมีพระพุทธรูปศิลปะปรากฏในประเทศนับ
ถือพุทธศาสนาอื่นใดเลย แม้แต่อินเดีย บางทีพระปางนี้จะเป็นสัญลักษณ์
แห่งความก้าวหน้าของชนชาติไทย ซึ่งได้เริ่มตั้งราชอาณาจักรอันรุ่งโรจน์

ขึ้น จึงมีการผลิตขึ้นจำนวนมากยิ่งกว่าปางพระพุทธรูปอื่นใด ทั้งชนิดที่เป็นโลหะปูนปั้น และพระพิมพ์พระพุทธรูปลีลาองค์งดงามที่สุด ปัจจุบันตั้งอยู่ในวิหารควัดเบญจมบพิตร แบบจำลองของพระองค์นี้กรมศิลปากรเคยเอาไปตั้งในงานเกี่ยวกับศิลปวัตถุที่กรุงลอนดอน ปรากฏว่าเป็นภาพเดียวที่ดึงดูดผู้ชมซึ่งมิใช่พุทธศาสนิกชนวันละหลายร้อยคน แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะว่าอยู่เหนือชาติและศาสนาอย่างแท้จริง น่าเสียดายพระพุทธรูปลีลาเป็นปูนปั้น ซึ่งเป็นรูปปั้นจากพระเจดีย์องค์หนึ่งในสุโขทัยเก่า ภาพนี้เป็นตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ มีพระพรหมและพระอินทร์อยู่สองข้าง ถือกันว่าเป็นพระลีลาปูนปั้นที่มีอิริยาบถเป็นธรรมชาติละมุนละไมเหนือศิลปะปูนปั้นทั้งหลายในตะวันออก แต่ก็ถูกผู้ร้ายขูดทำลายไปเสียเมื่อไม่นานนี้ สำหรับพระนั่งมีหลายขนาดตั้งแต่ใหญ่ที่สุดจนเล็กที่สุด พระปูนปั้นขนาดใหญ่มีพระอจนะที่วัดศรีชุม ส่วนพระสำริดขนาดใหญ่คือพระศากยมุนี พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาเป็นต้น มีพระสำริดขนาดใหญ่อีกองค์หนึ่งที่ยังเป็นปัญหาอยู่ คือพระพุทธรูปทองวัดไตรมิตร พระองค์นี้ถ้าสำรวจดูจารึกของพ่อขุนรามคำแหงจะพบข้อความระบุไว้ว่า "ในเมืองสุโขทัยนี้มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันงาม มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารส" ปัญหาอยู่ที่คำว่าทองซึ่งมีนักโบราณคดีบางคน เช่นหลวมบริบาลบุรีรักษ์ อธิบายว่าได้แก่สำริดไม่ใช่ทองคำ แต่ก็มิชอบขัดแย้งอยู่ที่ว่า ในสมัยสุโขทัย คำว่าสำริดมิใช่กันแล้ว จารึกจะไประบุทำไม หากพระองค์นี้เป็นเพียงพระสำริดซึ่งมีอยู่มากมาย อีกประการหนึ่ง

'ก่อนหน้าจะถึงพระพุทธรูป จาริกได้ระบุดึงพระพุทธรูปขนาดใหญ่และขนาดกลางไว้ด้วย ซึ่งเป็นการแน่นอนว่าพระพุทธรูปเหล่านี้จะต้องมีตำริดอยู่ด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ อยู่ดี ๆ จะกล่าวถึงพระพุทธรูปทองขึ้นทำไม หากคำว่าทองหมายถึงตำริด เพราะฉะนั้น ทองในที่นี้ไม่ใช่ตำริดแน่ จาริกวัดป่ามะม่วงอีกหลักหนึ่งเป็นของพระเจ้าธรรมราชาลิไท ได้กล่าวถึงพระสุวรรณภูมิมาซึ่งประดิษฐานอยู่บนพระราชมณเฑียร จึงเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปดังกล่าวนี้คือพระทองวัดไตรมิตรเดี๋ยวนี้ มีทางเป็นไปได้ว่า พ่อขุนรามคำแหงได้ทรงสร้างพระพุทธรูปทององค์นี้ เพราะรัชสมัยอันชียาวของพระองค์กว่า ๕๐ ปี ราษฎรไทยมีความสุขมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน พระองค์จึงได้อุทิศทองคำส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจจะมีราษฎรโดยเสด็จพระราชกุศลด้วยสร้างพระทององค์นี้ขึ้น มีน้ำหนักถึง ๑ ตัน แน่ นอน น้ำหนักนี้ไม่ได้หมายถึงทองคำทั้งหมด เพราะการหล่อโลหะจะต้องมีการผสมส่วน จะหล่อด้วยทองคำบริสุทธิ์ล้วน ๆ ได้เฉพาะปริมาณขนาดเล็ก อีกอย่างหนึ่งพุทธศิลป์ในองค์พระก็เป็นพยานบอกแก่เราว่า พระองค์นี้เป็นปฏิมากรรมสุโขทัยตอนต้น เนื่องแต่พระคัชนิทำไม่เสมอกัน ถ้าเป็นพุทธศิลป์สุโขทัยตอนกลางและตอนปลายแล้ว พระคัชนิจะทำเสมอกัน อย่างชุดพระพุทธรุชินราชเป็นอาทิ สำหรับพระนอนในควาหมายอันแท้จริงมิได้หมายเอาปางปรินิพพาน หรือปางบรรทมธรรมดา แท้จริงปางนี้เป็นปางพระพุทธรองค์ที่รามาอสุรินทราหู ซึ่งมีอหังการว่า ตนเองมีรูปร่างใหญ่โตเหลือประมาณ จะมาเฝ้าพระพุทธรองค์ซึ่งเป็นมนุษย์ มิเป็นพญาช้างเหลืออบคุมคหรือ พระศาสดาจึงทรง

นิรมิตพระองค์แม่แต่อยู่ในอิริยาบถไสยาสน์ก็สูงใหญ่ยิ่งกว่าเขาจักรวาล
อสุรินทราหูครึ่งมาเฟ้า ตนเองก็กลายเป็นมดปลวกเล็ก ๆ ไปจึงยอม
ลดทูลิमानะ ปางนี้เป็นปางสำคัญ ๆ สำหรับชาวสุโขทัย หมายถึง
ความสามารถของชาวไทย ที่ตั้งราชอาณาจักรข่มความยิ่งใหญ่ของจักร-
วรรดิขอมได้หมด พระนอนงามที่สุดของสุโขทัยปัจจุบันอยู่ในวิหารวัด
บวรนิเวศวิหาร

๓. เกี่ยวกับคณะสงฆ์สมัยสุโขทัยตอนต้น คณะสงฆ์ที่มีอยู่สืบ
มาแต่คณะสงฆ์มอญในอาณาจักรทวารวดีพวกหนึ่ง คณะสงฆ์ที่สืบมา
จากสมัยลพบุรีพวกหนึ่ง มีทั้งเถรวาทและมหายาน พอมาถึงสมัยพ่อขุน
รามคำแหง พระองค์ได้ส่งทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์ลังกาวงศ์จากเมืองนคร
ศรีธรรมราชขึ้นมาประดิษฐานในสุโขทัย เพราะฉะนั้นในจารึกของพระ
องค์จึงพรรณนาความว่า "ในเมืองสุโขทัยนี้มีปู่ครู มีเถระมหาเถระ
สังฆราชปราชญ์เรียนจบไตร จลาคกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกมาแต่
เมืองนครศรีธรรมราช" อันที่จริงจำเดิมแต่พระเจ้าปรีกมพามหาราช
ฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกา มีการประชุมพระสงฆ์แต่งฎีกาเป็นต้น ใน
ตอนต้นแห่งศตวรรษที่ ๑๑ นั้น ก็ปรากฏว่ามีพระพม่า พระมอญ และ
พระชาวทวารวดี ลพบุรี ออกไปเรียนรู้ลัทธิจากลังกาเข้ามา สำหรับ
ประเทศไทยก่อนเป็นแห่งแรก แต่เวลานั้นยังเป็นประเทศชื่อว่า ตามพระ-
ลึงค์ สังฆปาโมกข์นิกายนี้ชื่อพระราหุล เหตุการณ์ทั้งนี้เกิดก่อนอาณาจักร
สุโขทัยประมาณ ๑๐๐ ปี เมื่ออาณาจักรสมัยพ่อขุนรามคำแหงแผ่ลง

ไปถึงหัวเมืองมลายูแล้ว จึงได้รู้ถึงลัทธิลังกาวงศ์ และนำขึ้นมาเผยแพร่
แต่นั้นมา นิิกายใหญ่ก็กลายเป็นศาสนาประจำรัฐของไทย ส่วนนิิกาย
เดิมที่มีอยู่ก็ค่อย ๆ เสื่อมไป เมื่อลังกาวงศ์มาตั้งที่สุโขทัยแล้ว ได้เกิด
ผลสะท้อนในทางการศึกษา การปกครองคณะสงฆ์ และศิลปกรรม ดัง
ต่อไปนี้ คือ

๑. ในด้านการศึกษา ไทยได้รับพระไตรปิฎกทั้งอรรถกถาฎีกา
จากลังกา แมื่อก่อนหน้านี้พระไตรปิฎกของเถรวาท จะมีอยู่แล้วในชน
ชาติมอญครั้งสมัยทวารวดีก็จริง เข้าใจว่ามาในสมัยหลัง คงจะตกหล่น
หายสูญไปมาก เพิ่งจะได้รับพระไตรปิฎกครบถ้วน ในสมัยต้นสุโขทัย
จากลังกา เป็นเหตุให้การออกเสียงภาษามคธของสงฆ์ไทยชัดถ้อยชัดคำ
ตามแบบลังกาที่สุดยิ่งกว่าชนชาติอื่น ๆ

๒. มีปัญหาว่า คัมภีร์ศาสนาซึ่งเป็นการแน่นอนว่า ฉบับเดิม
ต้องเขียนเป็นตัวสิงหล แต่ครั้งมาถึงเมืองไทยคงมีการตั้งคณะกรรมการ
ถ่ายตัวสิงหลเป็นตัวขอม ที่น่าสงสัยคือ เหตุใดจึงไม่ใช่อักษรไทย ซึ่ง
ในครั้งพ่อขุนราม พระองค์ก็บัญญัติอักษรไทยแบบเฉพาะขึ้นแล้ว อัน
ที่จริงตัวหนังสือไทยมีมาก่อนพ่อขุนราม เพิ่งดูจากอักษรไทยลือในยูนาน
เป็นตัวอย่าง พ่อขุนรามเพียงแต่ดัดแปลงอักษรไทยเดิม ถึงเช่นนั้นก็
น่าจะใช้หนังสือไทยเขียนพระไตรปิฎก เหตุที่ใช้ตัวขอมก็เพราะ พระ-
ไตรปิฎกฉบับเดิมก่อนหน้าลังกาวงศ์จะมาถึง ซึ่งเป็นของพวกขอมใน
สมัยลพบุรี ได้ใช้อักษรขอมจารึกแพร่หลายแล้ว อีกประการหนึ่งอักษร

ไทยที่พ่อขุนรามบัญญัติขึ้นใหม่ มีพยัญชนะไม่พอเขียน คำนครจึงได้ถือเอาหนังสือขอมเป็นหลักในการจารึก

๓. อิทธิพลลัทธิขงจื้อต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย ได้ทำให้เกิดสมณศักดิ์ขึ้น สมณศักดิ์นี้ในอินเดียหาเคยมีไม่ ดังกาเป็นผู้คิดขึ้นก่อน ในชั้นเดิมมี ๒ ตำแหน่งคือ ตำแหน่งสวามี และมหาสวามี ส่วนชื่อสมณศักดิ์แตกต่างออกไปตามเกียรติคุณของพระเถระผู้ได้รับ คตินี้พอมายังสุโขทัยเข้า ไทยได้ปรับปรุงสมณศักดิ์เทียบด้วยยศของพวกพราหมณ์ในทางโลก จึงเกิดทำเนียบสมณศักดิ์ขึ้นเป็นครั้งแรก คือ ๑. ครูบา ๒. เถระ ๓. มหาเถระ ๔. สังฆราชา (สังฆราชาเทียบมหาสวามี) ๕. สังฆปริณายกสิทธิ

การปกครองคณะสงฆ์แบ่งออกเป็น ๓ คณะ คือ คณะคามวาสี มีเจ้าคณะชื่อพระสังฆราชญาณรุจิมหาเถระ คณะอรัญวาสีมีเจ้าคณะชื่อพระบรมครูโลกคิลกศิริตันสีลคันชวณวาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสวามี อีกคณะหนึ่งเรียกว่าคณะพระรูป คณะนี้มีัดมนไม่ทราบที่มาที่ไป

๔. อิทธิพลเกี่ยวกับศาสนประเพณี ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ได้พรรณนาถึงสภาพของชาวสุโขทัย และประเพณีทางศาสนา มีข้อความว่า "คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผุ่งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษา กรานกฐินเดือนหนึ่ง จึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมีพนมเบี๊ยมหมากมีพนมคอกไม้ มีหมอน

นั่งหมอนนอน บริพารกฐิน โยยทานแลปีแลญิบล้าน ไปสวดอุทิศกฐิน
ถึงอรัญญิกพื่น.....ใครจะมักเล่น เล่น ใครจะมักหัว หัว (หัวเราะ)
ใครจะมักเลื่อน เลื่อน เมืองสุโขทัยนี้มีสี่ปากประตูหลวง เทียนมอญคน
เสียดกันเข้าดูท่านเผาเทียน เล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้มีดังจะแตก"

การที่ชาวสุโขทัยเคร่งครัดในพุทธศาสนา ตรงกันข้ามกับข้อ
กล่าวหาของบางคนที่ว่านับถือศาสนาพุทธ ทำให้ขี้เกียจ เพราะใน
จารึกพ่อขุนรามพรรณาต่อไปว่า "...แต่คนในเมืองสุโขทัยนี้ด้วยรู้
ด้วยหรวก (ฉลาด) ด้วยกล้าด้วยหาญ ด้วยแคะด้วยแรง หากคนเสมอ
มิได้" เพราะฉะนั้น เมื่อประชาชนขยันขันแข็งทำมาหากิน จึงเป็น
เหตุให้สุโขทัย มีสิ่งดังนี้

".....มีวิหาร มีปู้ครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมาก ป่าพลู มีไร่
มีนา มีถิ่นฐาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป้าม่วงป่าขามคูกมดั่งแก้ว"

๕. ด้วยอิทธิพลของพระพุทธศาสนาสุโขทัยไม่มีทาสเลย ระบบ
ทาสเพิ่งจะเริ่มในสมัยอยุธยา เมื่อไทยไปเลียนแบบจากเขมร ซึ่งถือ
กษัตริย์เป็นเทพาวตารตามคติศาสนาพราหมณ์ แต่ในสมัยสุโขทัยราษฎร
เป็นลูกเมืองเสมอกันหมด เพราะฉะนั้นในพระอภัยกัลกษณะลักพาซึ่ง
ตราขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๕๕ สมัยพระเจ้าอู่ทองของอยุธยา กล่าวถึง
ทาสที่หนีไปสู่เมืองชะเลียง สุโขทัย ทุงยั้ง บางยม สองแคว สระหลวง
ชากังราว เจ้าทาสขอร้องให้รัฐบาลอยุธยาไปติดตามจับ พระเจ้าอู่ทอง
รับสั่งว่า แม้แต่ชายกันเกราชอยุธยาถึงบังคับเรียกค่าไถ่ ไถ่

เบียดกันยาก ที่หนีไปถึงแดนสุโขทัยได้หล้าฟ้าเขียว จักทำเอาอย่างเช่น
เพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณ บ่ชอบเลย

ทาสที่หนีไปสู่อาณาจักรสุโขทัย จะได้รับอิสระ รัฐบาลสุโขทัย
จะมอบทุนทรัพย์ทำกินให้ แม้ในสมัยพระธรรมราชาที่ ๒ คือพระเจ้า
ไสยลือไท เมื่อกรุงสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของอยุธยาแล้ว ถึงกระนั้น
ทางสุโขทัยก็ยังถือเป็นกฎหมายว่า ทาสเชลยใดที่หนีมามีกำหนดระยะเวลา
เวลาถ้าไม่มีเจ้าทาสตามมา พันระยะเวลาแล้วก็เป็นอิสระทันที

๖. เนื่องจากกษัตริย์สุโขทัยตั้งพระองค์เป็นพ่อ ใกล้ชิดกับ
ราษฎรผู้เป็นลูกอยู่เสมอ จึงได้เกิดสุภาษิตสอนราษฎร เช่นพ่อสอนลูก
เรียกว่าภาษิตพระร่วง คือ "อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจนพอแรง
ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย อย่าชูดคนด้วยปาก อย่าถาก
คนด้วยตา อย่าแค้นเพื่อความผิด อย่าผูกมิตรคนจร อย่ารักเขากว่าผม
อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน"

๗. อิทธิพลทางศิลปะ ไทยได้พระพุทธลีหิงค์จากลังกา ซึ่งเป็น
แม่แบบของพระพุทธรูปสุโขทัย พระพุทธรูปในประเทศไทยก่อนหน้านี้นั้น
ทุกยุคไม่เคยมีเปลวรัศมีสูง เพิ่งจะมีขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย สังฆาฏิ
พระพุทธรูปในสมัยก่อนหน้านี้นั้น ไม่เคยเป็นแฉกชนิดที่เรียกว่า เขี้ยว
ตะขาบ พุทธปฏิมาแบบสุโขทัยมี พระเจดีย์แบบลอมฟางซึ่งถ่ายจาก
มริจิตเจดีย์ในลังกาก็ดี อุปารามในลังกาก็ดี สมัยสุโขทัยได้สร้างขึ้น
เช่นพระมหาธาตุวัดช้างร้อง เมืองชะเลียง

ลังกาวงศ์สมัยที่ ๒

ในรัชสมัยพระเจ้าเลอไทโอรสของพ่อขุนราม ได้เกิดลังกาวงศ์
ชุดที่ ๒ ขึ้น มูลเหตุเนื่องมาแต่มีคณาจารย์สิงหลรูปหนึ่ง ชื่อพระติมา
บวชเรียนในสำนักพระอุทุมพร ซึ่งนับถือกันว่าเคร่งครัดที่สุดในลังกา
พระติมา มาตั้งถ้ำถิในเมืองนครพน เข้าใจว่าเป็นเมืองเมาะตะมะ
ในสมัยพระสุตโสมเป็นพ่อเมือง ชาวเมืองเลื่อมใส ทำพิธีอุษยภิเษกท่าน
พระติมาขึ้นเป็นอุทุมพรบพผมหาสวามี ครั้งนั้นมีพระเถระชาวสุโขทัย
๒ รูป ชื่อพระสุมนะ และพระอโนมทัสสี เป็นศิษย์ของพระสังฆราช
ปีพพะตะ ได้ยินกิตติศัพท์จึงเดินทางออกไปขอเป็นศิษย์ ท่านอุทุมพรได้
ให้สึกแล้วรับอุปสมบทใหม่ อยู่เล่าเรียนกับท่านได้ ๕ พรรษาที่ลากลับมา
ต่อมาอีก ๕ พรรษา พระสุมนะกับพระอโนมทัสสีได้พาพระเถระไทยอีก ๘
รูป ในเมืองเมาะตะมะคือ พระอนันท์ ๑ พระพุทธสาตร ๑ พระสุชา-
ตะ ๑ พระเขมะ ๑ พระปิยทัสสี ๑ ทรสุวัณณคิริ ๑ พระเวสสภู ๑
พระสัทธาติสสะ ๑ ท่านทั้ง ๘ นี้ขอสึกแล้วอุปสมบทใหม่ แต่พระอุทุม-
พรมอบหมายให้พระสุมนะ พระอโนมทัสสี ทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์บวช
ท่านทั้ง ๘ รูปนี้ แล้วมีปกาสติสั่งว่า ดุรา อาวุโสทั้งหลาย ศาสนาอัน
กูนำมาแต่ลังกาทวีปนั้น จักไม่มั่นคงในเมืองเม็งมีนา จักไปตั้งมั่นอยู่ใน
เมืองสุโขทัยต่อเท่า ๕ พันปีแล เพราะฉะนั้นเมื่อคณะสงฆ์ชุดนี้กลับสู่
สุโขทัยแล้วจึงได้เผยแผ่ลัทธิลังกาวงศ์ใหม่ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
นิกายอุทุมพร ตามชื่อสำนักเดิมในลังกา จนแพร่หลายออกไปทั่วกระทั่ง
ถึงอาณาจักรลานนาไทยและลานช้าง

สันตติวงศ์ราชวงศ์สุโขทัย

ตามข้อความของนักประวัติศาสตร์รุ่นเก่า กษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัยมี ๘ พระองค์ แต่ผลอันเกิดจากการบูรณะ เมืองสุโขทัยเก่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ทางกรมศิลปากรได้ขุดพบจารึกหลักใหม่ที่บริเวณวิหารสูงในวัดมหาธาตุ เป็นคำสาบานระหว่างปู่กับหลาน มีข้อความที่ทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงลำดับราชวงศ์พระร่วง ข้อความนั้นตอนหนึ่ง "...สวดด้วยกันนี้จึงให้ได้แก่อารักษ์ทั้งหลาย อันมีในน้ำถ้ำ วรสาพระยาผู้ปู่ ปู่พระยาปู่เริง ปู่มุง ปู่พอง ปู่ฟ้าพื้น ผากอง ปู่พระยาคำฟู พระยากองเท้านี้ คำคำกว่าศีลทิธแล แต่นี้คำคง ผิปู่ยาคำ ผุงผู้หวาน ปู่ขุนจิต ขุนจอด ปู่พระยาศรีอินทราทิตย์ ปู่พระยาบาน ปู่พระยารามราช ปู่ไสยสงคราม ปู่พระยาเลอไท ปู่พระยารังนำถม ปู่พระยามหารัชมราชา พ่องำเมือง พ่อเลอไท และไทยผู้ดี ผิชาวเลื่องเท้านี้แล แม่ผู้ใดบ่ชื่อไชร์ ผิมันทั้งสี่อใหญ่ เขาภูคา เขาชาน ผาแดง แขวงแม่พระศักดิ์ พระสอ เสือหาญญอง ทานสถาน ปู่ชะหมื่น หมื่นห้อยแสนดง ทั้งปู่เจ้าพระกะพุง เขยรรยง พระศรี ผิบางพระศักดิ์อารักษ์ทุกแห่ง แต่งตาตองปู่หลานรักกัน ผิผู้ใดใครบ่ชื่อ จุงผิผู้นี้หักก้าน้ำวคอก อย่าเป็นพระยาถึงเท่า เป็นเจ้า อยู่ยืนหิ้นตาย ดั่งวันทันดั่งเครียว เจียวเห็นอเวจिनรก ตกอบายเวทนา เสวชมหาวิบาก อย่าได้คาดได้พบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สักกะ... ฯลฯ"

เนื้อความในจารึกหลักนี้ ทำเมื่อ พ.ศ. ๑๕๓๕ ซึ่งเป็นสมัยตอนปลายของยุคสุโขทัย ได้ลำดับบรรพบุรุษก่อนหน้าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

ขึ้นไปหลายชั้น อ่างเชิญมาเป็นพยานในคำสาบานที่น่าสนใจมี ๒ ชื่อ คือ
ปู่ไสยสงคราม และปู่พระยาจวันนาคม ในระหว่าง ๒ องค์นี้มีพระยาเลอไท
คั่นกลาง ถ้า ๒ องค์นี้เป็นกษัตริย์ ราชวงศ์พระร่วงก็ต้องมี ๑๐ รัชกาล
ไม่ใช่ ๘ เมื่อความในประวัติศาสตร์ตอนที่พระมหาธรรมราชาลิไท ยัง
ไม่ได้เสวยราชย์ ยังเป็นเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ในฐานะลูกหลวง พอข่าว
พระราชบิดาคือพระเจ้าเลอไทสิ้นพระชนม์ ในจารึกเล่าว่า มีผู้คิดมิชอบ
แย่งราชสมบัติในเมืองสุโขทัยขึ้น พระเจ้าลิไทเมื่อยังเป็นราชบุตรต้อง
ยกกองทัพจากเมืองศรีสัชนาลัยมาตีเอาสุโขทัยคืน สำเร็จโทษผู้คิดมิชอบ
ผู้คิดมิชอบคนนั้นอาจจะเป็นพระยาจวันนาคม ซึ่งพฤติการณ์แสดงให้เห็น
ว่าท่านผู้นี้จะเป็นราชบุตรต่างพระมารดา หรือมิเช่นนั้นต้องเป็นเจ้านาย
สำคัญองค์หนึ่ง จึงได้จัดเข้าไปในลำดับราชวงศ์ตามจารึกที่ค้นใหม่นี้ มี
ชื่อที่น่าสงสัยคือ ถ้ามีกษัตริย์อีกองค์หนึ่ง ก่อนหน้าพระเจ้าเลอไท ซึ่ง
เป็นราชโอรสของพ่อขุนรามคำแหง เหตุใดชื่อของท่านผู้นั้นจึงไม่ใช่
คำว่าปู่พระยา ใช้แต่คำว่าปู่ คุณจะมี ความแตกต่างระหว่างปู่พระยากับปู่
อยู่ ท่านผู้นั้นคือปู่ไสยสงคราม จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า ปู่ไสยสงคราม
ไม่ได้เป็นกษัตริย์ แต่ปู่พระยาจวันนาคมเป็นกษัตริย์ ถ้าประเด็นนี้ถูกต้อง
ราชวงศ์พระร่วงก็มี ๘ รัชกาล

พระเจ้ามหาธรรมราชาลิไท

กษัตริย์พระองค์นี้ปรากฏในจารึกอักษรขอม เรียกว่า กมรเต็งอัญ
ศรีสุริยพงษ์รามมหาธรรมราชา พระองค์มีความสำคัญต่อพระพุทธ-
ศาสนาอย่างมาก ซึ่งเราพอจะแยกเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้

๑. การศึกษาในพระศาสนา พระเจ้าลิไทเมื่อยังเป็นราชบุตร ทรงศึกษาพระไตรปิฎกกับคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในครั้งนั้น อาทิเช่น พระอโนมทัสสี พระสารีบุตร และอุปเสนราชบัณฑิตเป็นต้น จึงนับว่าเป็น กษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่รอบรู้ในภาษามคธและพระไตรปิฎกจนถึงกับ ทรงพระราชนิพนธ์เตภูมิกถาในบางแผ่นของหนังสือนี้ ทรงอ้างถึง คำรับตำราที่ใช้เรียบเรียง ล้วนแต่เป็นคัมภีร์มคธทั้งอรรถกถาฎีกาประมาณ ๓๐ ปกรณ์ บางปกรณ์ปัจจุบันไม่มีต้นฉบับ หนังสือเตภูมิกถา จึงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเล่มแรกในภาษาไทยที่คนไทยเขียนขึ้น สมเด็จพระยาดำรง เป็นผู้เปลี่ยนชื่อหนังสือว่า ไตรภูมิพระร่วง รสอักษร ในหนังสือนี้แต่งเป็นลักษณะร้อยยาว มีสัมผัสในบางตอนพรรณนาความเป็นไปของสัตว์ในไตรภูมิ

๒. ในการคณะสงฆ์ พระเจ้าลิไทได้ส่งทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์ลังกาเข้ามาสู่โขทัย คณะสงฆ์ชุดนี้มาตั้งอยู่ก่อนแล้วที่เมืองมะตะมะ และมีพระเถระที่สำคัญ มหาสวามีซึ่งต้องไม่ใช่ชื่อเป็นแน่ แต่เป็น จ्ञานันดรศักดิ์ ในจารีกัณฑ์ปามะม่วงเรียกว่าสังฆราชลังกา

พระเจ้าลิไท ได้ทำพิธีนิมนต์พระสังฆราชลังกาเป็นการมโหฬาร ถึงกับให้ตัดถนนจากสุโขทัยไปกำแพงเพชร จากกำแพงเพชรไปมะตะมะ เมื่อคณะสงฆ์ลังกามาถึงสุโขทัยได้จำพรรษาอยู่ในวัดปามะม่วง พระเจ้าลิไทเองก็ทรงพระราชศรัทธาออกผนวชเป็นกษัตริย์ไทยองค์แรกที่บวชในขณะเสวยราชย์ พิธีผนวชทำเป็นสองตอน ตอนบรรพชาเป็นสามเณรทำในพระราชมณเฑียร ต่อหน้าพระสุวรรณปฏิมา (คือพระทอง

วัดไตรมิตร) ก่อนจะบรรพชาทรงเพศเป็นคาส ประกาศพระราชปฏิญญา
ญาณท่ามกลางสงฆ์ มุ่งปรารถนาพระโพธิญาณอย่างเดียว พระสังฆราช
ลังกาได้สรรเสริญพระจริยาวัตร หลังบรรพชาแล้วในขณะที่เสด็จไป เพื่อ
ประกอบพิธีอุปสมบทว่าทรงมีอินทรีย์สังวรยิ่งนัก อุปมาดังพระมหาเถระ
ผู้มีพระวัสสาได้ ๖๐ เป็นประมาณ ตอนสองทำพิธีสวดญัตติอุปสมบทใน
วัดป่ามะม่วง เข้าใจว่าจะทรงประทับอยู่ที่นั่นตลอดเวลาอุปสมบท และ
ถ้าไม่มีกองทัพไทยได้ขึ้นไปรุกรานอาณาเขตแล้ว กษัตริย์องค์นี้คงจะ
ผลิตเพลินในเนกขัมมสุข พระองค์ได้ปริวรรตเพศออกมาในท่ามกลาง
อ้อนวอนขอร้องของเหล่าอำมาตย์

๓. โรงเรียนไทยโรงเรียนแรกเกิดขึ้นในแผ่นดินนี้ กล่าวคือ
พระเจ้าลิไทได้ทรงอุทิศพระราชมณเฑียรเป็นที่บอกปริยัติธรรมแก่
ภิกษุสามเณรขึ้นครั้งแรก อันเป็นแบบอย่างให้กษัตริย์ในอยุธยาและรัตน-
โกสินทร์ทำตาม

๔. พระเจ้าลิไทได้ส่งทูตไปจำลองรอยพระพุทธรูปมาทบนยอด
เขาสุมนภูฏาในลังกา มาสร้างไว้ตามไหล่เขา ตามหัวเมืองสำคัญ เช่น
สุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุโลก รอยพระบาทนี้พึงเห็นตัวอย่างได้ที่
วัดบวรนิเวศ จึงเกิดประเพณีไหว้พระบาทขึ้นเป็นครั้งแรก

๕. พระเจ้าลิไทได้ทรงหล่อพระพุทธรูปมาชุดใหม่ หลายชุด
หลายครั้ง ครั้งละหลายสิบบองค์ ครั้งที่สำคัญที่สุดคือ ชุดพระพุทธรูป
พระพุทธรูปชินสีห์ และศรีศาสดา ข้อสังเกตปฏิมากรรมในสมัยนี้ชอบทำ
นิ้วพระหัตถ์พระบาทเสมอกัน ผิดกับพระสุโขทัยยุคก่อน ที่นิ้วพระบาท
พระหัตถ์ไม่เสมอกัน

๖. ทรงก่อพระมหาธาตุที่สำคัญในเมืองกำแพงเพชร พระมหาธาตุนี้อยู่ที่ปากคลองสวนหมาก เดิมมีรูปร่างพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ต่อมามีคนหัดวิชากะเหรี่ยงคนหนึ่ง ชื่อพระยาเก่า ในสมัยรัชกาลที่ ๕ รื้อพระเจดีย์ออกแล้วก่อใหม่เป็นรูปเจดีย์พม่า ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

๗. พระเจ้าลิไทโปรดให้ทูตไปเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอนุราชปุระมาปลูกไว้ในอาณาเขตสุโขทัยหลายแห่ง ประเพณีบูชาต้นโพธิ์จึงเกิดขึ้นในเมืองไทย

๘. พระเจ้าลิไทนอกจากแตกฉานในพุทธศาสตร์แล้ว ยังแตกฉานในโหราศาสตร์และไสยศาสตร์เป็นอย่างมาก ทรงทำพิธีทางไสยศาสตร์หล่อเทวรูปชุดสำคัญมีพระอิศวร พระนารายณ์ และพระอุมา ขนาดโตกว่าคนสี่มือนับว่าเป็นเยี่ยม ปัจจุบันดูได้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เทวรูปพระอิศวรมีจารึกหล่อเองไว้สำหรับปกครองสัตว์ ๔ ติน ๒ ติน

มีผู้เข้าใจว่าสุโขทัยต้องอ่อนแอหลงเพราะพระเจ้าลิไทเอาใจใส่ในพระศาสนาเกินไป แต่ถ้าเราดูในสมัยพ่อขุนราม พระองค์ก็เคร่งครัดทางศาสนาไม่แพ้พระเจ้าลิไทเลย บ้านเมืองก็ไม่อ่อนแอ และความจริงพระเจ้าลิไทก็ไม่อ่อนแอ เพราะพระองค์สามารถยับยั้งการรุกรานของกรุงศรีอยุธยาได้ ข้อสำคัญคือว่า อาณาจักรอยู่ทองความจริงเป็นอิสระรัฐมาแต่ไหนแต่ไร ไม่ได้เสียบ้านเมืองแก่ทางสุโขทัยเลย เป็นแต่ว่าทางอยู่ทองยอมรับให้สุโขทัยเป็นผู้นำในวิถีทางการเมืองเท่านั้น จะไปโทษว่า เพราะสนใจศาสนาจึงสู้อยู่ทองไม่ได้ไม่ถูก

เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าลิไทแล้ว พระเจ้าเสยลือไทได้เสวยราชย์ ในตอนนี้สุโขทัยต้องรับศึกสองด้าน คือศึกเชียงใหม่ทางเหนือด้านหนึ่ง ศึกอยุธยาทางใต้ด้านหนึ่ง แต่ทางเชียงใหม่ยังพอต่อสู้สะกดไว้ได้ บาง ครั้งก็กลับเป็นฝ่ายรุก ไปตีได้ถึงเมืองลำปาง แต่สำหรับศึกอยุธยา ประจวบกับเป็นรัชสมัยพระเจ้าบรมราชาธิราชที่ ๑ ซึ่งเป็นนักรบ จนสามารถตีอาณาจักรกัมพูชาแตก พระเจ้าเสยลือไทต้องย้ายราชธานีลงมา ประทับที่เมืองพิษณุโลก เพื่อจะรับมือกับพระเจ้าบรมราชาเดิมที่ แต่ ผลสุดท้ายพระองค์กลับเป็นฝ่ายยอมสวามิภักดิ์ ยอมถวายบังคมพระเจ้า บรมราชา สุโขทัยจึงตกเป็นประเทศราชของอยุธยา มีกษัตริย์สืบมาอีก ๒ พระองค์แล้วเลยถูกยุบรวมเข้าเป็นราชอาณาจักรเดียวกับอยุธยาใน สมัยพระเจ้าสามพระยา

พุทธศาสนาสมัยสุพรรณภูมิ

ท้องที่อันเป็นที่ตั้งแคว้นสุพรรณภูมิได้แก่บริเวณสุพรรณบุรี นครชัยศรี สิงห์บุรี อ่างทองเดิมนี่ เป็นเมืองโบราณร่วมสมัยกับ ทวาราวดี ต่อมาเมื่ออาณาจักรทวาราวดีสูญไป ยังปรากฏมีซากสถูป และโบราณสถานในบริเวณเมืองเก่าคือเมืองอู่ทอง ศิลปะเป็นอย่างเดียวกับ ทวาราวดี ในบริเวณนี้ไม่ปรากฏมีศิลปะของขอม ยกเว้นเสียแต่ ปรากฏเศวตสถานในเมืองสุพรรณบุรีเก่า ชนชาติไทยผู้เข้ามาครอบครอง

แคว้นสุพรรณภูมิ เป็นไทยสายเวียงไชยปราการ มีพระเจ้าชัยศิริเป็นหัวหน้า ได้ลงมาครอบครองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ และได้ตั้งอาณาจักรขึ้น ใช้ชื่อว่าเก่า แต่เรียกเป็นไทยว่าอุ່ทอง ราชวงศ์อุ່ทองปกครองอยู่กว่าร้อยปี ร่วมสมัยกับสุโขทัย มีกษัตริย์ไม่น้อยกว่า ๖ พระองค์ จากโบราณวัตถุของอุ່ทองทำให้เราทราบถึงอิทธิพลของพุทธศาสนา เป็นแบบลังกาวงศ์ผสมลพบุรีและทวาราวดี ยกตัวอย่างเช่นพระพุทธรูปพระเศียรก็เป็นรูปฝ่ามือพระพักตร์เป็นเหลี่ยมพระโขนงนาสิกและพระโอษฐ์ แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลลพบุรี สันนิษฐานว่าตรงลงมาถึงพระนาถิ พระพักตร์อยู่ในลักษณะเคร่งขรึม (ภาษานักเลงพระเรียกว่าอุ່ทองหน้าถายีหรืออุ່ทองหน้าแก่) พระพุทธรูปแบบนี้มีจำนวนน้อย องค์ที่งามที่สุดปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ต่อมาในสมัยอุ່ทองตอนปลายได้รับอิทธิพลจากสุโขทัยเข้ามาทำให้มีเปลวรัศมีเพิ่มขึ้น พระพักตร์ยาวรี อิริยาบถคลายความเคร่งเครียด คือมีลักษณะอ่อนช้อยละมุนละไม ในราวศตวรรษที่ ๑๕ กษัตริย์อุ່ทององค์สุดท้าย มีฐานะเป็นบุตรเขยของกษัตริย์อุ່ทององค์ก่อน ท่านผู้นี้มาจากแคว้นกัมโพช (ไม่ใช่เขมร) แต่เป็นอาณาบริเวณท้องที่โยชยาเก่า ดำเนินพื้นเมืองแล้วว่า ท่านผู้นี้มีเชื้อเป็นเจ้าชั้นสูงแห่งแคว้นกัมโพช คือพระเจ้ารามาทิบดีที่ ๑ ผู้สร้างพระนครศรีอยุธยา เหตุผลที่พระเจ้าอุ່ทองย้ายกรุง ตามความเข้าใจทั่วไปก็คือเอาเรื่องโรคห่า ซึ่งระบาดในเมืองอุ່ทองเป็นเหตุ แต่เบื้องหลังของเหตุนี้ยังมีสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ แคว้นอุ່ทองต้องการขยาย

อำนาจลบล้างอิทธิพลสุโขทัย เมื่อเป็นเช่นนี้สถานที่ตั้งเมืองเดิมไม่เหมาะสมในทางยุทธศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ เพราะเป็นเมืองคอนห่างไกลทะเล เมื่อต้องการจะสร้างเมืองให้อุดมสมบูรณ์มั่นคง จึงเป็นความจำเป็นที่ต้องย้ายกรุง ซึ่งพระเจ้าอู่ทองได้ทรงเลือกเอาชัยภูมิ ทางทิศตะวันออกเป็นแหลมยื่น เป็นที่มาแห่งแม่น้ำสามสายบรรจบกัน และเป็นปากประตูที่สุโขทัยจะมีโอกาสติดต่อกับทางทะเล เมื่อพระองค์สร้างกรุงที่นี่ จึงเท่ากับปิดประตูบ้านอาณาจักรสุโขทัย ตัดขาดมิให้ติดต่อทางทะเลได้เลย

บทที่ ๗

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๔

สมัยอยุธยา

บริเวณที่ตั้งพระนครศรีอยุธยาเดิมนั้น แต่เดิมมีมาเมืองโบราณ ตั้งอยู่ก่อนแล้วหลายเมือง ชื่อเมืองอโยธยา และเมืองเสนาราชนคร ฝั่ง ตะวันตกของทางรถไฟ มีการขุดพบซากเมืองโบราณสลูเจดีย์โดย เฉพาะพระพุทธปรกฏเป็นหลักฐานสำคัญอยู่ข้อหนึ่งคือ พระพุทธรูป องค์ใหญ่วัดพนัญเชิง ได้สร้างก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยาถึง ๒๖ ปี ถ้า บริเวณนี้จะเป็นป่าดงพงไพรใครที่ไหนจะมาสร้างพระขนาดใหญ่ไว้ และ ท่านผู้สร้างก็ต้องเป็นชั้นเจ้าฟ้ามหากษัตริย์จึงมีกำลังกะเกณฑ์ไพร่พลมา สร้างปฐมนิยัตถุขนาดมหึมาขึ้นได้ ยังมีเศียรพระพุทธรูปขนาดใหญ่อีก องค์หนึ่ง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเจ้าสามพระยา มีอายุรุ่นเดียวกับพระพุทธรูปวัดพนัญเชิง เมื่อดูตามศิลปะแล้วก็เป็นศิลปะแบบอุทอง เพราะฉะนั้นจึงสรุปความได้ว่า เมืองอโยธยาเก่าคงจะตั้งขึ้นในสมัยขอม เป็นใหญ่ ต่อมาในสมัยอุทองไทยเข้ามาครอบครอง และไทยอุทองนี้เองเป็นผู้สร้างวัดพนัญเชิงขึ้น เมื่อพระเจ้ารามาธิบดีที่ ๑ ย้ายกรุง จากเมืองสุพรรณภูมิได้มาตั้งพักอยู่ที่ตำบลเวียงเหล็ก รื้อโอกาสคูที่ทำ ทางสุโขทัยอยู่ ๓ ปี และพระองค์ไม่ไปอาศัยในเมืองอโยธยาเก่า แต่ กลับมาสร้างพระนครใหม่บนแหลม เพราะความสำคัญในทางพุทธศาสตร์

มีเหนือกว่า คือทรงประสงค์เอาแม่น้ำสามสายเป็นคูเมืองตามธรรมชาติ ที่ต้องขุดคูกันใหม่เพียงด้านเดียวเท่านั้น นี่คือการตั้งพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นราชธานีอยู่กว่า ๔ ศตวรรษ พระนครศรีอยุธยาสร้างในชั้นแรก กำแพงเมืองยังเป็นพูนดิน เอาไม้ไผ่ปัก ยังไม่ได้ก่ออิฐถือปูนใด ๆ ทั้งนั้น แม้แต่พระราชวังก็เป็นเครื่องไม้ ที่ก่ออิฐถือปูนถาวรมีแต่วัด ซึ่งพระเจ้ารามาธิบดีที่ ๑ ทรงสถาปนาขึ้นที่สำคัญมี ๒ วัดคือ วัดพุทไธสวรรย์ วัดนี้สร้างอยู่ในบริเวณตำบลเวียงเหล็ก ในที่ตั้งพลับพลาก่อนสร้างพระนคร วัดที่สำคัญในวัดนี้ที่ยังเหลืออยู่คือพระปรารักษ์องค์ใหญ่ พระวิหารพระพุทธรูปตามระเบียบกค ซึ่งทำด้วยศิลา และกุฏิสมเด็จพระพุทโธษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์นี้เรียกได้ว่าเป็นปฐมอารามในสมัยอยุธยา เป็นวัดประสิทธิ์ประสาทวิชาการพิชัยสงคราม ตลอดจนสมัยอยุธยา แม้ทพ นายกองไทยส่วนมากได้รับการอบรมจากสำนักวัดพุทไธสวรรย์นี้ ในปลายแผ่นดินพระองค์ได้สร้างวัดเจ้าพระยาไทขึ้น (คือวัดใหญ่ชัยมงคล เดียวนี้) ในทางวรรณคดีได้ทรงตั้งกฎพระอัยการ และมีโองการแข่งน้ำ ซึ่งยังคงตกทอดมาถึงปัจจุบัน ความเปลี่ยนแปลงในสมัยอยุธยานี้ เห็นได้ชัดว่า เพราะรักอิทธิพลขอม เหตุด้วยใกล้ขอมมากกว่าทางสุโขทัย เริ่มต้นก็คือกษัตริย์ ไม่ใช่เป็นพ่อเมืองราษฎรเสียแล้วแต่เป็นเทวราช ที่ราษฎรจะใกล้ชิดไม่ได้ ในสมัยสุโขทัยไม่มีทาส สมัยนี้ระบบทาสมีขึ้น พระเจ้าอู่ทองได้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองชัชวาทของสุโขทัยแตก แต่หลังจากเจรจาดกกลงกันแล้วก็ยอมคืนเมืองให้ แล้วขอมแปรพักตร์ กองทัพอยุธยาจึงไปตีเขมรถึงที่ตั้งยโสธรปุระ นับเป็นครั้งแรกที่กองทัพไทยตี

เขมรถึงตัวประเทศเขมรเอง ปรากฏว่าแม่ทัพไทยคือพระรามสุวรรณเสียวที่
พระเจ้าอู่ทองจึงให้ไปทูลเชิญหลวงพะงั่วพมเหยี่ ซึ่งเป็นเจ้าเมือง
สุพรรณภูมิอยู่ที่ห้วยกกองทัพไปช่วยหลาน เขมรจึงพ่ายแพ้ไป เมื่อพระ-
เจ้าอู่ทองสวรรคต พระรามสุวรรณได้เสวยราชย์อยู่ชั่วระยะเวลาสั้น ก็ต้อง
ยอมถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าลุง คือขุนหลวงพะงั่ว ในรัชสมัยพระเจ้า
บรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) นี้ได้สุโขทัยเป็นเมืองขึ้น พระองค์
ได้สร้างวัดมหาธาตุที่อยู่ชยา และสถาปนาพระมหาธาตุสูงเสี้ยนเศษพร้อม
ด้วยพระมหาเถระธรรมกัลยาณั ปัญหาเรื่องผู้สร้างวัดมหาธาตุนี้ ใน
พงศาวดารกล่าวต่างกัน คือบางแห่งกล่าวว่าสร้างในรัชสมัยพระรามสุวรรณ
เมื่อเสวยราชย์ครั้งที่ ๒ คืบวันหนึ่งเมื่อเสร็จราชการสงครามทางการเมือง
เหนือ เสด็จออกทรงสีกที่พระที่นั่งมังคลาภิเษก เวลาตีทอดพระเนตร
เห็นพระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์ จึงโปรดให้เรียกราชยาน ขึ้นประทับ
แล้วตามพระบรมธาตุไป โปรดให้อากรุยปึกเอาไว้ ณ ที่พระบรมธาตุ
แสดงปาฏิหาริย์ แล้วให้สถาปนาพระมหาธาตุสูงเสี้ยนเศษ แต่ข้อความใน
พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐซึ่งเป็นจดหมายเหตุบันทึกในสมัยกรุงเก่า
มีศักราชวันเดือนปี แม่นยำนัก กล่าวว่าพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เป็นผู้
สถาปนา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็มิทางเดียวที่ต้องสันนิษฐานว่าวัดมหาธาตุเป็น
ของขุนหลวงพะงั่วสร้าง พระรามสุวรรณเป็นผู้บูรณปฏิสังขรณ์ต่อมาเป็น
ธรรมเนียมของเมืองใหญ่ที่เป็นชั้นราชธานีหรือเมืองลูกหลวง ต้องมีวัด
สำคัญประจำพระนคร ๓ วัด เรียกชื่อเหมือนกันคือ วัดมหาธาตุ วัด
ราชบูรณะ วัดราชประดิษฐาน ที่เรียกว่าวัดมหาธาตุนั้น ต้องมีพระบรม

ธาตุเป็นหลักสำคัญของวัด ในสมัยสุโขทัย เมืองสุโขทัยเก่าก็มีวัดมหาธาตุ เมืองสวรรคโลก คือเมืองศรีสัชนาลัยเก่าก็มีวัดมหาธาตุ เมืองกำแพงเพชรและเมืองพิษณุโลกก็มีวัดมหาธาตุ ในสมัยอยุธยานอกจากวัดมหาธาตุดังกล่าวนี้แล้วที่เมืองสุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ชัยนาท ล้วนมีวัดมหาธาตุทั้งนั้น สำหรับวัดมหาธาตุในกรุงศรีอยุธยาในฐานะสำคัญมาก ก็เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชมาทุกแผ่นดิน พระบรมราชาธิราชที่ ๑ ได้เสวยราชย์อยู่กว่า ๒๐ ปีก็สวรรคต พระราเมศวรยกกองทัพจากเมืองลพบุรีลงมา แย่งราชสมบัติคืน กษัตริย์พระองค์นี้ได้ทรงสร้างวัดพระราม วัดภูเขาทอง เป็นวัดใหญ่ ๒ วัด วัดพระรามสร้างตรงที่ถวายพระเพลิงพระรามาธิบดีที่ ๑ ผู้เป็นพระชนก ตั้งอยู่ริมบึงชีขัน หน้าพระมหाराษฎ์ ปัจจุบันยังมีพระปรารักษ์และซากพระวิหารเหลืออยู่ ส่วนวัดภูเขาทองจะเป็นเสมือนหนึ่งท้องน้ำอันไพศาล ประชาชนนิยมลงเรือเล่นสักการา กษัตริย์อยุธยาตอนต้นองค์สำคัญอีกองค์หนึ่งคือพระเจ้าสามพระยา พระองค์ได้ทรงสร้างวัดราชบูรณะขึ้นบนที่ที่ถวายพระเพลิงพระเชษฐา ๒ พระองค์ คือเจ้าอ้าย เจ้ายี่ วัดนี้อยู่ติดกับวัดมหาธาตุเพียงมีถนนคั่น ในสมัยนั้น พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ต้องเสด็จพระราชทานพระกฐินโดยขบวนพยุหยาตราเป็นประจำ สำหรับวัด ๒ วัดนี้ขาดไม่ได้ โบราณวัตถุในวัดราชบูรณะ คือพระปรารักษ์องค์ใหญ่ ซึ่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้มีการเปิดกรุในพระปรารักษ์ได้พบเครื่องราชูปโภค ลักษณะของกรุสร้างเป็นห้องลับซ่อนลงไปเป็นห้อง ๆ สมเด็จพระเจ้าสามพระยาทรงดีย์โสธร

ปุระของเขมรแตก กล่าวได้ว่า พระองค์เป็นผู้ปิดฉากความรุ่งโรจน์ของพวกขอม เพราะเมื่อยโสธรปุระหรือนครธมจะเป็นเมืองที่ตึยยาก เพราะกำแพงเมืองเป็นแลง ไทยใช้ันโยบายล้อมเมืองให้อด ในที่สุดนครธมก็แตก ไทยได้กวาดเอาเชลยมีทั้งพวกพระครูพราหมณ์และทรัพย์สินต่าง ๆ เข้ามาพระนครศรีอยุธยา นครธมจึงกลายเป็นเมืองร้างอยู่ในป่าดิบ หลังจากนั้น กษัตริย์เขมรองค์ต่อมาก็ไม่มีใครกล้าไปอยู่ แต่ได้เที่ยวตั้งเมืองหลวงไม่เป็นที่ ความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิขอมได้สูญลงกลายเป็นประเทศเล็ก ๆ ในสุพรรณภูมิไป วัตถุประสงค์ที่พระเจ้าสามพระยาเอามาจากนครธม มีตัวอย่างเหลืออยู่ คือรูปหล่อสำริดเป็นสัตว์ต่าง ๆ พระองค์โปรดให้ตั้งประดับไว้ที่วัดมหาธาตุบ้าง ในพระราชวังบ้าง ต่อมาถึงสมัยพระเจ้าบุเรงนองตีกรุงศรีอยุธยาได้ พระพม่าเอารูปสำริดเหล่านี้ไปพม่า รูปเหล่านี้ท่องเที่ยวไปไกลหลายแห่ง ปัจจุบันมีเหลือเป็นบางรูปที่วัดพระมหาชัยมุณีที่มณฑล

พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาปีที่ ๒

ยุคนี้นับแต่รัชการพระเจ้าบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา ข้อแตกต่างระหว่างยุคต้นกับยุคนี้แตกต่างเพราะศิลปะ คือในยุคต้นนิยมสร้างพระปรารักษ์กันมาก ในยุคนี้หันเปลี่ยนมาสร้างสถูปแบบลอมฟางหรือแบบลังกาทันมาก ในยุคต้นพระพุทธรูปมีอิทธิพลของลพบุรีและอุทองมาก ในยุคนี้อิทธิพลศิลปะสุโขทัยเข้ามาแทนที่ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าพระเจ้าบรมไตรโลกนาถนั้นทรงมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงผู้มีศักดิ์ของสุโขทัย ได้

เสด็จขึ้นไปประทับที่หัวเมืองเหนือแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงคุ้นเคยกับ ศิลปะแบบสุโขทัยมาก ครั้นเมื่อเสวยราชย์แล้ว ความจำเป็นทางการเมืองบังคับให้พระองค์ต้องเสด็จขึ้นไปประทับเมืองพิษณุโลก เป็นระยะติดต่อกันหลาย ๆ ปี ทั้งนี้เพื่อรับศึกกับทางเชียงใหม่ ฝ่ายทางพระนรนั้นโปรดให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ คือพระบรมราชาปกครอง พระเจ้าบรมไตรโลกนาถได้ทรงอุทิศพระราชวังเดิมซึ่งสร้างมาแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทองให้เป็นวัด แล้วย้ายพระราชวังไปติดอยู่ทางริมน้ำ วัดที่ว่านี้เป็นวัดในเขตกำแพงวังไม่มีพระสงฆ์อยู่ มีแต่พุทธาวาสอย่างวัดพระแก้วในกรุงเทพฯ เรียกว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทรงหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติไว้ในวัดนี้ รูปเหล่านี้ปัจจุบันยังเหลือเพียง ๒-๓ รูป แล้วทรงนิพนธ์มหาชาติคำหลวงสำหรับใช้เทศนาตามวัด เพราะฉะนั้นร่ายมหาชาติจึงเกิดขึ้นครั้งแรก แต่ประเพณีฟังเทศน์มหาชาติมีมาครั้งสุโขทัยแล้ว หากยังไม่มีการนับขบวนเพิ่มจะมีขึ้นในครั้งนี้ มูลเหตุที่ไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาติ ก็เพราะอิทธิพลในหนังสือมาลัยสูตร ซึ่งแสดงว่าพระศรีอริยเมตไตรยตรัสบอกผ่านพระมาลัยว่า ผู้ใดปรารถนาไปเกิดทันศาสนาของพระองค์ ต้องฟังเทศน์มหาชาติให้จบ ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียวกัน และบูชาด้วยธูปเทียนดอกบัวอย่างละพัน ได้กล่าวมาแล้วว่าในสมัยศตวรรษที่ ๒๑ นี้มีคณะสงฆ์จากลานนาและกรุงศรีอยุธยาไปบวชเรียนจากสำนักพระวันรัตลังกาเข้ามา และมาฟื้นฟูนิกายลังกาวงศ์ขึ้นใหม่แบบสำนักพระวันรัต พระเจ้าบรมไตรโลกนาถ ทรงเลื่อมใสคณะสงฆ์ ดังกล่าวนี ถึงกับเสด็จออกผนวช ณ วัดจุฬามณีพิษณุโลกพร้อมด้วยพระราชโอรสและพระราชนัดดา

และข้าราชการรวมทั้งหมดถึงพันเศษ เป็นพิธีกรรมมหาพารา พระเจ้า-
ติโลกราชทางเชียงใหม่ก็ดี พระเจ้าหงสาวดีก็ดี ต่างส่งราชทูตนำเรื่อง
อัญญาบริขารมาทรงยินดี เมื่อสิ้นรัชกาลนี้แล้ว พระรามาธิบดีที่ ๒ ราช-
โอรสได้เสวยราชย์ พระองค์ประสูติ ณ เมืองพิษณุโลก ได้ทรงสร้าง
พระสถูปแบบลังกาสูงเส้นเศษ ๒ องค์ ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ อุทิศให้
พระชนกและเชษฐา ได้ทรงหล่อพระพุทธรูปยืน หน้าด้วยโลหะต่าง ๆ
๕ หมื่นกว่าซั่ง หล่อแล้วแผ่ทองคำหุ้ม หน้า ๒๐๐ กว่าซั่ง เป็นพระยืน
สูง ๘ วา พระอุระกว้าง ๑๑ ศอก พระพักตร์ยาว ๔ ศอก ใช้เวลาหล่อและ
ตกแต่ง ๓ ปีจึงแล้ว ถวายพระนามว่าพระศรีสรรเพชญ์และประดิษฐานไว้
ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ ถ้าคิดตามน้ำหนักราคาทองคำในตลาดปัจจุบัน
พระพุทธรูปองค์นี้หุ้มทองในราคา ๑๐ ล้านกว่าบาท นับว่าเป็นพระ-
ทององค์ใหญ่ที่สุดในโลก พระรามาธิบดีที่ ๒ มีรัชสมัยอันยืดยาวที่สุด
ในบรรดาจักรีอยุธยา คือเสวยราชย์กว่า ๔๐ ปี บ้านเมืองสงบราบคาบ
เศรษฐกิจก็เจริญเป็นเหตุให้ทรงมีเงินสามารถหล่อพระพุทธรูปทองคำ
ขนาดใหญ่ และเคยได้รับยกย่องจากราชทูตว่าพระพันวษา วรรณคดี
ขุนช้างขุนแผนน่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในรัชสมัยนี้ แต่กวีเอามาแต่งในต้น
รัตนโกสินทร์ภายหลัง ศิลปะพระเจดีย์ในสมัยนี้เราดูได้จากสถูปในวัด
พระศรีสรรเพชญ์ สำหรับองค์พระศรีสรรเพชญ์นั้น ได้เป็นอันตรายจาก
พม่าเมื่อครั้งกรุงแตกคราวหลัง แต่ถึงกระนั้น เรายังหาตัวอย่างดูได้
จากพระพุทธรูปใหญ่อีกองค์หนึ่งคือพระโลกนาถ ซึ่งหล่อในสมัยพระเจ้า
บรมราชาหน่อพุทธางกูร ราชโอรสของพระรามาธิบดีที่ ๒ พระโลกนาถ

สูง ๕ วา เป็นพระยืนเหมือนกัน อยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ด้วยกัน
ปัจจุบันอยู่ในวิหารมุขตะวันออก วัดพระเชตุพน ๆ กรุงเทพฯ ๆ

ในสมัยพระเจ้าชัยวราชาธิราช ได้มีข้อความระบุไว้ในจดหมายเหตุ
ตอนหนึ่งว่า มีพระราชโองการให้พุนดินวัดชีเขียง วัดนี้ไม่ปรากฏว่า
สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาเลย นักโบราณคดีบางครั้งสันนิษฐานว่า จะ
เป็นวัดมงคลบพิตรได้หรือไม่ ถ้าได้วัดนี้ก็มิใช่ชนิดสังฆาวาส โดย
พิเคราะห์จากศิลปะพระมงคลบพิตร ซึ่งเป็นพระก่ออิฐถือปูนหุ้มโลหะ
ขนาดใหญ่ ศิลปะบ่งสมัยอยู่ทองปนสุโขทัย และไม่ปรากฏว่ามีตำนาน
บันทึกไว้อย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ พระเจ้าชัยวราชาธิราช อาจจะเป็นผู้
ทรงสถาปนาพระพุทธรูปใหญ่องค์นี้ได้ เพราะสถานที่ดั้งเดิมของพระ-
มงคลบพิตรอยู่หน้าพระราชวัง ในรัชกาลหลัง ๆ ต่อมาจึงได้ย้ายรันไป
อยู่เคียงพระราชวัง ติดกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ รัชสมัยนี้แรกมีฝรั่งเข้า
มาถึงเมืองไทย คือพวกโปรตุเกสได้นำเป็นแบบยุโรปเข้ามาทูนเกล้าถวาย
และคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิกเข้ามาเผยแพร่ในเมืองไทยเป็นครั้ง
แรก และเป็นครั้งแรกที่ไทยรับมาใช้ปืนฝรั่งเข้ารบกันในสงคราม

ในรัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิ กษัตริย์พระองค์นี้ก่อนเสวยราชย์
พระเทียรราชา เป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงใกล้ชิดกับราชสมบัติ แต่เพราะ
เหตุเมื่อสิ้นแผ่นดินพระชัยวราชาธิราชแล้ว อำนาจตกอยู่กับเจ้าแม่ศรีสุดา
จันทร์อัครมเหสี ซึ่งยกย่องชูรักของพระนางคือพันบุตรศรีเทพ เจ้าพนักงาน
งานเฝ้าหอพระในเมืองหลวง ขึ้นเป็นกษัตริย์ในนามขุนวรวงศาธิราช
พระเทียรราชาจึงหลบภัยการเมืองออกไปบวช

ต่อมามีพวกขุนนางพวกหนึ่ง ซึ่งมีพระพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ เป็นหัวหน้า คบคิดกันหลอกลวงขุนวรวงศาออกรับข้างเผือก แล้วจับประหารชีวิตเสียในระหว่างทาง ขุนนางพวกนี้ไปทูลเชิญพระเทียรราชา ให้เสด็จออกเป็นพระมหากษัตริย์ กษัตริย์พระองค์ใหม่จึงปูนบำเหน็จผู้มีความชอบ โดยเฉพาะพระพิเรนทรเทพ ตั้งให้เป็นเจ้าคือพระมหาธรรมราชาขึ้นครองเมืองพิษณุโลกแล้วพระราชทานธิดาให้อุปภิเษกด้วยพร้อมทั้งออกพระโอษฐ์ประกาศแข่งชักว่า ผู้ใดทำให้เลือดของผู้มีความชอบเหล่านี้มีพระมหาธรรมราชาเป็นต้น ตกต้องแผ่นดินแม่หยดหนึ่งไซ้ ขอให้มิอันฉิบหายไปเถิด

ในรัชกาลนี้เสด็จออกรับข้างเผือกเนื่อง ๆ ไม่เว้นแต่ละปี ทำให้ได้ข้างเผือกถึง ๗ เชือก ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดอริกับพม่า สឹกรั้งนี้ ทำให้เสียพระนครแก่พม่า ในพงสาวดารของพม่ากับไทยขัดกันเกี่ยวกับฐานะของพระมหากษัตริย์เมื่อเสียนครแล้ว คือในพงสาวดารไทยว่าไทยไม่ได้เสียเอกราชตอนนี้ เป็นแต่ไมตรีกับพม่าโดยยกข้างเผือกให้พระมหากษัตริย์ยังคงเสวยราชย์ แต่พงสาวดารพม่าว่า พระมหากษัตริย์ ถูกเชิญเอาไปเป็นเชลย ภายหลังเสด็จลอบหนีกลับมา มาสิ้นพระชนม์ที่พระนคร การสิ้นพระชนม์ของพระองค์นี้เป็นเหตุให้ไทยแตกสามัคคีกัน คือราชสมบัติตกแก่พระมหินทร์ ฐานะของพระมหินทร์ในขณะนั้น ในจดหมายเหตุไทยว่าเป็นโอรส แต่ในจดหมายเหตุของพวกพ่อค้าฝรั่ง ซึ่งมาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาในครั้งนั้นว่าเป็นน้องมเหสีของพระมหากษัตริย์ ซึ่งดูจะเข้าที่มากกว่าเพราะเมื่อพระมหินทร์เสวยราชย์

พระมหาธรรมราชากระด้างกระเดื่อง ไม่ยอมลงมาถวายบังคมเป็นเหตุให้
กินใจกันทั้งสองฝ่ายจนถึงกับพระมหินทร์คิดคบกับพระไชยเชษฐาแห่ง
เวียงจันทน์ให้ยกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลก พระมหาธรรมราชาทรง
แสวงหาที่พึ่งคือพม่า เป็นเหตุให้เกิดศึกพม่าอีกครั้งหนึ่ง พระมหินทร์
ถูกจับเป็นเชลยและไปสิ้นพระชนม์ระหว่างชายแดนไทยต่อพม่า ฝ่ายทาง
พระนครนั้น พม่ามอบให้พระมหาธรรมราชาโดยทิ้งกำลังไว้ ๓๐,๐๐๐ คน

เด่ากันว่าพระเจ้าบุเรงนองได้มาสร้างสถูปองค์หนึ่งที่ภูเขาทองต่อ
มาได้ถูกตัดแปลงให้เป็นพระเจดีย์โดย

ในรัชสมัยพระนเรศวร งานทางด้านศาสนามีน้อย ส่วนใหญ่
มุ่งไปทางสงครามแผ่อำนาจของประเทศ ถึงกระนั้น พระนเรศวร
เมื่อชนช้างชนะพระมหาอุปราชา ได้ทรงสถาปนาพระเจดีย์ใหญ่ฉลอง
ชัยชนะครั้งนี้ที่วัดเจ้าพระยาไทย พระเจดีย์ที่สร้างนี้เป็นแบบทรงลังกา
สูงเส้นเศษ เาอย่างพระเจ้าสุริยวงศาธิบดีนอภัยชนช้างชนะพระยาเอฬาร-
ทมิฬ แล้วสร้างพระสถูปใหญ่ฉลองชัย สำหรับส่วนองค์พระนเรศวรนั้น
ไม่ปรากฏว่ามีโอรสธิดา ไม่มีพระอัครมเหสี มีแต่พระสนมที่ชื่อว่าเจ้า
ขรัวฉนิจันทร์ ชีวิตของพระองค์เกิดมาเป็นนักรบแท้

พระเชษฐภคินีของสมเด็จพระนเรศวร ได้ตกไปเป็นมเหสีของ
พระเจ้าบุเรงนอง เมื่อสิ้นพระชนม์พระเจ้าบุเรงนองแล้วได้ถูกปลงพระ
ชนม์ เพราะไทยกับพม่าเป็นอริกัน พระเจ้าบุเรงนองได้มีพระโอรสหลาย
องค์ องค์หนึ่งได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้านันทบุเรง อีกองค์หนึ่งมาเป็น
พระเจ้าเชียงใหม่ เมื่อพระมหาอุปราชาทำยุทธหัตถีแพ้พระนเรศวร พระ

เจ้าเชียงใหม่ร้องกลัว กลัวไทยจะอาฆาต เพราะพระองค์เคยเป็นแม่ทัพ
ยกมาตีไทย พระเจ้าเชียงใหม่จึงทรงส่งทูตมาขอภัยโทษ และขอเป็น
ประเทศราชของไทย เวลานั้นพวกท้าวพระยาหัวเมืองเชียงใหม่ ซึ่งส่วน
มากเป็นคนไทยไม่พอใจพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพวกพม่า พวกกันตั้ง
แข็งเมืองต่อพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่หมดที่พึ่ง จึงทูลขอให้
สมเด็จพระนเรศวรช่วย ถ้าสมเด็จพระนเรศวรไม่ทรงรักษาสัตย์ในตอนนี้
ขอขมมือเจ้าพระเมืองเหนือทำร้ายพระเจ้าเชียงใหม่ก็ยอมทำได้ง่าย แต่
พระองค์เป็นบุรุษอาษาในยไม่ฆ่าเดิมศัตรู รักษาสัตย์กับผู้มาขอสวามิภักดิ์
พระองค์จึงให้พระเอกาทศรถราชอนุชา ยกกองทัพขึ้นไปเชียงใหม่เรียก
ประชุมบรรดาท้าวพระยาทั้งปวง รวมทั้งเชิญพระเจ้าเชียงใหม่ออกมา
เพื่อจะได้กล่าวปรองดองกัน ตอนแรกพระเจ้าเชียงใหม่อดมด้วยทูล
มานะ ถือว่าเป็นโอรสผู้ชนะสิบทิศ จึงส่งราชบุตรออกมาเป็นผู้แทน
พระเจ้าเอกาทศรถจึงตรัสว่า เราขึ้นมาครั้งนี้เพื่อประโยชน์ของพระเจ้า
เชียงใหม่ แต่เมื่อเจ้าทูลยังไม่นำพา เราก็จะถอยทัพกลับกรุงศรีอยุธยา
ให้พระเจ้าเชียงใหม่ช่วยตัวเองเอาเถิด ถึงตอนนี้พระเจ้าเชียงใหม่หมด
ทีลู่มานะ ออกมาถวายบังคมพระเจ้าเอกาทศรถ ณ ค่ายหลวง ฝ่ายไทย
จึงจัดการให้พระเจ้าเชียงใหม่ื่อน้ำพิพัฒน์สัตยา ถวายแก่สมเด็จพระ
นเรศวร แล้วให้ท้าวพระยาทางหัวเมืองภาคเหนือื่อน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อ
พระเจ้าเชียงใหม่ กิตติศัพท์ครั้งนั้นแพร่หลายออกไปในนานาประเทศ
ว่าไทยตั้งอยู่ในความยุติธรรม ไม่อาฆาตศัตรู จนพระเจ้าต้องอยู่ซึ่งเป็น
อนุชาองค์หนึ่งของพระเจ้าบุเรงนองและพระเจ้ายะปายส่งทูตมาทำไมตรี

กับไทย ขออาสาไทยตีกรุงหงสาวดีร่วมกัน พวกเจ้าข้าไทยใหญ่ อาทิ
เช่นเจ้าคำไข่น้อย เมืองแสนหวี ก็ลงมาสวามิภักดิ์กับไทย สมเด็จพระ
พระนเรศวรจึงกำหนดยกทัพใหญ่ออกตีหงสาวดี นัคพระเจ้ายะชายและ
พระเจ้าตองอูไว้พร้อมกัน ในเวลานั้นยังมีพระมหาเถระเมืองตองอูรูป
หนึ่ง ชื่อพระมหาเสนเสียมเพริยม เข้ามาทูลแนะนำพระเจ้าตองอูก็เป็น
ประเทศราชของไทย เหมือนอย่างที่เป็นผู้ หงสาวดีบัดนี้หาประโยชน์
มิได้ พระเจ้าตองอูควรจะคิดตั้งตัวเป็นใหญ่แทนและแนะนำอุบายให้ต่าง ๆ

พระเจ้าตองอูนัดกับพระเจ้ายะชายให้ทรยศต่อไปไทย โดยให้ทัพ
พระเจ้ายะชายชิงตีก่อนหน้าไทย พระเจ้าตองอูทำเป็นแสร์ยกทัพมาตี
หงสาวดี ปรากฏว่าทัพยะชายล้อมหงสาวดีอยู่นาน พวกมนเมืองก็ไม่ไว้
วางใจกองทัพตองอู ไม่ยอมเปิดประตูรับ ฝ่ายตองอูจึงให้คนไปร้องที่
หน้าประตูว่า อีกไม่กี่วันพระนเรศวรจะยกกองทัพมาถึงแล้ว ชาวหงสา
วดีจะต้องตกเป็นเชลยไทยหรือเลือกจะเข้าไปอยู่เมืองตองอู วิธีโฆษณา
เช่นนี้ได้ผล ทำให้ทหารและราษฎรในเมืองป็นกำแพงออกมาหาพระเจ้า
ตองอูทุกวัน จนถึงกับพระมหาอุปราชก็ทิ้งพระบิดามาหาพระเจ้าตองอู
พระเจ้านันทบุเรงอับจน จึงยอมพระองค์อยู่ใต้การคุ้มครองของตองอู
เสด็จทิ้งเมืองหงสาวดีไปอยู่เมืองตองอู ทัพยะชายจึงเข้าเมืองและจุดไฟ
เผา แล้วรีบถอยทัพหนี เมื่อทัพไทยมาถึงไฟในเมืองยังไม่ดับ สมเด็จพระ
พระนเรศวรทรงพิโรธ เมื่อเสร็จทำพิธีบูชาพระมหาธาตุมุตาวแล้วยกทัพ
ล้อมตองอูไว้ แต่เมืองตองอูเป็นเมืองคอน กองทัพไทยพอสำหรับตีเมือง
หงสาวดี มาล้อมตองอูเกิดการฝืดเคืองเรื่องอาหารขึ้น ไม่สามารถที่จะ

ดีต่อไปได้จึงเลิกทัพกลับ พอรุ่งขึ้นปีใหม่เสด็จยกทัพจะไปตี ก็พอดีสมเด็จพระนเรศวรประชวรสิ้นพระชนม์ในระหว่างทาง ราชอนุชาได้เสวยราชย์ เมื่อถวายพระเพลิงพระเชษฐาแล้ว ได้สร้างวัดวรเชษฐารามขึ้น ผลได้จากวิกรรมของสมเด็จพระนเรศวรและพระอนุชาทั้งสองนี้ได้คุ้มครองเมืองไทยให้ปลอดภัยมาตั้งหลายร้อยปี เมื่อพระเอกาทศรถสวรรคต พระโอรสได้เสวยราชย์ต่อมา พอดีเกิดกบฏพระพิมลธรรมขึ้น

พระพิมลธรรมรูปนี้บวชอยู่วัดระฆัง มีศักดิ์เป็นเจ้านายในราชวงศ์ คือ พระศรีสิงห์ มีศิษย์บริวารมาก ได้ชุมนุมพรรคพวกเป็นกบฏที่วัดมหาธาตุ ตนเองปริวรรตเพศออกมาคุมกำลังทัพ ยกเข้าตีพระราชวังจับพระเจ้าแผ่นดินไว้ได้ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ๔๐๐ รูป มาบังสุกุลพระเจ้าแผ่นดิน แล้วเอาไปสำเร็จโทษเสีย แล้วขึ้นเสวยราชย์เป็นพระเจ้าทรงธรรม

ในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมนี้ เนื่องจากพระองค์เป็นผู้รู้พระไตรปิฎก แม้เสวยราชย์แล้วก็ยังเสด็จลงพระที่นั่งจอมทอง ๓ หลังบอกบาลีแก่พระสงฆ์สามเณรทุกวัน มีพระเณรในวัดต่าง ๆ ผลัดกันเข้ามาเรียน เมื่อพวกญี่ปุ่นเป็นกบฏยกกองทัพเข้าปล้นพระราชวัง วันนั้นเป็นวันพระสงฆ์วัดประดู่เข้ามาเรียนหนังสือ พระสงฆ์เหล่านั้นได้กั้นพระเจ้าแผ่นดินให้พ้นภัย ในรัชกาลนี้มีพระสงฆ์ไทยพวกหนึ่งกลับจากลังกามา ทูลว่า พระสงฆ์ลังกาขึ้นยันมีรอยพระพุทธรูปในประเศไทยแน่แท้ คือพระศาสดาได้ประทับรอยพระบาทในมณฑลสถาน ๕ แห่งด้วยกัน คือ

๑. เขาสุวรรณมาลิก

๒. เขาสุวรรณบรรพต

๓. สุมณภูฏ

๔. โยนกปุระ

๕. ริมหาดแม่น้ำนัมมทา

พระสงฆ์ลังกาขึ้นย่นว่า สุวรรณบรรพตนั้นอยู่ในเมืองไทย จึงมี
พระโองการให้สอดหาเขาลูกนี้ตามหัวเมืองทั่วไป เจ้าเมืองสระบุรีมี
หนังสือมากราบทูลว่า พรานป่าในเมืองนี้ไปล่าเนื้อ ยิงเนื้อตัวหนึ่งขาด
เจ็บ เนื้อนั้นวิ่งหายไปนในซอกหินแห่งหนึ่ง ครั้นกลับออกมาบาดแผล
หายเป็นอัศจรรย์ พรานบุญจึงตามเข้าไปดู เห็นเป็นรอยเท้ามนุษย์บน
แผ่นดิน ในรอยเท้ามีน้ำขังอยู่ พรานบุญจึงวกน้ำในรอยเท้านั้นลုပ်ไล่
ตามผิวหนังของตนซึ่งเป็นกลากเกลื่อน ปรากฏว่าโรคผิวหนังได้หาย
เป็นปลิดทิ้ง และนำเรื่องราวมาแจ้งให้เจ้าเมืองสระบุรีทราบ พระเจ้า
ทรงธรรมเมื่อทรงทราบเรื่องเช่นนี้ จึงเสด็จออกไปทอดพระเนตรสอบ
สวนรายละเอียดบนฝ่าเท้า นั้น เห็นต้องตามคำหาปริสลักษณะ จึงมี
พระราชศรัทธาทูทิศที่ดินโดยรอบภูเขาภูนั้น ทิสละ ๑๐๐ โยชน์ ให้
เป็นพุทธบูชา แล้วทรงสถาปนามณฑปครอบรอยพระพุทธรบาท พร้อม
ทั้งตั้งเจ้าพนักงานรักษาตามตำแหน่ง พระราชทานชายฉกรรจ์ให้เป็นข้า
พระ จึงเกิดเป็นประเพณีเทศกาลไหว้พระพุทธรบาทขึ้นในกลางเดือน ๓
และเดือน ๔ ทุกปีมา สำหรับพระเจ้าแผ่นดินนั้นมีพระราชประเพณีอยู่
อย่างหนึ่งคือ ต้องเสด็จออกไปทรงช้าง รำพระแสง ถวายพระพุทธรบาท

บนคอกข ซึ่งเป็นธรรมเนียมเกิดขึ้นตอนปลายกรุงศรีอยุธยา พระพุทธ-
บาทนี้จะเป็นของจริงหรือไม่เป็นปัญหาสำคัญ เพราะแม้มีไข่ของจริง ก็
จัดเป็นอุทเทสิกเจดีย์เช่นพระพุทธรูป ไม่เป็นเหตุทำลายศรัทธาปสาทะ
ใ้ให้น้อยไปเลย พระพุทธบาทเป็นของเกิดในอินเดียก่อน มีสมัยเก่ากว่ามี
พระพุทธรูปด้วยซ้ำ คือเริ่มสร้างกันแต่สมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา และ
มีหลายแบบ คือพระบาทคู่ก็มี สร้างเป็นรูปตะแคงพระบาทก็มี สร้าง
พระบาทคู่แต่รอยไม่เสมอกันก็มี อย่างหลังนี้หมายถึงพุทธลีลา ส่วน
อย่างตะแคงพระบาทนั้นเข้าใจว่าเป็นเครื่องหมายปรินิพพาน ที่เป็น
รอยคู่เสมอกันเป็นเครื่องหมายประทับยืน ที่เป็นรอยเดี่ยวก็มี เป็นเครื่อง
หมาย พระพุทธศาสนาแพร่หลายมาถึงที่นั่น ที่ทำเป็นพระบาท ๕ รอย
ก็มี เป็นเครื่องหมายพระพุทธเจ้าในภัททกัปนี้ ๕ พระองค์ รอยพระ
บาทในไทยชั้นเก่าที่สุดเป็นของสมัยทวารวดี มีพบในริมแม่น้ำเจ้าพระยา
จนถึงที่ราบสูงโคราช และเข้าใจว่าจะมีการสร้างติดต่อกันเรื่อยมา ใน
สมัยสุโขทัยไปพิมพ์รอยพระบาทจากลังกา เข้ามาสร้างประดิษฐานบนเขา
พระศรี เขารังแร้ง เขากบ แต่ตามความเชื่อถือของประชาชน เชื่อว่า
พระพุทธองค์เสด็จมาถึงสระบุรี ซึ่งในครั้งนั้นมีชื่อเมืองสุนาปรีนตะ ส่วน
ใหญ่เขานั้นชื่อว่าสังฆพรมณคีรีตามชื่อของดาบสตนหนึ่ง ซึ่งมีสำนักอยู่
ในเขานั้น โดยทรงโปรดดาบสตนนี้ เมื่อจะเสด็จกลับได้ประทานรอย
พระบาทไว้ให้ ชาวบ้านมีศรัทธาเชื่อว่า ผู้ใดขึ้นได้ ๗ ครั้ง สามารถ
ปีดอบายภูมิ เพราะฉะนั้นเทศกาลพระบาทจึงเป็นงานมหกรรมใหญ่ที่
ไม่เคยมีงานใดมาเทียบตั้งแต่สมัยโบราณ

พระเจ้าทรงธรรมเมื่อสวรรคตแล้ว พระโอรสได้เสวยราชย์ แต่
เจ้าพระยาขลาโหมสุริยวงศ์ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ มีอำนาจมากในแผ่นดิน
ครั้งนั้นได้เกิดเรื่องกับกษัตริย์ เจ้าพระยาขลาโหมผู้นี้คือพระมหาอำมาตย์
ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม มีความชอบด้วยการขับไล่กบฏญี่ปุ่น จึงมี
อำนาจวาสนาขึ้น หมายถึงตอนนี้เจ้าพระยาขลาโหมทำพิธีปลงศพมารดา
พวกขุนนางทั้งหลายไปร่วมงานจนขาดเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดิน
จึงรังเกียจว่า เจ้าพระยาขลาโหมบังอาจแข่งบารมี ให้พาตัวมาเฝ้า
แล้วทรงเตรียมกำลังไว้จะจัดการ แต่พรรคพวกของเจ้าพระยาขลาโหม
ลอบมีหนังสือไปบอกให้รู้ตัวก่อนว่า พระโองการให้พาเจ้าคุณมาคุมขัง
ในวัง เจ้าคุณจะมาให้เตรียมคาดเชือกมาเลยทีเดียว เจ้าพระยาขลาโหม
จึงประกาศตนเป็นกบฏออกหน้าจับพระเจ้าแผ่นดินสำเร็จโทษ แล้วขึ้น
เสวยราชย์เป็นพระเจ้าปราสาททอง รัชกาลนี้ไทยศึกมพูซาได้ พระเจ้า
ปราสาททองจึงทรงอุทิศบ้านเดิมของมารดาสร้างเป็นวัด ให้ชื่อว่าวัดชัย
วัฒนาราม ให้จำลองแบบปราสาทขอมมาสร้างที่วัดนี้ วัดนี้ทรงโปรดเป็น
พิเศษ เสด็จออกมาบำเพ็ญกุศลเนื่อง ๆ เมื่อพระราชธิดาสืบพระชนม์
ก็โปรดให้พระราชทานเพลิงที่วัดนี้ เมื่อคราวพระโหราพยากรณ์ว่า พระ-
เคราะห์ร้ายไฟจะไหม้วัง ก็โปรดให้ขนพระราชทรัพย์มาลอยเรือหน้าวัด
นี้ ทรงสร้างวัดอีกแห่งหนึ่งที่บางปะอิน และทรงพระดำริถึงกสิยุกที่จะ
มาถึง โปรดให้ตั้งพิธีปลงศักราช มีพระราชสาส์นไปยังประเทศใกล้เคียง
ให้ถือศักราชตามที่พระองค์ลบใหม่ แต่พระเจ้าอังวะส่งทูตมาว่า ศักราช
ใหม่ให้พวกเจ้ากรุงศรีอยุธยาใช้ไปพระองค์เดียวเถิด กรุงอังวะจะใช้ด้วย

ไม่ได้ ก็ทรงกริ้วว่าไอ้พม่ามันดูหมิ่น รับสั่งให้เอาอาหารที่พระราชทาน
เลี้ยงทูตทูตหัวทูตแล้วขับไล่ออกไป เมื่อพระเจ้าปราสาททองสวรรคต
แล้ว ราชโอรสได้เสวยราชย์ แต่เกิดเรื่องแย่งราชสมบัติกันขึ้นกับพระ-
โอรสอีกองค์หนึ่งคือ พระนารายณ์ ซึ่งมีกำลังร่วมกับพระศรีสุธรรม-
ราชา ซึ่งเป็นพระเจ้าอา

สมัยพระนารายณ์

พระนารายณ์เป็นพระโอรสเกิดจากจอมมารดา มิได้ประสูติแต่
พระราชินี แต่เมื่อร่วมมือกับพระศรีสุธรรมราชาสำเร็จโทษพระเชษฐา
แล้วก็ยกพระเจ้าอาขึ้นเป็นกษัตริย์ พระศรีสุธรรมราชาผู้มิได้สยักกษะ
หายาบช้า จนถึงกับพระเจ้าปราสาททองสิ้นพระโอรสรู้ว่า น้องเรานั้น
ไม่สมควรตั้งให้เป็นใหญ่จะเป็นภัยแก่แผ่นดิน การณ์ก็ปรากฏว่า พระ
ศรีสุธรรมราชามีจิตปฏิพัทธ์ในพระเจ้าหลานเธอ พระราชกัลยาณีซึ่งเป็น
กนิษฐาของพระนารายณ์เจ้า เข้าไปปลุกปล้ำ แต่พระราชกัลยาณีหนีได้
ทันทั่วทั้งที่ บรรดาพระสนมจึงหาอุบายซ่อนพระราชกัลยาณีไว้ในตู้หนังสือ
แล้วแบกออกไปยังวังหน้า พระราชกัลยาณีไปทูลฟ้องพระนารายณ์ อา
กับหลานจึงทำสงครามกันขึ้น ผลก็คือ อาถูกจับสำเร็จโทษไป รัชสมัย
พระนารายณ์มีเวลาขึ้นยาวประมาณ ๒๐ กว่าปี มีเรื่องสำคัญที่เกิดขึ้น
ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์กับประเทศยุโรป ในเวลานั้นพวกโปร-
ตุเกส เนเธอร์แลนด์ อังกฤษและฝรั่งเศส กำลังออกแสวงหาอาณา

จักรนิคมในเอเชีย โปรตุเกสและเนเธอร์แลนด์กำลังแย่งชิงกันเป็นเจ้าของหมู่เกาะอินโดนีเซีย ส่วนอังกฤษกับฝรั่งเศสกำลังแย่งกันเป็นใหญ่ในอินเดีย สำหรับไทยนั้น ปลอดภัยจากการถูกล่าอาณานิคม เพราะไทยมีเอกภาพทางการเมืองมั่นคง และเพราะการดำเนินวิเทศব্যบายอย่างของไทย ในสมัยนี้การค้าขายของไทยกว้างขวางออกไปมาก เมืองสินค้าของไทย คือเมืองนครศรีธรรมราช เมืองตะนาวศรีและมะริด ได้มีเรือหลวงส่งสินค้าออกไปขายในอินเดีย สินค้าที่ว่าเป็น ช้าง ข้าว ไม้สัก และเครื่องเทศ เกิดมีปัญหาแย่งค้าขายกันขึ้นในระหว่างไทยกับเนเธอร์แลนด์และอังกฤษ ทางฝ่ายตะวันออก เรือสินค้าได้เดินทางไปถึงญี่ปุ่น กรณีพิพาทกับอังกฤษและฮอลันดา ก็เกี่ยวกับการแย่งผลประโยชน์ทางการค้า ไทยได้ประกาศสงครามกับบริษัท East India Company ของอังกฤษ อังกฤษได้ส่งเรือรบมายังเมืองมะริด ตะนาวศรีของไทย แล้วยกพลขึ้นยึดเมืองไว้ แต่แล้วก็ถูกไทยขับไล่พร้อมกับปล่อยแพไฟไปเผาเรืออังกฤษ ส่วนฮอลันดาเวลานั้นมีอำนาจอยู่ในเมืองปัตตานาเวียในชวา ได้ยกเรือรบมาเตรียมจะตีไทยทางเมืองนครศรีธรรมราช แต่ก็ถูกไทยขับไล่ มีข้อที่น่าสังเกตว่า ทั้งอังกฤษและฮอลันดามีเมืองขึ้นในเอเชียนั้น ชั้นแรกเป็นพวกพ่อค้า ทำการรบบ่งล่าอาณานิคมในนามของกษัตริย์ ภายหลังจึงโอนไปให้รัฐบาลในประเทศนั้นรับงานล่าอาณานิคมต่อไป แต่เหตุไรไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงรอดจากการถูกล่าเป็นอาณานิคมไปได้ นี่ก็เพราะเอกภาพทางการเมืองของไทยนั่นเอง ได้ช่วยไทยเอาไว้ คือไทยมิได้แบ่งแยกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อย รบพุ่ง

กันเอง อย่างในชาว อินเดีย ลังกา พวกล่าอาณานิคมไปประสบช่อง
เจ้าก็ช่วยสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เสร็จแล้วก็เรียกร้องเอาผลประโยชน์
มีดินแดนเป็นต้น เมื่อไม่ได้จึงเข้ายึดบ้านเมืองเขาทีเดียว สภาพเช่นนี้
ไทยไม่มี อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระนารายณ์ก็ต้องดำเนินวิเทโศบาย
อาศัยกำลังชาวยุโรปไว้คู่ล่ออำนาจชาวยุโรปด้วยกัน และชาตินั้นคือฝรั่ง-
เศส เพราะฝรั่งเป็นศัตรูกับอังกฤษ และฮอลันดาในเรื่องลัทธิศาสนา
คือฝรั่งเศสนับถือนิกายโรมันคาทอลิก พระเจ้าหลุยส์ทรงธรรม พระองค์
เป็นศาสนูปถัมภ์ของนิกายนี้ กัดจีในนิกายอื่น อังกฤษกับฮอลันดานับถือนิกาย
โปรเตสแตนต์ นิกายคาลวิน ในกลุ่มนิกาย Church of England
เป็นปฏิปักษ์ต่อโรมันคาทอลิกอย่างแรง อังกฤษกับฝรั่งเศสจึงขัดแย้งกัน
ในเรื่องผลประโยชน์ในอินเดีย พระเจ้าหลุยส์เองก็ปรารถนาแสวงหา
พันธมิตรในตะวันออกไว้ เพราะฉะนั้นสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับ
ฝรั่งเศสจึงมีขึ้น

ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในเมืองไทย

นิกายนี้ได้เข้ามาเมืองไทยในสมัยพระชัยราชาธิราชแล้ว โดย
ติดตามพวกโปรตุเกสเข้ามา แต่ไม่ได้แพร่หลายออกไปถึงคนไทย นับถือนิกาย
เฉพาะพวกโปรตุเกสเท่านั้น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นี้จึงแพร่
หลายกว้างขวางออกไป เพราะพวกบาทหลวงฝรั่งเศสนำเข้ามา พระ
นารายณ์เองก็เคยมีพระราชสาส์นไปให้โป๊ปอินโนเซนที่วาติกัน โป๊ปก็
ได้ส่งบาทหลวงมาที่กรุงศรีอยุธยาโดยตรง และถือว่าไทยเป็นศูนย์กลาง

คริสตจักรคาทอลิกในเอเชีย ทั้งนี้เพราะไทยเป็นชาติแรกในเอเชียที่ถือนโยบายให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ในเวลานั้นรัฐบาลจีน รัฐบาลญี่ปุ่น รัฐบาลญวน ตั้งข้อรังเกียจพวกคริสตศาสนาว่า เป็นผู้มาบ่อนทำลายความสงบสุขของประเทศชาติ เช่นในญี่ปุ่น พวกคริสตศาสนิกเชื่อฟังบาทหลวงยิ่งกว่าเชื่อฟังรัฐบาล เกลารบกับฝรั่งเศส คริสต์ ญี่ปุ่นก็พร้อมจะเป็นแนวหน้าให้ฝรั่ง จึงเป็นเหตุให้อัครอัครมาดย์ญี่ปุ่นชื่อริเดโยชิถึงกับอุทานว่า ประเทศญี่ปุ่นมีแนวที่ห้าถึงสองแสนคน เพราะฉะนั้นคริสตศาสนาไปในบ้านเมืองเหล่านี้ จึงไม่ได้รับการต้อนรับจากรัฐบาลตรงกันข้ามเมื่อมาถึงกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์พระราชทานที่ให้สร้างโบสถ์ ทั้งที่พระนครและลพบุรี พระราชทานทรัพย์เกื้อกูล และมีพระราชโองการประกาศแก่ราษฎรให้นำถือศาสนาได้ตามใจชอบ โปรดให้บาทหลวงแปลไบเบิลให้ทรงสดับ ขณะเดียวกันก็ให้ทูตเปอร์เซียมาแปลกร้อ่านให้ทรงสดับ ไปตั้งศูนย์คริสตจักรขึ้นในเมืองไทย รวมทั้งตั้งโรงเรียนศาสนา สำหรับฝึกนักเผยแผ่ สำหรับส่งออกไปเผยแผ่ในลาว กัมพูชา พม่า ญวน และมลายูอีกด้วย ปราบกฏในจดหมายเหตุของพวกบาทหลวงว่ามีคนไทยเข้าไปรีดทั้งขุนนางและราษฎรเป็นจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่เป็นพวกชาวป่าและเชลยที่ไทยไปกวาดเอามาในสงครามต่าง ๆ บาทหลวงเขียนว่า คนไทยที่มีการศึกษาค้นนั้นมีน้อยที่เข้ารีด ทั้งนี้เพราะอิทธิพลของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา บาทหลวงยกตัวอย่างว่า เช่น ครั้งหนึ่งที่กรุงศรีอยุธยา พวกบาทหลวงสามารถเกลี้ยกล่อมคณะขุนนางไทยคณะหนึ่งหันมาเข้ารีตได้ แต่ทราบถึงพระสงฆ์เหล่านั้น

ท่านก็ได้มาชี้แจงเปรียบเทียบเรื่องศาสนาพุทธกับคริสต์ จนขุนนางเหล่านั้นก็กลับมานับถือพุทธศาสนาอีก บาทหลวงแสดงความขัดเคืองไว้ในบันทึกว่า เหตุการณ์อย่างนี้มีเนื่อง ๆ บางคนไปรับศีลมหาสนิทล้างบาปแล้ว ก็ถูกพระสงฆ์ใช้อิทธิพลกลับใจคนเหล่านี้ให้กลับมาเป็นพุทธอีก โดยเหตุที่พวกบาทหลวงได้เห็นพระนารายณ์ทรงโอบอุ้มคริสต์ศาสนา เช่นนี้ ความจริงก็เป็นธรรมชาติของกษัตริย์ไทยทุกองค์ที่ให้อุปการะทุกศาสนา รวมทั้งศาสนาอิสลาม นอกจากเพื่อผลในการปกครอง แล้วก็ยังแสดงถึงสปิริตของกษัตริย์ไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนาอีกด้วย

บุคคลสำคัญในการเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับชาติฝรั่งเศส คือหัวหน้าคณะบาทหลวงในกรุงศรีอยุธยา ชื่อเดอนโตโลโปลิส และอีกผู้หนึ่งคือ ออกญาวิชาเยนทร์ ออกญาเทศผู้นี้ เป็นชาติกรีก ชื่อเยราทึ ภายหลังเปลี่ยนเป็นฟอลคอน อาชีพเดิมเป็นเด็กจรจัดตามท่าเรือ ภายหลังสมัครเป็นกะลาตีติดตามเรือสินค้ามาตะวันออก ได้ท่องเที่ยวไปหลายหัวเมือง อาทิเช่น ดามากัสกา ตริโปลี อินเดีย สุมาตรา แล้วติดตามเรือสินค้าอังกฤษเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา ทำงานในบริษัท อีสอินเดีย กัมปะนี ฟอลคอนมาอยู่กรุงศรีอยุธยาได้ไม่ถึง ๒ ปีก็พูดไทยคล่อง สาเหตุที่ได้รับราชการ ก็เพราะเป็นผู้คิดบัญชีทวงหนี้หลวงจากพ่อค้ามุสลิม พวกนี้ที่แรกตั้งต้นเป็นเจ้าของนี้กรมพระคลังสินค้า แต่แล้วโดยความสามารถของนายฟอลคอน กลับคิดบัญชีย้อนหลังปรากฏว่า เจ้าหนี้ก็กลับเป็นลูกหนี้กรมพระคลังเสียอีก ด้วยความชอบครั้งนี้ เจ้าพระยาพระคลังจึงเป็นผู้แนะนำตัวนายฟอลคอนต่อสมเด็จพระนารายณ์ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นออกหลวง ได้ทำงานในกรมพระคลังพร้อมทั้งทำหน้าที่เป็น

ประหนึ่งเสนาบดีต่างประเทศ จนกระทั่งได้เป็นออกญา ฟอลคอนอาจ จะชื่อสัตย์ในสมเด็จพระนารายณ์เป็นการส่วนตัว แต่สำหรับกับชาติไทย แล้ว คนผู้นี้ได้วางแผนการร่วมมือกับพวกฝรั่งเศสที่จะเอาเมืองไทย เป็นเมืองขึ้น แต่เดิมเขาก็นับถือนิกายโปรเตสแตนต์ แต่เพื่ออาศัย อิทธิพลฝรั่งเศสก็เปลี่ยนเป็นโรมันคาทอลิก พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ พระราชทานฐานันดรศักดิ์แก่ฟอลคอน พร้อมทั้งอิสริยาภรณ์ริบอง- ออนเนอร์ และให้สัญญาว่า ถ้าเอาเมืองไทยเป็นเมืองขึ้นได้แล้ว ก็ให้ กลับไปรับราชการในปารีสเลยทีเดียว แผนการณ์เอาเมืองไทยเป็นเมือง ขึ้นมีดังนี้

๑. ให้พยายามทำลายอิทธิพลพุทธศาสนา โดยส่งบาทหลวง เข้ามาเมืองไทยจำนวนมาก โดยมีสาส์นฝากฝังจากโป๊ปอิน โนเซนถึง สมเด็จพระนารายณ์โดยตรง ให้ช่วยคุ้มครองโรมันคาทอลิกในเมืองไทย เมื่อมีผู้นับถือคริสตศาสนา มาก พวกเหล่านี้จะเป็นกำลังพร้อมที่จะขาย ชาติไทยได้

๒. ให้เกลี้ยกล่อมสมเด็จพระนารายณ์เข้ารีต ถ้าทำไม่สำเร็จ ให้พยายามเกลี้ยกล่อมเจ้านายในราชวงศ์ชั้นสูงหรือขุนนางผู้มีอิทธิพลสูง เข้ารีตให้จงได้ สิ่งแลกเปลี่ยนคือ ตำแหน่งอันสูงทางการเมือง เมื่อ พวกฝรั่งเศสเข้ายึดครองเมืองไทยแล้ว

๓. ส่งกำลังทหารเข้ามาเมืองไทย ให้ยึดป้อมสำคัญ ๆ เอาไว้ แผนการณ์ทั้งสามขั้นนี้ ปรากฏผลคือ

ข้อแรก พวกบาทหลวงเข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก ยิ่งกว่าเมืองใด ๆ ในตะวันออก แต่ผู้เลื่อมใสคริสตศาสนามีแต่พวกเซลย พวกทาส พวกคนป่า คนดง เช่นพวกกะเหรี่ยง พวกข่า คนไทย ที่มาเข้ารีตส่วนใหญ่ก็พวกยากจน ไม่ปรากฏมีความชั้นกลางหรือชั้นสูง เลื่อมใส นักเรียนไทยชุดแรก地去เรียนยุโรป เป็นนักเรียนที่ส่งไปโดย ทูตพวกบาทหลวงในสมัยนี้ เพราะฉะนั้นแผนกการณ้ข้อหนึ่งล้มเหลว กลับสร้างปฏิกิริยาให้คนไทยซึ่งเป็นชาตินิยมรังเกียจศาสนาคริสต์มากขึ้น เพราะพวกบาทหลวงชอบยุยงให้พวกเข้ารีตเลิกประพฤติตามวัฒนธรรม ไทย ยกตัวอย่างเช่น ในงานพระราชพิธีนี้คือ น้ำพิพัฒน์สัตยา พวกเข้ารีตไม่ยอมถือน้ำ อ้างว่าผิดธรรมเนียมในไบเบิล พวกเหล่านี้ทางการของไทยก็ตั้งข้อกล่าวหาว่าเป็นพวกกบฏ ถูกจับไปเนียรตี ไล่คุกจนกระทั่งหัวหน้าบาทหลวง ต้องถวายฎีกากับสมเด็จพระนารายณ์ให้ปลดปล่อยออกมา พฤติกรรมของพวกเข้ารีตที่กีดขวางวัฒนธรรมฝ่ายโบราณต่าง ๆ รวมทั้งพวกบาทหลวงชอบประกาศศาสนาด้วยวิธีกดดันข่มท้าน ทุกครั้งทุกหน ยิ่งทำให้คนไทยที่เป็นชาตินิยมหมดความไว้วางใจพวกเหล่านี้ยิ่งเดียดขาด

สำหรับข้อ ๒ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ส่งราชทูตพิเศษ ชื่อ เซวาเลียร์ เดอ โชมองต์ พร้อมกับคณะบาทหลวงพิเศษสำหรับทำหน้าที่โปรดศีลให้สมเด็จพระนารายณ์เมื่อเข้ารีตแล้ว เข้ามากรุงศรีอยุธยาในปี พ. ศ. ๒๒๒๕ มีหน้าที่เกลี้ยกล่อมในหลวงให้เข้ารีตโดยเฉพาะ เมื่อมาถึงพระนคร ออกญาวิชาเยนทร์ และหัวหน้าบาทหลวงเดอเมโต รู้ข่าว

ได้รับไปห้ามปรามทูตฝรั่งเศสมิให้ทำการรวดเร็วนัก เพราะสมเด็จพระนารายณ์ยังที่พระทัยมั่นคงในพุทธศาสนาอยู่มาก เมื่อเร็ว ๆ นี้พระองค์ยังโปรดให้หล่อพระพุทธรูปทองคำสูง ๔ ศอกเศษองค์หนึ่ง สูง ๒ ศอกเศษองค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า พระบรมไตรโลกนาถ และพระบรมตรีภพนาถ เสด็จออกทรงบาตรทุกวัน เพราะฉะนั้นการกราบทูลให้ทรงเข้ารีตอย่างอาจหาญเกินไป อาจจะมีผลร้าย แต่ทูตฝรั่งเศสคัดค้านความเห็นนี้ และถวายพระราชสาส์นเรื่องชวนเข้ารีตจนได้

ออกญาวิชาเอนทร์ซึ่งทำหน้าที่เป็นล่าม ก่อนจะแปลพระราชสาส์นฉบับนี้ ได้กราบทูลขอพระราชทานอภัยใจความราชสาส์นฉบับนี้ซึ่งมีใจความว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสขอชักชวนพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาให้มาร่วมแผ่นดินเดียวกัน โดยขอให้พระองค์เปลี่ยนศาสนามาถือศาสนาเดียวกับฝรั่งเศส เพราะศาสนาที่เที่ยงแท้มีศาสนาเดียวในโลก คือศาสนาของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าขององค์เดียว ถ้าฝ่ายกรุงศรีอยุธยานับถือในพระเจ้าผู้เป็นเจ้าขององค์เดียวนี้ พระองค์เป็นผู้มีฤทธิ์อำนาจก็จะบันดาลให้กรุงศรีอยุธยารุ่งเรืองเหมือนฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์เมื่อสดับพระราชสาส์นนั้นแล้ว ตรัสถามออกญาวิชาเอนทร์ว่า ใครเป็นผู้ไปทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่า เราจะนับถือคริสตศาสนา ออกญาทูลว่า บรรดาชาวฝรั่งเศสในพระนครนี้ ได้เห็นพระองค์พระราชทานความอุปถัมภ์ต่าง ๆ แก่คริสตศาสนา มาก จึงได้เลื่องลือออกไปถึงฝรั่งเศส ประกอบทั้งเห็นพระราชทูตเปอร์เซียมาถวายคัมภีร์โกหร่านแก่พระองค์ จึงเห็นว่าถ้าไม่รีบกราบทูลให้เข้ารีตเสียก่อน พวกทูตเปอร์เซียก็คงกราบทูลให้พระองค์นับถือมหมัด สมเด็จพระ

พระนารายณ์ทรงพระสรวลแล้วรับสั่งใจความว่า ถึงอย่างไรพระองค์ก็จะเลื่อมใสศานนามหมัดไม่ได้ ทรงขอบพระทัยพระเจ้าฝรั่งเศสนักหนาที่มีความสนิทสนมหาในพระองค์ แต่การที่จะเปลี่ยนศาสนาที่เคยนับถือมาเป็นเวลา ๒๒๒๕ ปีแล้ว ไม่ใช่เป็นของง่าย ๆ ก่อนอื่นขอให้พวกบาทหลวงทำให้ราษฎรของพระองค์เข้าใจให้หมดก่อน แล้วพระองค์จะเข้าใจตามภายหลัง อีกประการหนึ่งทรงหลากพระทัยนักหนาว่า เหตุใดพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงก้าวก่ายกับฤทธิ์อำนาจของพระผู้เป็นเจ้า เพราะการที่มีศาสนาต่าง ๆ ในโลกนี้ ไม่ใช่เป็นความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าหรือ พระองค์จึงปล่อยให้ไปดั่งนั้น มิได้บันดาลให้มีเพียงศาสนาเดียว เมื่อพระผู้เป็นเจ้ามีฤทธิ์มากในเวลานี้ พระองค์คงปรารถนาให้ตัวเรานับถือพุทธศาสนาไปก่อน เพราะฉะนั้นเราจึงจะรอกอยพระกรุณาของพระองค์ บันดาลให้เราเลื่อมใสคริสตศาสนาในวันใด เราก็จะเข้าใจในวันนั้น เราจึงขอฝากชะตากรรมของเราและกรุงศรีอยุธยาสุดแต่พระผู้เป็นเจ้าจะบันดาลเถิด ขอพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสสหายเราอย่าทรงเสียดพระทัยเลย

ด้วยล้นการทูตชั้นสูงอย่างนี้ ปัญหาเรื่องการเปลี่ยนศาสนาก็เลิกไป แต่ราชทูตฝรั่งเศสกับออกญาวิชาเยนทร์ก็กลายเป็นขมื่นกับปูนขึ้นมาต่างคนต่างฟ้องร้องอีกฝ่ายหนึ่งทรยศไปยังรัฐบาลฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์ทรงเอาใจทูตฝรั่งเศสไม่ให้ผิดหวังมากไป โปรดให้มีพระราชโองการประกาศว่า ให้คนไทยนับถือศาสนาได้ตามชอบใจ แล้วพระราช

ทานที่ดินให้สร้างโบสถ์คริสต์ใหม่ พระราชทานทรัพย์ให้โรงเรียน
คริสตศาสนา

สำหรับแผนการณ์ข้อ ๓ ฝรั่งเศสได้ส่งทหาร ๑ กรมมาเมืองไทย
อ้างว่าจะช่วยไทยรบอังกฤษ ทหารกลุ่มนี้ผู้บังคับบัญชาคือนายพลเดฟา
ความจริงนั้นเป็นแผนการณ์สำหรับยึดราชบัลลังก์ ทหารกรมนี้มาถึง
เมืองไทยเหลือราวครึ่งหนึ่ง นอกนั้นตายในระหว่างทางบ้าง กลับไป
บ้านบ้าง รัฐบาลไทยชักไม่ไว้วางใจ จึงไม่ยอมให้มาพักอยู่ในพระนคร
ได้ส่งกำลังส่วนหนึ่งออกไปเมืองมะริดและตะนาวศรี คงเหลือทหาร ๔๐๐
คน ให้อยู่รักษาป้อมเมืองธนบุรี นายทหารคนหนึ่งในกรมทหารฝรั่งเศส
นี้ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นออกพระศักดิ์สงคราม คนผู้นี้เป็นศัตรูอย่าง
ร้ายแรงกับออกญาวิชาเอนทร์ ต่างฝ่ายต่างได้เขียนบันทึกเปิดโปงความ
ชั่วร้ายซึ่งกันและกัน ทำให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย
ในยุคนั้น และรู้ความคิดของพวกคาชอลิกที่จะยึดครองเมืองไทย จาก
จดหมายเหตุบันทึกเหล่านี้ ออกพระศักดิ์สงครามเรียกวิชาเอนทร์ว่า อ้าย
ผู้ร้ายจีโงง ฝ่ายวิชาเอนทร์เรียกคุณพระผู้นี้ว่า คนโง่บัดชบทรยศเก่ง
แผนการณ์สำคัญของฝ่ายคาชอลิกได้บรรลุผลสำเร็จขั้นหนึ่ง คือ ได้พระ
ปิยะ ซึ่งเป็นโอรสเลี้ยงของสมเด็จพระนารายณ์มาเป็นสาวก พระปิยะผู้
นี้เป็นลูกจีน พระปิยะได้เปลี่ยนศาสนาจากคาชอลิก และเป็นบุคคล
ที่พวกนี้หวังกันว่าจะยกขึ้นเสวยราชย์เมื่อสิ้นบุญพระนารายณ์แล้ว เพราะ
พระนารายณ์มีแต่ราชธิดา ไม่มีราชโอรสเลย ราชธิดานั้นทรงกรมเป็น

กรมหลวงโยธาเทพ มีพระอนุชาองค์หนึ่งคือ เจ้าฟ้าอภัยทศก็ปราศจาก
อิทธิพลใด ๆ เพราะฉะนั้นความมุ่งหวังของพวกคาชอลิกอยู่ที่พระปิยะ
แต่เป็นคราวเคราะห์ดีของเมืองไทยที่มีคณะรักษาติชงทำปฏิวัติเสียก่อน

สงครามกับพม่าและเชียงใหม่

ในรัชสมัยนี้กองทัพไทยได้ยกขึ้นไปตีเมืองอังวะของพม่า สาเหตุ
เนื่องมาแต่พวกมอญถูกพม่ากดขี่อพยพเข้ามาพึ่งไทย แม้อทัพพม่าตามมา
กวาดคร่อมมอญในเขตไทย ไทยจึงยกกองทัพออกไปจนขึ้นไปล้อมกรุง
อังวะได้ แม้อทัพของไทยคือ เจ้าพระยาโกษาเหล็ก ศักพม่าครั้งนี้มีเรื่อง
ประหลาดเกิดขึ้น คือพระยาสิหราชเดโช ซึ่งเป็นทหารเอกคนโปรดของ
พระนารายณ์ตลุมบอนพม่าถูกพม่าจับได้ ม้าเร็วเข้ามากราบบังคมทูล ทรง
ทราบแล้วให้นิมนต์พระพิมลธรรมวัดระฆัง เข้ามาจับยามตรีเนตร พระ
พิมลธรรมถวายพระพรว่า พระยาสิหราชหลุดจากพันธนาการแล้ว กลับได้
ชัยชนะนำลาภสักการะมาให้ ห่างกันเพียง ๓ ชั่วโมง ม้าเร็วอีกชุดหนึ่งก็
เข้ามากราบบังคมทูลว่า บัดนี้พระยาสิหราชได้ทำวิชากำบังตนสะเดาะโซ่
หลุดออกมา และนำกองทัพม้าดีค่ายพม่าแตกจับเชลยเป็นอันมาก ทรง
โสมนัสว่าพระพิมลธรรมดูแม่นนัก ให้ถวายไตรแพรเทศ ๑ ชุด ท้าพไทย
ล้อมกรุงอังวะอยู่กว่า ๓ เดือน ก็ตีไม่ได้ พอจวนใกล้ฤดูฝนจึงต้องถอย
ทัพกลับ ส่วนศึกเชียงใหม่ก็เกิดจากพระยาแสนหลวงเจ้าเมืองเชียงใหม่
กลัวพวกฮ่อจะยกมาตีเมือง จึงส่งแสนสุรินทรโมตรีลงมาขอกองทัพไทย
ไปช่วย แต่พอทัพไทยไปถึงกลางทาง แสนสุรินทรโมตรีก็ลอบหนีขึ้น

ไปเชียงใหม่ เพราะรู้รหัสว่า ทพฮ่อถอยไปแล้ว ไทยเห็นเป็นการล่อ
ลวง จึงไปตีเมืองเชียงใหม่แตก

เหตุการณ์ในปลายแผ่นดิน

โดยปกติสมเด็จพระนารายณ์ชอบประทับอยู่ที่พระที่นั่งสุทธา-
สวรรค และพระที่นั่งชัยมุนีมหาปราสาทในพระราชวังเมืองลพบุรี ต่อฤดู
ฝนจึงเสด็จลงมาประทับที่พระนคร เมื่อประจวบหน้าฝนที่ลพบุรี ออกญา
วิชาเยนทร์ไหวตัวเกรงอันตราย ได้เรียกกำลังทหารฝรั่งจากเมืองธนบุรี
ขึ้นไปป้องกันตัว แต่พวกทหารฝรั่งเสศก็ไม่กล้าขึ้นไป เพราะเกรงได้
รับอันตรายจากทหารไทยกลางทาง คนสำคัญในขุนนางไทยที่อยู่เมือง
ลพบุรี คือพระเพทราชาเจ้ากรมช้าง ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รักษาการณ์พระ-
ราชวังในขณะนั้น พระเพทราชาเองไม่ใช่คนมักใหญ่ใฝ่สูงมาก่อน แต่
เหตุการณ์บ้านเมืองบังคับ คือข้าราชการที่รักษาตึกเกิดความรู้สึกที่ว่า ถ้า
ไม่รีบช่วยทำอะไรในตอนนี้อากาศจะตกไปแก่พวกพระปิยะ เมืองไทยก็
จะเสียแก่ฝรั่งเสศ พระพุทธศาสนาที่จะได้รับอันตราย จึงกำหนดประชุม
ลับขึ้นในพระราชวัง มีเหตุการณ์ถามตอบในที่ประชุมสำคัญตอนหนึ่ง
ระหว่างหลวงสรศักดิ์กับพระเพทราชา หลวงสรศักดิ์ถามว่าถ้าคิดการณ์
สำเร็จ บิดาจะยกแผ่นดินให้แก่ผู้ใด ตอบว่าจะยกถวายเจ้าฟ้าอภัยทศ
หลวงสรศักดิ์หน้าบึ้งแสดงไม่พอใจ กล่าวว่าจะยกให้ผู้อื่นข้าพเจ้าหายอม
ไม่ เพราะเราทำงานด้วยเอาชีวิตเข้าแลก ผู้สมควรปกครองแผ่นดินก็คือ
บิดาท่านเท่านั้น แล้วหลวงสรศักดิ์ก็ประกาศในที่ประชุม ให้ที่ประชุม

ถวายเป็นกมลพระเพทราชา พระเพทราชาจึงเป็นกษัตริย์แบบตกกระได
พลอยโจน

แผนการณั้ขึ้นต่อไป คือลวงออกญาวิชาเอนทร์มาประหารชีวิต
แล้วลวงเจ้าฟ้าอภัยทศจากกรุงศรีอยุธยาว่า พระเจ้าอยู่หัวจะมอบราช
สมบัติให้เมื่อเจ้าฟ้าองค์นั้นมาถึงเมืองลพบุรีก็ถูกจับประหารชีวิต สำหรับ
พระปิยะนั้นหลวงสรศักดิ์ให้พนักงานชาวที่ผลัดตกกำแพงแก้วลงมาแล้ว
ประหารชีวิต สมเด็จพระนารายณ์ได้รู้เห็นเหตุการณ์นี้ระแคะระคาย แต่
เป็นเวลาประชวรหนักมาแล้ว จึงได้แต่แข่งพอลูก ๒ คนบนที่บรรทม
เท่านั้นจนสิ้นพระชนม์ไป ก่อนหน้าจะสวรรคตพระองค์ได้อุทิศพระราช
วังลพบุรี ให้เป็นวิสุคามสีมา ให้พระสงฆ์จัดการอุปสมบทพวคมหา
เล็กชาวที่ เพื่อให้พ้นอันตรายจากพวกหลวงสรศักดิ์ เพราะฉะนั้นใน
สมัยรัชกาลที่ ๔ เสด็จขึ้นไปประทับที่วังลพบุรี จึงโปรดให้ทำผาติกรรม
สร้างวัดขึ้นใหม่อีกวัดหนึ่งชดใช้

บทที่ ๘

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๕

สมัยอยุธยาวงศ์บ้านพลูหลวงถึงธนบุรี

วงศ์บ้านพลูหลวงมาจากเมืองสุพรรณบุรี อาชีพคนใดในสกุลเป็น
หมอช้างสืบลำดับมา จนถึงสมัยพระเพทราชาได้เป็นกษัตริย์ พระองค์ได้
ตั้งพระราชธิดาและพระราชกนิษฐาของพระนารายณ์เป็นอัครมเหสีซ้าย
ขวา คือกรมหลวงโยธาเทพ กรมหลวงโยธาทิพย์ เมื่อเสวยราชย์แล้ว
ทรงรำลึกถึงคุณพระอาจารย์วัดพระยาแมนว่า เมื่อครั้งยังอุปสมบทอยู่ที่
วัดนั้น พระอาจารย์องค์นั้นได้ผูกพยากรณ์ดวงชะตาว่า จะมีบุญญาธิการ
ถึงเสวยฉัตร บัดนี้การณก็สมจริงทุกอย่าง จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัด
พระยาแมนทั้งหมด และตั้งอาจารย์รูปนั้นเป็นที่พระศรีสังฆญาณมุนี ใน
แผ่นดินนี้มีกบฏเกิดขึ้นเนื่อง ๆ อาทิเช่น กบฏธรรมเถียร หัวหน้ากบฏ
รายนี้เป็นมหาเด็กเจ้าฟ้าอภัยทศมาก่อน มีใบหน้าประพิมพ์ประพาย
เจ้าฟ้าองค์นั้น ยังไปทำไฟปลอมติดเข้าที่ริม โอบล้อมก็เลยทำให้ผู้คนหลงเชื่อ
ว่าเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ พวกกบฏยกพลลงมาถึงกรุงศรีอยุธยา แต่บังเอิญ
หัวหน้าถูกกระสุนปืนตาย กบฏอีก ๒ รายคือ กบฏนครราชสีมารายหนึ่ง
กบฏนครศรีธรรมราชรายหนึ่ง ก็ถูกปราบไปได้

ในปลายรัชสมัย ทรงได้ราชโอรส ๒ พระองค์ คือเจ้าพระขวัญ
องค์หนึ่ง เจ้าพระศรีสน้อยองค์หนึ่ง เจ้าพระขวัญนั้นมีความเฉลียว
ฉลาดสามารถจึงถูกพระมหาอุปราชคือ หลวงสรศักดิ์ รัชยาเกรงจะเป็น
ศัตรูราชสมบัติของตน จึงวางอุบายล่อมาสำเร็จโทษในวังหน้า ส่วน
เจ้าพระศรีสน้อยนั้นพระมารดาให้ไปบรรพชาเสีย

เจ้าพระศรีสน้อยองค์นี้ ปรากฏว่าเป็นเจ้านายไทยพระองค์แรก
ในประวัติศาสตร์ที่รอบรู้ภาษาต่างประเทศมากเป็นพิเศษ คือนอกจาก
ภาษามคธสันสกฤตแล้ว ก็ทรงรู้ภาษาจีน ญวน พม่า มลายู และเขมร
และทรงเป็นพระอาจารย์บรรดาเจ้านายในราชสกุล ทรงตั้งสำนักอยู่ในวัด
พุทไธสวรรย์

แผ่นดินขุนหลวงสรศักดิ์หรือขุนหลวงเสียไม่มีศึกสงครามใด ๆ
การบำรุงพระศาสนาปรากฏแต่เพียงว่า พระองค์ได้ทรงสร้างวัดโพธิ์ประ-
ทับช้างที่จังหวัดพิจิตร อันเป็นสถานที่ประสูติของพระองค์แต่ก่อน และ
ทรงปฏิสังขรณ์พระมณฑลพิตร ซึ่งเดิมอยู่ในมณฑลพายอด ต้องอสนีบาต
พระศอกหัก โปรดให้บูรณะใหม่ แก้มณฑลเป็นวิหารธรรมดา เพราะเห็น
ว่าสูงนักง่ายต่อการต้องอสนีบาต พระราชอัยยาศัยของขุนหลวงเสียนี้
ชอบประพฤติปลอมพระองค์เป็นราษฎรไปชกมวยตามงานวัด และหนัก
ในรูปรสเป็นที่สุด จนกระทั่งเกิดมีชื่อประตู่วังประตู่หนึ่งเรียกว่าประตู่ผี
คือเป็นที่ผ่านของศพครุณีที่ตกเป็นบริจาริกาของพระองค์แล้ว ไม่สามารถ
ทานทนพระองค์ได้ก็ถูกประหารชีวิตไป ทรงโปรดในการเสด็จคล้องช้าง
เป็นที่สุด มักเสด็จออกไปประทับแรมเป็นเวลานับเดือน ๆ ในกรณี

ครั้งหนึ่งเสด็จออกไปคล้องช้างเผือกกับพระราชโอรสของพระองค์ มีบึงใหญ่ในป่าทางเสด็จพระราชดำเนินผ่าน โปรดให้พระราชโอรสทั้งสองเกณฑ์พลมบึงเสียให้ทันการ ให้เสร็จภายในราตรีเดียว ครั้นรุ่งขึ้นทรงช้างพระที่นั่งมาถึงกลางบึงซึ่งเป็นที่ลึก ดินถมยังเกาะไม่แน่นเท้าหน้าช้างพระที่นั่งจึงถลาลงไป ขุนหลวงเสื่อจึงกริ้วพระโอรส สำคัญว่าจะวางอุบายประทุษร้ายพระองค์ จึงจับพระแสงของ้าวหันกลับมาจ้วงฟันพระราชโอรส ซึ่งทรงช้างตามเสด็จมาเบื้องหลัง พระราชโอรสทั้งสองจึงทรงจับช้างหนีพระราชบิดาไป เมื่อจับได้ก็โปรดให้เขียนทุกวัน วันละ ๓ ยก จนกว่าจะเสด็จกลับพระนคร เกราะหัดที่กรมพระเทพามาตย์สมเด็จพระพันปีซึ่งบวชเป็นลูกชื่อนี้ที่วัดดุสิต เสด็จขึ้นมาจากพระนครมาทูลขออภัยโทษ เมื่อสิ้นรัชกาลนี้แล้ว แผ่นดินก็ตกแก่มหาอุปราชาซึ่งเป็นเชษฐโอรสได้เสวยราชย์ พวกราษฎรเรียกพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ว่า ขุนหลวงทรงปลา เหตุเพราะชอบเสวยปลาตะเพียนเป็นที่สุด ถึงกับออกพระราชบัญญัติห้ามมิให้ราษฎรจับปลาตะเพียน เพราะกลัวจะหมด และทรงประทับอยู่ที่พระที่นั่งท้ายสระเป็นประจำ เคยมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า พระเจ้าท้ายสระ รัชกาลนี้ศึกเสื่อเหนือได้ก็ไม่มี เรื่องบำรุงพระศาสนา ทรงทำแข่งกับพระราชอนุชา ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวร ส่วนใหญ่เกี่ยวกับการบูรณะวัดวาอาราม มีเรื่องสำคัญคือเรื่องชะลอพระนอนวัดป่าโมก เมืองอ่างทอง พระนอนองค์นี้ถูกน้ำเซาะวัดตลิ่งพังเข้ามาจนถึงองค์พระ เสด็จออกไปกับพระราชอนุชา ตั้งพลับพลาประทับอยู่ที่ว่าป่าโมก เกณฑ์ไพร่จำนวนหมื่นชุกฐานพระนอนเอาตะเข้รองสำหรับซักล้าง ในการชักพระนอนวัดป่าโมกนี้ ผู้เป็นแม่งานคือพระยาอภัย-

สงคราม ชักกองทัพออกจากที่เดิมลึกเข้าไปบนดิ่ง ๑๐ เส้น แล้วโปรดให้สถาปนาวินิจฉัยศาลาขึ้นใหม่ กรมพระราชวังบวรจึงได้นิพนธ์โคลงยอพระเกียรติในการชะลอพระพุทธไสยาสน์ครั้งนี้ ยังปรากฏอยู่ในจารึกที่วัดป่าโมกค์เดี๋ยวนี้ และพระยาอภัยสงครามนั้นมีความชอบจึงได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาอภัยสงคราม

สำหรับกรมพระราชวังบวรนั้นได้สถาปนาวัดกุฎีขาว วัดนี้มีศิลปะชั้นหนึ่งในสมัยปลายอยุธยาปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ นอกจากนี้ก็มีวัดสมณโกฏิ วัดนางพิมพ์ ในตอนปลายแผ่นดิน เพ็ญเชษฐโอรสของพระเจ้าท้ายสระทรงผนวชอยู่ และพระองค์โปรดพระโอรสองค์รองลงมาจะยกราชสมบัติให้ พระมหาอุปราชไม่ยอม บอกว่าถ้ายกให้แก่เจ้าฟ้าสุเรนทรพิทักษ์ (องค์ที่บวช) จึงยอม ฉะนั้นเมื่อสิ้นรัชสมัยแล้ว จึงเกิดศึกกลางเมืองครั้งใหญ่ระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ฝ่ายวังหลวงมีเจ้าฟ้าเพชร เจ้าฟ้าพร ตั้งค่ายกลางพระนคร ตั้งแต่งสะพานลำเหยลงไปจนถึงตำบลประตูจีน ฝ่ายพระมหาอุปราชก็ตั้งค่ายรับในการรบครั้งแรก วังหลวงได้เปรียบ ตีทัพวังหน้าแตกไปหลายครั้ง จนพระมหาอุปราชทอดอาลัย เตรียมหลบหนีแล้ว พอดีมีทหารเอกคนหนึ่งชื่อขุนชำนาญมารับอาสาบและทูลว่า ถ้าเห็นข้าศึกตัดศีรษะข้าพระพุทธเจ้าได้พระองค์จึงค่อยหนี ขุนชำนาญสามารถตีทัพวังหลวงแตกกลับ เจ้าฟ้าทั้งสองเสด็จลงเรือน้อยหนีไปกับหมาดเล็ก พระมหาอุปราชจึงเสวยราชย์เป็นพระเจ้าบรมโกษฐ์ และปูนบำเหน็จขุนชำนาญให้เป็นเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ที่สมุหนายก เจ้าฟ้าทั้งสองหนีไปหลบซ่อนตามสุ่มทุมพุ่มแซม แต่เมื่อออก

พระกระยาหารเข้าก็จำต้องถอดพระชามรงค์ให้มหาดเล็กมาแลกข้าวกิน และชามรงค์วงนี้เองที่นำภัยไปสู่พระองค์จนถูกจับสำเร็จโทษไป

สมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์เป็นสมัยที่มีการบำรุงศิลปะเป็นพิเศษ พระองค์ได้บูรณะวัดวาอารามใหญ่น้อยทั้งในพระนครและหัวเมืองจำนวนมาก เช่นในพระนครโปรดให้กรมขุนเสนาพิทักษ์ซึ่งเป็นพระมหาอุปราช และเป็นเชษฐโอรสอันประสูติแต่พระอัครมเหสีเป็นแม่งานบูรณะวัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพระราม สำหรับวัดภูเขาทองนั้น พระเจ้าบรมโกษฐ์ได้สถาปนาพระเจดีย์ใหญ่แบบไทยแท้ คือพระเจดีย์เรียกว่าแบบย่อไม้สิบสอง พระเจดีย์แบบนี้นิยมสร้างกันมากในแผ่นดินนี้ และที่วัดภูเขาทองแบบย่อไม้สิบสองเป็นองค์ใหญ่ที่สุดในโลก นอกจากนี้ทรงบูรณะวัดบรมพุทธาราม วัดหน้าพระเมรุ วัดตะไกร ฯลฯ ในหัวเมืองทรงบูรณะวัดพระแท่นศิลาอาสน์ เมืองอุตรดิตถ์ (ทุ่งยั้ง) วัดมหาธาตุเมืองลพบุรี พิษณุโลก ชัยนาท สุพรรณบุรี จังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี บานประตู่วิหาร วัดมหาธาตุ พิษณุโลก บานประตู่วิหารวัดพระแท่น อุตรดิตถ์ เป็นศิลปะสลักไม้ ศิลปะมุขทั้งดงามที่สุดใสมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์ แต่ที่วัดพระแท่นถูกไฟไหม้เสียแล้ว

พระราชนิยมของพระเจ้าบรมโกษฐ์ คือเรื่องการบรรพชาอุปสมบท เป็นสำคัญนัก ราษฎรก็ดี ข้าราชการก็ดี ถ้าไม่ได้ผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาแล้วไม่โปรดชุบเลี้ยง หรือเลื่อนยศให้ กวีในทางพระศาสนาก็มีมากในแผ่นดินนี้ เช่นพระมหานาค วัดท่าทราย ได้นิพนธ์เรื่อง ปุณโณวาทคำฉันท์ และขอเกียรติพระเจ้าบรมโกษฐ์ซึ่งปฏิสังขรณ์วัดพระพุทธรบาท มีข้อความบางตอนไพเราะ เช่น

"ในโพสุพรรณห้อย ระบายย่อยบรู้ง
ลมพัดกระดิ่งดัง เสนาะศัพทอลเวง
เสียงคุจสังคิต อันคิ่งคิดประโคมเพลง
เสียงเทพบรรเลง ระเรื้อยจับระบำถวาย"

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ คือกรมขุนเสนาพิทักษ์ที่ทรงนิพนธ์พระ-
มัลย์คำหลวง นั้นโทปนันทสูตร ราชกิจในเรื่องบำรุงพุทธศาสนาที่
สำคัญที่สุด คือการตั้งสมณวงศ์ในลังกาทวีป

การประดิษฐานสยามนิกายในลังกา

ในศตวรรษที่ ๒๒ เกาะลังกาต้องผจญกับสมัยสงครามเนื่อง ๆ และ
ยังถูกกดขี่จากพวกโปรตุเกส ห้ามมิให้นับถือพระพุทธศาสนา ตามบริเวณ
รอบชายแดนคงเหลือรัฐเอกราชอยู่ใจกลางเกาะที่พวกโปรตุเกสไปไม่ถึง
ปรากฏว่าพระสงฆ์ในลังกาได้สูญวงศ์ลง เพราะไม่ได้อุปสมบทกันช้านาน
มีแต่สามเณร สามเณรรูปหนึ่งชื่อสรณังกร ได้พยายามชวนชายที่จะให้
ฟื้นสมณวงศ์ขึ้นใหม่ พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะกษัตริย์ลังกาในครั้งนั้น
ได้พยายามแสวงหาพระสงฆ์ต่างประเทศเข้ามาบวช ได้สอบถามพวก
พ่อค้าพาณิชย์ว่าเคยเห็นเมืองใดที่มีคนนุ่งห่มเหลืองมากคับคั่ง พวกลูกค้า
พากันชี้กรุงศรีอยุธยา (หมอแอมเฟอร์ซึ่งเคยเดินทางผ่านกรุงศรีอยุธยา
ได้มีจดหมายเหตุว่า กรุงศรีอยุธยามีวัดราว ๒ พันวัด มีพระสงฆ์ หลาย
หมื่นรูป)

พระเจ้าลังกาจึงได้ส่งราชทูตมากรุงศรีอยุธยา ทูลขอคณะสงฆ์
ไทยออกไป พวกทูตลังกาได้เขียนจดหมายเหตุไว้ละเอียด พวกนี้ตื่นเต็น
กับสถานของพระนครมาก บอกว่าจะแลไปทางไหนก็เห็นแต่ทอง คือ

หลังคาโบสถ์ วัด และเจดีย์ ล้วนเป็นทองทั้งนั้น พวกทูตลังกามีโอกาส
ชมขบวนกฐินพยุหยาตรา และได้ขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท สระบุรี
พักอยู่ในพระนครพิเศษ ฝ่ายไทยได้มอบหน้าที่ให้สมเด็จพระสังฆราชวัด
มหาธาตุเป็นผู้คัดเลือกพระสงฆ์ที่จะออกไปลังกา ได้พระอุบาลีเป็นหัว
หน้าคณะ เมื่อคณะสงฆ์ไทยได้ถูกมรสุมแตกเสียดในอ่าวไทย ต้องขึ้นบก
ที่นครศรีธรรมราช พระเจ้าบรมโกษฐ์ท้อพระหฤทัย แต่พวกทูตลังกาก็
กราบทูลวิงวอนเนื่อง ๆ พระองค์จึงให้คณะสงฆ์ไทยโดยสารกำปั่นฝรั่ง
โดยว่าจ้างให้เขานำส่งไปลังกา ในการเดินทางที่ขวนขวายคณะสงฆ์ไทยได้ถึง
เกาะลังกา พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะได้นิมนต์พระอุบาลีไปจำพรรษาอยู่
ณ วัดบุปผาราม แล้วโปรดให้ทำพิธีผูกพัทธสีมาขึ้น อุปสมบทสามเณร
สรณังการเป็นพระภิกษุครั้งแรก คณะสงฆ์ไทยชุดนี้อยู่ลังกาประมาณ
๔ ปีได้บวชกุลบุตรลังกา ๖ พันกว่ารูป ชาวลังกาจึงเรียกวานิกายสยาม-
วงศ์ หรืออุบาลีวงศ์ และพระอุบาลีนั้นได้ถึงแก่มรณภาพที่ลังกานั้นเอง

เหตุวิบัติในปลายแผ่นดิน

พระเจ้าบรมโกษฐ์มีพระชนมายุยืนนานกว่า ๙๐ ปี ในตอน
ปลายรัชสมัยมีเรื่องวิบัติเกิดขึ้นเป็นลางร้ายต่อชาติไทยหลายเรื่อง ดังต่อ
ไปนี้ คือ

๑. การพิศพลาดนโยบายต่างประเทศ จำเดิมแต่สิ้นรัชสมัย

พระนเรศวรมหาราชมาแล้ว จนถึงสมัยปลายอยุธยาเป็นเวลาร่วม ๒๐๐ ปี
หามีศึกพม่ามารุกรานเมืองไทยไม่ มีแต่ไทยกลับเป็นฝ่ายรุกพม่า เช่นใน
สมัยพระนารายณ์เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะบารมีพระนเรศวรประการ

หนึ่ง อีกประการหนึ่ง เพราะเหตุการณ์ภายในของพม่า คือ ถ้าพม่าจะตีเมืองไทยก็ต่อเมื่อสามารถปราบมอญอยู่เสียก่อน และอาศัยเมืองมอญเป็นแหล่งเสบียงอาหารเลี้ยงตน แต่หลังจากสิ้นราชวงศ์ของบุเรงนองแล้ว พม่ากับมอญก็ผลัดกันรุกรบ มาถึงสมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์มอญกลับมีอำนาจแข็งกว่าพม่า หัวหน้านมอญคนหนึ่งเป็นสัญชาติกะเวหรือกวย ชื่อ สมิงทอ ได้ริดาเจ้าเมืองเมาะตะมะแล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์มอญ ยกกองทัพขึ้นไปตีกรุงอังวะเกือบสำเร็จ สมิงทอได้ส่งราชทูตมาทูลขอพระธิดาพระเจ้าบรมโกษฐ์และขอธิดาพระยาเจียงใหม่ไปอภิเษกถ้าไทยยอมมีสัมพันธไมตรีกับสมิงทอ กรุงศรีอยุธยาคงไม่แตกข้าศึกเป็นครั้งที่ ๒ แต่ไทยเห็นมิตรเป็นศัตรู เห็นศัตรูเป็นมิตรในตอนี้ คือไปปรับไมตรีทางอังวะ ตัดไมตรีกับสมิงทอ พระเจ้าบรมโกษฐ์เองบริภาษสมิงทอว่า กิ่งกำขึ้นวอบังอาจมาตีเสมอกับพระองค์ จึงขับไล่ทูตมอญออกไป และรับทูตพม่าไว้เป็นไมตรี เมื่อมอญยกกองทัพขึ้นไปล้อมกรุงอังวะ พม่าก็ทำกตติศัพท์ว่า ไทยจะยกทัพมาช่วยพม่า มอญสำคัญว่าจริง รีบถอยทัพกลับ อันที่จริงในประวัติศาสตร์ไม่เคยปรากฏครั้งหนึ่งครั้งใดเลย ที่มอญเป็นศัตรูกับไทยโดยตรง มีแต่ถูกพม่าใช้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นความผิดพลาดในนโยบายต่างประเทศในครั้งนั้น ที่ไม่ช่วยมอญ

๒. สามัคคีเภทในราชวงศ์ บรรดาพระโอรสของพระเจ้าบรมโกษฐ์แตกกันเป็น ๓ ก๊ก ก๊กที่ ๑ มีพระมหาอุปราช เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ เจ้าฟ้ากรมขุนพรนิมิต เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี เรียกกันว่าก๊กเจ้าฟ้า ก๊กที่ ๒ ประกอบด้วยกรมหมื่นจัตถสุนทร กรมหมื่น

สุนทรเทพ กรมหมื่นเสวกศักดิ์ เรียกว่าก๊กเจ้า ๓ กรม ก๊กที่ ๓
หัวเดียวกระเทียมลีบ คือกรมหมื่นเทพพิพิธ เป็นพระเจ้าลูกยาเธอองค์
ใหญ่ที่สุดของพระเจ้าบรมโกษฐ์ อาวุโสมากที่สุด เป็นคนชนะไหนเข้า
ด้วย เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์แม้จะเป็นพระมหาอุปราชแล้ว ก็ยังมี
ความคิดระแวงเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ ซึ่งผนวชเป็นภิกษุอยู่ที่วัด
โลกแสง เจ้าฟ้าพระองค์นี้เป็นโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าท้ายสระ และ
เป็นผู้ที่พระเจ้าบรมโกษฐ์ทรงพระเมตตา พระมหาอุปราชจึงสำคัญว่าจะ
เป็นศัตรูต่อราชสมบัติของพระองค์ จึงคิดทางกำจัด วันหนึ่งพระเจ้า
บรมโกษฐ์ประชวร เจ้าฟ้าพระเสด็จมาเยี่ยม พระมหาอุปราชได้ใช้อาวุธ
ฟันเจ้าฟ้าพระจนจิวรขาดแต่หาเข้าไม่ เพราะอยู่ยงคงกระพัน เพื่อเจ้าฟ้า
พระเสด็จไปถึงที่บรรทม พระเจ้าบรมโกษฐ์จึงตรัสถามว่า เหตุไรจึงห่ม
จิวรขาดเข้ามา ทูลว่า พระมหาอุปราชเธอหยอกเล่น เมื่อเจ้าพระกลับไป
ไปแล้ว พระเจ้าบรมโกษฐ์จึงตรัสให้จับพระมหาอุปราชมาลงโทษ และ
สำเร็จโทษพระนัดดาของพระองค์ ๒ องค์ ที่สมคบกับพระมหาอุปราช
ในการนี้ ฝ่ายพระมหาอุปราชนั้นเมื่อเห็นว่าความแตกจึงหนีไปพึ่งพระ
มารดากรมหลวงอภัยนุชิต แล้วชวนกันมาที่วัดโลกแสง โดยชวนพระ
องค์ในพระวอของพระมารดา เจ้าฟ้าพระจึงจัดการให้อุปสมบทในคืน
วันนั้น ในขณะที่ผนวชอยู่นั้นเอง พระมหาอุปราชทำนองจะล้างกรรม
ของพระองค์ จึงได้นิพนธ์เรื่องนั้น โทปนันทสูตรคำฉันท์ ต่อมากรม
หลวงอภัยนุชิตประชวรหนักจนจะสิ้นพระชนม์ ได้ทูลขออภัยพระราช
โอรสต่อพระสวามี พระเจ้าบรมโกษฐ์ก็ตรัสว่า "ถ้าไม่เป็นกบฏก็จะไม่

มา" พระมหาอุปราชาจึงถือว่าทรงให้อภัยแล้ว ได้ปริวรรตเพศออกมา แต่ต่อมาได้รับสถาปนาในตำแหน่งเดิมอีก เหตุที่จะเป็นอริกับก๊กเจ้า ๓ กรม เนื่องจากพระมหาอุปราชาสั่งเขียนเจ้ากรม ปลัดกรม ในเจ้า ๓ กรมนั้นว่า เจ้านายเป็นเพียงกรมหมื่น แต่ตั้งกันเป็นขุนเป็นหลวง เกินฐานะ เจ้า ๓ กรมจึงผูกอาฆาต แล้วทูลฟ้องพระราชบิดาว่า พระมหาอุปราชาลอบเป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาลย์ มเหสีของพระราชบิดา พระมหาอุปราชาจึงถูกราชทัณฑ์เขียนจนสิ้นพระชนม์คาหาวาย

สำหรับเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี พระราชบิดาปรึกษาว่าเป็นคนโฉดเขลา ถ้าให้ราชสมบัติบ้านเมืองจะเป็นอันตราย เพราะฉะนั้น จึงจับไล่ให้ไปบวชเสียอย่าอยู่ให้เป็นที่กีดขวาง ทรงมอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต เมื่อพระเจ้าบรมโกษฐ์สิ้นพระชนม์ เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์ลอบสืบทอดมาเสียก่อน แล้วเสด็จขึ้นไปประทับบนพระที่นั่งสุริยamarinทร์ วางท่าประหนึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ฝ่ายเจ้า ๓ กรม ก็เรียกบรรดาไพร่พลป็นกำแพงวัดพระศรีสรรเพชญ์ เข้าไปในพระราชวังเอาอาวุธในโรงพระคลังแสงออกมาแจกจ่ายกัน ทำที่จะเกิดศึกกลางเมือง เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตจึงนิมนต์พระราชาคณะใหญ่ มีพระธรรมโศดม ๑ พระธรรมเจดีย์ ๑ พระพุทธโฆษาจารย์ ๑ พระเทพกวี ๑ พระเทพมุนี ๑ ให้ไปช่วยเล่าโลมเจ้า ๓ กรมมาสวามิภักดิ์ พระราชาคณะทั้งหลายไปกลับถึง ๒ หน ๒ เทียว จึงพาเจ้า ๓ กรมมาสสำเร็จเจ้าฟ้าพรพินิตให้สัจย์ว่าจะไม่ทำอันตราย แต่พอผ่านไป ๗ วัน ก็ใช้อูบายจับเจ้า ๓ กรมสำเร็จโทษ ฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธ แต่แรกเมื่อ

พระราชบิดาสวรรคต ตัวเองลอบขึ้นไปบนพระมหาปราสาท เก็บกวาด
เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ แต่บังเอิญเจ้าฟ้าอนุรักษ์เห็นเข้า จึงตกใจ
แล้วแก้ไขด้วยความฉลาดว่า คนเตรียมเก็บของเหล่านี้ไว้เพื่อเจ้าฟ้า
อนุรักษ์ เพราะฉะนั้นจึงรอดตัวไป เจ้าฟ้าอุทุมพร (พรพินิต) ได้เสวย-
ราชย์เป็นกษัตริย์ได้ ๓ วัน เมื่อพิจารณาเห็นพระเชษฐาแสดงกิริยา
รังเกียจ จึงได้ถวายราชสมบัติให้พระเชษฐา เสด็จออกไปผนวช ประทับ
อยู่ ณ วัดประคู้

รัชสมัยพระเจ้าเอกทัศ

เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์ได้เสวยราชย์ เรียกกันตามปากราษฎรว่า
พระเจ้าเอกทัศบ้าง พระที่นั่งสุริยามรินทร์บ้าง เพราะเหตุที่โปรดประ-
ทับในพระที่นั่งองค์นี้เป็นประจำ เรียกว่าขุนหลวงขี้เรือนบ้าง เหตุด้วย
ประชวรโรคผิวหนังและโรคบุรุษ กษัตริย์พระองค์นี้เป็นองค์สุดท้ายของ
กรุงศรีอยุธยา มีพระจริยาวัตร ดังนี้

๑. เป็นคนขี้ฉลาด หูเบา เชื่อคนง่าย
๒. ลุ่มหลงอิสตรีจนเสียราชการ
๓. น้ำพระทัยนั้นไม่คู่ร้าย

ปรากฏว่าได้ซุบเสียงบรรดาญาติพี่น้องของหม่อม ๆ ที่โปรด
ตั้งให้เป็นพระยามีอำนาจเข้าออกนอกในพระราชวังได้ และบรรดาคน
เหล่านี้ได้ตั้งตัวเป็นศัตรูกับขุนนางผู้ใหญ่ พวกข้าราชการจึงแตกสามัคคี
กัน เวลานั้นขุนนางที่รักแผ่นดิน มีเจ้าพระยาจักรี พระยายมราช พระ

ยาเพชรบุรี พระทัยน้ำ ข้าราชการเหล่านี้ได้ปรึกษากันเป็นความลับว่า พระเจ้าอยู่หัวในพระโกศ มอบแผ่นดินไว้ให้ขุนหลวงหาวิด มิได้ มอบให้แก่ขุนหลวงสุริยามินทร์เลย และทุกวันนี้พวกเราต้องตกเป็น จี๊ข้าของอ้ายเบะอับรรคาคณโพรด ๆ ของขุนหลวงสุริยามินทร์ ฉะนั้น บ้านเมืองจะเป็นกลียุค แล้วปรึกษากันจะคิดเอาราชสมบัติคืนแก่ขุน หลวงหาวิด ชวนกันไปเล่าความลับให้กรมหมื่นเทพพิพิธฟัง เวลานั้น กรมหมื่นองค์นี้ไปบวชอยู่ที่วัดกระโจม ก็มีความเห็นพ้องกัน จึงชวน กันไปเล่าให้ขุนหลวงหาวิดฟัง ในคืนวันนั้นเจ้าฟ้าอุทุมพรก็มาตรงใน พระทัยว่า คนเหล่านี้ถ้ากบฏสำเร็จแล้วไม่เชื่อตรงต่อเรา คงจะยกกรม- หมื่นเทพพิพิธเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และชีวิตของเราพี่น้อง ๒ คนก็ต้อง เป็นอันตราย เมื่อคิดได้ดังนี้แล้วก็รีบเสด็จไปเฝ้าพระเชษฐา และก่อน จะเล่าความให้ฟังนั้นได้ทูลขอพระราชทานชีวิตคนเหล่านี้ไว้ก่อน ผลคือ บรรดาขุนนางเหล่านี้ถูกจำขังหมด ตัวกรมหมื่นเทพพิพิธรู้ตัวก่อน หนี ไปอยู่วัดพนัญเชิง พวกข้าในกรมตั้งค่ายป้องกันเจ้ารอบวัด พระเจ้า เอกทัศน์จึงให้ตำรวจไปบอกว่า จะไม่เอาโทษกรมหมื่นหรอก ถ้าส่งตัว เจ้ากรมปลัดกรมมาให้โดยดี กรมหมื่นเทพพิพิธจึงคิดจับเจ้ากรมปลัด กรมของตัวที่เป็นผู้ป้องกันตัวเอง และเจ้ากรมนี้รู้ตัวก่อนหลบหนีไป ได้ ส่วนปลัดกรมเสียใจไปผูกคอตาย จึงมีพระโองการจับกรมหมื่นเทพ พิพิธไปปล่อยที่เกาะลังกา

ศึกพม่าครั้งที่ ๑

เหตุการณ์ในเมืองพม่า เมื่อพวกมอญยกกองทัพไปตีเมืองอังวะแตก มีนายพรานป่าคนหนึ่งชื่อ มังอองใจยะ เป็นนายบ้านตำบลมุตโซโบหรือมุกโสบได้ช่องสุ่มผู้คนไล่พวกมอญแล้วตั้งตนเป็นอลองพญา แปลว่าพระโพธิสัตว์ แล้วยกกองทัพมาตีหงสาวดีแตก แล้วเลยยกเข้ามาตีไทยตามธรรมเนียมของพม่าที่ถือว่า ถ้าตีมอญได้ต้องมาตีไทย ข่าวศึกพม่านั้นในพระนครพึ่งไม่ได้ศัพท์ พระเจ้าเอกทัศส่งกองทัพออกไป ๓ ทาง ทางเหนือ ๒ ทาง ทางตะวันตกทางหนึ่ง แต่ที่จริงพม่ามาทางเดียวคือทางตะวันตก มีกำลังทัพใหญ่อยู่ที่เมืองเพียง ๕ พันคน กำลังส่วนใหญ่ไปอยู่ทางเหนือ พม่าตีกาญจนบุรี เพชรบุรี ราชบุรี ขึ้นมา แล้วล้อมพระนครไว้ เอาปืนใหญ่ตั้งที่วัดกษัตรา วัดท่าการ้อง วัดภูเขาทอง ยิงพระนครทุกวัน ต้องพระราชวังและบ้านเรือนเป็นอันตราย ราษฎรจึงเข้าซื้อกันไปทูลขอให้เจ้าฟ้าอุทุมพรลาผนวช ออกมาบัญชาการต่อสู้ข้าศึก พระองค์จึงโปรดให้ปล่อยบรรดาขุนนางที่จำขัง ตั้งเป็นแม่ทัพนายกอง แล้วจับบรรดาขุนนางที่เป็นญาติพี่น้องของหม่อม ๆ ในพระเชษฐาประหารชีวิตว่าเป็นคนสอพลอทำให้เสียการแผ่นดิน สงครามครั้งนี้พม่าต้องรีบเลิกทัพกลับ เพราะพระเจ้าอลองพญาประชวรหนัก เนื่องด้วยต้องกระสุนปืน ในขณะที่พระองค์เสด็จออกมาจูดปืนใหญ่ยิงด้วยพระองค์เอง ปืนแตกจึงได้รับอันตราย

เมื่อเสร็จศึกพม่าครั้งนี้แล้ว พระเจ้าเอกทัศนั้นก็ตั้งข้อรังเกียจ
พระอนุชาอีก จนถึงถอดพระแสงดาบพระเพลาในขณะที่พระอนุชา
เข้าเฝ้า เจ้าฟ้าอุทุมพรจึงออกผนวชอีกเป็นครั้งที่ ๒

กรุงแตก

เมื่อพม่าเลิกทัพกลับไปแล้ว ไทยก็ยังมัวประมาทต่อไปเป็นเวลา
ถึง ๕ ปีเต็ม ๆ ไม่ได้คิดป้องกันใด ๆ ทั้งสิ้น จึงเกิดเสียพระนคร
ขึ้น ศึกครั้งนี้ฝ่ายพม่าเองมิได้ตั้งใจไว้ก่อน เกิดจากพม่าไล่จับมอญเซलय
จนล่วงแดนไทยเข้ามา ไม่เห็นไทยออกต่อต้านเลย แม่ทัพพม่าจึงเลย
ตามเลย ยกเข้ามาจนถึงพระนคร ทัพพม่าที่มาครั้งนั้น แบ่งเป็น ๒ ทัพ
ใหญ่ ทัพฝ่ายเหนือมีเนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพมาตั้งค่ายใหญ่ที่วัดภูเขา
ทอง ทัพฝ่ายใต้มีมังมหานรธาเป็นแม่ทัพ ตั้งค่ายใหญ่ที่วัดเขมาฯ เมือง
นนทบุรี รวมกำลังแล้วไม่ถึง ๕๐,๐๐๐ ลักษณะของพม่าคราวนี้แตกต่างกว่า
ทุกคราว คือ

๑. ไม่ใช่ทัพกษัตริย์

๒. มีเจตนาต้องการปล้นทรัพย์เป็นใหญ่กว่าอื่นหมด

๓. มีเจตนาต้องการทำลายไทยให้ยับเยินจนตั้งตัวไม่ได้

เพราะฉะนั้น จึงไม่คำนึงถึงกฎในสงครามใด ๆ ทั้งสิ้น เป็น
ลักษณะกองโจร และที่ร้ายกว่านั้นคือ มังมหานรธาแม่ทัพใหญ่ฝ่ายใต้
ซึ่งเป็นคนรักคุณธรรมมาป่วยตาย กองทัพฝ่ายใต้ต้องรวมกับฝ่ายเหนือ

ซึ่งมีแม่ทัพเป็นคนโหดร้าย ไทยเรากลือธรรมเนียมมอพยพเข้ากำแพงเมืองตามเคย พม่าได้ตั้งล้อมพระนครเป็นชั้น ๆ การต่อสู้ของไทยมีดังนี้

๑. แม่ทัพใหญ่ คือพระยารัตนาธิเบศ ไปรบครั้งใดแตกกลับมาทุกครั้ง ขุนนางผู้ใหญ่มีเจ้าพระยามหาเสนา พระยาเพชรบุรีเสียชีวิต ในการรบ หลวงอภัยพิพัฒน์ขุนนางจีนในพระนครได้คุมทหารอาสาจีน ๒ พันคนออกไปสู้ศึก พอเข้าศึกตีค่ายทหารจีนแตก พวกทหารจีนจำนวน ๓๐๐ คนก็กลับขึ้นไปเผาพระพุทธรูปบาทลอมทองมณฑปแล้วรีบกลับพระนคร ทัพหัวเมืองที่ส่งมาช่วย ถ้าจะรวมกันแล้วก็มีกำลังเหนือทัพพม่าหลายสิบเท่า ก็มากันไม่พร้อมที่ ไม่มาเลยก็มี มาแล้วไม่ทันรบถอยไปก่อนก็มี และที่รบก็มีคือ กองทัพเมืองพิษณุโลก และกองทัพเมืองกำแพงเพชร เจ้าพระยาพิษณุโลกออกศึกเข้มแข็ง สามารถหยุดกองทัพเข้าศึกด้านภูเขาทองไว้ได้ แต่แล้วทูลลากลับไปว่าจะไปเผาศพมารดา เป็นการทิ้งหน้าที่โดยตรง พระยาวชิรปราการ (สิน) รบศึกเข้มแข็ง วันหนึ่งสั่งยิงปืนใหญ่สู้พม่า โดยไม่ทันขออนุญาตศาลาลูกขุนก่อน เพราะมีกฎว่าใครจะยิงปืนใหญ่ต้องขออนุญาต เพื่อจะให้หม่อม ๆ ในวังอุดหนุนได้ทัน พระยาวชิรปราการก็เกือบถูกระหารชีวิต เลยทำให้เสียกำลังใจ เห็นว่าพระนครคงไม่รอดมือข้าศึกแน่แล้ว จึงได้พาพรรคพวกทหารไทยจีน ๔๐๐ คน แหกค่ายพม่าออกไปทางตะวันออก

๒. พม่าล้อมกรุงเป็นเวลาแรมปี ในระหว่างนั้นก็ส่งกองโจรออกไปปล้นสดมภ์ชาวบ้านตามชนบทต่าง ๆ ชาวบ้านวิเศษไชยชาญ สิงห์บุรี สุพรรณบุรี อ่างทอง ภายใต้อำนาจของนายจันทร์หนวดเขียว

พันเรือน ขุนสรรรได้รวบรวมกันตั้งเป็นค่ายใหญ่ชื่อค่ายบางระจัน แล้วไปนิมนต์พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช มาลงเลขยันต์ให้พวกเขาบ้านในค่าย สามารถต่อสู้พม่าเป็นเวลาถึง ๕ เดือน พม่าส่งทัพมาตีถึง ๘ ครั้งก็แตกพ่ายแพ้ไป ครั้งสุดท้ายได้ให้นายกองสุกี้ซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายมอญยกทัพมาตี ใช้ปืนใหญ่ระดมยิงค่ายบางระจันแตก ไม่มีใครรอดชีวิตเลยแม้แต่คนเดียว เพราะไม่มีปืนใหญ่สู้พม่า

๓. ฝ่ายในพระนครก็พยายามเกณฑ์กองทัพออกไปรบ แต่ทหารขวัญเสียเสียแล้ว เพราะได้ผู้นำไม่ดี ครั้งหนึ่งมีอาจารย์ขลังคนหนึ่งชื่อนายฤกษ์รับอาสาคุมกองทัพเรือไปรบพม่า ตัวนายฤกษ์ดื่มสุราจนเมาขึ้นถือดาบ ๒ มือราอยู่หน้าเรือ พม่ายิงถูกนายฤกษ์ตกน้ำตาย กองทัพเรือทั้งกองถอยกลับไม่คิดสู้ อีกครั้งหนึ่งกองทัพไทยจำนวน ๔ พัน ยกออกไปจะตีค่ายพม่าวัดภูเขาทอง ตัวแม่ทัพคุยว่าสามารถอย่างโน้นอย่างนี้ต่าง ๆ จึงมีพระสงฆ์และราษฎรชายหญิงพากันตามทัพออกไปดูหลายร้อยคนก็ถูกพม่าตีแตกกลับมามาก

๔. เมื่อพระนครจวนจะเสียแก่ข้าศึก ได้เกิดอาเพศและทูนิมิตต่าง ๆ คือพระพุทธรูปใหญ่วัดพนัญเชิง น้ำพระเนตรไหลถึงพระนาถิ เทวรูปพระนเรศวรในโรงพระแสง กระทั่งพระบาทสนั่น อิกาบินมาเสียบยอดพระมหาธาตุตาย และเกิดเพลิงไหม้ในพระนครก่อนตั้งแต่ตลาดป่าทานถึงวัดอภัยภูวาส บ้านเรือนราษฎรทำลายเป็นแสนกว่าหลัง ในปีเดียวกันสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ ๒ องค์ พระโกศตั้งเคียงกันอยู่ยังไม่ทันพระราชทานเพลิง พม่าเอาปืนใหญ่ตั้งไว้ที่วัดแม่นางปลื้มยิงเข้าพระนคร

ตั้งแต่เข้าจนคำ แล้วให้ทหารขุดรากกำแพงเมืองเอาไฟสุ่มเข้าพระนคร
ได้ในเวลากลางคืน ๓ ทุ่มเศษ เสียพระนครในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ แต่ยั
นับว่าเป็นคราวโชคดีที่ข้าศึกเข้าพระนครในเวลากลางคืน เพราะฉะนั้น
ราษฎรส่วนใหญ่จึงมีโอกาสาอาศัยความมืดหนีข้าศึกทัน แต่ถึงอย่างนั้น
พม่าก็จับราษฎรไว้เป็นเชลยกว่า ๓ หมื่น พระสงฆ์กว่า ๒๐๐ รูป เอาไปจ
รวมกันไว้ในค่ายโพธิ์สามต้น แล้วพม่าก็เที่ยวจุดไฟเผาพระราชวัง วัดวา
อาราม รื้อคันทรพัสสมบัติ พระศรีสรรเพชญ์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหุ้มทอง
คำสูง ๘ วา ก็ถูกไฟสุ่มลอกทองเอาไป แต่อัจฉริยะที่ว่า บรรดาสถานที่
หมดในพระนคร มีอยู่ ๒ วัดที่พม่าไม่ได้ทำลาย คือวัดพนัญเชิงและวัด-
พุทไธสวรรย์ ตัวเนเมียวสีหบดี เมื่อตีกรุงได้ ๗ วัน ก็รีบเลิกทัพกลับ
เพราะมีข่าวว่าพวกจีนเม่งจูกำลังยกกองทัพมาตีพม่า พม่าได้กวาดต้อน
เอาคนไทยไปด้วยราว ๕๐,๐๐๐ เศษ ขุนหลวงหาวัดได้ถูกอัญเชิญไปด้วย
พร้อมทั้งพระญาติวงศ์ เมื่อไปถึงพม่าพระเจ้ามังระก็ให้ขุนหลวงหาวัด
สึกแล้วประทานเรือนให้อยู่ แล้วตั้งเนเมียวสีหบดีเป็นอโยธยาห่วน
แปลว่า ขุนพลมีผู้มีชัยเหนืออยุธยา ส่วนคนไทยนั้น โปรดให้แยกย้าย
กันไปตั้งภูมิลำเนารอบกรุงอังวะ จนเกิดหมู่บ้านที่เรียกกันว่า ตำบลบ้าน
โยเดียถึงทุกวันนี้ สำหรับทางเมืองไทยพม่าแต่งตั้งให้สุกี้พระนายกอง
กับทหาร ๑,๐๐๐ คนรักษาพระนคร และตั้งคนไทยชายชาติคนหนึ่ง คือ
นายทองอินเป็นเจ้าเมืองธนบุรี นายทองอินผู้นี้มีความชอบกับพม่า
เพราะเป็นผู้บอกทรัพย์ของคนไทยให้พม่ารู้ ส่วนพระเจ้าเอกทัศนั้น
ลงเรือน้อยหนีข้าศึกไปแอบอยู่ตามสุ่มทุมพุ่มไม้ อดข้าวอยู่ ๗ วัน เมื่อ

พม่าค้นพบก็พอดีสิ้นพระชนม์ สุกี่ให้อาพระศพฝังไว้ในถ้ำโพธิ์
สามต้น ยังไม่ทันจะถวายพระเพลิง พอดีเสียดายแก่พระยาดาก

สมัยจลาจล

เมื่อเสียดพระนครแก่ข้าศึกบ้านเมืองจึงไม่มีรัฐบาลกลาง ผู้มีกำลัง
กุมกันเป็นก๊กคอยตีปล้นในพวกก๊กต่าง ๆ ด้วยกัน เพราะเวลานั้นไม่ได้
ทำนามาถึง ๓ ปีเต็ม อาหารจึงอดอยากฝืดเคืองมาก ใครมีปัญญาหาข้าว-
สารได้มาก ผู้นั้นก็มีสวามิภักดิ์มาก นี่เป็นเหตุการณ์ในมณฑลภาค
ราชบุรี แต่เหตุการณ์ในมณฑลภาคอื่นตรงกันข้าม เพราะภาคเหล่านี้
ไม่ได้รับกระทบกระเทือนจากสงครามเลย จึงมีสภาพอุดม ภาคเหล่านี้
ได้แบ่งตั้งขึ้นเป็นเจ้า มี ๖ ก๊กด้วยกัน คือ

๑. ชุมนุมเจ้าดาก มีเขตอิทธิพลตั้งแต่เมืองชลบุรี ระยอง
จันทบุรี ตราด

๒. ชุมนุมเจ้าพิมาย ได้แก่กรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งเมื่อเสียดพระ-
นครแล้ว ได้หนีขึ้นไปอยู่กับพระพิมาย และได้ลูกสาวของพระพิมาย
เป็นเมีย ได้ยกตนขึ้นเป็นเจ้าชุมนุม มีเขตอิทธิพลภาคอีสาน ตั้งแต่
เมืองเพชรบูรณ์ขึ้นไป

๓. ชุมนุมเจ้าพิษณุโลก คือเจ้าพระยาพิษณุโลกเก่า มีเขต
อิทธิพลตั้งแต่ปากน้ำโพขึ้นไป

๔. ชุมนุมเจ้าพระฝาง เจ้าพระฝางผู้นี้เป็นพระราชกณะ
ตำแหน่งพระพากุลเถระ ได้รับตั้งแต่งไปเป็นสังฆราชเมืองฝาง ในสมัย
พระเจ้าบรมโกษฐ์ ได้ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า โดยไม่ยอมทูลเพศจรรพชิต

แต่ใช้สีแดงข้อมจีวร แล้วลงประเจียดแจกบรรดาพระสงฆ์ แต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพนายกองต่าง ๆ แม่ทัพเอกคือพระครูศิริमानนท์ แล้วคุมกองทัพพระสงฆ์ทั้งนี้ออกตีปล้นทรัพย์สินราษฎร เขตอิทธิพลตั้งแต่เมืองทุ่งยั้งขึ้นไป

๕. ชุมนุมเจ้านคร คือเมืองนครศรีธรรมราช เขตอิทธิพลตั้งแต่เพชรบุรีลงไป

๖. คือชุมนุมพระนายกองสุกี้

พระเจ้าตากได้ทรงรับฉวยโอกาสภายใน ๓ เดือนหลังจากเสียกรุงตีชุมนุมพระนายกองแตก แล้วจึงปราบดาภิเษก ขึ้นเป็นกษัตริย์ที่เมืองธนบุรี

สมัยธนบุรี

พระเจ้าตากเป็นบุตรของนายอากรจีน สกุล แซ่เต้ มารดาชื่อนกเอี้ยง เป็นคนไทย เกิดในพระนครศรีอยุธยา แผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ บิดาได้ยกพระองค์ให้เป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าพระยาจักรี สมุหนายกสมัยแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ ต่อมาได้ถวายตนเป็นมหาดเล็กแล้วได้รับแต่งตั้งให้ขึ้นไปเป็นพระยาดาก มีความชอบได้เลื่อนขึ้นไปเป็นพระยาวชิรปราการ แต่ยังไม่ทันออกไปรับตำแหน่งก็เกิดศึกพม่า พระอภัยมณีห้าวหาญ มีความเสียสละมาก ในการรบทุกครั้งเสด็จนำหน้าทหารเหมือนพระนเรศวร ครั้งหนึ่งต้องปีนข้ามศึกที่เกยชัยนครสวรรค์ ก็รับสั่งให้พยุ่งพระองค์รุกไล่ข้ามศึกต่อไป เมื่อเสด็จไปรบข้ามศึกที่ทำดินแดง พระราชมารดาประชวรหนักจนสวรรคตอยู่แล้ว

ก็ยอมสละไปรบเข้าศึกจนได้ชัยชนะ กลับมาไม่ทันทอดพระเนตรพระศพแม่ มีพระราชดำรัสเรียกพระองค์ว่า "พ่อ" ทุกครั้ง เรียกข้าราชการและราษฎรว่า "ลูก" ทรงเคร่งครัดในศาสนา งานที่ฟื้นฟูศาสนาของพระองค์มีดังนี้

๑. ชำระอักษะ เมื่อตีขมุนมเจ้าพระฝางแตก ได้ประกาศให้บรรดาพระสงฆ์หัวเมืองฝ่ายเหนือ ให้มาค้ำน้ำพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการค้ำน้ำ ๓ กลั้วใจ ผู้ใดชนะแก่นาฬิกา ก็โปรดให้คงอยู่ในฐานานุกัติผู้ใดแพ้แก่นาฬิกา โปรดให้สึกออกมาสักข้อมือ ใช้ราชการจหนัก ผู้ใดให้เท็จว่าตนบริสุทธิ์ ครั้นจะให้ค้ำน้ำพิสูจน์กลับสารภาพว่าตนเป็นปาราชิกไซ้ร้ โปรดให้เอาตัวไปประหารชีวิต พิธีค้ำน้ำพิสูจน์ได้เริ่มในวันอังคารขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๑๓ ครั้งนั้นพระสงฆ์หัวเมืองฝ่ายเหนือหลายพันรูป ที่เสมอกับนาฬิกาก็มี พวกนี้โปรดให้อุปสมบทใหม่ ที่ขณะมีเป็นส่วนน้อย ที่แพ้มีมากนักจนกระทั่งสงบจิรวงงเป็นพะเนิน โปรดให้เอาไปเผาไฟทิ้งเสีย แล้วเอามาทำสมุคฉาบทาพระมหาธาตุเมืองฝาง แล้วโปรดให้ข้าหลวงทำไตรจีวร ๑ พันชุด นิมนต์พระราชกณะฐานานุกรม จากกรุงธนบุรีขึ้นไป ๕๐ รูป อุปสมบทพระสงฆ์เมืองเหนือใหม่ ให้พระโพธิวงศาจารย์อยู่ประจำพิษณุโลก ให้พระพิมลธรรมอยู่ประจำเมืองฝาง ให้พระธรรมเจดีย์อยู่ประจำเมืองทุ่งยั้ง ให้พระธรรมอุดมอยู่ประจำเมืองพิชัย ให้พระเทพกวีอยู่ประจำเมืองสวรรคโลก เพื่อชำระพวกอักษะต่อไป สำหรับตัวเจ้าพระฝาง ซึ่งดำรัสเรียกว่า อ้ายเรื่อน หนีหายสาบสูญไป

๒. เมื่อเสด็จไปตีเมืองนครศรีธรรมราช ได้ทรงพบพระอาจารย์ศรี ชาวกรุงเก่า ซึ่งทรงคุ้นเคยมาก่อน จึงโปรดให้นิมนต์เข้ามาสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช แล้วโปรดให้อัญเชิญพระไตรปิฎกฉบับเมืองนครเข้ามาเป็นแม่แบบ ทรงจ้างให้ช่างลอกจารพระไตรปิฎกหลายฉบับ พระราชทานให้พระสงฆ์ตามอารามใหญ่ ๆ คัมภีร์ไตรปิฎกคอกบพร่อง ก็โปรดให้ไปแสวงหาถึงกัมพูชา เช่นคัมภีร์วิสุทธิมคค์ในกรุงธนบุรีไม่มี ต้นฉบับเหลือเลย โปรดให้พระเทพกวีออกไปหาต้นฉบับถึงเขมร การศึกษาของพระสงฆ์ค่อยฟื้นฟูขึ้น

๓. โดยพระอัครมเหสี เมื่อเว้นราชการงานศึกเมื่อใด ทรงเข้าปฏิบัติกรรมฐานที่วัดบางยี่เรือ (วัดอินทารามเดี๋ยวนี้) มีพระราชนิพนธ์ว่า ด้วยวิธีทำกรรมฐานอยู่เรื่องหนึ่ง เรียกว่า ลักษณะบุญ ยังมีต้นฉบับอยู่ถึงทุกวันนี้

ในตอนปลายแผ่นดิน หลังจากที่ได้เสวยราชย์ได้ ๑๕ ปี ในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ อันเป็นปีสุดท้ายของรัชกาลได้เกิดจลาจลขึ้นที่กรุงธนบุรีในขณะที่แม่ทัพใหม่ คือสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกไปราชการทัพเมืองเขมร ปรากฏว่าหัวหน้าจลาจลคือ นายบุญนาค นายบ้านแม่ลา กับขุนสุระ ได้ฆ่าพระพิฆิตณรงค์ ผู้รั้งเมืองกรุงเก่าตาย พระเจ้ากรุงธนโปรดให้พระยาสุวรรณค์เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปปราบจลาจลที่กรุงเก่า แต่พระยาสุวรรณค์กลับไปเข้ากับพวกผู้ร้ายกองทัพลมมาล้อมกรุงธนบุรี ในขณะนั้นถ้าโปรดให้สู้รบก็ชนะ เพราะยังมีผู้สวามิภักดิ์ในพระองค์มาก ปืนใหญ่ประจำป้อมก็ยังมีอยู่พวกกบฏกลัวปืนใหญ่นี้ไม่กล้าเข้าตี ทรงเห็นแก่ชีวิตคนไทยด้วยกัน จึง

ทรงห้ามว่า "สิ้นบุญพ่อแล้วอย่าให้ยากแก่ไพร่เลย" แล้วโปรดให้นิมนต์พระราชาคณะออกไปเจรจากับพระยาสุวรรณค์ พระยาสุวรรณค์บังคับให้พระองค์อุปสมบทที่วัดแจ้ง ก็ตรัสว่า เอหิกกุมมาถึงแล้ว เมื่อผนวชแล้วพระยาสุวรรณค์เอาไปกักไว้พร้อมกับพระราชโอรสธิดาค้นน้อย ๆ ที่เป็นพระองค์ใหญ่ พระยาสุวรรณค์ให้จับกุมไว้สิ้น มีรับสั่งกับบรรดาพระโอรสองค์น้อย ๆ เหล่านั้นว่า แผ่นดินเป็นของสองคนพี่น้องนั้นแน่ ให้ฝากเนื้อฝากตัวกับท่านผู้ใหญ่ให้ดี แล้วพระยาสุวรรณค์ก็ลอบส่งคนไปเผาजनของท่านผู้หญิงศิริจนา เป็นภรรยาของเจ้าพระยาสุรสีห์ (น้องรัชกาลที่ ๑ นายสุคนธ์จินดา) แต่ทางजनป้องกันตัวไว้ได้ เหตุการณ์ตอนนี้พิสูจน์ได้ว่าพระยาสุวรรณค์ก็ไม่เชื่อตรงต่อรัชกาลที่ ๑ คิดจะเป็นการใหญ่แต่กำลังไม่พอ เมื่อข่าวจลาจลทราบไปถึงสมเด็จพระยา ๑ จึงเสด็จยกกองทัพกลับมาถึงธนบุรี ตั้งพลับพลาที่วัดโพธาราม (วัดโพธิ์ท่าเตียน) บรรดาข้าราชการรวมทั้งพระยาสุวรรณค์ออกมาราบहुลเสด็จข้ามฝั่งไปยังพระพิพากษาว่าให้สำเร็จโทษว่า ปกครองแผ่นดินให้แผ่นดินจลาจล จดหมายเหตุปุมโหรบันทึความสั้น ๆ ว่า วันเสาร์แรม ๕ ค่ำ เดือน ๕ พ. ศ. ๒๔๒๕ ขุนหลวงตากสวรรคต ต่อมาอีก ๑๐ วัน มีโจทย์ฟ้องพระยาสุวรรณค์ว่าเป็นผู้อยู่หลังจากการเผาजनเจ้าพระยาสุรสีห์ จึงให้ประหารชีวิตเสียพร้อมกับพรรคพวก

บทที่ ๕

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๖

สมัยรัตนโกสินทร์

ปฐมวงศ์จักรีสืบเนื่องมาแต่เจ้าพระยาโกษา (เหล็ก) โกษา
(ปาน) ครั้งสมเด็จพระนารายณ์ บรมพบุรุษรับราชการในตำแหน่งขุนนาง
ติดต่อกันเรื่อยมา มีนิวาสสถานอยู่ในกำแพงพระนครศรีอยุธยาถึง
แผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ ผู้สืบสกุลคนสำคัญมีอยู่ ๒ คนพี่น้อง รับราช-
การเป็นที่หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีชื่อนายทองด้วงเป็นพี่ น้องชาย
เป็นมหาดเล็กตำแหน่งหุ้มแพร เรียกว่า นายสุตจินดา ชื่อจริงบุญมา
พี่ชายใหญ่อีกคนไม่ได้รับราชการ มีพี่สาวอีก ๒ คนแต่งงานกับคหบดี
ชาวกรุงเก่า ทั้งหมดนี้เป็นพี่น้องพ่อแม่เดียวกัน เมื่อพระนครเสียแก่
ข้าศึก นายสุตจินดาได้หนีไปสวามิภักดิ์กับเจ้าตาก แล้วเป็นผู้ชักนำ
พี่ชายให้มารับราชการด้วย เป็นนายทหารเอกคู่พระทัยของพระเจ้ากรุง
ธนบุรีมาตลอดสมัย หลวงยกกระบัตรได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นตามลำดับ
ดังนี้ :

เป็นพระราชนรินทร์

เป็นพระยายมราช

เป็นเจ้าพระยาจักรี

เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก

ได้เสวยราชย์เป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์จักรี เมื่อ พ. ศ. ๒๓๒๕
ย้ายพระนครมาอยู่ฝั่งตรงข้ามกับธนบุรี พระราชกรณียกิจมีดังนี้

๑. ทรงสถาปนาพระบรมมหาราชวัง มีพระที่นั่งเช่น จักร-
พรรดิพิมานดุสิตมหาปราสาท อมรินทร์วินิจฉัย การสร้างพระนครที่ดี
สร้างวังหลวงที่ดี สร้างวัดวาอารามที่ดี แขนงได้ใช้แผนผังกรุงเก่าเป็น
แบบทั้งนั้น เช่นพระราชวังกรุงเก่า ด้านหนึ่งติดฝั่งน้ำ พระราชวัง
กรุงเทพ ฯ ก็เหมือนกัน เอากำแพงพระราชวังชั้นนอกเป็นกำแพง
พระนครด้วย แม้กระทั่งชื่อพระที่นั่งก็เรียกสรรเพชญ์มหาปราสาท ภาย
หลังจึงเปลี่ยนเป็นดุสิตมหาปราสาท

๒. ทรงสถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดนี้ก็เลียนแบบ
วัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า ถือเป็นวัดสำหรับพระราชพิธีไม่มีพระสงฆ์
อยู่ ที่ไม่ใช่คำว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ ก็เพราะทรงอัญเชิญพระแก้วหยก
สีเขี้ยวซึ่งได้มาจากกรุงเวียงจันทน์มาประดิษฐานไว้ วัดพระแก้วแต่เดิม
มีแต่พระอุโบสถ ยังไม่มีปราสาทพระเทพบิดาหรือมณฑปหอไตร

๓. ทรงบูรณะวัดโพธาราม วัดนี้เป็นวัดสร้างครั้งแผ่นดินพระ
เพทราชา ได้ยกขึ้นเป็นวัดหลวงครั้งกรุงธนบุรี มีพระพิมลธรรมเป็น
เจ้าอาวาส พระพิมลธรรมมองคณีได้สถาปนาเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ใน
สมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงใช้เวลา ๗ ปี บูรณะวัดโพธาราม ซึ่งเป็นวัดใหญ่
ที่สุดในประเทศไทย แล้วเปลี่ยนเป็นวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามคู่กับ
สมเด็จพระอนุชาธิราช ซึ่งบูรณะวัดสลักให้ชื่อว่า วัดนิพพานาราม
ภายหลังเปลี่ยนเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วเปลี่ยนเป็นวัดมหาธาตุ

๔. รัชกาลที่ ๑ ทรงให้พระพิเรนทรเทพเป็นจ่าหลวงขึ้นไป

อัญเชิญบรรดาพระพุทธรูปสำริดใหญ่น้อยตามวัดร้างต่าง ๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือลงมาพระนครจำนวน ๑,๐๐๐ กว่าองค์ โปรดให้ปฏิสังขรณ์แล้วประดิษฐานไว้ตามพระอารามหลวงที่ทรงสร้างบ้าง ทรงบูรณะบ้าง พระราชทานให้เจ้านายข้าราชการไปประดิษฐานตามวัดต่าง ๆ บ้าง เฉพาะที่วัดพระเชตุพนมีพระโบราณอยู่กว่า ๒๐๐ องค์ และพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งพม่าเผาขึ้น รัชกาลที่ ๑ ทรงปรารถนาจะยุบหุ่นแล้วหล่อใหม่ แต่สมเด็จพระสังฆราชห้ามไว้ว่า สำเร็จเป็นองค์พระอยู่แล้วเอาเข้าไปอีกไม่ควร จึงโปรดให้สร้างพระเจดีย์แบบย่อไม้ ๑๒ สูงเส้นเศษ บรรจุหุ่นพระศรีสรรเพชญ์ให้ชื่อพระเจดีย์ว่า พระเจดีย์พระศรีสรรเพชญ์ อยู่ในวัดพระเชตุพนเดี๋ยวนี้ ในวัดนี้ยังมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่อีกองค์หนึ่งคือพระโลกนาถ เป็นพระยืนสูง ๕ วา อัญเชิญลงมาจากรุงเก่า พระโลกนาถเป็นพระรุ่นน้องของพระศรีสรรเพชญ์ เพราะฉะนั้น เราจึงพอจะศึกษาศิลปกรรมพระศรีสรรเพชญ์จากองค์พระโลกนาถนี้ พระพุทธรูปใหญ่อีกองค์หนึ่ง คือพระศรีศากยมุนี ซึ่งอัญเชิญมาจากวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยเก่า พระพุทธรูปองค์นี้เมื่อจะเข้าประตูพระนคร เข้าไม่ได้ เพราะองค์พระใหญ่โต จึงโปรดให้รื้อกำแพงเมืองลงแถบหนึ่ง (หน้าตักพระ ๓ วาเศษ) เป็นพระพุทธรูปสำริดองค์ใหญ่ที่สุดของไทย โปรดให้ราษฎรตั้งโต๊ะบูชาทุกหน้าบ้านเช้าเรื่อน แล้วป่าวร้องให้มาช่วยชักพระ พระองค์เองแม้ทรงชราภาพแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินโดยไม่มีฉลองพระบาท นำชักพระจนกระทั่งถึงที่ประดิษฐานใจกลางพระนคร

ทรงเซพลาด เจ้าฟ้ากรมขุนกษัตราธิบดี พยุงพระองค์ไว้ทัน ออกพระโอรสว่า "เอาพระขึ้นที่ได้ หมดยุระแล้ว" คำนี้พวกเจ้านายถือกันว่า เป็นคำปลงพระชนมายุ สถานที่ประดิษฐานพระศรีศาสดาขมุณี ทรงเลือกเอาใจกลางพระนคร โปรดให้ถมดินให้สูง หวังจะสร้างให้เป็นวิหารสูงใหญ่กว่าวิหารอื่น ๆ ทั้งสิ้น แต่ก็ไม่ทันได้ทอดพระเนตรสวรรคตก่อน

๕. สังกายนาพระไตรปิฎกในปี ๒๓๓๒ ทรงมีพระราชปรารภว่า ทุกวันนี้การศึกษาของคณะสงฆ์ย่อหย่อนลงไป เพราะพระไตรปิฎกมีข้อความวิปลาสดลาดเคลื่อนมาก จึงตรัสให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน พร้อมกับพระมหาเถรานุเถระ จำนวน ๒๑๘ รูป และมีราชบัณฑิต ๓๒ คน ประชุมกันทำสังคายนาพระไตรปิฎก ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุ) เริ่มพิธีทำสังคายนาในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ปีวอก พ. ศ. ๒๓๓๑ มาแล้วเสร็จเอาเดือน ๕ ปีระกา โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกตามที่ได้สังคายนาไว้เป็นหลักฐาน พระราชทานให้อารามใหญ่อยู่ในพระนคร สำหรับฉบับหลวงปิดทองทึบทั้งในปกหน้าหลังและกรอบ เรียกว่า ฉบับทอง เป็นคัมภีร์วินัย ๘๐ คัมภีร์ พระสูตร ๑๖๐ คัมภีร์ อภิธรรม ๖๑ คัมภีร์ สัททาวีสต ๕๓ คัมภีร์ รวมเป็นหนังสือ ๓๕๔ คัมภีร์ คิดเป็นใบลาน ๓๖๘๖ ผูก พระไตรปิฎกฉบับนี้โปรดให้ประดิษฐานไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยทรงสร้างหอมณเฑียรธรรมขึ้น ผลแห่งการทำสังคายนาครั้งนี้ ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์รุ่งเรือง สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน จึงได้รจนาคัมภีร์สังคีตวงศ์เป็นภาษาบาลี เพื่อเป็นอนุสรณ์

๖. สมเด็จพระอนุชาธิราช ซึ่งเป็นกรมราชวังบวรนั้น ได้สร้างวัดมหาธาตุ ซึ่งขยมาจกวัดสลักเดิม วัดนี้มีพระรัตนธาตุเจดีย์เดิมพระเจดีย์อยู่ในวิหารยอดมณฑป คราวหนึ่งสามเณรในวัดทำบั้งไฟจุดขึ้น ไฟติดรั้งกบนยอดมณฑปเกิดเพลิงไหม้ กรมพระราชวังบวรกรว้หนักจะให้สึกเอาตัวไปประหารชีวิต แต่สมเด็จพระสังฆราชทูลขอพระราชทานอภัย เมื่อสร้างใหม่จึงโปรดให้สร้างเป็นหลังคาวิหารธรรมดาและสามเณรผู้นั้นต่อมาเป็นสมณศักดิ์เป็นที่พระครู มีชื่อเสียงทั่วแผ่นดินว่าทำบั้งไฟเป็นที่ ๑ กรมพระราชวังบวรยังได้สร้างวัดชนะสงคราม ปฏิสังขรณ์วัดปทุมคงคา วัดสังเวช วัดนางชี วัดสุวรรณคาราราม ที่อยุธยา วัดนี้เป็นวัดประจำสกุลขององค์ปฐมชนกแห่งจักรีวงศ์

๗. ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่า เพียรมาตีเมืองไทยหลายครั้งแต่พ่ายแพ้ทุกครั้ง ครั้งใหญ่ที่สุดเรียกก่าศึก ๕ ทัพ มีพลถึง ๑๒๐,๐๐๐ ยกเข้ามาตั้งปีกษ์ได้ฝ่ายเหนือทุกทางที่เข้าเมืองไทยได้ ไทยมีกำลังเพียง ๓๐,๐๐๐ กรมพระราชวังบวรเป็นแม่ทัพใหญ่ยกออกไปขัดดาทัพที่กาญจนบุรี แต่เนื่องจากพม่าเก็งการณัผิด เพราะเมื่อแบ่งทัพไปหลายทัพเช่นนี้ เส้นทางเดินทัพแต่ละด้าน มีใกล้มีไกลไม่เสมอกัน จึงไม่สามารถประชุมพร้อมกันในเมืองไทยได้ ประกอบทั้งคนมากขาดเสบียงอาหาร เป็นโอกาสให้ไทยแม้มีกำลังน้อยกว่าเกือบครึ่ง สามารถเอาชนะพม่าได้ทุกทาง โดยเฉพาะทางด้านกาญจนบุรี ซึ่งเป็นด้านสำคัญ พม่าแตกยับเยิน จนพูดว่าพระเจ้าปดุงเอาหนีเกือบไม่ทัน ผลจากสงครามครั้งนี้ ทำให้ไทยปลอดภัยพม่าครั้งใหญ่

ต่อมาแม้จะมีบ้างก็เพียงกองทัพเล็กน้อยประปราย พม่าเองก็สิ้นหวังที่จะ
ได้เมืองไทยตั้งแต่ครั้งนั้น

๘. พระราชอาณาจักรสมัยรัชกาลที่ ๑ กว้างขวางไม่มียุคใด
ของเมืองไทยเทียมเท่า ทิศเหนือจดมณฑลยูนนานของจีน ทิศตะวันออก
จดประเทศญวน กัมพูชา และลาว เป็นเมืองขึ้นของไทย ทิศตะวันตก
ได้ทวาย มะริด และตะนาวศรี ทิศใต้ได้แหลมมลายู เนื้อที่เกือบ
เป็น ๒ ใน ๓ ของแหลมทั้งหมด

๙. ในสมัยรัชกาลที่ ๑ องค์กรเชียงสือ เจ้าญวนหนักบฏมาพึ่ง
ไทย ไทยได้ช่วยองค์กรเชียงสือตีคืน ๒ ครั้ง ครั้งแรกให้พระยานคร
สวรรค์เป็นแม่ทัพ ครั้งนี้ตัวแม่ทัพไปเข้ากับกบฏญวน จึงลงพระราช-
อาญาประหารชีวิต ครั้งที่ ๒ ตีเมืองญวนคืนไม่ได้ องค์กรเชียงสือจึงลอบ
หนีออกจากเมืองไทย ไปคิดการด้วยตัวเอง แต่ก็ได้อาศัยกำลังอาวุธบ้าง
ทหารบ้างจากไทยไปช่วย จนกระทั่งตีประเทศญวนได้หมด ตั้งตนขึ้นเป็น
พระเจ้ายอดดึกหว่างเค้ แปลว่าไทยได้ช่วยตั้งราชวงศ์ญวนขึ้นนั่นเอง
พระเจ้ายอดมีความรักใคร่ในรัชกาลที่ ๑ มาก ถึงกับให้ทำป้ายทองคำ
จารึกพระนามไว้บูชา เมื่อกรมพระราชวังบวรสิ้นพระชนม์แล้ว พระ
เจ้ายอดมีหนังสือมาทูลเตือนพระสดีรัชกาลที่ ๑ ว่า ทรงพระชรามาก
แล้ว ขอให้รับตั้งรัชทายาท มิฉะนั้นเกรงจะเกิดจลาจลเมื่อสวรรคต
เพราะพระราชโอรสและพระราชนัดคามีมาก ต่างก็มีฐานะกำลังเสมอ ๆ
กัน ผู้ที่จะเป็นรัชทายาทควรได้แก่เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ซึ่งเป็น
พระเชษฐโอรส

รัชกาลที่ ๒

เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้ขึ้นเสวยราชย์ในปี พ. ศ. ๒๓๕๒ รัชสมัยแม้จะสั้นเพียง ๑๕ ปี สวรรคตในปี ๒๓๖๗ แต่งงานด้านพระศาสนา ด้านกวีนิพนธ์และด้านศิลปะ ได้แก่คุณประโยชน์อย่างมหาศาล มีลำดับเรื่องดังนี้

๑. ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีวิสาขบูชาขึ้น พิธีวิสาขบูชานี้ เข้าใจว่ามีมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัยแล้ว ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือเรื่องนางนพมาศ ซึ่งเป็นพระสนมเอกของพระเจ้ามหาธรรมราชา วงศ์พระร่วง แต่เหตุใดจึงมาขาดตอนลง เข้าใจว่าในสมัยอยุธยาพิธีนั้นคงมีอยู่ ที่มาขาดตอนคงมาขาดตอนเมื่อเสียกรุงแล้ว

ทรงมีพระราชปรารภกับสมเด็จพระสังฆราชว่าจะทรงบำเพ็ญพระกุศลให้ยิ่งใหญ่ ขอให้สมเด็จพระสังฆราชทรงแนะนำว่า จะบำเพ็ญอย่างไร จึงจะไม่ให้เหมือนกับการพระกุศลอื่น ๆ สมเด็จพระสังฆราชพิธี ๓ วัน ให้ทุกเช้าเรือนตกแต่งประทีปโคมไฟประกวดกันตลอด ๓ คืน

การศึกษาของคณะสงฆ์

โดยการแนะนำของสมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงมีพระราชโองการให้เปลี่ยนแปลงการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งแต่เดิมแบ่งการศึกษาเป็น ๓ ชั้นคือชั้นเปรียญตรี เปรียญโท และเปรียญเอก ใครแปลพระสูตรได้เป็น

เปรียญตรี แปลพระวินัยได้เป็นเปรียญโท แปลพระอภิธรรมได้เป็นเปรียญเอก แต่การศึกษาอย่างใหม่นี้ได้แบ่งออกเป็น ๕ ประโยคพร้อมทั้งกำหนดคั่นของแต่ละประโยค เพราะฉะนั้นมาตรฐานการศึกษาของคณะสงฆ์ จึงเริ่มมีลักษณะเช่นนั้นมาจนทุกวันนี้

ความสัมพันธ์กับลังกา

ได้มีพระราชปรารภว่า ลังกาทวีปบัดนี้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งแล้ว ไม่ทราบว่าจะพระพุทธศาสนาจะมีสถานะเช่นใด จึงโปรดให้พระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ เป็นหัวหน้าคณะสมณทูต ออกไปสืบดูการพระศาสนาในลังกา เมื่อคณะทูตนี้กลับมา ได้มีพระสงฆ์ลังกาติดตามเข้ามาด้วย ความสัมพันธ์กับลังกาจึงได้รื้อฟื้นขึ้นใหม่ หลังจากได้ห่างเหินกันกว่า ๕๐ ปี

เหตุการณ์ในพระราชวงศ์

รัชกาลที่ ๒ ทรงมีพระราชโอรสอันประสูติแต่อัครมเหสี คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ และเจ้าฟ้าจุฑามณี และมีพระราชโอรสผู้มีอาวุโสสูงสุดอันประสูติแต่พระสนมเอก คือกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เจ้าชายพระองค์นี้เป็นผู้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณของพระบิดา ปัญหาการสืบราชสมบัติไม่น่าจะมีขึ้น ถ้าหากว่ารัชกาลที่ ๒ ไม่ประจวบจรดรัสอะไรไม่ได้เลยในเวลากะทันหัน และบังเอิญเป็นเวลาเดียวกับที่เจ้าฟ้ามงกุฎ

ทรงผนวชพระที่วัดมหาธาตุอีกด้วย บรรดาข้าราชการทั้งปวงจึงพร้อมใจกันถวายราชสมบัติแด่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้เสวยราชย์เป็นพระนั่งเกล้าฯ

เหตุการณ์ในรัชกาล ที่ ๓

กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ หรืออีกนัยหนึ่งพระองค์เจ้าทับ ได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์ พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เมื่อยังเป็นราชโอรสได้ทรงสร้างวัดจอมทอง ทรงแต่งสำเภาไปค้าขายในเมืองจีนจนร่ำรวย ก็เอารายได้มาสร้างวัดวา ในปีหนึ่ง ๆ ทรงให้สำเภาบรรทุกข้าวสารไปแจกคนโง่ในเมือง ที่วังในกรุงเทพฯ ก็ให้สร้างโรงทานขึ้นหน้าวัง แจกทานทุกวันไม่ขาดจนพระบิดาออกพระโอษฐ์ว่าเราเป็นพระเจ้าแผ่นดินยังสู้เจ้าสัวเขาไม่ได้ แล้วมีพระราชโองการให้สร้างโรงทานที่หน้าประตูวิเศษชัยศรีบ้างเพื่อแจกทาน รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงรับหน้าที่ฝ่ายทหารและการคลังและการศาลมาตั้งแต่สมัยพระราชบิดาเช่นเคยเป็นแม่ทัพยกไปขัดตาทัพพม่าที่เพชรบุรี กาญจนบุรี ทรงมีนายทหารเอกคู่พระทัย คือ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา และมีขุนคลังแก้ว คือ เจ้าพระยานิกรบดินทร์ ต้นสกุลกัลยาณมิตร ทรงประพุดติพระองค์ประหนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิในพระสูตร ทรงตั้งพระหฤทัยมุ่งพระโพธิญาณ ได้ทรงบำเพ็ญมหาทานเช่นพระโพธิสัตว์ คือบริจาคพระโอรสธิดาเป็นทานแก่พระสงฆ์ พระโอรสคือพระองค์เจ้าชายวิลาส พระธิดาคือกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เมื่อพระสงฆ์รับแล้วก็ถวายคืนพอเป็นกิริยา ในรัชกาล

นี้เนื่องจากทรงนิยมในการกุศลอย่างเอกอุ จึงได้บังเกิดวัดขึ้นจำนวน
มากทั้งที่ทรงสร้างใหม่ ทรงปฏิสังขรณ์ของเก่า และทรงพระราชทาน
ทุนช่วยเขาสร้างวัด มีข้อที่น่าสังเกตคือ วัดที่สร้างหรือบูรณะในสมัยนี้
กุฎิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ ล้วนก่ออิฐถือปูนแข็งแรง ไม่นิยมใช้เครื่อง
ไม้อย่างแต่ก่อน วัดสำคัญมีดังต่อไปนี้ คือ

๑. วัดจอมทอง วัดนี้ทรงสร้างตั้งแต่ยังทรงกรม มีพวกพ่อค้า

ในสำเภาช่วยสร้างมาก ทรงปรารภว่า ช่อฟ้าใบระกา ตามศิลปะแต่
ก่อนไม่ถาวรคงทน เมื่อสร้างวัดจอมทองจึงโปรดให้ทำแบบใหม่ที่คิดขึ้น
คือก่อเป็นปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ แทนที่จะลงรักปิดทองอย่าง
แต่ก่อน และเนื่องจากมีพวกจีนโดยเสด็จพระราชกุศล วัดนี้จึงเป็นวัด
ที่สร้างด้วยศิลปะแบบจีน กรอเฟิดทูตอังกฤษที่เข้ามากรุงเทพฯสมัยนั้น
ได้ไปชมวัดนี้ด้วยตนเอง เขาพรรณนาว่าวิจิตรพิสดารเป็นที่หนึ่ง แม้วัด
ในอังกฤษก็สู้ไม่ได้ และเขายืนยันว่า เห็นจะเป็นเพราะในกรมผู้สร้าง
วัด เป็นผู้ร่ำรวยในทางค้าขายกับพวกจีน มีชาวจีนขึ้นมาก

๒. วัดอรุณ วัดนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้เริ่มก่อร่างพระสถูป

แต่มาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชปรารภว่า กรุงเทพฯ ยังไม่มี
มหาเจดีย์สถาน จึงให้แปลงสถูปที่ก่อร่างแล้วเป็นปรางค์สูงเส้นเศษ
ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ พระปรางค์วัดอรุณนี้เป็นตัวอย่างศิลปะ
ของรัชกาลที่ ๓ ต่างจากพระปรางค์สมัยอยุธยาหรือสุโขทัย กล่าวคือ
เป็นปรางค์ทึบทั้ง ๔ ด้าน ไม่ได้ทำคูหาอย่างของเก่า รูปทรงเพรียวชะลูด
นอกจากวัดนี้แล้วพึงดูได้ที่วัดราชบูรณะและวัดจักรวรรดิ

๓. วัดพระเชตุพน อายุสิ่งก่อสร้างในวัดนี้มาถึงสมัยนี้กว่า ๓๐ ปีแล้วจึงได้ร้างโรยไปบ้าง รัชกาลที่ ๓ ตั้งพระทัยจะปฏิสังขรณ์ให้งดงามใหญ่โต คือได้รื้อโบสถ์ขยายให้ใหญ่ขึ้นสูงขึ้น แล้วทรงสร้างพระเจดีย์แบบไทยย่อไม้ ๑๒ สูงหนึ่งเส้นเศษอีก ๒ องค์ ถวายนามว่า พระเจดีย์ฉั่มมกรกนิทาน และพระเจดีย์มณีบัตรบริจาร อุทิศให้พระราชบิดาองค์หนึ่ง สำหรับพระองค์เององค์หนึ่ง แล้วโปรดให้กรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าลลิตดาวัลย์) เป็นแม่กองสถาปนาพระนอนใหญ่ยาวเส้นศอกพร้อมทั้งวิหาร แล้วโปรดให้ประhumบรรดานักกวี ช่างหลวงแผนกต่าง ๆ หมอหลวงแต่งตำราโคลงฉันท์ กาพย์ กลอน ตำรายา สมุนไพร ตำราเบ่นแร่แปรธาตุ ทำเป็นแผ่นศิลาประดับไว้ตามวิหารทิศและศาลาสำหรับประชาชนได้ศึกษา

๔. วัดสระเกศ โปรดให้พระยาพิพัฒน์เป็นแม่กองถมดินก่อรากสร้างพระมหาเจดีย์องค์ใหญ่ แต่สร้างไม่สำเร็จ เพราะดินร่วนพังลงมา จึงกลายเป็นกองอิฐปูนใหญ่ที่สุด ทิ้งค้างไว้จนถึงรัชการที่ ๔ จึงได้ตัดแปลงเป็นภูเขาจำลองขึ้นสำหรับวัดนี้ รัชกาลที่ ๓ ให้ข้าหลวงขึ้นไปอัญเชิญพระอัฐฐารส วัดวิหารทอง พิษณุโลก เป็นพระยืนสุโขทัยลงมาประดิษฐานไว้ที่วัดสระเกศ

๕. วัดกัลยาณ์ วัดนี้เจ้าพระยานิกรบดินทร์ได้สร้างในบริเวณบ้านเดิมของท่าน รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ช่วยเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นฝีมืองดงามที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ พึงสังเกตว่าแผนผังวิธีการสร้างวัดนั้นตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มาแล้ว พยายามเลียนแบบ

กรุงเก่าทุกอย่าง เทียบวัดกัลยาณ์เหมือนวัดพนัญเชิงกรุงเก่า เทียบวัด-
สุทัศน์เหมือนวิหารพระมงคลบพิตรกรุงเก่า เทียบวัดสระเกษเหมือน
วัดภูเขาทอง กรุงเก่า

๖. วัดมหาธาตุ วัดนี้ทรงจัดการบูรณะเมื่อตอนจวนสิ้นแผ่นดิน
ได้รื้อกุฏิเก่าออกหมดแล้วก่ออิฐถือปูนขึ้นมาใหม่ นอกจากนี้ยังมีวัด
เทพธิดา วัดราชนาค วัดนี้ทรงสร้างโถงปราสาทสำหรับเป็นที่บำเพ็ญ
กรรมฐาน และวัดอื่น ๆ อีกกรมร้อยเศษ ที่ทรงปฏิสังขรณ์บ้าง ทรง
พระราชทานทุนช่วยบ้าง

การศึกษาของคณะสงฆ์

ทรงอุทิศพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระราชวัง ให้เป็นที่บอก
พระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร โดยแบ่งออกเป็น ๔ กองตามมุข
พระที่นั่ง จนถึงกับมีเรื่องจำ ๆ เล่าว่า สามเณรที่มาเรียนหนังสือใน
พระที่นั่งเล่นตะกร้อบนศาลาพระมหาปราสาท สังฆการีกราบทูลฟ้อง รับ
สั่งว่า "เจ้ากูละเล่นบ้างก็ช่างเจ้ากูเถิด" ทรงมีพระราชนิยมที่จะสดับพระ
ไตรปิฎก โปรดให้พระราชกณะฐานานุกรมที่รับหน้าถวายพระธรรม-
เทศนาแปลเรื่องพระไตรปิฎกเป็นตอน ๆ แล้วนำมาแสดงถวาย จึงเกิด
พระไตรปิฎกฉบับแปลร้อยขึ้นในรัชกาลนี้ เป็นครั้งแรกที่แปลพระพุทธ-
วจนะออกเป็นภาษาไทยเรียงตามลำดับคัมภีร์ แต่ไม่จบเพราะสิ้นรัชกาล
ก่อน สำนวนแปลร้อยสมัยนี้ยังคงทอดมาถึงปัจจุบัน เช่น คัมภีร์วิสุทธิ-

มักค์เปลวร้อย มงคลทีปนิเปลวร้อย สวรรค์สงเคราะห์เปลวร้อย เป็นต้น
วิธีนี้ทำให้พระสงฆ์ต้องเอาใจใส่ในการค้นคว้าศึกษา

ความสัมพันธ์กับลังกา

ในรัชกาลนี้มีสมณทูตลังกาเข้ามากรุงเทพฯ ฯ เมือง ฯ โปรดให้
ไปพักอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ ซึ่งเป็นศูนย์ที่มีพระสงฆ์สามเณรพูดภาษาบาลี
ได้มาก และได้โปรดให้ขอยืมต้นฉบับคัมภีร์ภาษมคธของลังกา มา
จำลองไว้เป็นอันมาก

วรรณกรรมทางศาสนา

พระราชอนุชาเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งทรงผนวชอยู่ ได้นิพนธ์คัมภีร์สีมา-
วิจารณ์เป็นภาษาบาลี และได้ส่งต้นฉบับไปให้ทางลังกา ปราบกฐพระ
เกียรติยศเป็นที่ยกย่องของคณะสงฆ์ลังกามาก พระเถระอีกรูปหนึ่งคือ
พระปัญญาอัคคเถระ (สมเด็จพระปฐมบรมครูหลวงกรณ) ได้นิพนธ์
คัมภีร์สุคตวิทติวิธาน การกำหนดคัมภีร์สุคต หนังสือเล่มนี้ทางลังกา
เอาไปแปลเป็นภาษาสิงหล สมเด็จพระปฐมบรมครู ซึ่งในขณะนั้น
ดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นปรมาณูจิต เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ทรง
นิพนธ์ปฐมสมโพธิกถา ซึ่งเป็นวรรณคดีไทยชั้นเยี่ยม

พระเถระที่ทรงกิตติคุณทางวิปัสสนาธุระ

ที่ปรากฏชื่อเสียงมากคือพระมหาโต เปรียญก วัดระฆัง ท่าน
ผู้นี้เป็นสามเณรนาครหลวงสมัยรัชกาลที่ ๑ แล้วได้เรียนวิปัสสนาธุระใน

สำนักเจ้าคุณบวรวิริยเถร วัดสังเวช บางลำภู มีปฏิปทาที่อัศจรรย์
ดังต่อไปนี้

๑. รัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นโยมอุปฐาก แต่ท่านไม่ยอมสบไล่
บาติ หากมีความรู้สอนศิษย์ให้สอบประโยค ๕ ได้หลายรูป เพราะเหตุนี้
จึงโปรดยกให้ยกขึ้นเป็นเปรียญ

๒. มาถึงรัชกาลที่ ๓ จัดพระราชทานสมณศักดิ์ให้หลายครั้ง
หลายหน ท่านก็หลบหนีไปด้วยการชุบตั้ง

๓. ท่านมีปฏิปทาแปลกกว่าคนอื่น ๆ เช่นบางครั้งเอาปอมา
ทำรัดประคด เห็นสุนัขท่านไม่ข้ามแม้ขวางทางอยู่ สุนัขนอนทับผ้า
ครองของท่าน ท่านก็ไม่ไล่ พระในวัดทะเลาะกันท่านก็เอาเครื่องสักการะ
ไปกราบทั้ง ๒ ฝ่าย ขอฝากเนื้อฝากตัวด้วย เพราะคู่ทะเลาะล้วนเป็น
คนเก่งด้วยกันทั้งนั้น

๔. ผู้ร้ายขึ้นกุฎีท่าน ๒ คน คนหนึ่งขนของ คนหนึ่งรับของ
อยู่ดินบันไดกุฎี ท่านแอบอยู่หลังบานประตูในที่มีด ท่านกลับช่วยขนของ
ของท่านให้คนอยู่ดินบันได จนของเกลี้ยงกุฎี คนลักของสำคัญว่าเพื่อน
ของมันเป็นผู้ขน ภายหลังเมื่อรู้ความจริงแล้ว จึงชวนกันมาขอมาท่าน
เพราะเลื่อมใสในคุณธรรม

๕. ครั้งหนึ่งท่านรับนิมนต์ ทางเดินต้องตัดทุ่ง แต่เป็นทาง
ลัด ท่านมาเรือกับศิษย์ตามลำคลอง ให้ศิษย์แจวเรือไปก่อน ตัวท่าน
เองเดินตัดทุ่งไปรูปเดียว เมื่อพวกศิษย์ไปถึงบ้านทายกแล้วไม่เห็นท่าน.

มา จึงชวนกันออกตามพบท่านชาติดีแล้วอยู่ เมื่อเขาจะแก้ท่านห้าม บอกว่าขรัวโตมิผิด เพราะปล่อยนงของเขาหนีไป ในที่สุดต้องตามเจ้าของแรว่มากล่าวคำถวายให้กับท่าน ท่านจึงชักเท้าออกมา

ปฏิบัติของท่านนี้ พระเจ้าแผ่นดินทั้งรัชกาลที่ ๓ และต่อมา รัชกาลที่ ๔ ยกท่านเป็นพิเศษว่า เป็นผู้บาปวิมุตติแล้ว

การสอบไล่บาลี

การศึกษาของพระสงฆ์ในรัชกาลที่ ๓ รุ่งเรืองกว่าทุกยุคทุกสมัย เพราะมีนักปราชญ์มาก รัชกาลที่ ๓ เสด็จลงฟังพระสอบไล่บาลีทุกคราว ไม่เคยขาด นอกจากทรงพระประชวร หรือคิดพระราชกิจสำคัญอื่น ๆ ผู้เป็นกำลังในการสอบไล่คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ และกรมหมื่นปรมาณูชิต

ครั้งหนึ่งในการสอบไล่ นักเรียนคือพระมหาพองวัดประยูรวงศ์ แปลคำว่า อาสเน ว่า อาสนะ เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งเป็นกรรมการตรัสว่าชอบ แต่พระพุฒาจารย์ฉิมซึ่งเป็นกรรมการอีกรูปหนึ่งบอกว่าไม่ชอบ ให้แปลใหม่ พระมหาพองจึงแปลว่าในอาสนะ เจ้าฟ้ามงกุฎทักว่า จะฉีกอาสนะลงไปอย่างนั้นหรือ ? พระพุฒาจารย์โกรธกล่าวกำหยาบคายออกมาว่า "ทุกวันนี้เพราะคิดถึงบุญคุณของพระเจ้าแผ่นดินหรือ จึงสู้มารับหน้าที่ในการสอบไล่นี้ มิเช่นนั้นจะไม่ยอมเดินให้เจ็บตีนเปล่า ๆ" เมื่อรัชกาลที่ ๓ ทรงทราบก็กริ้วพระพุฒาจารย์ว่า บังอาจหยาบคายต่อพระราชวงศ์ต่อไปนี้อย่านิมนต์เข้ามาเป็นกรรมการอีกเลย

ศิลปะ

รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงคิดแบบพระปรารักษ์ขึ้นใหม่ ไม่ให้เหมือน กบปรารักษ์แต่ก่อน กล่าวคือเป็นปรารักษ์ที่บวมดทั้ง ๔ ด้าน และทำเป็น รูปเพรียวสูงเด่นขึ้นไป ประดับกระเบื้องเคลือบ ปรารักษ์ที่วานี้ดูตัวอย่าง จากพระปรารักษ์วัดอรุณและพระปรารักษ์วัดราชบูรณะเป็นต้น ขุนนางได้ จำเอาแบบไปสร้างบ้านเช่น ปรารักษ์วัดสามปลื้ม นอกจากนี้ยังทรงหล่อ พุทธปฏิมาทรงเครื่องขึ้น ๒ องค์ สูงกว่าคนธรรมดา หุ้มทองคำองค์ หนึ่งหนัก ๕๐ ชั่งเศษ ประดับด้วยแก้ววรัตน์ ประดิษฐานไว้ในพระ อุโบสถวัดพระแก้ว ถวายพระนามองค์หนึ่งว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์หนึ่งว่า พระพุทธเลิศหล้าสุลาลัย (รัชกาลที่ ๔ มาแก่เป็นหลานภักดิ์) แล้วมีพระราชโองการประกาศให้ขุนนางราษฎรทั้งหลาย ห้ามเรียกรัชกาล พระอัยกว่าแผ่นดินต้น ห้ามเรียกพระชนกว่าแผ่นดินกลาง เพราะมา ถึงพระองค์ก็กลายเป็นแผ่นดินปลาย ไม่เป็นมงคล แต่ให้เรียกตามพระ- นามพระพุทธรูป ๒ พระองค์ที่ทรงสร้างอุทิศให้พระอัยกาและพระชนก การต่างประเทศ

ในรัชกาลนี้เกิดกบฏและสงคราม กบฏคือกบฏเจ้าอนุและสงครามเมืองเขมร เมืองญวน เมืองพม่า มูลเหตุที่รบกับญวน เพราะ เรื่องการเมืองในเขมรและในลาว ทั้งนี้ ญวนถือว่าเขมรและลาวนั้น เป็นประเทศของตนด้วย ฉะนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงฐานะบุคคลของ

ลาวและเขมร ญวนก็ต้องสอดแทรกเข้ามา เช่น กรณีเจ้าอนุ เมื่อเป็นกบฏฝ่ายแพ้ยไทย ญวนก็อุ้มชู หรือนักองค์พระอุทัยราชาเจ้าเขมร เมื่อเอาใจออกจากไทยญวนก็เข้าคุ้มครอง จึงได้เกิดกรณีสงครามขึ้นระหว่างไทยกับญวน โดยมีสมรภูมิในลาวบ้าง ในเขมรบ้าง ในญวนบ้าง แต่ทัพญวนไม่เคยล่วงล้ำเข้ามาในเขตไทยแท้ ๆ แม่ทัพใหญ่ฝ่ายไทยคือเจ้าพระยาบดินทร์เดชา แม่ทัพใหญ่ฝ่ายญวนคือองเตียนกุน ทั้งสองฝ่ายผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะหลายครั้งหลายคราว เป็นสงครามยืดเยื้อกว่า ๑๐ ปีขึ้นไป ในที่สุดเพื่อหน่วยเลิกรากันไปเอง เมืองลาว เมืองเขมร ก็คงถวายราชบรรณาการทั้ง ๒ ฝ่ายตามเดิม สำหรับเหตุการณ์ทางพม่านั้น ปรากฏว่าอังกฤษทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งแรก ได้ส่งทูตมาขอกองทัพไทยไปช่วยไทยได้ให้เจ้าพระยามหาโยธาซึ่งเป็นเชื้อมอญเป็นแม่ทัพบก พระยาชุมพรเป็นแม่ทัพเรือออกไปช่วยอังกฤษ โดยมีสัญญาว่าอังกฤษจะมอบหัวเมืองมอญฝ่ายใต้ มีเมืองทวาย มะริด ตะนาวศรี เป็นต้น ให้แก่ไทย แต่แล้วอังกฤษก็บิดพลิ้วต่อสัญญา คือจะยกหัวเมืองมอญตอนใน ๆ ให้ไทย ไทยจึงเรียกทัพกลับหลังจากช่วยอังกฤษยึดเมืองเมาะตะมะแล้ว นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องเมืองไทรบุรีซึ่งตัวเจ้าพระยาไทยบุรีเป็นกบฏ หนีไปอาศัยอังกฤษอยู่ที่เกาะหมาก (ปีนัง) อันเป็นปัญหากระทบกระเทือนระหว่างไทยกับอังกฤษอย่างรุนแรงจนเกือบจะรบกัน ซึ่งแน่นอน ถ้ารบกันแล้วไทยต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ชะตาบ้านเมืองในปลายแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ ล่อแหลม ก็พอดีสิ้นแผ่นดิน

ปัจฉิมวาระของพระนั่งเกล้า

ทรงประมาณพระองค์ว่า มิได้เป็นเจ้าฟ้ามาก่อน ไม่ยอม
สวรรคตบนพระมหาปราสาท เกรงจะเป็นที่รังเกียจของพระเจ้าแผ่นดิน
องค์ใหม่ ทรงประกาศขอมาสงฆ์ ถ้าหากว่าได้มีอะไรล่วงเกิน ทรง
เป็นห่วงใยบรรดาวัดวาอารามที่สร้างไว้ใหญ่ ๆ โต ๆ ถึงกับออกพระ
โอรสขอปันเงินแผ่นดินหมื่นชั่งไว้บำรุงวัดเหล่านี้ และขอให้พระเจ้า
แผ่นดินพระองค์ใหม่ช่วยจัดการให้สมประสงค์ด้วย ไม่ทรงระบุงค์รัช-
ทายาท ทั้ง ๆ ที่มีพระโอรสที่โปรด ๆ อยู่หลายพระองค์ แต่ตรัสเป็น
กลาง ๆ ว่า จะเป็นพระราชวงศ์องค์ใดก็ตาม หากมีความสามารถเป็นที่
พึงแก่สมณะชีพราหมณ์ราษฎรได้แล้ว ก็ขอให้ยกท่านผู้นั้นเป็นพระเจ้า
แผ่นดินเถิด แล้วทรงสั่งการวิเทโศบายต่างประเทศว่า ทุกวันนี้เรื่อง
ศึกสงครามเมืองญวน เมืองพม่า ต่อไปเห็นจะไม่มีแล้ว จะมีก็ขอให้
ระวังแต่เรื่องฝรั่งมังค่า สิ่งใดที่ดี ๆ ของเขาควรจะทำเอาเป็นแบบอย่าง
ก็ควรเอา แต่ว่าอย่าถึงกับให้เสียของดี ๆ ของเราไป

พระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๔

เจ้าฟ้ามงกุฎเป็นเชษฐโอรสในสมเด็จพระอัครมเหสี กรมพระ-
ศรีสุริเยนทราบรมราชินี มีพระอนุชาร่วมพระชนนีคือเจ้าฟ้าจุฑามณี กรม
ขุนอิศเรศรังสรรค์ เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงผนวชในเวลาใกล้เคียงกับพระ
ชนกนาถสวรรคต เมื่อที่ประชุมขุนนางตกลงถวายราชสมบัติให้กรมหมื่น-
เจษฎาบดินทร์ เจ้าฟ้ามงกุฎจึงได้ทรงผนวชต่อไป เป็นเวลาถึง ๒๗ ปี

เมื่อทรงผนวชแล้วในชั้นแรกประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ต่อมาได้เสด็จมาประทับที่วัดสมอราย แล้วรัชกาลที่ ๓ ทรงนิมนต์ให้มาครองวัดบวรนิเวศ จนถึงสมัยที่ลาผนวชในขณะที่ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีอยู่นั้น พระองค์ได้ขวนขวายหาความรู้ทางธรรมทางโลกประการต่าง ๆ ซึ่งมีหัวข้อย่อ ๆ ดังนี้

๑. ทรงเป็นพระองค์แรกที่ใช้วิจารณ์งานวินิจฉัยข้อความใน อรรถกถาฎีกา

๒. ทรงเป็นนักโบราณคดีคนแรกของไทย ทรงพิทักษ์คุ้มครอง โบราณวัตถุ อาทิเช่น เมื่อครั้งจะไปเมืองสุโขทัยเก่า ทรงพบพระแท่น มนังคศิลาอาสน์ของพ่อขุนรามคำแหงก็โปรดให้อัญเชิญชลอมารักษาไว้ในวัดบวรนิเวศ ทรงเป็นคนแรกที่อ่านศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง และเป็นคนแรกที่อ่านจารึก เข ชมมา ฯลฯ อักษรคฤนทร์ และทรง วินิจฉัยว่าที่นั่นเป็นจุดแรกที่พระพุทธศาสนาจากอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิ

๓. ทรงศึกษาภาษาสันสกฤตกับพราหมณ์ที่มาแต่อินเดีย ทรง ศึกษาภาษาลาตินกับบาทหลวง (ปาเลอกัวส์) ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับ บาทหลวงอเมริกัน ปรากฏว่าเป็นคนไทยคนแรกและเป็นกษัตริย์เอเชีย องค์แรกที่รู้ภาษาอังกฤษจนพูดได้แต่งได้ ผลจากการศึกษาอันกว้างขวาง นี้เป็นประโยชน์แก่ชาติไทยเมื่อทรงเสวยราชย์แล้ว

๔. พระเกียรติคุณในการแตกฉานพระธรรมวินัย ได้แพร่หลาย ไปถึงประเทศเขมรและลังกา ขณะสงฆ์ใน ๒ ประเทศนั้นได้ส่งสมณทูต เข้ามาเรียนข้อปฏิบัติกับพระองค์ในวัดบวรนิเวศ และนำไปประดิษฐาน ในประเทศของตน

๕. ทรงพระปรารภที่จะเสด็จออกไปเยี่ยมประเทศพระพุทธศาสนาอื่น ๆ มีปรากฏในสมณสาส์นที่มีไปลังกาคั้งนั้น รวมทั้งจดหมายที่มีไปถึงเพื่อนชาวอเมริกันในสหรัฐ ทรงมีความประสงค์ไปเยี่ยมยุโรปอเมริกาแต่ติดขัดด้วยทรงเป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ พระเจ้าแผ่นดินไม่ยอมให้ออกต่างประเทศ เพื่อความปลอดภัยของพระราชวงศ์ชั้นสูง

๖. ในระหว่างที่ครองสมณเพศนั้น การจาริกธุดงค์ของพระองค์ตามหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้พระองค์ใกล้ชิดกับราษฎร รู้สุขทุกข์ของเขาซึ่งเป็นประโยชน์เมื่อทรงเสวยราชย์แล้ว

๗. ชาวต่างประเทศ อาทิเช่น เซอร์จอห์น บาวริง เจ้าเมืองสิงคโปร์และกงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ครั้งนั้น ตลอดจนพวกหมอสอนศาสนาอเมริกันต่างมีหนังสือแจ้งไปยังรัฐบาลของตนว่า เจ้าฟ้ามงกุฎเป็นผู้มีความคิดทันสมัยที่สุด ถ้ากรุงสยามได้ท่านผู้นี้เป็นผู้นำแล้ว การเจรจาทำความเข้าใจในสนธิสัญญา ปัญหาต่าง ๆ ที่ค้างไว้ก็จะแก้ไขได้สะดวก แปลว่า ชาวยุโรปในครั้งนั้นรู้จักพระองค์ดีตั้งแต่เป็นพระ ในตอนปลายแผ่นดินพระนั่งเกล้า ทางสัมพันธไมตรีของไทยกับอังกฤษอยู่ในฐานะหม่นหมอง ถึงกับผู้แทนอังกฤษในปีนั้นยื่นเสนอให้เอาเรือรบมาบังคับให้ไทยยอมทำสนธิสัญญา และกล่าวหาว่าไทยเป็นชาติป่าเถื่อน ขุนนางผู้ใหญ่ตั้งแต่ขุนนางลงมาเป็นคนป่าไม่นุ่งผ้าผ่อน เคราะห์ดีที่รัฐบาลอังกฤษไม่หลงเชื่อผู้แทนของตน มิเช่นนั้นเอกราชของไทยน่าจะล้มเหลว เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะต่างฝ่ายไม่เข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณีของกันและกัน พอดีสิ้นแผ่นดินและเจ้าฟ้ามงกุฎได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์

บุคลิกภาพและความที่รอบรู้ในไวยากรณ์ ทำให้พระองค์สามารถประสานชนบประเพณีทั้งสองฝ่าย นำชาติไทยให้พ้นอันตรายในขณะที่ประเทศรอบบ้านล้วนตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก พระองค์ทรงมีพระราชสาส์นเป็นภาษาอังกฤษไปถึงพระนางเจ้าวิกตอเรีย เป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงราชสาส์นด้วยภาษานั้น และมีพระราชสาส์นอื่นอีกไปถึงประธานาธิบดีลินคอล์น พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ แห่งฝรั่งเศสและประมุขนานาประเทศในยุโรป ราชทูตไทยคนแรกที่พูดภาษาอังกฤษคือ หม่อมราโชทัย พระองค์ทรงส่งไปเฝ้าพระนางเจ้าวิกตอเรีย ไปเฝ้าพระเจ้านโปเลียน

เกี่ยวกับงานปกครอง พระจอมเกล้าทรงรู้สึกทุกข์ของราษฎรมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงมีพระราชโองการหลายฉบับหลายเรื่องล้วนแต่ทรงเองทั้งสิ้น เป็นเรื่องยกย่องของบรรดานักกฎหมายนักปกครองว่า พระองค์เป็นกษัตริย์ประชาธิปไตย ทั้ง ๆ ที่ทรงอยู่ในฐานะสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งพอจะย่อดังนี้ :

๑. ประกาศห้ามมิให้เจ้าพนักงานไล่ต้อนราษฎรหรือทำร้ายราษฎรในเวลาที่ยกย่องพระบารมี โปรดให้ราษฎรได้เข้าเฝ้าใกล้ชิด ซึ่งแต่ก่อนหาเคยมีเป็นตัวอย่างไม่ โดยวิธีทำให้พระองค์ได้รับเรื่องราวร้องทุกข์จากราษฎรโดยตรงเกี่ยวกับข้าราชการคดขี่บ้าง เกี่ยวกับได้รับอยู่ดีธรรมต่าง ๆ บ้าง ซึ่งก็โปรดให้จัดการทันที ข้าราชการจึงกลัวเกรงไม่กล้าข่มเหงราษฎร ครั้งหนึ่งมีพวกหม่อมราชวงศ์และลูกหลานเจ้าพระยาภูธรภัยไปลุดผู้หญิงราษฎร ทรงได้รับเรื่องร้องทุกข์พวกกรรมกรก็แก้ตัวว่า ท่านเป็นลูกเจ้าลูกนายกรมการจะไปยุ่งเกี่ยวกับมิได้ ตรัส

บริภาษพวกกรมการว่า ที่ทำเช่นนี้จะเข้าใจว่าเป็นการเคารพราชวงศ์หรือ
แท้จริงกลับเป็นผู้ทำลายราชวงศ์ต่างหาก เพราะถ้าเป็นราชวงศ์แล้วก็ทำ
เกะกะเกิน ๆ เลย ๆ เช่นนี้ได้ ราชวงศ์มีกลายเป็นอำมหินโจร พระเจ้า
แผ่นดินมีกลายเป็นโจรปกครองเมืองหรือ เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าพวก
กรมการเหล่านี้ไม่เคารพในหลวงเป็นแน่แล้ว จึงบังอาจเป็นใจกับคนผิด
กดขี่ข่มเหงราษฎร และตรัสคาดโทษกำหนดให้กรมการไปเอาตัวพวก
ประพาศผิดเหล่านั้นมาลงโทษตามโทษานุโทษ

ประกาศอีกฉบับหนึ่งโปรดให้เจ้าจอมพระสนมในพระองค์ผู้ใดไม่
มีความสมัครใจที่จะอยู่กับพระองค์แล้วหรือมีความสนิทสนมหาในชายคน
ใดแล้วก็ให้มาสารภาพทูตลา จะโปรดให้ไปตามใจสมัครไม่คิดขวางกั้น
เอาไว้หรือกประกาศนี้นับว่าประหลาดที่สุดที่กษัตริย์ในระบอบสมบูรณา
ญาสิทธิราชที่ยอมให้เสรีภาพแม้แต่หญิงอันเป็นบาทบริจาริกา และทรง
สั่งสอนให้เลือกผู้ชายที่จะไปเป็นผัวว่า อย่าไปหลงกลผู้ชายประเภทปอก
ลอก ปราบฎว่าเมื่อประกาศไปแล้วไม่มีใครกล้าทูตลา เพราะต่างกลัวว่า
พระองค์จะลงใจและกลัวความผิด เพราะโทษอย่างนี้ถึงประหารชีวิต
พระจอมเกล้าจึงต้องออกประกาศซ้ำใหม่ยืนยัน คราวนี้มีเจ้าจอมทูตลา
ออกไป ๗ คน

งานเกี่ยวกับพระศาสนา

รัชกาลนี้ได้ทรงสร้างวัดขึ้นหลายวัดมีวัดราชประดิษฐ์ วัดปทุม-
วนาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริย์ ทรงบูรณวัดสมอราย วัดบรม-

นิวาส วัดมหาธาตุ วัดอรุณ วัดพระเชตุพน วัดนี้ทรงสร้างพระเจดีย์ใหญ่
อีก ๑ องค์ รวมกับที่มีอยู่แล้วเป็น ๔ องค์ มีรับสั่งกับรัชกาลที่ ๕ ว่า พระ-
เจ้าแผ่นดินองค์ต่อไป อย่าได้สร้างพระเจดีย์ในวัดโพธิ์อีกเลย เพราะเนื้อที่
จะไม่พอ ให้ถือว่าพระเจดีย์ ๔ องค์นี้ท่านผู้ใดเป็นเจ้าของท่านเห็นกัน
อย่าให้ต้องใส่กะแนนต่อไป ที่วัดพระแก้วได้ทรงสร้างรัตนเจดีย์ (เจดีย์
ทอง) และหอพุทธมณฑลเศียร (ปราสาทพระเทพบิดร) บนไฟที่หน้าหอไตร
ได้ทำเป็นจตุรมุขยอดปราสาท ชั้นเดิมมีพระประสงค์จะให้เป็นที่ประดิษฐาน
พระแก้วมรกต แต่เมื่อสร้างเสร็จแล้วคับแคบ เนื้อที่ไม่พอสำหรับพระ-
ราชพิธีจึงต้องงดไว้ ปุชนิยมสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่ทรงสร้างคือพระ
ปฐมเจดีย์ ทรงเลื่อมใสพระปฐมเจดีย์เมื่อยังอยู่ในสมณวิสัย เมื่อรุดงค์
ผ่านคราวใดก็มักปักกลดที่พระปฐมทุกครั้งได้ทรงทูลให้พระเชษฐาบุรณะ
แต่พระนั่งเกล้าทรงรับสั่งว่าของอยู่ในป่ากรบบุรณะขึ้นก็ไม่มีใครไป
พระองค์ได้ปฏิญาณกับพระปฐมว่า จะทรงหาทางบุรณะให้จงได้ เพราะ
ฉะนั้นเมื่อทรงเป็นกษัตริย์แล้ว โปรดให้พระยาพิพัฒน์เป็นแม่กองบุรณะ
โดยอ้างพวกจีน พวกมอญเผ่าอิฐ เกณฑ์ไพร่สร้างพระมหาเจดีย์ครอบ
องค์เก่า องค์เก่าเดิมสูง ๒ เส้นเศษที่ทรงสร้างใหม่สูง ๓ เส้นเศษ แต่
ก่อได้เพียงฐานก็เกิดพังลงมา จึงโปรดให้กรมหมื่นรังษีสूरียพันธ์ (สมเด็จพระ
กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์) เป็นผู้คิดแบบใหม่และก่อขึ้นใหม่ จน
กระทั่งเสร็จเป็นมหาสถูปใหญ่ที่สุดในประเทศไทย แต่ยังมีสิ่งก่อสร้าง
ในบริเวณนี้แล้วอีกหลายอย่าง โปรดให้ราชโอรส ถวายปฏิญาณกับ
พระปฐมว่า จะรับสนองงานของพระองค์ต่อไปไม่ทอดทิ้ง พระปฐม
เจดีย์และสิ่งก่อสร้างในบริเวณนั้นเพิ่งมาสมบูรณ์จริงๆ เมื่อรัชกาลที่ ๖

การสงคราม

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ไทยได้ทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งสุดท้ายกรณีเมืองเชียงตุง ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของไทยมาก่อน แต่พม่ามายึดเอาไปภายหลัง จึงโปรดให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นแม่ทัพพร้อมกับกองทัพหัวเมืองพายัพทั้งปวงมีเมืองเชียงใหม่เป็นต้น ยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงคืน แต่กองทัพที่ยกขึ้นไปครั้งนี้ประชุมไม่พร้อมประกอบทั้งขัดสนเสบียงจึงตีเชียงตุงไม่ได้

การเมืองเพชร

พระเจ้าแผ่นดินเขมรถึง ๒ องค์ คือนักงองค์น์โรดม ๑ นักองค์ศรีสวัสดิ์ ๑ รัชกาลที่ ๔ ได้ชুবเลี้ยงเหมือนพระโอรส ได้เจริญชันษาในกรุงเทพฯ และเมื่ออายุครบอุปสมบทก็โปรดให้อุปสมบทจำพรรษาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ เมื่อลาผนวชแล้วโปรดสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชา คือพระเจ้าันโรดมซึ่งเป็นเชษฐาและนักองค์ศรีสวัสดิ์คือนุชา เป็นพระมหาอุปราช ซึ่งต่อมาได้ขึ้นเสวยราชสมบัติต่อจากพระเชษฐา รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาพระราชทานเครื่องอิสริยยศมีพระมหามงกุฎเป็นต้น พระราชทานให้กับเจ้าเขมร แต่ในตอนปลายรัชกาล เมื่อฝรั่งเศสขยายอาณานิคมเข้ามาในอินโดจีน คือฝรั่งเศสจะรบชนะญวนแล้ว ก็เลยขู่เชิญให้เขมรยอมเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสด้วย พระเจ้าันโรดมได้มีสาส์นมากราบทูลพระจอมเกล้าว่า "การทั้งนี้สุดที่ข้าพระพุทธเจ้าจะแก้ไขได้แล้ว แต่ในภายในใจของข้าพระพุทธเจ้ายังคงซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลี

พระบาท ขอเป็นข้าของพระองค์ไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่" สาสนฉบับนี้ เป็นหลักฐานสำคัญยิ่ง แสดงว่าเขมรถูกฝรั่งเศสบังคับยึดเอาไป ไม่ใช่ เกิดจากความสมัครใจของเขมรเองตามที่ฝรั่งเศสอ้างแก่ไทย

การทูตต่างประเทศ

ทางไมตรีกับกรุงปักกิ่ง ซึ่งในระยะนั้นตรงกับรัชสมัยพระเจ้า อ้าฮองแห่งราชวงศ์เฉียนจู่ พระจอมเกล้าไม่ยอมเสียดูจีน เพราะทรง ศึกษาหลังจากของทางไมตรี ทรงทราบความจริงว่าบรรดาชาติต่าง ๆ ที่มีทางไมตรีติดต่อกับปักกิ่งจีนถือชาติเหล่านี้เป็นเมืองขึ้นหมด แม้แต่ พระราชสาสน์ที่มีมาถึงกัน จีนก็กดฝ่ายตรงกันข้ามลงเป็นเจ้าของประเทศ- ราช ยกตัวเองขึ้นเป็นจอมจักรพรรดิผู้พิชิต พระจอมเกล้าจึงไม่ยอม ให้ประวัติศาสตร์ชำระเช่นนี้เป็นที่ขายหน้าอีก ถ้าจะให้ติดต่อกันก็ต้อง อยู่ในฐานะเสมอกันจึงยอม ทางปักกิ่งไม่ยอมตกลง ไทยจึงจัดส่งทูตไป ปักกิ่งตั้งแต่นั้นมา จนกระทั่งมารื้อฟื้นทางราชไมตรีขึ้นใหม่เมื่อสงคราม- โลกครั้งที่ ๒ สงบ โดยติดต่อกับรัฐบาลจีนคณะชาติ ทูตจีนคนแรกที่ เข้ามาเมืองไทยเป็นทางการคือ นายหลี่เหียะเจิง หลังจากขาดทางไมตรี กว่าร้อยปี

ความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก

สมัยนี้ไทยได้ติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษ ฝรั่งเศส โปรตุเกส สเปน ออสเตรีย เดนมาร์ก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐ ประธานาธิบดี-

ลินคอล์น ได้มีสาส์นมาทูลพระจอมเกล้า ฯ ขอเปิดทางไมตรีกับไทยเป็นทางราชการ ทรงมีพระราชสาส์นตอบ ซึ่งในสาส์นนั้นรับสั่งว่า ทรงทราบ ว่า อเมริกาไม่เคยมีช้างเลย เพราะฉะนั้น จะทรงพระราชทานลูกช้าง ให้กับประธานาธิบดีไปเลี้ยงไว้

การศาสนา

ในรัชกาลนี้ คริสตศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ได้เข้ามาแพร่หลายในเมืองไทย โดยมีซันนาเรียอเมริกันเป็นผู้นำเข้ามา ผู้เป็นหัวแรงที่สำคัญคือหมอบลัดเล ซึ่งไทยเราเรียกอย่างคล่องปากว่า ปลัดเล ท่านผู้นี้ นอกจากทำหน้าที่สอนศาสนาแล้ว ยังเป็นคนแรกที่นำเอาวิชาการแพทย์สมัยใหม่มาแพร่หลายในเมืองไทย เพราะตัวเองเรียนเป็นแพทย์มาก่อน ไทยเรารู้จักวิชาศัลยกรรมและปลูกฝีจากหมอผู้นี้ บลัดเลได้แสดงฝีมือทางศัลยกรรมแก่คนไทยครั้งแรกที่วัดประยูรวงศ์ เนื่องจากมีพิธีฉลองวัด จุดบั้งไฟเกิดระเบิดขึ้น ผู้รับบาดเจ็บมีทั้งพระและภคินี บลัดเลได้ทำการผ่าตัดคนเจ็บที่วัดนี้ นอกจากนี้เขายังเป็นคนแรกที่นำเครื่องพิมพ์มาใช้ในเมืองไทย เป็นคนแรกที่ออกหนังสือพิมพ์ในเมืองไทย ให้ชื่อว่าหนังสือพิมพ์บางกอกกรีกอเคอร์ ออกเป็นภาษาไทย มีสมาชิกบอกรับร้อยเศษ สมาชิกคนแรกคือพระจอมเกล้า ความจริงหมอมอเมริกันผู้นี้ เข้ากรุงเทพ ฯ ตอนปลายรัชกาลที่ ๓ แต่มามีชื่อเสียงในรัชกาลที่ ๔ หนังสือพิมพ์ที่ทางราชการจ้างพิมพ์ฉบับแรกคือ

พระราชกฤษฎีกาห้ามสูบบุหรี่ของรัชกาลที่ ๓ หมอบลัดเลได้อยู่มาจนถึง
ต้นรัชกาลที่ ๕ จึงถึงแก่กรรม นับว่าเป็นผู้มีคุณต่อประเทศไทยคนหนึ่ง
ในด้านการแพทย์และการพิมพ์

เหตุการณ์สมัยจวนสิ้นรัชกาล

พระจอมเกล้าได้เสวยราชย์เมื่อพระชนมายุมากแล้ว พระราช-
โอรสธิดาจึงล้วนเยาว์ชันษา พระราชโอรสองค์ใหญ่ซึ่งประสูติก่อน
เสด็จออกทรงผนวชมี ๒ องค์ คือ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส กรมหมื่น
วิษณุภานุภินาทร แต่ทั้ง ๒ พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ก่อนพระราชบิดา
พระราชปิโยรสอันประสูติแต่อักษรเมธีกรมพระเทพศิรินทราวาศัย จึง
มีแต่เจ้าชายจุฬาลงกรณ์ แล้วทรงออกมาดำรงตำแหน่งเป็นพระพุทธร-
เจ้าหลวงช่วยพระราชโอรสปกครองแผ่นดิน แต่การที่มีพระราชดำริไว้
หาเป็นไปดังประสงค์ไม่ เพราะทรงประชวรกะทันหัน ในคราวที่เสด็จ
ออกไปพิสูจน์สุริยุปราคาตามที่ทรงคำนวณได้ ณ ตำบลหัวก้อ จังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์ ในครั้งนั้น มีนักดาราศาสตร์นานาชาติเข้ามาร่วม
พิสูจน์จำนวนมาก เป็นการแสดงพระปรีชาญาณสามารถในวิชานี้แก่โลก
เมื่อเสด็จกลับก็ประชวรหนัก สันนิษฐานว่าประชวรด้วยโรคมะเร็งหรือ
อาจจะมีโรคไทฟอยด์แทรก พร้อมกันนั้นเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ประชวร
หนักจนถึงสลบไม่รู้พระองค์ จนเจ้านายต้องปิดบังพระอาการทั้งสองฝ่าย

แก่กัน การเมืองไทยในตอนนั้น ผู้มีอิทธิพลกุมบังเหียนปกครองคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ท่านผู้นี้สืบสกุลขุนนางผู้ใหญ่ คือสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จพระยาบรมมหาวิชัยญาติ สมเด็จพระยาทั้ง ๒ องค์นี้ เป็นผู้มีส่วนอย่างสำคัญในการ อัญเชิญสมเด็จพระจอมเกล้าขึ้นเสวยราชย์ มาถึงตอนนี้ท่านทั้ง ๒ ก็ พินาศไปแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้นใคร ๆ ก็พากันกลัวเกรงอำนาจ ถึงกับมีเจ้านายผู้ใหญ่บางพระองค์แสดงความไม่ไว้ใจท่าน เช่นพระ- บ่เงินเกล้าเป็นต้น ใคร ๆ ก็นึกว่า ถ้าท่านจะเป็นกบฏก็เป็นได้ง่าย ชำมี นามตรงกันกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นพระเจ้าปราสาททองครั้ง กรุงเก่าจนถึงพระบ่เงินเกล้าทรงสะสมกระสุนดินดำเอาไว้ในพระบวรราช- วัง แต่เหตุการณ์ที่น่ากลัวนี้ก็ได้เกิดขึ้นดังคาด ด้วยเหตุผลดังนี้ คือ

๑. สมเด็จพระจอมเกล้า ทรงแสดงน้ำพระทัยเปิดเผยมอบความ ไว้วางพระทัยแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

๒. สมเด็จพระจอมเกล้าไม่ทรงชี้ขาดตำแหน่งรัชทายาท แต่ ตรีสว่าให้บรรดาเจ้านาย ข้าราชการประชุมกันเลือก จะเป็นพระบรม- วงศานุวงศ์ใดก็ได้ ถ้าเห็นว่าจะเป็นที่พึงแก่แผ่นดินได้

๓. พระราชโอรสคือเจ้าฟ้ากรมขุนพิณิตประชาณาด คือเจ้าฟ้า จุฬาลงกรณ์มีฐานะเป็นหลานเขยของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เพราะเหตุที่ ได้หลานสาวของท่าน ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ได้สถาปนาขึ้นเป็นเจ้าคุณ จอมมารดาพระสนมเอก นับเป็นมเหสีองค์แรกของรัชกาลที่ ๕

๔. ตัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เองมีความสำนึกในพระเดชพระคุณ
ของราชวงศ์จักรี

การณจึงปรากฏว่าเมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าสวรรคตลงในวันมหา
ปวารณา ณ พระที่นั่งภาณุมาศจรัญญ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เรียกประ-
ชุมเจ้านายและพระสงฆ์ มีกรมหมื่นบวรวิชัย (สมเด็จพระปาวเรศ-
วริยาลงกรณ์) พระพรหมมุนี (สมเด็จพระวันรัต [ทับ] พุทธสิริ)
วัดโสมนัส ฯลฯ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ทำหน้าที่เป็นประธาน ประกาศ
ถามมติที่ประชุมว่า จะให้ผู้ใดเป็นพระมหากษัตริย์ ที่ประชุมได้ลงมติ
เป็นเอกฉันท์ ขอให้เจ้าฟ้ากรมขุนพิณิตประชานาถ ขึ้นเสวยราชสมบัติ
ต่อจากสมเด็จพระราชบิดา แต่เนื่องจากเจ้าฟ้าทรงพระชันษาเยาว์ จึง
ขอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สำเร็จราชการแผ่นดินแทน ต่อมาถึงปัญหา
เรื่องพระมหาอุปราช เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แสดงความคิดเห็นว่า ควรจะ
ให้แก่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระโอรสในพระปิ่นเกล้า (เวลานั้นอยู่ใน
ฐานะเป็นบุตรเขยของท่าน) ทันใดนั้นกรมขุนวรจักรธำนิภภาพ ได้คัดค้าน
ขึ้นว่า การตั้งพระมหาอุปราชไม่ใช่หน้าที่ของที่ประชุม เพราะผู้ที่
แต่งตั้งคือพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระองค์อยู่แล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
โกรธ หันมาเกรี้ยวกราดกับกรมขุนวรจักรว่า ที่ขัดขวางตัวอยากเป็นเอง
หรือ กรมขุนวรจักรจึงกล่าวว่า เมื่อให้ยอมก็ต้องยอม กรมหมื่นบวร-
วิชัยชาญ จึงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ นับเป็น
พระมหาอุปราชองค์สุดท้ายในประวัติศาสตร์ไทย

พระพุทธศาสนาในรัชกาลที่ ๕ ถึงสมัยปัจจุบัน

รัชกาลที่ ๕ เมื่อเสวยราชย์ก่อนบรรลุนิติภาวะ ได้ทรงถือโอกาส ประพาสเมืองมลายู สิงคโปร์ เพื่อประโยชน์ในการปกครอง เมื่อพระชนม์ใกล้ ๒๐ ได้ทรงเตรียมการอุปสมบท ราชพิธีผนวชมีขึ้นในวัดพระแก้ว ทรงประทับบำเพ็ญเนกขัมมบารมีในพระราชวัง ๑๕ วัน โดยมีคณะสงฆ์ ซึ่งมีพระราชอุปัชฌายะไปอยู่ด้วย ณ บริเวณตำหนักพระที่นั่งพุทธรัตนสถาน เมื่อลาผนวชแล้วโปรดให้หรือกำหนดทรงผนวชไปถวายวัดเบญจมบพิตร ในสมัยต่อมา ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ และเข้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้น เมื่อพระองค์ได้ทรงราชย์ก็โปรดให้สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเสวยราชย์ครั้งที่ ๒ ได้ทรงตั้งอำนาจกลับคืนมา รัชสมัยของพระองค์ยืดยาวที่สุดเป็นเวลา ๔๒ ปี มีเหตุการณ์สำคัญทางด้านศาสนา ทางด้านการเมือง ด้านการต่างประเทศ คือ

๑. ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรก ที่เสด็จไปถึงอินเดีย เสด็จไปบูชาสังเวชนียสถานมฤคทายวัน
๒. ทรงเป็นผู้วางแนวการปกครองคณะสงฆ์ โดยโปรดให้ตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรก
๓. ทรงนิมนต์ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นประธานในการวางระเบียบการศึกษาของประชาชน โดยให้บรรดาพระเถระในส่วนกลางและหัวเมือง ตั้งโรงเรียนในวัดสอนเด็ก พระเป็นผู้สอนเอง รัฐบาลเป็นผู้เก็บค่า เพราะฉะนั้น การศึกษาของ

ชาติจึงเริ่มต้นไปจากพระ ภายหลังเมื่อมีกระทรวงธรรมการเกิดขึ้นแล้ว จึงได้รับงานนี้ไปทำ

๔. ทรงสร้างวัดราชบพิธเป็นวัดประจำรัชกาล ทรงสร้างวัด

นิเวศน์ธรรมประวัติอยุธยา โดยใช้ศิลปะแบบโกธิคของฝรั่ง วัดเบญจม-
บพิตร วัดเทพศิรินทราวาส ส่วนวัดที่ทรงปฏิสังขรณ์มีจำนวนนับร้อย
ทั้งในกรุงและหัวเมือง

๕. มีผู้พบพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งมีคำจารึกเป็นอักษรเก่า

สมัยพระเจ้าอโศกเป็นหลักฐาน ณ ป่าเมืองกบิลพัสดุ์ มาร์ควิส เดอสัน
อุปราชอินเดียครั้งนั้นได้กราบทูลถวายพระบรมธาตุนี้ จึงโปรดให้พระยา
สุขุมนัยประดิษฐ์ (พระมหาปิ่น) ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาขามราช ออกไป
เข้ามาเมืองไทย กราบทูลขอแบ่งพระบรมธาตุ มีญี่ปุ่น พม่า ลังกา ทรง
พระกรุณาแบ่งให้ ส่วนที่เป็นของไทยโปรดให้บรรจุไว้ในพระเจดีย์ บน
ยอดเขาสวรรณบรรพต วัดสระเกศ พระนคร

๖. เมื่อเสวยราชย์ได้ ๒๕ ปี ทรงปรารถนาบำเพ็ญพระมหา-

กุศล เห็นว่าพระไตรปิฎกที่เขียนไว้ในใบลานไม่มั่นคง ทั้งจำนวนก็มาก
ยากที่จะรักษา และเป็นตัวขอม ผู้ไม่รู้อ่านไม่เข้าใจ บัดนี้โลกเจริญ
แล้ว มีพระราชศรัทธาพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มสมุดฝรั่ง โปรดให้
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และพระเถรานุเถระทั้ง
หลายช่วยกันชำระ ถ้ายตัวขอมเป็นตัวไทย จัดพิมพ์ขึ้นเป็น ๑๐๐๐ จบ
จบละ ๓๕ เล่ม พระราชทานไปให้แก่ต่างประเทศหลายร้อยจบ พระ-

ราชทานไว้ให้ศึกษาตามพระอารามหลวงทุกแห่ง ไทยจึงเป็นชาติแรกที่
พิมพ์พระไตรปิฎกบาลีขึ้นเป็นเล่มสมุด

๗. เมื่อเสด็จประพาสยุโรป ได้ทรงพบกับศาสตราจารย์ ริส
เดวิดส์ ซึ่งเวลานั้นกำลังตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ในลอนดอน ได้ทรงพระ-
ราชทานทุนทรัพย์เป็นอันมากไปพิมพ์ปกรณ์บาลีขึ้นหลายเล่ม

๘. ทรงพระราชทานทุนทรัพย์ให้ตั้งมหาวิทยาลัย อุตฺต
ในสมเด็จพระราชาธิบดี มหามกุฎได้ออกนิตยสารชื่อ ธรรมจักรรายเดือน
เป็นนิตยสารทางพระพุทธศาสนาที่เก่าที่สุดของไทย มีอายุจนบัดนี้กว่า
๗๐ ปี แล้วทรงพระราชทานทุนทรัพย์ ตั้งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ณ วัดมหาธาตุ ทั้ง ๒ แห่งมีพระราชประสงค์ให้เป็นสถานการศึกษา
ของพระสงฆ์ชั้นสูงสุด

๙. ได้ทรงหล่อพระพุทธรูปปฏิมาจำนวนมาก องค์ใหญ่ที่สุดคือ
พระพุทธรชินราชจำลอง วัดเบญจมบพิตร

๑๐. ทรงพระกรุณาพระราชทานสมณศักดิ์ บรรพชิตจัน ญวน ขึ้น
คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายทั้ง ๒ คณะนี้ คณะญวนได้เข้ามาตั้งในพระนคร
ตั้งแต่ปลายกรุงธนบุรี ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีพระญวนองค์หนึ่งชื่อองค์ฮึง
มีความรอบรู้พระธรรมวินัย เป็นที่คุ้นเคยของสมเด็จพระจอมเกล้า
องค์ฮึงมีสำนักอยู่ที่วัดตลาดน้อย คือวัดอุภัยราษฎร์บำรุงเดี๋ยวนี้ สมเด็จพระ
จอมเกล้าโปรดให้พระญวนทำพิธีกึ่งเติกขึ้นเป็นครั้งแรกในงานพระศพ
เจ้านายองค์สำคัญ มาถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระปรารภเหตุนี้ จึงโปรด
ให้ตั้งองค์ฮึงเป็นพระครูสมณานัมสมณาจารย์ ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่าย

ฉวนและมีฐานานุกรมทรงสมณศักดิ์คือ พระครูบริหารอนัมพรต เป็น เจ้าคณะรอง องค์สภามณฑล ปลัดขวา องค์สุตบพิตร ปลัดซ้าย องค์พจนสุนทร รองปลัดขวา องค์พจนกรโกศล รองปลัดซ้าย องค์อนันต์-สรภัญญ์ เทียบสมุห์ วัดของฉวนในกรุงเทพฯ มีวัดอุภัยราชบำรุง กุศลสมาคร วัดโลกานุเคราะห์ วัดชัยภูมิการาม วัดมงคลสมาคม ต่าง จังหวัดมีวัดถาวราราม ที่กาญจนบุรี

ส่วนคณะสงฆ์จีน แรกมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ พระอาจารย์สุแห่ง ชาวกวางตุ้ง มีกิตติคุณทางวิปัสสนาธุระ เป็นที่ยกย่องนับถือของชาวจีน-ไทยในพระนคร ได้สร้างวัดมังกรกมลาวาส ทรงพระกรุณาตั้งให้เป็น พระอาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร ถิ่นพัดงาซานทั้งเล่ม เพราะเป็นตำแหน่งวิปัสสนาธุระ มีฐานาเป็นหลวงจีนคณานักจีนพรต ปลัดขวา หลวงจีนธรรมสัจจนาจาน ปลัดซ้าย

เกี่ยวกับการต่างประเทศ รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จประพาสยุโรปสอง ครั้ง เสด็จไปตามประเทศต่างๆ ทรงมีพระราโชบายสุขุม มหาอำนาจในยุโรปสมัยนั้นถึงเยอรมัน อังกฤษและรัสเซียประเทศเหล่านี้ทรง ฝากฝังพระโอรสให้อยู่ในฐานะคฤหาสน์ของพระมหากษัตริย์ ประเทศเหล่านั้น เช่น เยอรมันทรงฝากพระองค์เจ้าจิระประวัติไว้กับพระเจ้าวิลเฮล์มไกเซอร์ ที่ประเทศอังกฤษพระองค์ได้ทรงฝากเจ้าฟ้าฟลาย-พระองค์ให้ไปเป็นนักเรียนนายร้อย คือเจ้าฟ้ากรมขุนเทพราชวดี (ร. ๖) เจ้าฟ้ากรมสุโขทัยธรรมราชา (ร. ๗) ที่ประเทศรัสเซีย ทรง ฝากเจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถ ไว้ให้เป็นโอรสเลี้ยงของพระเจ้า

ซาร์นิโคลาส มีแต่ฝรั่งเศสชาติเดียวที่ประสงค์ร้ายต่อไทย แต่ไม่กล้าทำลายเอกราชของไทย เพราะพระราชโอรสที่กุมมหาราชอำนาจไว้เป็นแรงคุ้มอำนาจฝรั่งเศส ฝรั่งเศสกับอังกฤษได้ทำสัญญาบูรณภาพกับไทย คือให้ถือว่า ประเทศไทยเป็นดินแดนกันชนระหว่างมหาราชทั้งสอง ฝรั่งเศสจะไม่ขยายอำนาจอาณานิคมมาทางฝั่งแม่น้ำโขงด้านไทย อังกฤษจะไม่ขยายอาณานิคมข้ามเทือกเขาแดนลาว ชงไชย และตะนาวศรีมาทางเขตไทย ฝรั่งเศสได้ยึดเอาดินแดนของไทยในส่วนที่เป็นประเทศราชคือลาวไปทั้งประเทศ มูลเหตุเกิดจากศึกฮ่อซึ่งเป็นพวกกบฏเหลือเดนของจีน แดกหนีลงมาตั้งมั่นอยู่เชิงคำ (ทุ่งไหหิน) และยกกองทัพไปเที่ยวตีหัวเมืองไปประเทศลาวมีเมือง อัดตปือ แซโปน สบนิ้ว สิบสองปันนา สิบสองจุไทยในแดนญวน ที่สุดลงมาล้อมหลวงพระบาง รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เจริญ แสงชูโต) เป็นแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นไปปราบฮ่อ ฝรั่งเศสก็ถือโอกาสยกกองทัพอ้างเรื่องปราบฮ่อเหมือนกัน เข้ายึดเอาดินแดนในประเทศลาวไปและบังคับให้ไทยยอมรับอำนาจของฝรั่งเศสเหนือประเทศลาวด้วยการส่งเรือรบมาปิดอ่าวเจ้าพระยา วีรบุรุษของไทยคือพระยอดเมืองขวางได้รับยิงต่อสู้กับทหารฝรั่งเศส แล้วก็ถูกทหารฝรั่งเศสบังคับให้ไทยถอดพระยอดเมืองขวางออกจากบรรดาศักดิ์เอาตัวไปจำขัง ต่อมาไทยได้เสียเมืองเสียมราฐ พระตะบอง และศรีโสภณให้กับฝรั่งเศสอีก และไทยเสียประเทศราชมลายู มีไทยบุรี กลันตัน ตรังกานู ได้แก่อังกฤษเพื่อแลกกับสิทธิทางศาล สำหรับรายนี้รัฐบาลอังกฤษไม่ได้ส่งกองทัพมาขู่เข็ญขู่แย่ง

อย่างฝรั่งเศสเป็นเพียงการแลกเปลี่ยน เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนสิทธิของกันและกันเท่านั้น ทรงเสียดพระทัยถึงกับมีพระราชดำริเลิกเสวยกระยาหาร เพื่อให้ถึงกาลกิริยาไม่ประสงค์จะเป็นอย่างมหากษัตริย์ที่เสียดกรุงศรีอยุธยาอีก เกราะหัดที่บรรดาพระราชวงศ์มีสมเด็จพระยาดำรงเป็นต้น ได้กราบทูลเตือนพระสติโดยอ้างเหตุต่าง ๆ เช่นอ้างว่า เสียดดินแดนเพียงเท่านี้ ก็เหมือนเพียงเสียดแขน แต่ชีวิตยังอยู่ ชาวต่างประเทศที่มีความปรารถนาดีต่อไทยอย่างแท้จริงคืออเมริกาเหตุเพราะอเมริกาไม่มีนโยบายล่าอาณานิคมอย่างชาติมหาอำนาจในยุโรป ไทยได้รับอุปการะจากรัฐบาลอเมริกันในด้านสิทธิทางศาลหลายอย่างรวมทั้งสิทธิทางการค้าระหว่างชาติ เจ้าหน้าที่ชั้นสูงในกระทรวงต่างประเทศ เราก็มองใจคนอเมริกันยิ่งกว่าฝรั่งเศสชาติอื่นพวกเหล่านี้รับใช้ประเทศไทยเหมือนชาติของตน นอกจากนี้ยังมีชาติเล็ก ๆ ในยุโรป เช่น เดนมาร์ก และเบลเยียม ไทยได้จ้างคนสองชาตินี้มารับราชการ คนหนึ่งได้เป็นเจ้าพระยาอภัยราชา เป็นเจ้าพระยาฝรั่งคนเดียวในยุครัตนโกสินทร์

เหตุการณ์ในประเทศ รัชกาลที่ ๕ ทรงเริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยมาเป็นระบบเทศาภิบาล ยุบประเทศราช สมัยนั้นประเทศราชของไทยที่เหลืออยู่คือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน น่าน แพร่ เชียงใหม่นับว่าเป็นประเทศราชที่สำคัญที่สุด เคยมีข่าวเล่าลือกันว่า เจ้านครเชียงใหม่ เอาใจออกห่างจากพระเจ้าอยู่หัวจะไปขึ้นกับอังกฤษในพม่า รัชกาลที่ ๕ ทรงใช้ราโชบายอันสุขุมของพระกนิษฐาของพระเจ้าเชียงใหม่มาเป็นมเหสีคือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เมื่อเริ่มระบบ

สมุหเทศาภิบาลแล้ว ตำแหน่งประเทศราชก็ไม่มีที่เหลืออยู่ เป็นเพียง
กิตติมศักดิ์ไม่มีอำนาจทางปกครอง ทำให้เป็นผลดีต่อความเป็นเอกภาพ
ของชาติ ในตอนปลายรัชกาลได้มีพระราชวงศ์กลุ่มหนึ่งถวายหนังสือ
ขอให้เปลี่ยนการปกครองมาเป็นระบบรัฐธรรมนูญ ก็ทรงมีรับสั่งว่า
การปกครองด้วยรัฐธรรมนูญนั้นดี แต่ในเวลานี้พื้นเพของคนไทยยังไม่
พร้อม ก่อนอื่นต้องจัดการศึกษาให้เจริญเสียก่อน รัชกาลที่ ๕ สวรรคต
เมื่อพระชนมายุ ๕๐ เศษ มีพระราชโอรสราชธิดาเกือบ ๑๐๐ องค์

เจ้าฟ้ากรมขุนเทพราชวดีได้ขึ้นเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์
ไทยต่อมา รัชกาลนี้มีอายุ ๑๕ ปี เหตุการณ์ที่สำคัญคือ

๑. ด้านพระศาสนา ได้ทรงสร้างโรงเรียนวชิราวุธขึ้น โดยมี
พระราชประสงค์ว่า ให้เป็นวัดได้ด้วยถ้าต้องการ แต่ทรงเห็นว่าวัดใน
พระนครมีมาก จึงทรงโปรดให้เป็นโรงเรียนไปก่อน มุ่งอบรมหนักใน
ทางศีลธรรม

๒. ทรงตั้งกองเสือป่า ทรงเป็นผู้มีชาตินิยมและศาสนนิยม
อย่างแรง กล่าวคือ ทรงแสดงเทศนาเสือป่า ปลุกใจให้เสือป่าทั้งหลาย
รักชาติ รักพระพุทธศาสนา ทรงเปรียบเทียบความเด่นในทางพระพุทธ
ศาสนากับข้อบกพร่องในทางศาสนาคริสต์ รับสั่งว่า พระองค์เองเมื่ออยู่
ในยุโรปทำคะแนนวิชาคัมภีร์ไบเบิลได้ที่ ๑ แต่ก็ทรงเห็นข้อบกพร่อง
ของไบเบิลมากมาย นอกจากนี้ทรงมีพระนิพนธ์เรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้
อะไร ทรงประกาศพุทธศักราชให้ใช้เป็นศักราชทางราชการ (แต่ก่อน
ใช้จุลศักราชบ้าง รัตนโกสินทร์ศกบ้าง) ทรงตราบทกำหนดในกฎ

มณฑลเข็รบาลว่าด้วยพระเจ้าแผ่นดินว่าจะต้องเป็นพุทธมามกะ นอกจากนี้ทรงเป็นผู้ริเริ่มให้พิมพ์คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ในงานพระเมรุของพระราชชนนี คือสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในที่สุดเมื่อจวนใกล้สวรรคตก็ยังทรงประกาศพระราชประสงค์ว่า ในงานพระบรมศพของพระองค์ท่านเอง ขอให้พิมพ์หนังสือที่เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาให้มากที่สุด

๓. ในด้านวัตถุก่อสร้าง ทรงขยายบริเวณพระปฐมเจดีย์ ทรงสถาปนาพระพุทธรูปขึ้นขนาดใหญ่ คือ พระร่วงโรจนฤทธิ์ ทรงให้พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกหาแห่งหยกวิเศษในประเทศรัสเซียมาสลักเป็นพระแก้วมรกตองค์น้อยขึ้นอีกหนึ่งองค์

๔. อัจฉริยะส่วนพระองค์คือ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของไทยที่มีพระราชนิพนธ์มากที่สุดคือ มีทั้งบทละคร นวนิยาย ประวัติศาสตร์ ศาสนคดี นิทานชวนขัน วิจารณ์การเมือง วิจารณ์สังคม โบราณคดี กวีนิพนธ์ประเภทต่าง ๆ ทั้งทรงเป็นนักแสดงด้วย ทั้งโจน ละครรำ และละครพูด สมกับพระเกียรติที่ได้รับเทิดทูนว่า ชีรมหาราช

๕. การต่างประเทศ ไทยได้ประกาศสงครามกับฝ่ายอักษะในสงครามโลกครั้งที่ ๑ กองทหารไทยกองแรกได้ไปช่วยรบกับพันธมิตรในยุโรป นำเกียรติภูมิมาสู่ชาติไทย ไทยได้เป็นสมาชิกสันนิบาตชาติในเจนีวา และด้วยการช่วยเหลือของอเมริกา ไทยได้สิทธิทางศาลกับนานาประเทศ สัญญาที่ไม่เสมอภาคถูกยกเลิกไปหมด ผู้เป็นตัวตั้งตัวตีใน

เรื่องนี่คือ ดร. ชาวอเมริกัน ซึ่งต่อมากลางได้บำเหน็จความชอบตั้งให้เป็นพระยาภักตยานไมตรี

รัชกาลที่ ๖ มีแต่พระราชธิดาองค์เดียวคือ เจ้าฟ้าเพชรรัตน์ ทรงสวรรคตด้วยพระโรคไข้ตั้งอีกเสบ ราชสมบัติจึงตกแก่พระราชอนุชา เจ้าฟ้าสุโขทัยธรรมราชา (สมเด็จพระปกเกล้า)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ได้สนองเจตนารมณ์ของพระเชษฐา ด้วยการชักชวนชาวสยามสละทุนทรัพย์พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐขึ้น โดยอาศัยฉบับรัชกาลที่ ๔ เป็นแบบชำระ พระไตรปิฎกชุดนี้มี ๔๕ เล่ม เป็นฉบับสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่ประเทศไทยได้ดีมาก และนานาประเทศได้ใช้เป็นเครื่องอ้างอิง ทรงตั้งรางวัลประกวดบทความวิสาขบูชาประจำปี แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ได้เสด็จนิราศไปประทับที่ประเทศอังกฤษกระทั่งสวรรคต ราชสมบัติจึงตกแก่พระองค์เจ้า อานันทมหิดล

พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เป็นพระโอรสในกรมหลวงสงขลา-นครินทร์ ซึ่งเป็นพระโอรสประสูติแต่พระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวษา พระอัครมเหสีของรัชกาลที่ ๕ และเป็นพระพี่นางของ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๕ ในรัชสมัยนี้รัฐบาล ได้เปลี่ยนแปลงราชการปกครองคณะสงฆ์มาเป็นระบบสังฆมนตรี โดยอนุโลมตามปกครองแบบประชาธิปไตย

การปกครองคณะสงฆ์ในประเทศไทยแต่โบราณ ถึงแม้มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุข ก็เป็นสักแต่ในนาม ทรงใช้อำนาจอยู่ในขอบ

เขตภายในวัด ถ้าเกิดมีปัญหาออกเหนือจากพระวินัยก็เป็นหน้าที่ของ
พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาการ เช่นสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒
และที่ ๓ เกิดมีอลัชชีขึ้นเป็นจำนวนมาก มีพระราชกณะผู้ใหญ่ต้อง
อาบัติปราชิกหลายรูป สมัยรัชกาลที่ ๑ มีพระญาณสมโพธิ วดนาคกลาง
โจทก์ฟ้องว่ามีเมียและลูกหลายคน สมัยรัชกาลที่ ๒ มีสมเด็จพระพนรัต
วัดสระเกศ ถูกโจทก์ในอาบัติชอบหยอกเอนสาธุศิษย์ในทางสัปดน
สมัยรัชกาลที่ ๓ พระเถรในพระนครขนบุรีถูกฟ้องปราชิกร่วม ๔๐๐
ส่วนมากอยู่วัดมหาธาตุ วัดหงส์ วัดแจ้ง เมื่อเกิดเรื่องความเสื่อมเสีย
อย่างนี้ขึ้นทุกครั้ง ถ้าพึ่งอำนาจพระสังฆราชยอมไม่อาจจัดการกับปัญหา
เหล่านี้ให้แตกหักได้ พระมหากษัตริย์จึงต้องรับพระธุระ จัดการปราบ
ปรามเสี้ยนหนามพระศาสนาด้วยการออกกฎหมายสงฆ์ขึ้นเป็นครั้ง ๆ บาง
ครั้งก็รุนแรง เช่น กรณีสมเด็จพระพนรัตวัดสระเกศ รัชกาลที่ ๒ โปรด
ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ากรมหมื่นรักษัรณเรศ (พระองค์เจ้า
ไกรสร) และพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นกรรมการ
ชำระอธิกรณ์ ในครั้งนั้นมีพระพุทฒาจารย์อีกรูปหนึ่งถูกโจทก์ด้วย และ
พระที่ฟ้องปราชิกถูกสึก ทางบ้านเมืองก็ลงโทษหนักคือ สักข้อมือ สัก
หน้าผาก บางทีที่หน้าผากก็สักว่า ปราชิก เป็นการประจานตัวเอง เอา
ตัวไปเป็นไพร่สมตะพุนหญ้าช้างทำงานหนัก ถึงกระนั้นก็ไม่มีเข็ดหลาบ
ดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๓ จำนวนพระอลัชชีทวีปริมาณมากกว่า
รัชกาลที่ ๑ และ ๒ จนรัชกาลที่ ๓ ทรงสดพระหฤทัย ทรงนิมนต์
กรมหมื่นนุชิตชิโนรสและพระราชกณะผู้ใหญ่ นิพนธ์โอวาทานุสรณ์

แจกจ่ายอบรมไปยังพระสงฆ์ต่าง ๆ มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ การปกครอง
คณะสงฆ์ได้เข้ารูปรอยมั่นคงยิ่งกว่าสมัยที่แล้วก่อน ๆ สมัยรัชกาลที่ ๕
ทรงสถาปนากรมหมื่นอนุชิตชิโนรสศรีสุคตบัณฑิตวงศ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระ
สังฆราช ทรงมอบอำนาจในพุทธจักรถวาย ทรงอยู่ในฐานะเป็นผู้ช่วย
สมเด็จพระสังฆราชได้กำลังพระมหากษัตริย์ที่แตกฉาน พระธรรมวินัย
เป็นผู้ช่วยเช่นนี้ การดำเนินการปกครองก็รัดกุมรวดเร็ว อลัชชีจึงมีปริ-
มาณลดลง ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงตั้งมหาเถรสมาคมขึ้น การ
ปกครองคงอนุโลมแบบเก่าในส่วนภูมิภาค คือแบ่งเป็นเจ้าคณะใหญ่
หนกลางหนเหนือ และในส่วนกลางมีมหาเถรสมาคมเป็นแทน สมเด็จพระ
สังฆราชทรงบัญชาการปกครองของมหาเถรสมาคม ถึงอย่างนั้น
พระมหากษัตริย์ก็ยังทรงดำรงอยู่ในฐานะผู้ช่วยสมเด็จพระสังฆราช
จนลุสมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงถวายอำนาจทั้งหมดให้แก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นครั้งแรกที่สมเด็จพระสังฆราชมีพระอำนาจ
สิทธิ์ขาดในการปกครอง โดยไม่มีอำนาจของบ้านเมืองเกี่ยวข้อง

รัฐบาลสมัยประชาธิปไตย

ได้มีการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุบางเขน เป็นวัดแรก และให้
ส่งทูตคือหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ไปอินเดีย อัญเชิญพระบรมธาตุมาบรรจุ
ที่วัดนี้ รัฐบาลได้สร้างโรงพยาบาลสงฆ์ วัดไทยพุทธคยา วัดไทยใน
ลอนดอน และได้ฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เป็นงานมหกรรมที่ใหญ่ที่สุด
ของพระพุทธศาสนาที่เคยมี มีการประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก

๒ ครั้งในประเทศไทย คือที่กรุงเทพและที่เชียงใหม่ ในด้านการศึกษา โดยการริเริ่มของสมเด็จพระสังฆราช (แพ) วัดสุทัศน์ คณะสงฆ์ได้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยจบบริบูรณ์เป็นครั้งแรก และต่อมาทางการปกครองก็ได้เปลี่ยนไปปกครองแบบมหาเถรสมาคมตามเดิม มีการยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยคือ สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย วัชรนิเวศ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัชรมหาธาตุ ในด้านฝ่ายจีนิกาย ก็มีความเจริญก้าวหน้ากว่าเก่าโดยการนำของเจ้าคณะใหญ่รูปปัจจุบัน ด้วยความชอบนี้จึงมีพระกรุณาจากในหลวงรัชกาลปัจจุบัน ให้ยกสมณศักดิ์เจ้าคณะใหญ่จีนขึ้นเป็นพระราชาคณะที่ พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตรพุทธบริษัทจีนพิเนต และได้เพิ่มสมณศักดิ์ตำแหน่งปลัดผู้ช่วยปลัดคือ และรองปลัดคือ หลวงจินธรรมนาท จินประพันธ์ รองปลัดขวา หลวงจินธรรมนันท์ประพันธ์ รองปลัดซ้าย หลวงจินธรรมรัตน์ผู้ช่วยปลัดขวา หลวงจินประจิต ผู้ช่วยปลัดซ้าย วัดจีนที่ใหญ่ที่สุดที่เอเชียอาคเนย์ คือ วัดโพธิ์แมนคุณาราม ซอยสาธุประดิษฐ์ พระนคร

ภาคผนวก

- พระพุทธศาสนาในประเทศลาว
- พระพุทธศาสนาในเกาะใต้หวัน
- พระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลี
- พระพุทธศาสนาในประเทศมาเลเซีย

คำชี้แจง :

เพื่อให้เป็นหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ ตามโครงการดำราชของสภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย ผู้รวบรวมจึงได้ผนวกผลงานของนักศึกษาผู้เคยเป็นศิษย์ของ อาจารย์เสถียร โภธินันตะ ได้จัดทำไว้มาพิมพ์รวมไว้ด้วย คือ

๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศลาว : เป็นบันทึกสรุปของผู้รวบรวม ที่เลือกสรรและเชื่อมโยงข้อความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา เท่าที่จำเป็นและนำรู้จากหนังสือไทยและเทศเท่าที่จะหาได้ สำหรับเป็นแนวทางศึกษาและค้นคว้าต่อไป

๒. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเกาะไต้หวัน : นักศึกษาปีสุดท้ายรุ่นที่ ๑๖ แปลจากเอกสารชื่อ Buddhism in Taiwan ของ Bodhedrum Publications สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย

๓. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลี : เป็นผลงานของมหาวิทยาลัย Dong Kuk นครเซอูล ประเทศเกาหลี นักศึกษาปีสุดท้ายรุ่นที่ ๑๕ แปล สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก วันสถาปนาแห่งวัดเปิดเรียน ปีที่ ๒๑ วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๐

๔. พระพุทธศาสนาในประเทศมาเลเซีย : เป็นผลงานของ Collin Mc Dogan พระมหาเลิศ นุชนารถ ศ.บ. M. Lb. Sc. นักศึกษารุ่นที่ ๑๑ เป็นผู้แปล สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบ ๒๘ ปี ตั้งแต่ปีการศึกษา วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๑๖

-๑-

ลาว มีอดีตรประวัติสืบสายเป็นเชื้อชาติเดียวกับไทย หมอคือดกกล่าวไว้ในหนังสือเรื่องชนชาติไทยของเขาว่า 'ชนชาติลาว แห่งแคว้นลาวของฝรั่งเศสนั้นเป็นสาขาหนึ่งของชาติอ้ายลาวหรือไทยซึ่งยึดชื่อตำนานดึกดำบรรพ์ของเขาไว้ได้' เมื่อคนไทยอพยพกันลงมาทางตอนใต้ของประเทศจีน มีการอพยพมาเป็นระยะ ๆ อาศัยลำนํ้าเป็นทางอพยพคือ แม่นํ้าสาละวิน และแม่นํ้าโขง เอาตะวันและทะเลเป็นจุดหมายพวกที่อพยพในทางแม่นํ้าสาละวิน ไปตั้งอาณาจักรสิบเก้าเจ้าฟ้าในภาคเหนือของพม่า ส่วนพวกที่มาตามลำนํ้าโขงก็เข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศลาวทุกวันนี้ มีเมืองสำคัญคือ เมืองแถน ปัจจุบันเรียกเดียนเบียนฟูในสิบสองจุไทย ในบรรดากลุ่มชนชาติไทยที่อพยพต่อ ๆ มา พวกที่มาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณฝั่งซ้ายค่อนข้างอาภัพ ไม่มีอารยธรรมสูง ส่วนมากเป็นป่าดง ส่วนอีกพวกหนึ่งที่ข้ามฝั่งขวาเรื่อยมาตามลำนํ้าเจ้าพระยา ก็ได้พบกับอารยธรรมอันสูงที่มีอยู่ก่อน แล้วรับเอาอารยธรรมนั้นกลายเป็นศูนย์กลางของชนชาติไทยที่ใหญ่ที่สุดยิ่งกว่าชนชาติในกลุ่มอื่นๆ

ประเทศลาว มีพื้นที่ ๒๓๖,๘๐๐ ตารางกิโลเมตร ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ภาคเหนือมีภูเขาสูงถึง ๒,๘๕๐ ฟุต เรียกภูเบี้ย และภูเขาอื่นๆ มากมายต่อเนื่องมาจากภูเขาในยูนนาน แล้วแผ่ปกคลุมไปทั่วภาคเหนือ บริเวณนี้เป็นถิ่นกันดาร เต็มไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่า ทางตอนใต้มีภูเขาแดงรักกันแดนลาวกับเขมร ทางตะวันออกมีภูเขาแดนแก้วกัน

ลาวกับญวนเหนือและญวนใต้ ได้เวียงจันทน์ลงไปมีทุ่งราบและทุ่งกว้าง เช่น ทุ่งสามปันนา ทุ่งเมืองสอง ทุ่งสุวรรณเขต ทุ่งจำปาศักดิ์ ชนลาวตั้งบ้านเรือนตามริมฝั่งน้ำ ห้วยลำธาร ส่วนพื้นที่สูง ๆ ตามไหล่เขาเป็นที่อาศัยของพวกชาวเขา คือ แม้ว ลานแตน และอีก้อ

แม่น้ำเส้นโลหิตได้แก่แม่น้ำโขง ต้นน้ำอยู่ประเทศจีน ยาว ๔,๐๐๐ กิโลเมตร ผ่านชุนานสู่ลาว รัฐชานของพม่า ไทย เขมร และญวนใต้มีคนไทยอาศัยอยู่เกือบตลอดสาย สองฝั่งโขงตั้งแต่ไชยบุรีถึงปากคานเป็นภูเขาซับซ้อน มีเกาะแก่ง หาดทราย และสัตว์ป่า วิถีธรรมชาติสวยงามแต่มีอันตราย แม่น้ำโขงตอนใต้สุดของลาว มีบริเวณกว้างขวางเต็มไปด้วยเกาะแก่งเรียกว่า สี่พันดอนหรือสี่พันดอน แก่งที่มีอันตรายเรียกแก่งสี่พัน เหนือแก่งนี้ เป็นเกาะโลกหินกลางน้ำ มีบริเวณกว้าง ผู้ไม่ชำนาญเอาเรือเข้าไปแล้วอาจหลง เรียกว่า ลับแลทางน้ำ ทรัพยากรที่สำคัญเช่น ไม้สัก ฝ้าย ฝิ่น สมุนไพร และของป่า

การนับถือผี

ศาสนาดั้งเดิมของลาวก่อนพระพุทธศาสนา ได้แก่การนับถือผี เป็นสรวง ในสมัยของพระเจ้าโพธิสาร (พ.ศ. ๒๐๕๔) ได้เคยมีการพยายามเลิกลัทธินี้อย่างจริงจัง แต่ก็ไม่อาจเลิกได้ ลัทธินับถือผียังมีทุกหนทุกแห่ง นอกจากนับถือเพื่อคุ้มครองและอำนวยโชคแล้ว การนับถือผียังกลายเป็นกฎหมายและจารีตอีกด้วย ในกฎหมายแพ่งว่าด้วยการกินครองหรือการแต่งงาน ได้กล่าวไว้ในมาตรา ๑๑ ว่า "ผู้ต้องมอบค่าขึ้น

ผีและคำตองให้ส้อง (ต่อ) หน้าพวกที่อนุญาตให้กินตองตามมาตรา ๕ (พ่อแม่จริงหรือพ่อแม่เลี้ยง) และพยานหญิงหรือชายนอกเกียจฉายนอายุ ๔ คน เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่เข้ามาก็เลยผสมผสานกลมกลืนกันไป จะเห็นได้จาก 'ฮิตสิบสอง' กล่าวถึงจารีตประเพณีที่ปฏิบัติกันเป็นประจำทุกเดือน พิธีผีกับพิธีสงฆ์ก็ปฏิบัติรวม ๆ กันไป เช่น 'ถึงเดือนเกียง (พฤษภาคม) มานั้น ให้เลี้ยง ผีผด ผีหม้อ ผีฟ้า ผีเถน และนิมนต์พระสงฆ์เจ้าเข้าบิณฑบาตถึงเดือน ๗ ให้บูชาอารักษ์ เลี้ยงมเหศักดิ์หลักเมือง ถึงเดือน ๑ ให้ทำบุญเข้าประดับดิน นิมนต์พระสงฆ์สวดพระชัยมงคล รุ่งเช้าเอาเข้าประดับดินไปโปรยตามดินหญ้าอุทิศฝากไปหาญาติพี่น้องและผีเปรตทั้งหลาย และถวายทานแก่พระสงฆ์เจ้า ถึงเดือน ๑๐ เพง (เพ็ญ) ได้ทำบุญข้าวสาคฝากไปหาญาติพี่น้องและเทวารักษ์ทั้งหลาย' เป็นต้น ใน 'คองสิบสี่' 'ในส่วนที่กล่าวถึงข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์ เรื่องครอบครัวผัวเมีย วรรดา ๑๔ ข้อที่เกี่ยวกับผีและศาสนาเช่น 'ให้พร้อมกันทำไร่ได้ และกำแพงล้อมวัดวาอารามและบ้านเรือนแห่งตนแล้วปลูกหอนูชาเทวดาไว้ล้อมบ้านและเรือน' ใน 'คองสิบสี่' แห่งท้าวพระยามหากษัตริย์ มีตอนหนึ่งกล่าวว่า 'เป็นท้าวพระยาถึงเดือน ๗ ให้เทพารักษ์มเหศักดิ์หลักเมือง หูเมืองตาเมือง เลือเมืองธงเมืองตามคองสิบสี่แล้วให้เชิญเทพารักษ์มเหศักดิ์เข้ามาชำระบ้านเมืองป้องกันอันตราย ตามโบราณราชประเพณีสั่งไว้ว่า 'เมืองขวา (หลวงพระบาง) ได้มีธรรมเป็นที่คุ้มครองได้ เอาไสยศาสตร์ผีเมืองมาคุ้มครองจึงมีฮิตวันนี้สืบต่อมา เพื่อไม่ให้กิดขวางอันตรายพวยภัยด้วยผีสาธกางแดง'

การตั้งอาณาจักร

ประเทศลาวแต่เดิม ในประวัติศาสตร์ของเขาเรียกว่า อาณาจักร ลานช้าง หมายถึงทำเลที่มีช้างชุกชุม คู่กับ ลานนาไทย ซึ่งหมายถึง ทำเลที่มีนามาก แต่ทางลาวเองเรียกอาณาจักรของตนเองว่า ลานช้าง โดยสร้างนิยายว่า พระยาโคตรบอง เอาตะบองขว้างพระยาแครง ตะบองพลาดมาตกในดินแดนแถบนี้ถูกช้างตายไปล้านตัว ต่อมาได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนา เลยเอาคำบาลีบัญญัติเรียกว่า กรุงศรีสัตนาคณหุต ตามพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าว่า ลานช้าง เป็นคำที่ถูกต้อง

ปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรลานช้างในประวัติศาสตร์ พอจะเริ่มต้นได้ เมื่อพ่อขุนบุญมได้รวบรวมคนไทยกลุ่มหนึ่งขึ้นเป็นอิสระขึ้นที่เมืองแกลง เรื่องพ่อขุนบุญมตามที่ปรากฏในพงศาวดารลานช้างนั้น นักค้นคว้ามีความเห็นแตกแยกกัน บางคนว่าเป็นนิยาย แต่บางคนว่าเป็นประวัติศาสตร์ และเรื่องที่พ่อขุนบุญมส่งพระราชโอรสไปยังแคว้นต่างๆ นั้น ก็เป็นการเริ่มศักราชที่ไทยช่วงชิงอำนาจการปกครองดินแดนในแหลมอินโดจีนจากขอม

เรื่องการส่งพระราชโอรสของพ่อขุนบุญมนั้น มีเล่าไว้ในพระราชพงศาวดารลานช้างว่า พระองค์มีโอรส ๗ องค์ เมื่อเติบโตขึ้นก็ให้ต่างองค์ต่างก่อสร้างอาณาจักรของตน และห้ามมิให้มาแย่งเมืองเบียดเบียนพี่น้องกัน 'ทรงสาปแช่งไว้ว่า ผู้ใดเอาเรือพลไปตกแดน เอาหอกดาบ

แขนไบคกท่ง รบเอาบ้านเมืองกัน ให้ผู้นั้นวินาศนิบหาย ทำอันใดอย่า
ให้เป็น เงินอะไรอย่าให้ได้ ปลูกไม้อย่าทันตาย ปลูกปลายอย่าทัน
ร้อน ข้าวหมอนอย่าให้รี ปีมันอย่างให้กว้าง เทียวทางให้ฟันผ่า เมื่อป่า
ให้เสือกินไปทางน้ำให้เจือกท่อเรือฉก ไปทางบกให้เรือท่อม้ากินมันแล'

องค์ที่ ๑ มีนามว่า ขุนล่อ ไปสร้างนครชวา คือหลวงพระบาง

องค์ที่ ๒ มีนามว่า ยี่ผาลาน ไปสร้างอาณาจักร หอแต ได้

แก้สิบสองปีนนา

องค์ที่ ๓ มีนามว่า สามจูงง ไปตั้งเมืองบัวชุม ได้แก้หัวพัน

ทั้งห้าทั้งหก

องค์ที่ ๔ มีนามว่า ไสผง หรือ สีสง ไปตั้งอาณาจักรโยนก

องค์ที่ ๕ มีนามว่า จัวอิน ไปตั้งอาณาจักรโยชยา

องค์ที่ ๖ มีนามว่า ลกกรม ไปตั้งเมืองหงษา (น่าจะเป็นเมือง
หงษาในลาว)

องค์ที่ ๗ มีนามว่า เจ็ดเจี้ยว ให้อยู่เมืองแฉน

การไปตั้งอาณาจักรของโอรสพ่อขุนบุญถมทั้ง ๗ ข้างต้นนี้ เป็น
ระยะที่คนไทยอพยพคลื่นใหญ่ ๆ จนเมืองแฉนไม่สามารถจะรับได้ ก็ต้อง
อพยพกันต่อไป และการไปตั้งอาณาจักรของพระราชโอรสเหล่านั้นก็เป็น
การอพยพไปประดิษฐานอาณาจักรไทยเป็นหย่อม ๆ ลงในดินแดน
แหลมอินโดจีน

นครชวา (หลวงพระบาง)

เมื่อขุนล่อ ยกไพร่พลมาตั้งเมืองที่นครชวานั้น ได้มาหยุดที่บ้าน
'เซา' ซึ่งแปลว่า หยอด เห็นจะเป็นทำเลเหมาะสมจึงได้สร้างเมืองลงตรงนี้

คำว่าเขานี้เองที่กลายมาเป็นชวา ต่อมาเรียกเมืองเชียงคองเชียงทอง สมัย
หลังจึงเรียกหลวงพระบางตามชื่อพระพุทธรูปประจำเมือง คือพระบางที่
ได้มาในสมัยเจ้าฟ้าจ๋ม เมืองนี้ตั้งอยู่ฝั่งซ้ายติดฝั่งแม่น้ำโขง มีแม่น้ำคาน
ไหลมาบรรจบแม่น้ำโขงตอนเหนือเมือง ตรงปากน้ำมีวัดโบราณของลาว
เรียกว่าวัดเชียงทอง มีเนินเขาตอนกลางสูง ๒๐๐ ฟุต มีสถูปเจดีย์อยู่บน
ยอด วัดวาอารามเต็มไปด้วยภาพเขียนภาพแกะสลัก ในเมืองเวลานี้มี
๒๓ วัด ยอดประสาทของวังพระเจ้ามหาชีวิตสูงตระหง่านเหนือทิวไม้
มองจากปากน้ำตรงข้ามมายังหลวงพระบางจะเห็นพระธาตุกุศรี สีขาว มี
ฉัตรทองรับกับแสงแดด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ เคยถูกฮ่อปล้นเมือง เจ้า
พระยาสุรศักดิ์มนตรีขึ้นไปปราบและสร้างวังให้ใหม่ ขุนลอได้สร้างเมือง
นี้แล้วมีสันตติวงศ์สืบต่อมา ๒๐ องค์ องค์ที่ ๒๑ มีนามว่า พระยาลัง
ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๑๔ สมัยนั้นครหานี้ น่าจะขึ้นอยู่กับสุโขทัย ดังปรากฏ
ในศิลาจารึกสุโขทัยของพ่อขุนรามคำแหงว่า 'เมืองดินนอนรอดเมือง
แพร่เมืองน่าน เมือง.... เมืองพลั่วพันฝั่งของ เมืองชวาเป็นที่แล้ว
เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงแล้ว จึงแยกเป็นอิสระอีก พระยาคำผง
เป็นผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระยาลัง มีโอรสชื่อท้าวผีฟ้า ต่อมาปรากฏว่า
ท้าวผีฟ้าเป็นซู้กับนางกำนัลของพระยาคำผงบิดา เลยถูกเนรเทศออกจาก
อาณาจักร มาพึ่งไบบุญราชสำนักเขมร แต่ขึ้นไปก็ถึงรัชสมัยที่ได้ยอมรับ
กันว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศลาวเป็น
ครั้งแรก จากการขุดค้นของนักโบราณคดี ได้พบพระพุทธรูปมีอายุเก่า
ก่อนรัชสมัยของพระเจ้าฟ้าจ๋มขึ้นไปอีก จึงสันนิษฐานว่า พระพุทธศาสนา

น่าจะได้แพร่เข้าไปสู่ลาวอยู่ก่อนแล้ว แต่เพิ่งยอมรับกันเป็นทางการ
ในรัชสมัยของพระเจ้าฟ้ารุ่ง

รัชสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง

เล่ากันว่า เมื่อเจ้าผีฟ้าถูกเนรเทศนั้น ได้พาครอบครัวมาพร้อม
ด้วยเจ้าฟ้ารุ่งโอรสของผีฟ้าอายุได้ ๑๐ พรรษา เจ้าฟ้ารุ่งเป็นเด็กประหลาด
พอเกิดมาก็มีฟันเต็มปาก และเมื่อติดตามเจ้าผีฟ้าผู้บิดาถึงแก่งลีผี
ได้เข้าไปอาศัยอยู่ในวัด เจ้าฟ้ารุ่งนอนหลับก็ปรากฏว่าหายใจรดดังเป็น
เสียงดนตรี รุ่งเข้าพระปาสมิตรเถระเจ้าอาวาสได้ดูลักษณะแล้วก็เห็นว่า
ต่อไปจะเป็นกษัตริย์มีบุญญาภพครองแผ่นดิน ครั้นเจริญวัย
พระปาสมิตรเถระจึงพาไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กของพระเจ้าศรีจุลราช
เมืองอินทปัต (เขมร) ได้ศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ในราชสำนักและรับราชการ
จนเป็นที่โปรดปราน พระเจ้าศรีจุลราชจึงยกราชธิดาชื่อนางแก้วยอดฟ้า
ให้ สมัยนี้เป็นสมัยที่ขอมหรือเขมรล้อมอำนาจ ญกรุมไล่จากกลุ่มชน
ชาติไทยทางกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าศรีจุลราชหวังจะได้กำลังไว้เพื่อป้อง
กันนครอินทปัต จึงหนุนให้เจ้าฟ้ารุ่งราชบุตรเขยยี่คนครขวา พระยา
คำผงพระอัยกาผู้ไม่ได้เลยผูกคอตาย เจ้าฟ้ารุ่งขึ้นครองราชย์เมื่อพ.ศ.
๑๘๓๕ พระนามว่า พระเจ้าฟ้ารุ่งแห่งล้าชธานี รัชสมัยของ
พระองค์มีทั้งเรื่องดีเรื่องร้าย เรื่องดีคือทำการรบชนะแคว้นใกล้เคียง
และสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่อาณาจักรล้านช้างได้มาก ในระยะนี้
อำนาจทางสุโขทัยอ่อนลง ทางอยุธยาที่ยังไม่แข็งแรงมาก ไทยลุ่มเจ้า-

พระยาเคยเป็นอาณาจักรเดียวกันมาก็แตกออกเป็นสอง พระเจ้าฟ้ารุ่งม
จึงสามารถสร้างความเข้มแข็งให้แก่ลานช้างได้มากในตอนนี โดยยกทัพ
เที่ยวตีเมืองใหญ่น้อย คราวหนึ่งยกมาตีเมืองไผ่หนาม แต่ไม่สามารถ
ตีได้เพราะมีไผ่ล้อมหนาแน่น พระเจ้าฟ้ารุ่งมจึงให้เอาทองคำมาทำเป็น
กระสุนยิงเข้าไปในกอไผ่ที่ล้อมเมือง พวกชาวเมืองออกมาพบกระสุน
ทองคำ ก็พากันออกมามองป่า พระเจ้าฟ้ารุ่งมตีเมืองได้สำเร็จ เมือง
ไผ่หนามจึงได้ชื่อว่า เวียงคำ เรื่องที่ไม่ดีก็คือ เคยเอาโอรสตัวงน่า
เพราะโหรทำนายว่า เมื่อเติบโตขึ้นจะเป็นศัตรูคู่แข่งกับพ่อ เผอิญโอรส
องค์นี้ไม่ตาย มีคนช่วยแอบเอาไปเลี้ยงไว้ พระเจ้าฟ้ารุ่งมมีนิสัยชอบคิด
ลูกเมีย จนความทราบถึงพระเจ้ากรุงอินทปัตพอตา จึงถูกเรียกตัวไป
ให้คำมั่นสัญญาใน โบสถ์ต่อหน้าพระพุทธรูป คือพระบางว่าจะประพาศิตี
ต่อไป พระเจ้าอินทปัตได้ประทานพระบางให้เมื่อพระเจ้าฟ้ารุ่งมเสด็จกลับ
ได้ทรงนำพระบางพร้อมด้วยพระปาสมันตเถระและพระสงฆ์อีก ๒๐ รูป
และต้นโพธิ์ที่มาจากลังกาไปยังนครชวด้วย ต่อมาได้สร้างวิหาร
ประดิษฐานพระบางชื่อ วัดยอดแก้ว พระพุทธศาสนาได้เริ่มประดิษฐาน
ในราชอาณาจักรลาวตั้งแต่ครั้งนั้น

ประวัติพระบาง

ในพงศาวดารหลวงพระบางเล่าว่า พระเถระองค์หนึ่งชื่อจูลนาค
อยู่ในเกาะลังกา ได้ชักชวนชาวเกาะสร้างพระพุทธรูปขึ้น ยกพระหัตถ์

เป็นปางห้ามญาติ เมื่อสร้างแล้วท่านได้อธิฐานเชิญพระบรมสารีริกธาตุ
ของพระพุทธเจ้าเข้าสถิตในองค์พระบาง ๕ แห่ง คือ พระนลาต พระหนุ
พระอุระ และพระหัตถ์ทั้งสอง พระเจ้าศรีจตุราชพระเจ้าแผ่นดินอินท
ปัต (เขมร) ได้ขอพระบางมาจากลังกา เป็นระยะเดียวกับพระเจ้าราม
คำแหงได้พระพุทธสิหิงค์จากลังกา ศักราชสร้างพระบางนั้น พง
ศาวดารหลวงพระบางว่าสร้างที่ลังกา พ.ศ.๒๑๖ มาสู่เขมร พ.ศ.๔๑๕
ความจริง พ.ศ. ๒๖๖ พระพุทธศานายังไม่ไปถึงลังกา และ พ.ศ.๔๑๘
นั้นอาณาจักรเขมรยังไม่เกิด ในรัชสมัยเจ้าไชยวงศ์เว้ (พ.ศ.๒๒๔๓)
ได้เชิญพระบางมาอยู่เวียงจันทน์ ลุสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้า ครั้งเป็นเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ยกกองทัพไปตีเมือง
เวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ.๒๓๐๒ ได้ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบาง
ลงมาด้วย ต่อมาในปลายรัชสมัยของพระองค์ ได้ประทานพระบางคืนไป
ปัจจุบันพระบางอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง

พระเจ้าฟ้ารุ่งมณฑลเมืองทำศึกสงครามมากเข้า เสนาอำมาตย์
ต่างไม่พอใจเห็นว่าทำสงครามช่วยพ่อตาธุกรานกรุงศรีอยุธยามากกว่า และ
หลังจากพระนางแก้วยอดฟ้าสิ้นพระชนม์ ก็เลยไม่สนใจในราชกิจ กลุ่ม
หลงอิสตรีประพฤติผิดไม่ว่าลูกใครเมียใคร เสนาอำมาตย์จึงพร้อมใจกัน
ถอดจากราชสมบัติ พระเจ้าฟ้ารุ่งหนีไปอาศัยอยู่กับพระยาคำตันเจ้าเมือง
น่านและสวรรคตที่นั่น เมื่อ พ.ศ. ๑๕๑๗ อายุ ๕๘ พรรษา อยู่ในราช
สมบัติ ๒๐ ปี

พระพุทธศาสนาสมัยพระยาสามแสนไทย

พระยาสามแสนไทย พระนามเดิม ท้าวอุ่นเรือน เป็นโอรสของพระเจ้าฟ้ารุ่ง ที่โอรสท่านายว่าจะเป็นศัตรูคู่แข่งของพ่อ จึงถูกพระเจ้าฟ้ารุ่งให้เอาไปถ่วงน้ำ แต่มีคนช่วยแอบเอามาเลี้ยงไว้ เมื่อพระเจ้าฟ้ารุ่งถูกปลดออกจากราชสมบัติ ท้าวอุ่นเรือนมีชนมายุได้ ๑๗ พวกเสนาอำมาตย์จึงเชิญขึ้นครองราชสมบัติเมือง พ.ศ. ๑๕๑๖ ครองราชย์ ๓ ปี ได้ให้ทำการสำรวจสำมะโนครัวพลเมือง ได้ความว่ามีอยู่สามแสน จึงตั้งนามว่า พระยาสามไทย

พระยาสามแสนไทย เป็นกษัตริย์รักสงบ ตั้งอยู่ในทศพิราชธรรม บำรุงพระพุทธศาสนายิ่งกว่าสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง ทรงสร้างวัดมโนรมย์ วัดอุโบสถ วัดเชิงกาน เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระนางศรีวิภาคาราชธิดาซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อมีชนมายุได้ ๑๓ พรรษา นอกจากนี้ยังทรงสร้างหอพระไตรปิฎก สำนักศึกษาฝ่ายสงฆ์ และทรงทำนุบำรุงก่อสร้างบ้านเมืองอีกมาก

รัชสมัยของพระเจ้าสามแสนไทยนี้ บ้านเมืองสงบสุข กิตติศัพท์ของพระเจ้าฟ้ารุ่งพระราชบิดา และพระปรีชาในการจัดการบริหารบ้านเมืองให้เรียบร้อย อาณาจักรลานช้างจึงเป็นปรกติสุข พระยาสามแสนไทยเสวยราชย์ได้ ๔๓ ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๙ พระชนมายุได้ ๖๓ พรรษา

สมัยสตรีอำนาจ

เมื่อพระยาสามแสนไทยสวรรคตแล้ว โอรสองค์ใหญ่เสวยราชย์ ต่อมา พระนามว่า พระเจ้าฟ้าคำแดง เสวยราชย์ได้ ๑๒ ปีก็สิ้นพระชนม์ ต่อจากนี้ก็มีกษัตริย์ขึ้นเสวยราชย์ต่อมาอีก ๗ พระองค์ ภายในระยะ ๑๐ ปี บางองค์เป็นราชโอรสของพระเจ้าคำแดงและพระเจ้าสามแสนไทย บางองค์ก็เป็นพระนัดดาของพระเจ้าคำแดง บางองค์อยู่ในราชสมบัติ ๑๐ เดือน บางองค์อยู่ได้ ๓ ปี ก็ถูกเจ้าหญิงพิมพ์าราชธิดาของพระเจ้าสามแสนไทย ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในราชสำนักจับฆ่าหมด เจ้าหญิงแก้วพิมพ์า เป็นสตรีพิเศษทางการเมืองอย่างอัศจรรย์ พวกขุนนางอยู่ในอำนาจหมด สามารถตั้งพระเจ้าแผ่นดิน ปลดฆ่าเล่นได้ตามใจชอบ ความโหดร้ายของเจ้าหญิงพิมพ์าเป็นที่หวั่นเกรงอยู่ได้ไม่นาน ราษฎรและอำมาตย์ทนไม่ไหวก็พากันจับพระนางสำเร็จโทษเสียเมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๕

พระเจ้าโพธิสารราช

พระเจ้าโพธิสารราช เริ่มรัชกาลเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๕ ในรัชกาลนี้ มีความสัมพันธ์กันระหว่างไทย ลานช้าง ลานนา และอยุธยา เริ่มมีมากขึ้น เพราะเป็นระยะที่พม่าเริ่มทำการรุกรานดินแดนแถบนี้ กลุ่มชนชาติไทยทั้งสามจึงรู้สึกว่าจะต้องกระชับความสัมพันธ์ให้มากขึ้น เพื่อต่อสู้กับการรุกรานของพม่า

มูลเหตุความสัมพันธ์อันสนิทสนมระหว่างลานช้างกับลานนานั้น มีเล่าไว้ในพงศาวดารหลวงพระบางว่า พระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งของ

เชียงใหม่ชื่อ พระแชงค้ำ ตกมาอยู่หลวงพระบาง พระเกษเกล้าเจ้า
เชียงใหม่ได้ส่งกรจำนวน ๒๐ คนมาลี้ภัย แต่ถูกจับมอบ พระโพธิ
สารราชไม่เอาโทษปล่อยกลับไป พระเกษเกล้าเห็นใจ จึงให้ท้าวพระยา
พาพระราชธิดาชื่อ เจ้าหญิงยอดค้ำมาถวายพระเจ้าโพธิสาร บันทึกลงของ
กองวรรณคดีลาวกล่าวว่า พระเจ้าโพธิสารได้แต่งทูตไปขอพระแชงค้ำ
จากลานนา ทางลานนาได้มอบให้พระมงคลเถระเป็นผู้นำมาพร้อมด้วย
พระไตรปิฎกอีก ๖๐ คัมภีร์ อย่างไรก็ตาม ตามความในพระราชพงศา
วดารนี้ พอจะสรุปความสำคัญได้ ๒ ประการคือ

๑. พระพุทธรูปสำคัญของเชียงใหม่ ตกเข้ามาในหลวงพระบาง

๒. พระเจ้าโพธิสารได้เจ้าหญิงเชียงใหม่มาอภิเษก

อนึ่ง การมอบพระพุทธรูปของตระกูลให้แก่ลูกที่ไปอยู่แดนไกล
เพื่อสักการบูชา เพื่อให้บารมีของพระคุ้มครองเสมือนหนึ่งว่าพ่อตามไป
คอยระวังอยู่ด้วยก็เป็นธรรมเนียมของไทยโบราณ การที่พระเจ้าฟ้าจุลราช
กษัตริย์เขมรมอบพระบางที่เพิ่งได้ใหม่ ๆ จากลังกาแก่พระเจ้าฟ้าจุ่ม ก็น่า
จะเป็นทำนองเดียวกัน

พระเจ้าโพธิสาร ทรงมีความเลื่อมใสพระพุทธศาสนามาก ทรง
มีพระราชกำหนดให้เลิกทรงเจ้าผี ให้ยึดพระพุทธศาสนาเป็นหลัก
ทรงรับสั่งให้รื้อศาลหลวงที่วัดสบคงแล้วทรงสร้างวัดสุวรรณเทวโลกขึ้น
แทน แต่เนื่องจากประเพณีถือผีฝังจิตใจประชาชนอยู่อย่างแน่นแฟ้น
ประเพณีถือผีก็ยังคงมีอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ บันดาลท้ายแห่งพระชนมชีพ
ของพระเจ้าโพธิสาร นับว่าแปลกคือ สวรรคตเพราะช้างล้มทับ

พระพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช
พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เป็นโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าโพธิสาร
เกิดจากเจ้าหญิงยอคำ เมื่อพระเจ้าพรหมราชหรือพระยาเมืองเกษเกล้า
เจ้าเชียงใหม่แห่งอาณาจักรลานนาผู้เป็นพระอัยกาสวรรคต ขุนนาง
อมาตย์ก็ได้เชิญพระเจ้าไชยเชษฐาไปครองเมืองเชียงใหม่ ภายหลัง
พระเจ้าโพธิสารพระราชบิดาสวรรคต พระเจ้าไชยเชษฐาก็ได้ครองราชย์
ตั้งลานนาและลานช้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๑ และได้เสด็จกลับมาประทับอยู่ที่
ลานช้าง เมื่อเสด็จกลับมานั้นได้นำพระแก้วมรกตมาด้วย ทางเชียงใหม่
ไม่ประสงค์จะเป็นเมืองออกของลานช้าง จึงไปเชิญพระเมกุฏิเชื้อสาย
พระเจ้าเม็งรายมาครองเชียงใหม่แทน พระเมกุฏิเกรงกลัวพระเจ้าไชย
เชษฐา จึงได้ส่งบรรณาการไปขอเป็นเมืองออกพม่า พระเจ้าไชยเชษฐา
ทราบเรื่องยกทัพมาตีคืนแต่ไม่สำเร็จ เพราะพม่ายื่นมือเข้าช่วย ใน
รัชกาลของพระองค์ได้ทำศึกกับพม่าถึง ๓ ครั้ง ผูกมิตรกับกรุงศรีอยุธยา
และขอท้าวเทพกษัตรีราชธิดาของพระมหาจักรพรรดิไปอภิเษก แต่
โชคร้ายที่พระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกสมัยนั้นชิงตัวไปถวาย
พระเจ้าหงสาวดีเสีย อนุสรณ์แห่งไมตรีอันแน่นแฟ้นระหว่างอาณาจักร
ทั้งสองได้แก่ เจดีย์ศรีสองรักที่พระเจ้าไชยเชษฐากับพระมหาจักรพรรดิ
ได้ร่วมกันสร้างขึ้นไว้ที่ชายอาณาเขตของอาณาจักรทั้งสอง ปัจจุบันอยู่ที่
อำเภอคำชะอี จังหวัดเลย ปรากฏตามจารึกว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๖
รัชสมัยนี้ได้ยกเมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงแทนเมืองเชียงทอง
หรือหลวงพระบาง เพราะเมืองนี้อยู่ใกล้พม่าซึ่งได้เมืองเชียงใหม่เป็น

กำลังแล้ว และเป็นเมืองที่มีภูเขาล้อมรอบไม่สามารถจะขยายเป็น
มหานครได้ ในการย้ายราชธานีไปตั้งใหม่ที่เวียงจันทน์ ไม่ได้เชิญ
พระบางไปด้วย ยังคงทิ้งพระบางพระแก้วมรกต และพระแซกคำไว้
ที่หลวงพระบางตามเดิม เมืองเวียงจันทน์เรียกเต็มว่า "จันทนบุรีศรี
สันนาคนหุดล้านช้างร่มขาว"

นครเวียงจันทน์

เมืองนี้มีเล่าเป็นนิยายไว้ในตำนานอุรังคธาตุว่า หลังพุทธปรินิพพาน พระมหากัสสปะได้อาพาพระอุรังคธาตุ (กระดูกอก) มาไว้ที่ภูเก้า
พริ้วเมืองโคตรบูร พระยาห่านครเลื่อมใสจึงร่วมใจกันสร้างพระธาตุพนม
บรรจุพระอุรังคธาตุไว้ ต่อมาน้ำท่วมเมืองหนองหารหลวงและหนอง
หารน้อย เจ้านครของเมืองทั้งสองจมน้ำตายพร้อมด้วยพสกนิกรมากมาย
ท้าวคำบางน้ำเขยของเจ้าครองนครเมืองหนองหารหลวงได้พาผู้คนไปตั้ง
เมืองใหม่ที่ห้วยแก้วเลี้ยง เรียกเมืองสุวรรณภูมิ ท้าวคำบางมีราชธิดา
องค์หนึ่งชื่อ นางอินสว่างลงสอด ต่อมาที่บ้านหนองคันแท มีชายจีรว
คนหนึ่งตัวเป็นปม ชื่ออ้ายบุรีจันทน์อ้วยล้วย เลื่อมใสพระพุทธศาสนา
ทำบุญแล้วขอบอุทิศกุศลให้พระยานาคผู้ริษยาแม่น้ำโขง วันหนึ่งขณะที่
จับงูจะถวายเป็นทาน พระยานาคได้จำแลงกายเป็นคนแก่มาของ
บอกว่าเป็นลูกตน อ้ายบุรีจันทน์ก็ให้ไป พระยานาคจึงบอกให้ขุดบ่อ
ไว้ริมหนอง หากต้องการสิ่งใดจะให้ทั้งสองมาช่วย ต่อมาอ้ายบุรีจันทน์
อยากได้นางอินสว่าง จึงขอร้องให้นาคทั้งสองช่วย นาคได้นิรมิตปราสาท

ทำให้รูปร่างงดงาม แล้วพาไปอุ้มสมที่ปราสาทของนางอินสว่าง ท้าว
คำบางทราบความภายหลังได้จัดการอภิเษกและยกราชสมบัติให้ อ้ายบุรี
จันทน์อ้วยล้วยก็กลายเป็นพระเจ้าจันทน์บุรีประสิทธิ์ ย้ายเมืองจากห้วย
เก่าเลี้ยงหรือสุวรรณภูมิมาตั้งเมืองใหม่ที่หนองคันแท เรียกว่า จันทน์บุรี
หรือเวียงจันทน์

เวียงจันทน์เป็นเมืองเก่า อยู่ตรงข้ามตำบลศรีเชียงใหม่ของไทย
ในจารึกพ่อขุนรามคำแหงกล่าวไว้ว่า 'ปราบเบื้องตะวันออก รอดสระหลวง
สองแควลุมบาจายสคาเท้าฝั่งของ ถึงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว' มา
ตั้งเป็นเมืองหลวงครั้งแรกในสมัยพระไชยเชษฐาธิราช พลเมืองเกรงครัดต่อ
ขนบธรรมเนียม วัดที่สำคัญได้แก่วัดศรีสระเกษ เป็นที่ประดิษฐาน
พระพุทธรูปปางต่างๆ และวัดพระแก้วเคยเป็นที่ประดิษฐานพระแก้ว
มรกต ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติลาว และเป็นที่เก็บพระ
คัมภีร์โบราณและศิลปกรรมอันมีค่า ปณิธานสำคัญของเมืองเวียงจันทน์
ได้แก่พระธาตุหลวง

การพระศาสนาสมัยพระไชยเชษฐาธิราช
ในการย้ายราชธานีมาตั้งที่เวียงจันทน์นั้น พระไชยเชษฐาได้
ทรงบำเพ็ญกรณียกิจสำคัญทางศาสนาหลายประการ ที่สำคัญควรกล่าวถึง
คือ ๑) ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุหลวง เจดีย์นี้เป็นของเก่า เดิมเรียก
พระธาตุศรีธรรมมาโศก พระไชยเชษฐาได้สร้างครอบของเดิมแล้วสร้าง
เจดีย์เล็กๆล้อมรอบอีก ๓๐ องค์ แล้วเรียกว่า พระธาตุโลกจุฬามณี

พระเจดีย์นี้สมัยหลังเมื่อฮ่อพวกปล้นปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้ทำลายยอด
เจดีย์ขาดเอาทองคำและของมีค่าไปหมด ๒) ทรงบูรณะพระธาตุพนม
ที่จังหวัดนครพนม เจดีย์นี้เป็นสมัยโคตรบูร สันเกตจากเบื้องล่างมีลักษณะ
เดิมก่ออิฐไม่ถือปูน ส่วนตอนบนเป็นของสร้างใหม่ ๓) ทรงปฏิสังขรณ์
พระธาตุบังพวน ปัจจุบันตั้งอยู่หมู่บ้านธาตุ ตำบลคอนหมก อำเภอเมือง
จังหวัดหนองคาย ๔) ทรงสร้างพระพุทธรูปองค์คือด้วยทองเหลือง
หน้าตักกว้าง ๔ เมตร ๓ องค์ อยู่ที่เวียงจันทน์ ๒ องค์ คือที่วัดองค์คือ
๑ องค์ และวัดท่าลาด ๑ องค์ อยู่ที่วัดน้ำโมง อำเภอท่าบ่อ จังหวัด
หนองคายอีก ๑ องค์ และทรงสร้างพระพุทธรูปพระไชยเชษฐา และวัด
เมืองหนอง ปัจจุบันเรียกวัดศรีเมือง จังหวัดหนองคาย ก็เป็นถาวรวัตถุ
ที่พระไชยเชษฐาทรงสร้างไว้ ในรัชสมัยขององค์มีวัดใหญ่น้อยใน
กำแพงเมืองถึง ๘๐ วัด

อวสานกาลของพระไชยเชษฐานั้น มีเรื่องเล่าว่า ในท้ายรัชกาล
หัวเมืองฝ่ายใต้แถบเมืองอัตปือ สาลวัน และนครจำปาศักดิ์ พากัน
แข็งเมือง พลเมืองแห่งนี้ส่วนมากเป็นชาวข่า พระไชยเชษฐายกกองทัพ
ไปปราบแล้ว ถูกกลลวงตกอยู่ในวังล้อมระหว่างเขา ถูกกระหนาบ
จนกองทัพแตกพ่าย พระไชยเชษฐาเองเข้าป่าสาบสูญไป

พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิการาช

หลังรัชสมัยพระไชยเชษฐาธิราชแล้ว ไม่ปรากฏเหตุการณ์ที่
เด่นๆเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เหตุการณ์บางสมัยเป็นเรื่องการชิงราช

ลูถึงรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศา จึงปรากฏว่าบ้านเมืองสงบ
พระพุทธศาสนาได้รับการส่งเสริมแพร่หลาย มีนักปราชญ์ราชบัณฑิต
สามารถแต่งวรรณคดีต่างๆ เช่น สังข์ศิลป์ ปู่สอนหลาน หลานสอน
ปู่ เป็นต้น พระสุริยวงศาเป็นธรรมิกราชสมพระราชสมัญญา ทรงถือ
ธรรมาธิปไตยมั่นอยู่ในความยุติธรรมยิ่งนัก จนถึงกับประหารราชบุตร
เพราะประพฤดิชั่วเป็นชู้กับเมียหาคเล็ก ก่อนรัชสมัยของพระองค์บ้าน
เมืองทรุดโทรมเพราะการแย่งชิงราชสมบัติ ในรัชสมัยนี้มีการแบ่งบ้าน
แบ่งเมืองกันมาก บ้านเมืองก็ค่อยเจริญขึ้น และในด้านต่างประเทศก็
ปรากฏว่าได้มีสัมพันธไมตรีกับประเทศฮอลันดา และอยุธยา พระเจ้า
สุริยวงศาธรรมิกราชอยู่ในราชสมบัติ ๕๑ ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ.๒๒๓๗

สมัยสามอาณาจักร

ต่อจากได้เกิดการแย่งราชสมบัติวุ่นวาย เจ้าไชยของเวียงประเทศ
เวียงคนาม ได้ทราบข่าวก็ได้ยกทัพมายึดเวียงจันทน์ ขึ้นครองราชย์ทรง
พระนามว่า พระไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ และได้เชิญพระนางลงมาไว้ที่
วัดป่าสักหลวง นครเวียงจันทน์ ในรัชสมัยนี้อาณาจักรล้านช้างได้เกิด
แตกแยกออกเป็น ๒ โดยพระเจ้ากิงกิสและเจ้าชายองค์นคราชนัดดาของ
พระเจ้าสุริยวงศาที่หนีไปอยู่เมืองพง เมื่อพระไชยของเวียงจันทน์
ได้ยกทัพมายึดหลวงพระบางได้ พระเจ้าไชยของเวียงได้ขอให้ทางกรุงศรี
อยุธยาช่วย สมัยนั้นเป็นสมัยของพระเพทราชา ด้วยผลการไถ่เกลี้ย

ของกองทัพไทย กษัตริย์ทั้งสองจึงตกลงแบ่งเขตเป็นสองส่วนคือ อาณาจักรล้านช้างหลวงบาง มีอาณาเขตตั้งแต่ปากน้ำเอื้องขึ้นไป อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ มีอาณาเขตตั้งแต่ปากน้ำเอื้องลงมา ส่วนภาคใต้ซึ่งเป็นเขตห่างไกล ทางเวียงจันทน์ดูแลไม่ทั่วถึง ก็ได้ตั้งอาณาจักรขึ้นใหม่อีกเมื่อ พ.ศ.๒๒๕๖ เรียกว่าอาณาจักรล้านช้างจำปาศักดิ์ อาณาจักรทั้ง ๓ ได้เป็นของไทยมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสิน ราชวงศ์ทางอาณาจักรครึ่งหลวงพระบางและจำปาศักดิ์ ยังคงมีสืบสายมาจนทุกวันนี้ ส่วนทางอาณาจักรเวียงจันทน์นั้น มาสิ้นสุดลงเมื่อเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏจากไทย ถูกจับตัวมาขังไว้ที่กรุงเทพฯ จนสิ้นชีวิต ทางกรุงเทพฯ (สมัยรัชกาลที่ ๓) ได้ยกกองทัพขึ้นไปตีเวียงจันทน์ได้ และให้ยกเลิกประเทศราชของเวียงจันทน์นั้นเสีย ให้มีแต่กรรมการรักษาเมืองอยู่ที่หนองคาย

สมัยฝรั่งเศสครอง

สมัยที่ฝรั่งเศสและอังกฤษกำลังล่าอาณานิคมอยู่อย่างขมุกขมัว อยู่ทางตะวันออก ในระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝรั่งเศสได้เขมือบญวน เขมร แล้วก็หันมาอ้างว่าดินแดงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเคยขึ้นกับญวน ไทยต้องยกดินแดนประเทศลาวให้อยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส เมื่อฝรั่งเศสมาปกครอง แม้ว่าเรียกลาวว่าประเทศอารักขาแต่โดยพฤตินัยก็เป็นอาณานิคม สิทธเสรีภาพแทบทุกทางไม่อาจเท่าเทียมกันได้ ถ้าคนลาวมีเรื่องกับฝรั่งเศสแม้จะเป็นฝ่ายถูก

ก็กลับเป็นฝ่ายผิด ข้าราชการลาวทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ช่วยเหลือข้าราชการฝรั่งเศสเพื่อปกครองพลเมืองให้เรียบร้อย ไม่มีโอกาสเป็นหัวหน้าได้ ลาวก็มีหน้าที่พิจารณาคดีเฉพาะคนลาว ไม่เกี่ยวข้องกับคนของฝรั่งเศส ถ้าบุคคลใดเกิดเรื่องกับคนฝรั่งเศสก็นับว่าเคราะห์ร้ายที่สุด ถึงตนจะหลบหนีไปได้ แต่บิดามารดาหรือญาติก็จะต้องพลอยรับเคราะห์กรรมไปด้วย สภาพอารักขาของฝรั่งเศสประชุมแต่ละครั้งก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเก็บภาษีอากรมากกว่าเรื่องอื่น หมุดต้อดเล่าไว้ในเรื่องชนชาติไทยว่าการเผยแพร่ศาสนา(ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์) ไม่ใคร่สะดวก เพราะฝรั่งเศสไม่ได้ปล่อยตามใจ ในบันทึกของเจ้าบุญยืน อุ่นแก้ว ได้เล่าถึงการก่อตั้งคณะลาวอิสระเพื่อต่อต้านฝรั่งเศสที่จะกลับคืนมา มีอำนาจอีกภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ว่า ' ฝรั่งเศสมีจุดประสงค์ที่จะลบล้างพระพุทธศาสนา คือในตอนแรกนั้น ฝรั่งเศสได้ทำการสำรวจจำนวนพระภิกษุสามเณรเพื่อจะเก็บส่วย '

สมัยปัจจุบัน

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ลาวได้รับเอกราช มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย มีกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ เมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๘ ได้มีการปรับปรุงการพระศาสนา มีการปกครองคล้ายบ้านเมือง มีพระสังฆราชเป็นประมุขมีสังฆนายก สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง องค์การศึกษากองการเผยแผ่ และองค์การปฏิสังขรณ์ ต่อมา พ.ศ.๒๕๐๒ ได้ยกเลิกการปกครองแบบนี้ หันมาใช้แบบสภา

คณะสงฆ์มีพระสังฆราชเป็นประมุข คล้ายมหาเถรสมาคมของคณะสงฆ์ไทย ในพระราชโองการของพระเจ้าศรีสว่างวงศ์ ว่าด้วยระเบียบสงฆ์ ลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๐๒ ได้แสดงวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการคือ

๑. เพื่อให้พระสงฆ์มีระเบียบ และจัดการซ่อมแซมวัดและ

โบราณสถานของพระพุทธศาสนาให้มั่นคง

๒. เพื่อขยายการศึกษาให้กว้างขวาง

๓. เพื่อฟื้นฟูกิจการพระศาสนาให้เจริญยิ่งขึ้นไป

ลำดับยศของพระสงฆ์ตามระเบียบนี้มี ๖ พระสังฆราชเรียก

พระยอดแก้ว สมเด็จพระราชาคณะเรียก พระลูกแก้ว พระราชาคณะ

เรียกพระ หลักคำ พระครู ต้องมีพรรษาครบ ๑๐ พระชา ต้องมีพรรษา

ครบ ๕ พระสัมเฒ่า ต้องมีพรรษาครบ ๓

ในด้านการศึกษา ได้รับการปรับปรุงให้มีการศึกษาทั้งภาษาบาลี ธรรมะ และวิทยาการของโลกควบคู่กันไป สถาบันการศึกษาชั้นสูงของสงฆ์ได้แก่สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนา มีหลักสูตรการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ตั้งอยู่ที่วัดทองค้ำคือ นครเวียงจันทน์

อนึ่ง ประเทศลาวนั้นประชากรส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา จึงได้ยกย่องพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติเช่นเดียวกับประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญของประเทศลาว พ.ศ.๒๔๕๐ หมวดที่ ๑ บททั่วไป มาตรา ๗ กล่าวไว้ว่า 'พระพุทธศาสนาเป็นของประเทศ พระมหากษัตริย์เป็นอัครศาสนูปถัมภก' และในหมวด ๒- พระมหากษัตริย์ มาตรา ๘ กล่าวว่า 'พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศ

พระมหากษัตริย์ดำรงในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ ' พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศลาว เป็นทางการสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม ในศตวรรษที่ ๑๘ ยังมั่นคงดำรงอยู่ได้ในท่ามกลางมรสุมปั่นป่วนผวนผันของเหตุการณ์บ้านเมืองตราบจนเท่าทุกวันนี้ จำนวนอายุกาลของพระพุทธศาสนาในประเทศลาว ประมาณ ได้ ๗๐๐ กว่าปี

หนังสืออุเทศ

๑. พงศาวดารลาว, มหาสีลา วีรวงศ์, กระทรวงศึกษาธิการ
พระราชอาณาจักรลาว, พ.ศ. ๒๕๐๐
๒. ความเป็นมาของ ไทย-ลาว, อุทัย เทพสีทธา, สำนัก
พิมพ์สาส์นสวรรค์, พ.ศ. ๒๕๐๕
๓. ราชอาณาจักรลาว, บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, สำนักพิมพ์แก้ว
หน้า, พ.ศ. ๒๕๐๓
๔. งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย, พันเอกหลวงวิจิตรวาทการ
กองทัพบก, พ.ศ. ๒๕๑๒
๕. ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๔, หลวงวิจิตรวาทการ, สำนัก
พิมพ์เพลินจิต, พ.ศ. ๒๔๕๓
๖. เลือดไทย, นายจำรัส สรวีสูตร, พ.ศ. ๒๔๕๑
๗. ชนชาติไทย, หมอค้ออด, โรงพิมพ์เดลิเมต์, พ.ศ. ๒๔๗๔

๘. บันทึกเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทย, ธวัช รัตนภาษีชาติ
โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารอากาศ, พ.ศ. ๒๕๑๓
๙. เรื่องของชนชาติไทย, พระยาอนุমানราชชน, โรงพิมพ์
อักษรสารการพิมพ์, พ.ศ. ๒๔๕๘
๑๐. ลาว-ไทย, ร.ท. เชิด จันทร์ทอง, พัทลุง
๑๑. อภิธานประวัติศาสตร์ไทย ภาค ๑-๒ เล็กสุมิตร โดดชื่น,
โรงพิมพ์กฤษณปกรณ, พ.ศ. ๒๕๐๔
๑๒. พระราชพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขา, สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,
โรงพิมพ์ศิwap, พ.ศ. ๒๕๑๑
๑๓. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๔,
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, โรงพิมพ์คุรุสภา, พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๐๔
๑๔. History of Lao, M.L. Manich, Chalermnit, 1967
๑๕. Lao, The Staff and Associates of the
Human Relations Area Files, Hraf Press, 1960

พระพุทธศาสนาในไต้หวัน

ยังสืบหาหลักฐานไม่ได้แน่นอนว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ไต้หวัน เมื่อไร บางทีพระภิกษุอาจมาพร้อมกับชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งรกราก ในไต้หวันพวกแรกในศตวรรษที่ ๒ และที่ ๓ ก็ได้แน่นอนเหลือเกินกว่าในปี ค.ศ. ๑๖๖๑ (พ.ศ. ๒๒๐๔) ซึ่งเป็นปีที่วีระบุรุษชื่อ เฉิ่ง เช่น กุง (cheng cheng kung) หรือที่ชาวตะวันตกเรียกว่า โกซิงกา (Koxinga) ได้ขับไล่พวกดัตช์ซึ่งปกครองไต้หวันออกไปนั้น ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาตั้งมั่นในเกาะนี้แล้ว

พระพุทธศาสนาได้รับการนับถือมานานเพียงไรนั้น จะดูได้จาก วัดเก่าๆ ในเมืองไทนาน (Tainan) มีวัด เซน เต้ ถัง (Shen teh Tang) ซึ่งสร้างมาตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๗ คือประมาณ ๕๐ ปีก่อนสมัยของโกซิงกา วัดนี้ยังเป็นที่แสดงธรรมประจำเดือนอยู่

ในเกาะนี้ยังมีวัดที่คนนับถือมากที่สุดคือ วัดใจหยวนชื่อ (Kai Yuan) หรือ Temple of the open heart ใกล้เคียงกับเมืองไทนาน (Tainan) กล่าวกันว่า วัดนี้สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๖๖๑ (พ.ศ. ๒๒๐๔) มีเรื่องเล่าว่า โอรสของโกซิงกาพระองค์หนึ่ง ได้สร้างพระราชวังให้พระราชมารดาประทับในเมื่อพระนางทรงชราภาพ บ่อน้ำที่พระองค์รับสั่งให้ขุดเพื่อพระราชมารดานั้น ก็ยังปรากฏจนบัดนี้ พระ-

มเหสีของพระโกชินกาก็พระองค์หนึ่งได้สร้างสวนไฟไว้ในลานวัดซึ่งนำ
หน่อไม้ไผ่มาจากมณฑลฮูเปอ และสวนไฟก็ยังเหลืออยู่จนบัดนี้

ในระหว่างที่ได้หวั่นถูกญี่ปุ่นปกครอง ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๙๔ ถึง
๑๙๔๕ นั้น (พ.ศ.๒๔๘๘) ญี่ปุ่นได้พยายามนำพระญี่ปุ่น
เข้าไปอาศัยในวัดจีน และสั่งให้งดทำการบูชาพระพุทธรูปและศาสนาเต๋า
ที่เก่าแก่ตลอดถึงเทวดาประจำชาติ ซึ่งทางวัดพระพุทธศาสนาได้ให้การ
เคารพนับถือ โดยไม่ได้รังเกียจแต่อย่างใดเลย มีเหตุการณ์สำคัญ
ก็ตรงที่ว่า ญี่ปุ่นพยายามให้ชาวจีนหันมานับถือศาสนาชินโต และแต่
ละบ้านจะต้องมีที่สำหรับบูชาชินโตไว้ด้วย ในระหว่างที่เกิดสงครามจีน
กับญี่ปุ่น (Sino-Japanese) ทางรัฐบาลได้สั่งห้ามไม่ให้นับถือเทวดา
ประจำชาติจีน เช่น มา จู๋ ผ่อ (Ma Tsu) แม้พระธรรณีและห้ามการ
นับถือวัด เพราะการนับถือดังกล่าว อาจทำให้ชาวจีนได้หวั่นต้อง
ระลึกว่าตนยังมีความสัมพันธ์กับจีนแผ่นดินใหญ่อยู่

พอจีนได้ปกครองได้หวั่นในปี ๑๙๔๕ (พ.ศ.๒๔๘๘) ชาวจีน
ก็มีอิสระในการนับถือศาสนาตามความพอใจ ในระยะ ๕๐ ปีที่ผ่านมา
นั้น ได้มีผู้นับถือพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนบัดนี้ ตามรายงาน
ของชาวพุทธมีถึง ๒ ล้าน ๕ แสนคน ระยะนี้ ทั้งในชนบท ตามภูเขา
ลำเนาไพรและเมืองสำคัญ ๆ ก็มีวัดพระพุทธศาสนามากกว่า ๖๐๐ วัด
มีหลายครัวเรือนที่สมาชิกไม่นับถือศาสนาพุทธเลย ก็ยังต้องเกี่ยวข้องกับ
พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่

ในการสร้างวัดในไต้หวันนั้น สิ่งที่เขาถือเป็นหลักสำคัญก็คือ การเลือกสถานที่ที่มีความงดงามทางธรรมชาติ เพื่อจะทำให้ผู้มาเยี่ยม ได้มีความสุข เพราะรู้สึกประทับใจในความงดงามของธรรมชาติคล้าย กับคำสอนทางศาสนา ผู้มีศรัทธาแก่กล้าอุทิศตัวจริงๆ ถือการกินเจ คือ งดเว้นจากการกินเนื้อสัตว์ทุกชนิด ดังนั้น ทางวัดจึงได้จัดเตรียมอาหาร ประเภทผักไว้อย่างครบครัน คนต่างศาสนาก็จะได้รับการต้อนรับขับสู้ เป็นอย่างดี โดยไม่ได้คำนึงว่า นับถือศาสนาอะไร และยังได้รับความ อนุเคราะห์ด้วยความเมตตากรุณาด้วย ทุกคนที่ย่างเข้ามาวัด จะกลับไป ด้วยความประทับใจมิรู้ลืมว่า ชาวพุทธเหล่านี้ช่างปฏิบัติตามคำสอน จริงๆ และพวกเขามีชีวิตมีความสุขเฉพาะตัวเท่านั้น ยังทำให้ผู้พบ เห็นเข้าใจลึกลอยมีความเย็นและความสุขด้วย

วัดที่ใหญ่ที่สุดในไต้หวัน

มีวัดใหญ่ที่สุดคือ หลง ซาน ซื่อ (Lung Shan Temple) ใน ตำบล หวัน อี้ (Wan hua) ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของกรุงไทเป หวันอี้ เป็นตำบลที่เก่าแก่ที่สุด และวัดหลงซานซื่อ นับได้ว่าเป็นวัดแรก ที่สร้างขึ้นในตำบลนี้ วัดนี้มีเนื้อที่มากกว่าครึ่งเอเคอร์ และยังเป็นเจ้าของ ที่ดินรอบๆ วัด มีจำนวนเท่าๆกันอีก เสาหินและภาพแกะสลักฝาผนัง ภายในวัดงดงามมาก สวนดอกไม้และตึกงามก็มีขนาดใหญ่ กว้างขวาง

มากตามแบบฉบับของไต้หวัน ประวัติความเป็นมาของวัดก็มีอายุกว่า ๒๐๐ ปี ซึ่งพวกที่อพยพมาจาก ๓ ตำบล ในจังหวัดฟูเกี้ยนเป็นผู้สร้างคนเหล่านี้นับถือเจ้าแม่กวนอิมพระมารดาแห่งความเมตตาซึ่งได้เคยนับถือมาแล้วที่วัดหลุงซานชื่อ ในจังหวัดฟูเกี้ยน และเพราะเหตุอันนี้แหละ จึงได้ร่วมกันสร้างสถานที่เคารพบูชาแบบเดียวกัน เพื่อเป็นการตอบแทนพระคุณแก่พระแม่กวนอิมในการที่พระองค์ได้ช่วยเหลือให้พวกเขาปลอดภัย และเพื่อให้พระองค์ได้มีความเมตตาสงสารอีกต่อไป วัดนี้ปลูกสร้างเมื่อ ๑๗๓๘ (พ.ศ. ๒๒๘๑) ใช้เวลาถึง ๓ ปี จึงแล้วเสร็จชาวพุทธเหล่านี้ได้รักษาสายสัมพันธ์กับพี่น้องชาวฟูเกี้ยนในจีนแผ่นดินใหญ่ ก็ได้จัดให้มีการเดินทางไปนมัสการที่วัดหลุงซานชื่อในจังหวัดฟูเกี้ยนเป็นประจำทุกปี และยังได้ส่งรูปปั้นพระแม่กวนอิมจากกรุงไทเป ไปให้ชาวฟูเกี้ยนเพื่อให้ชาวฟูเกี้ยนจะได้นับถือพระแม่กวนอิมอย่างพวกตน การไปนมัสการนี้ยังได้มีการปฏิบัติเรื่อยมา แม้หลังจากยึดครองไต้หวันของญี่ปุ่น สถาปนิกทั้งหมดก็มาจากจังหวัดฟูเกี้ยน ปัจจุบันนี้ให้วัดหลุงซานชื่อในไทเป นอกจากจะมีรูปปั้นพระแม่กวนอิมแล้ว ยังมีรูปปั้นเทพเจ้า ม่า ฐู่ ผ่อ เทพเจ้า กวนกุง (Kuan Kung) คือ กวนอูในสมัยสามก๊ก และเทพประจำลัทธิเต๋าอีกเป็นจำนวนมาก รูปปั้นเหล่านี้ประมาณ ๑๐๐ กว่ารูป ที่แสดงถึงว่า ชาวพุทธจีนได้พยายามที่จะผสมลัทธิศาสนาท้องถิ่นให้เข้าด้วยกัน และรวมลัทธิศาสนาเหล่านี้ เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองในเครือศาสนาเดียวกัน

ใน ค.ศ. ๑๘๖๑ (พ.ศ. ๒๔๐๔) ตึกกรมเป็นอันมากยกเว้นที่ใหญ่ๆ ได้รับความเสียหายเพราะได้เกิดแผ่นดินไหวทางภาคเหนือของไต้หวัน ประชาชนก็ร่วมกับบริจาคเงินทอง เพื่อเสริมสร้างทันที และในทำนองเดียวกัน ยังให้การช่วยเหลือในการซ่อมแซมสิ่งของที่เสียหาย อันเนื่องมาจากเกิดได้ฝุ่นในฤดูร้อนปี ๑๘๖๘ (พ.ศ. ๒๔๑๑) อีก ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ วัดวาอารามได้ถูกทำลายอีก เพราะการบอมบ์ไทเปทางอากาศ รูปปั้นเป็นอันมากถูกไฟไหม้ แต่พระแม่กวนอิมยังคงอยู่ในสภาพปกติ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ประชาชนเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระแม่เพิ่มขึ้น และหลังจากนั้นไม่นานนัก ระหว่างสงครามยังไม่แล้วเสร็จ ก็ได้มีการก่อสร้างเพิ่มเติมกันอีก ในฤดูหนาวปี ๑๙๔๕ (พ.ศ. ๒๔๘๘) คือหลังจากการก่อสร้างใหม่นั้นไม่ทันถึงปี ได้มีการสร้างเพิ่มเติมย่อยๆ อีก แต่เมื่อถึงปี ๑๙๕๓ (พ.ศ. ๒๔๙๖) ทางรัฐบาลได้ช่วยค่าใช้จ่ายให้ ๓,๐๐๐,๐๐๐ (เหรียญอเมริกา) เพื่อจะได้ขยายโครงการนี้ให้ทั่วถึงกันหมด นายกเทศมนตรีของไทเปได้รับเป็นกรรมการผู้จัดการ โดยให้แนะนำเกี่ยวกับการวางแผนก่อสร้าง การก่อสร้าง ได้แล้วเสร็จหลายปีมาแล้ว

ยังมีวัดเล็ก ๆ อยู่วัดหนึ่งทางด้านหลังของกำแพงลูงซาน วัดนี้พวกพ่อค้าได้ไปมาค้าขายระหว่างไทเปกับจีนแผ่นดินใหญ่เป็นผู้สร้างไว้สำหรับเคารพบูชาเทพเจ้า ม่า จู้ ผ่อ แล้วเทพเจ้าจะได้ช่วยคุ้มครองไม่ให้เกิดเรือล่ม และได้แบ่งกำไรจากการค้าขาย ๕% ของ

รายได้ทั้งหมดช่วยเหลือ และบำรุงก่อสร้าง บริเวณวัดมีเนื้อที่ กว้าง และในคราวมีการเลือกตั้งเขาก็ได้จัดที่สำหรับให้นักการเมืองแถลง นโยบายหาเสียงและเพื่อว่าผู้ลงคะแนนเสียงซึ่งมีจำนวนเป็นพัน ๆ จะได้ มาร่วมฟังด้วย

วัดนั้น พุคได้ว่าเป็นองค์การที่สลับซับซ้อนองค์การหนึ่ง จึงต้องมีเจ้าหน้าที่ทุกด้านอย่างเพียงพอ มีห้องสมุดสำหรับเก็บรวบรวมผลงาน ของชาวพุทธ ซึ่งห้องสมุดนี้ก็ให้บริการแก่คนทั่วไป และมีสถานที่ สำหรับเก็บผลไม้ รูปเทียน และกระดาษเงินกระดาษทองไว้สำหรับคนที่ มาสักการบูชา เพื่อว่าพวกเขาจะได้ซื้อได้สะดวก

เมื่อถึงวันกลางเดือน ๔ ก็ได้จัดให้มีการฉลองอันมหิพาร เมื่อ เป็นการระลึกถึงการอุบัติของพระพุทธเจ้า มีการแสดงภาพเขียนที่มีชื่อเสียงใส่กรอบติดไว้อย่างดี รูปหินอนุสาวรีย์และสิ่งของสำหรับแสดงเกี่ยวกับคุณประโยชน์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อให้คนได้เข้าชม เป็นประจำ ถึงแม้ว่า วัด หลุง ซาน ชื่อ จะเป็นวัดที่ชาวพุทธเป็นตัว ตั้งตัวดี ช่วยกันสร้างนับแต่วาระแรกก็ตาม แต่ผู้ที่มาเยี่ยมมาชมก็สามารถที่จะได้แสดงการเคารพสักการะเทวดาได้ตามที่ตนนับถือ คือแล้ว แต่ใครนับถือศาสนาอะไรได้ทั้งนั้น ประชาชนมาวัด ก็เพื่อหาทางบำบัด โรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งไม่อาจจะรักษาให้หายได้ และเพื่อขอความช่วยเหลือ ให้ทำมาค้าขึ้น รวมทั้งเพื่อขอโชคคลาด้วย

องค์การและกลุ่มชาวพุทธ

พุทธสมาคมในสาธารณรัฐจีน ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ (พ.ศ. ๒๔๕๔) นั้น ได้รับการฟื้นฟูอีกในปี ค.ศ. ๑๙๕๒ (พ.ศ. ๒๔๙๕) ภายหลังจากที่กรุงไทเปได้กลับกลายมาเป็นเมืองหลวงของรัฐบาลจีน สมาคมซึ่งมีสมาชิกรายบุคคล ๓๓,๓๕๗ คน และสมาชิกแบบองค์การ ๘๔๓ แห่ง ได้ดำเนินกิจการในรูปวิทยาลัย และเทศนาสั่งสอน ยังให้การอุปถัมภ์ การศึกษาของพระภิกษุจีนในประเทศพุทธอื่น ๆ เช่น ประเทศไทยและญี่ปุ่น และจัดกิจกรรมด้านการศึกษาด้วย นอกจากนี้ ยังได้รับการระดมการติดต่อระหว่างชาวพุทธได้หวัน กับประเทศที่นับถือ พระพุทธศาสนาทั่วโลก

โครงการปัจจุบันของสมาคมอย่างหนึ่ง ก็คือการก่อพระเจดีย์ที่ ทะเลสาบ "ซัน-มูน" (Sun moon) ในเทือกเขาทางตอนใต้หวัน กลาง เพื่อไว้บรรจุศพของพระภิกษุ ฮวน ฉ่าง (Hsun Tsang) คือ ฉ่างจั้ง ซึ่งได้นำมาจากญี่ปุ่นถึงไทเป ปี ค.ศ. ๑๙๕๕ (พ.ศ. ๒๔๙๘) ภิกษุฮวนฉ่างรูปนี้ สมัยหนุ่มๆ ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาแล้วเลื่อมใส แต่ยังไม่พอใจจึงได้เดินทางไปสู่ประเทศอินเดียในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ (พ.ศ. ๑๙๗๘) ท่านได้ใช้เวลา ๖ ปี พำนักในอินเดีย โดยเที่ยวชมสังเวชนียสถาน คือสถานประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ได้เข้าไปศึกษาพระธรรมในสำนักพระภิกษุผู้มีชื่อเสียง และได้รวบรวม คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาด้วย เมื่อมาถึงประเทศจีน ก็ได้อุทิศ เวลาแปลหนังสือที่ได้มาจากอินเดียถึง ๒๐ ปี การเที่ยวเทศนาและข้อ

เขียนของท่านได้ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายในประเทศจีนอย่างกว้างขวาง บันทึกการเดินทางของท่าน มีความสมบูรณ์และถูกต้อง จนกระทั่งว่า เป็นหลักฐานที่ทรงคุณค่าแก่นักปราชญ์สมัยปัจจุบัน

ยังมีองค์การที่นับว่าสำคัญอีกแห่งหนึ่ง ก็คือ "Taiwan Provincial Buddhist Association" ซึ่งสมาคมนี้สาขาทามมณฑล และสาขาในเมืองมากกว่า ๒๐ แห่ง สำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ในวัด เป่าเจียวชื่อ (Pao Chiao Temple) ในไทจงทางใต้วันกลาง เจดีย์ซึ่งสูงถึง ๗ ชั้น ของวัดเป็นเครื่องหมายที่สำคัญของเมืองที่เดียว

สาขาทามจังหวัดและเมืองใหญ่ ๆ ร่วมมือกันส่งเสริมกิจการทางด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา จัดเตรียมเงินทุนไว้สำหรับออกหนังสือพิมพ์ และก่อตั้งมูลนิธิไว้ช่วยเหลือคราวจำเป็น โดยไม่คำนึงว่า จะนับถือศาสนาใด สาขาบางแห่งได้จัดตั้งคณะดนตรีของตนเองขึ้น และคณะดนตรีนี้ก็สามารถที่จะจัดให้มีการร้องเพลงทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นเครื่องช่วยในการเผยแผ่พระธรรมไปในตัว สาขาทามท้องถิ่น รวบรวมคำสอน แสดงธรรม ตั้งโรงเรียนอนุบาลและโรงเรียนผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือ ให้อ่านหนังสือจีนออก นอกจากนี้ยังมีการสอนภาษาประจำชาติแก่ชาวเมืองที่ไม่เคยได้เรียนภาษาจีนกลางมาเลยเป็นพิเศษด้วย

งานของสมาคมนี้มีกรรมการ ๑๕ คนเป็นผู้บริหารซึ่งกรรมการเหล่านี้ ได้รับคัดเลือกจากตัวแทนสาขาท้องถิ่น สมาชิกทุก ๑๐๐ คน มีสิทธิที่รับคัดเลือกเป็นตัวแทนได้คนหนึ่ง เพื่อจะได้เข้าประชุมในสมาคม นอกจากกรรมการดังกล่าวแล้ว สมาคมยังต้องมีที่ปรึกษาของ

สมาคมอีก ๗ คน ซึ่งท่านเหล่านี้ ย่อมอุทิศเวลาทำงานให้แก่สมาคม โดยไม่คิดถึงความเหน็ดเหนื่อย

ปทุมสโมสร (Lutus Clubs) ซึ่งมีสมาชิกส่วนมากมาจากนิกาย จิงทู่จุง (Pure Land School) หรือนิกายสุขาวดีนั้น เป็นที่ดึงดูด สมาชิกส่วนใหญ่ (หมายถึงว่า ดอกบัวเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์จริงๆ เพราะ เกิดในเปือกตมสกปรก แต่สามารถโผล่เหนือพื้นน้ำเบ่งบานชุกถิบงดงาม ได้โดยไม่ติดเปือกตมแม้แต่น้อยๆ) ปทุมสโมสรเพิ่มตั้งขึ้นและดำเนินงานอิสระมาแต่ ค.ศ. ๑๙๔๘ (พ.ศ. ๒๔๙๑) สำนักงานเดิมอยู่ที่ไทจง (แปลว่าภาคกลางของไต้หวัน ปทุมสโมสรได้แบ่งแยกกิจการออกเป็น ๔ แผนก คือแผนกทั่วไป แผนกพิธีกรรมทางศาสนา แผนกจัดการการศึกษา และแผนกสังคมสงเคราะห์ สโมสรนี้มีบทบาทสำคัญมาก ในการสนับสนุนกิจการด้านพระพุทธศาสนาในไต้หวัน สมาชิกมีจำนวนมากกว่า ครั้งซึ่งมีอายุต่ำกว่า ๓๐ ปี

ในไต้หวัน มีนิกายมากมาย ชาวพุทธไต้หวันส่วนใหญ่เป็นพวก สุขาวดี (จิง ทู่ จุง) ส่วนนิกายซันหรือเซ็น นิกายมนตรยาน (เซ็นเหยียน จุง) และนิกายสังฆธรรมพุทธริก ก็มีผู้นับถือมากเหมือนกัน

นิกายสุขาวดี ถือว่า คนเราจะพ้นจากความทุกข์ได้นั้นจะต้องมี ศรัทธาเป็นสำคัญ นิกายนี้ได้ให้คำมั่นสัญญาแก่ผู้เข้ามานับถือว่า เมื่อ เราตายจากโลกนี้ เราก็อาจที่จะหลีกเลี่ยงโลกที่เต็มไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บ ความยากจน ความชั่วร้าย และความแก่ แล้วไปสู่โลกสุขาวดีซึ่งมีแต่ ความสุขได้ เครื่องมืออันสำคัญของศรัทธาก็คือให้ผู้นับถือท่องพระนาม

ของพระอมิตาภพุทธเจ้าทุกๆ ครั้งที่มีเวลาว่าง เมื่อจิตใจเพ่งอยู่ที่พระ
พุทธเจ้าผู้นับถือก็ทำให้ห่างจากความปรารถนาทางโลก และก็เป็น
การเตรียมเนื้อเตรียมตัว เพื่อจะได้รับความดีจากพระพุทธรเจ้า ซึ่งความ
ดีนี้แหละจะทำให้ผู้นับถือพ้นจากกรรมและวิกฎสงสารได้ อมิตสูตร ก็เป็น
สูตรที่สนับสนุนความเชื่อเรื่องสุขาดี ให้เจริญกว้างขวางมากที่สุด

นอกจากการระลึกถึงพระอมิตาภพุทธเจ้าแล้ว ผู้นับถือนิกาย
สุขาดี ก็ยังสักการบูชาพระแม่กวนยิน (KuanYin) คือกวนอิม ซึ่ง
ได้รับความคิดมาจากพระอวโลกิตศวรร โภทิสต์ พระอมิตาภพุทธเจ้านั้นส่ง
วิญญูณของผู้นับถือ ไปสู่สุขาดีแก่พระแม่กวนยิน (กวนอิม) พระเทวี
แห่งความเมตตา พระนางทรงมีความกรุณาสงสารต่อสัตว์ที่มีกำลังได้รับ
ความทุกข์อยู่ในโลกนี้ พระแม่กวนยิน (กวนอิม) ได้บำเพ็ญคุณความดี
เพื่อยกระดับใจให้สูง จนถึงกับมีความสามารถช่วยเหลือมนุษย์ในโลกนี้
ได้ ในบทต่อไปจะได้กล่าวถึงพระแม่กวนยิน เพิ่มเติมอีก

นิกายชั้น ซึ่งชาวญี่ปุ่นเรียกว่า เซ็น (Zen) นั้นก็มีคนนับถือมาก
ไม่แพ้กันอีกนิกายชั้นซึ่งถือการเพ่งและการตรัสรู้โดยญาณพิเศษ
เป็นหลักเชื่อว่า ความจริงอันบริสุทธินั้น จงอธิบายออกเป็นคำพูดไม่ได้
เพราะฉะนั้น การค้นหาความจริงภายในจิตใจของแต่ละคนนั้น จะอาศัย
การช่วยเหลือภายนอก เช่น พิธีกรรมและหนังสือไม่ได้เลย แม้กระทั่ง
พระโพนทิสต์ และพระพุทธรเจ้าทั้งหลายก็ช่วยอะไรไม่ได้

ห่างจากไทจงไม่มากนัก มีวัดและเจดีย์ของพวกแม่ชีในนิกายชั้น
วัดนี้เป็นวัดที่สาวพรหมจารี สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๕๓๐ (พ.ศ.๒๔๘๓)

ผู้มาชมจะเข้าไปได้ก็โดยเดินตรงไปตามที่ถนนเรียงรายไปด้วยพันธุ์ไม้เขียวชอุ่มตลอดปี ในบรรดาตึกเหล่านั้น ก็มีตึกศูนย์กลางที่จัดไว้เฉพาะ เพื่อเป็นที่ทำการบูชา เราจะรู้สึกประทับใจในเครื่องประดับที่ง่าย ๆ

สุดของห้องประชุมใหญ่ ก็มีพระพุทธรูปสำริดประดิษฐานบนฐานใบบัว ทอดพระเนตรตรงไปยังที่ศาสนิกกำลังคุกเข่าสวดมนต์ เรายังได้พบเห็นปูชนียวัตถุอีก ๒ องค์ในวัดนี้คือ พระแม่กวนอิน (กวนอิน) ขนาดเล็กทางห้องทางห้องข้างๆ และรูปปั้นพระอมิตาภพุทธเจ้า ซึ่งนำมาจากประเทศญี่ปุ่น และประดิษฐานไว้บนยอดเจดีย์

แม่ชี ๑๐ รูป อาศัยอยู่วัดพรหมจารี แม่ชีเหล่านี้จะลุกขึ้น ๕ โมงเช้าทุกวัน เพื่ออ่านพระสูตรจนถึง ๖ โมงเช้า และจากนั้นก็รับประทานอาหารเช้าแล้วจะปฏิบัติกิจต่างๆ ภายในวัดจนถึงเที่ยง แล้วทำสมาธิ ๒ ชั่วโมง บ่ายทำงานต่อไป เมื่อพลบค่ำหลังจากรับประทานอาหารเสร็จแล้ว ก็เริ่มศึกษาพระสูตรอีก แม่ชีเหล่านี้รับประทานอาหารเช้าวันละ ๓ มื้อ ในวันขึ้น ๑ ค่ำ และแรม ค่ำ ตามจันทรคติ โดยถือว่าเป็นวันพักผ่อน ยังมีนิกายอีกนิกายหนึ่งคือนิกายมนตรยาน ผู้ที่นับถือนิกายนี้เชื่อว่า พระสังฆกรรมของพระพุทธเจ้า มีอำนาจทิพย์บรรจุอยู่ ดังนั้น การท่องจำพระสูตรที่เหมาะสม ก็อาจจะบรรลุถึงความดีได้ ซึ่งความดีนี้แหละจะยกระดับจิตใจให้อยู่เหนือโรคได้ พระภิกษุแม่ชีที่ผู้ไปเยี่ยมพบกำลังนั่งภาวนาพระสูตรอยู่ในวัดและตามหลุมฝังศพ คือผู้ที่นับถือนิกายมนตรยานนี้เอง

นิกายสังฆกรรมปณทริก ซึ่งเรียกชื่อตามเหล่ากำเนิดเดิมของคำสอนในจีนแผ่นดินใหญ่ ก็มีความเกี่ยวข้องกับนิกายอื่น แต่อย่างไรก็น่าสังเกตบางประการ ที่สื่อให้เห็นว่า นิกายนี้ถือหลักว่า การจะตรัสรู้ได้นั้น ต้องใช้วิธีหาเหตุผล เพราะถือว่าบุคคลมีความจำเป็นไม่เหมือนกัน อาจจะค้นหาทางเพื่อบรรลุสังขารมได้แตกต่างกัน คนบางคนรู้แจ้งได้ทันทีเมื่อใจเป็นสมาธิ แต่บางคนกว่าจะรู้แจ้งได้ก็ต้องรับการศึกษาหรือต้องอาศัยพิธีกรรมไปก่อนและนานๆ คัมภีร์ที่ว่าด้วยการเปรียบเทียบแห่งความจริงด้วยดอกบัว ซึ่งทำให้คำสอนของพระพุทธเจ้าเข้ากันได้ นั้นเป็นคัมภีร์ที่นิกายสังฆกรรมปณทริกนับถือมาก

ประเพณีทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับที่ไม่นับถือ

เราประมาณได้ว่า พุทธศาสนิกชนที่ปฏิญาณตนแล้วในเกาะนี้มีจำนวนอย่างน้อยถึง ๒๕๐,๐๐๐ คน ความรู้อันเป็นพื้นฐานของพระพุทธศาสนาได้มีบทบาทอันสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวจีนหลายล้านคนในได้หวัน ซึ่งพวกเหล่านี้ยังไม่ได้นับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งให้แน่นอนไปเลย

ความรู้ขั้นพื้นฐานเช่นนี้ ตามปกติก็อยู่ปะปนกับความรู้ขั้นพื้นฐานของลัทธิเก่าของจีนคือขงจื้อและเต๋า ซึ่งก็คล้ายกับคำสอนของพุทธศาสนานั้นแหละ คือถือมาจากจีนแผ่นดินใหญ่สู่ได้หวันในราชวงศ์มิ่งกว่า ๓๐๐ ปีแล้ว ความคิดและประเพณีจากทั้ง ๓ ศาสนา ได้ฝังลึกในจิตใจของบุคคลทั่ว ๆ ไป ถึงแม้บางคนยังไม่ยอมรับว่าตนเป็นศาสนิกชนใด

วัดพระพุทธศาสนาในไต้หวันบางวัดก็เหมือนอย่างบนผืนแผ่นดินใหญ่ คือได้จัดห้องไว้สำหรับตั้งเทพเจ้าประจำท้องถิ่นที่มีคนนับถือมาก เช่น มา จู้ ผ่อ (เจ้าแม่ผู้ศักดิ์สิทธิ์) และพระภูมิเจ้าที่ (ทวดี้ กุง) ทั้งสององค์นี้เราจะได้ทราบเพิ่มเติมในบทต่อไป เครื่องหมายรูปสิงโต อย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาในจีนก็เหมือนกันในญี่ปุ่น คือสามารถใช้เป็นที่รวมจุดเทวดาประจำพื้นเมืองได้ และสามารถที่จะกลืนเทวดาเหล่านั้นได้ด้วย

เทวดาอีกองค์หนึ่ง ที่ชาวพุทธนับถือในไต้หวันดังที่ได้กล่าวไว้แล้วก่อน ๆ นั้นคือ กวนอิน (กวนอิม) หมายถึงรวมเอาความสงบ ความเมตตา กรุณา และความดีไว้แห่งเดียวกัน

เกือบทุกๆ คราวเรือนในไต้หวัน จะมีรูปเจ้าแม่กวนอิน (กวนอิม) แขนงไว้ที่ฝาห้อง ซึ่งห้องนี้จัดไว้เป็นที่บูชาบรรพบุรุษโดยเฉพาะ ห้องนี้ใช้สำหรับเป็นห้องอาศัยหรือห้องรับแขก และถือว่าเป็นห้องสำคัญมากที่สุดในบ้าน

เบื้องล่างของเจ้าแม่กวนอิน (กวนอิม) มีเทพธิดา มา จู้ ผ่อ เจ้าแม่ผู้ศักดิ์สิทธิ์ ประทับนั่งอยู่บนเก้าอี้ขนานไปด้วยบริวารข้างละองค์นี้ ในช่องก้นนับถือว่าเป็นพระราชนิแห่งสวรรค์

มา จู้ ผ่อ เป็นเทพดาของชาวเรือทั้งหมด ชาวจีนในไต้หวัน มาที่นี่โดยผ่านช่องแคบไต้หวันซึ่งมีคลื่นลมแรง เนื่องจากมีคนเดินทางได้อ่อนวอนขอให้พระแม่ช่วยมากเพิ่มขึ้น เจ้าแม่กลายเป็นเทพธิดาที่มี

คนรู้จักมากจนกระทั่งทุกวันนี้ เจ้าเมืองคันทันได้รับการสักการบูชาจาก
วัดในได้หวัน ๓๐๖ วัด ทางการของราชวงศ์แมนจูซึ่งได้ยตราทัพ
ไปรบชนะกองทัพของโกชินกา ก็ได้สวดอ้อนวอนต่อ มา จู้ ผ่อ ใน
ค.ศ. ๑๖๘๓ พ.ศ. ๒๒๒๖) เพราะพระองค์ได้ช่วยเหลือในการ
สงครามได้ชนะ วันเกิดครบรอบที่ ๑,๐๐๐ ของเจ้าแม่ผู้ศักดิ์สิทธิ์
ได้จัดให้มีการฉลองกันในไทเปในฤดูใบไม้ผลิ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๙
(พ.ศ. ๒๕๐๒)

ภาพล้างทางซ้ายของพระภูมิเจ้าที่ของภาพเจ้าแม่ มา จู้ ผ่อ ใน
บ้านคนโดยทั่วไป เป็นรูปของ ทู ตี้ กุง ท่านเคยเป็นเจ้าหน้าที่เก็บภาษี
อากรในสมัยจักรพรรดิยุคก่อน ได้รับความนับถือ และเคารพบูชาเพราะ
ได้ปฏิบัติกับประชาชน ด้วยความเมตตากรุณาอย่างไม่เลือกหน้า หลัง
จากที่ท่านตายก็ได้รับยกย่องให้เป็นเทวดาองค์หนึ่ง พวกชาวนาเชื่อกัน
ว่าพระองค์จะช่วยดูแลและพืชพันธุ์ธัญญาหารให้เจริญงอกงาม ในขณะเดียวกัน
พวกพ่อค้าก็หวังให้พระองค์ช่วยเหลือกิจการค้าให้เจริญ รูปทางซ้าย
ของ ทู ตี้ กุง เป็นเจ้าเงิน (Tsao chun) คือเทวดาประจำครอบครัว
เทวดาองค์นี้ เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิ "ซาเด" (Jade)
องค์ที่ ๓ พระองค์ได้รับอนุญาตให้ลงมาจากสวรรค์เพื่อดูแลสุขทุกข์ของ
ครอบครัว พระองค์ทรงชอบงานแบบนี้ ดังนั้นพระองค์จะต้องรายงาน
เกี่ยวกับอาหารและความประพฤติเสียหาย ของมนุษย์ไปให้พระเจ้า ซาเด
ทราบทุก ๆ ๓ วัน

การที่มีเทพต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องศาสนาของชาวจีนมีใจกว้างขวาง ซึ่งถือว่าความดีย่อมมีอยู่ในหลายลัทธิศาสนา และได้เตรียมวิธีปฏิบัติเพื่อชาวจีนจะได้ครองชีวิตให้เหมาะสมและเกิดความสงบสุขต่อไป

ผลงานและสิ่งทีพิมพ์ทางการศึกษา

การศึกษา ทั้งในทางปฏิบัติและวิชาการด้านที่มีคุณประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันของชาวจีนถือว่าเป็นหน้าที่อันสำคัญของบรรดาองค์การพุทธศาสนาในไต้หวัน พุทธสมาคม เครือสมาคม และกลุ่มชาวพุทธอื่นๆ ก็ได้ให้การอุปถัมภ์สถาบันการศึกษา เช่นวิทยาลัยสำหรับภิกษุจนถึงอนุบาล เด็กและโรงเรียนการศึกษาพิเศษสำหรับผู้ไม่รู้หนังสือ กลุ่มเหล่านี้ยังได้พิมพ์หนังสือพิมพ์รายคาบ และหนังสือเล่ม อุปถัมภ์รายการวิทยุ และยังออกทุนทางด้านอื่นๆ อีกมาก เพื่อแพร่ข่าวเกี่ยวกับธรรมะไปสู่ประชาชนทั่วไป

ปัจจุบันนี้ใน ไทเป ซินจู ไทจง ไทนาน และเก่าเซียง ก็มีโรงเรียนและวิทยาลัยฝ่ายสงฆ์ซึ่งขึ้นอยู่กัวัดถึง ๕ แห่งด้วยกัน โรงเรียนเหล่านี้มีนักศึกษาที่เป็นสามเณร และสามเณรี ๓๐๐ กว่ารูป ซึ่งทั้งหมดนี้ตั้งใจจะบวชเป็นพระต่อไป มหาวิทยาลัยไต้หวันแห่งชาติ (National Taiwan University) ในไทเป ซึ่งเป็นสถาบันตั้งเป็นแห่งแรกในเกาะนี้และจัดการศึกษาชั้นสูง ก็ได้จัดหลักสูตรเกี่ยวกับพุทธธรรม

และพุทธปรัชญาไว้ศึกษาด้วย ชาวพุทธที่สำคัญในองค์กรก็กำลังปรึกษาหารือเพื่อจะตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาขึ้นเองอยู่เหมือนกัน ทางกลุ่มก็ตั้งทุน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชนชาวพุทธ

กิจกรรมเพื่อมุ่งประกาศพระพุทธศาสนา กำลังขยายอย่างกว้างขวาง ทุก ๆ ปีในฤดูใบไม้ผลิ และฤดูใบไม้ร่วง องค์กรทั้งทางโลกและธรรมทั้งเกาะจะให้มีการประชุมเป็นทางการ เพื่อจะได้ปรึกษาวិธีการให้พระพุทธศาสนาเข้มแข็งยิ่งขึ้น ลดการนับถือโชคกลางของคลังให้น้อยลงและปรับปรุงการปฏิบัติและศีลธรรมให้เป็นมาตรฐาน พระสงฆ์และฆราวาสที่เข้าถึงใจคนได้ดี ก็ได้รับการแต่งตั้งเพื่อเดินทางไปทุกแห่งและประเทศใกล้เคียง เพื่อบรรยายและจัดอภิปรายขึ้น กลุ่มเล็กๆ เหล่านี้ ตามปกติก็จะอธิบายพระสูตรต่างๆ พร้อมกับบรรยายเป็นภาษาจีน แล้วก็มีการแปลทีละประโยคเป็นภาษาพื้นบ้านให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังในตอนเย็น เป็นเวลาที่มีธุระยุ่ง (คือมีคนพลุกพล่าน) เพราะคนเสร็จธุระการทำงานบ้านก็มาวัด ผู้มาฟังการอภิปราย และปาฐกถาธรรมซึ่งมาจากที่ต่าง ๆ มีจำนวนอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า ๓๐ และบางทีก็หลายร้อย

รายการวิทยุก็ได้เชิญให้นักปาฐกชาวพุทธที่มีชื่อเสียงได้เผยแพร่ธรรมให้แก่ผู้ฟังที่อยู่ไกลๆ ค่าใช้จ่ายในการโฆษณาทางวิทยุก็ได้รับบริจาคจากชาวพุทธ

หนังสือพิมพ์พระพุทธศาสนารายคาบพิมพ์ในได้วันมีถึง ๒๐ ฉบับ นอกจากนี้มีโรงพิมพ์ ๒ แห่ง ซึ่งจัดพิมพ์เฉพาะพระสูตร และพระไตรปิฎก

ของพระพุทธศาสนาเท่านั้น การแก้ไขต้นฉบับ ๑,๐๐๐ ฉบับใน
พระไตรปิฎกซึ่งได้จัดพิมพ์เป็น ๔๖ เล่ม ใน ค.ศ. ๑๕๕๖ (พ.ศ. ๒๑๕๖)
ได้รับความสนใจมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดัชนีพระไตรปิฎก
ส่วนมากก็ช่วยให้นักปราชญ์สามารถใช้หนังสือเหล่านั้นได้สะดวกทั้งทาง
ตะวันออกและทางตะวันตก

หนังสือพิมพ์ทางพระพุทธศาสนาที่เก่าที่สุดในเกาะนี้คือ Hai
Chao Yin "The Sound of the Sea Tide" ซึ่งได้เริ่มพิมพ์
ครั้งแรกในพื้นที่แผ่นดินใหญ่หลายปีก่อนในศตวรรษนี้ หนังสือรายคาบที่
สำคัญอีกฉบับหนึ่งคือ Bodhedrum ซึ่งเป็นหนังสือรายเดือนในไทจง
(Tai Chung) มีจำนวนพิมพ์หลายพันฉบับ

หนังสือพิมพ์รายคาบ ส่วนมากก็มีรายการคล้าย ๆ กัน มีเรื่อง
เกี่ยวกับธรรมและพิธีกรรม มีบทความสำหรับเยาวชน ข่าวจากพุทธศาสนา
ทั่วโลกนอกจากได้ห้วนและที่อื่น ๆ เรื่องที่อ่านน่าสนใจอย่างหนึ่ง
ของหนังสือ Bodhedrum ก็คือมีคอลัมน์ถามตอบ เป็นภาษาจีนและ
อังกฤษ ผู้อ่านก็ได้การสนับสนุนให้ส่งปัญหาไปถามเกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนาได้ แล้วปัญหานั้น บรรณาธิการก็จะได้ตอบลงในฉบับต่อไป
ตัวอย่างคำถามเช่นว่า "ฉันสวดมนต์ให้แก่ภรรยาและบุตรของฉัน การ
กระทำเช่นนี้ จะเป็นการขัดกับการช่วยเหลือของเทวดาหรือไม่ ? "

คำตอบก็คือ " ท่านอาจสวดมนต์ให้แก่บุตรภรรยาของท่านได้
แต่ความดีจะเพิ่มมากขึ้น หากท่านได้สวดมนต์ให้แก่เทวดาทั้งหมดอีก
ด้วย เหมือนตะเกียงดวงหนึ่งสามารถทำให้คนเดิยมองเห็นหรือหลาย

คนก็มองเห็นในขณะเดียวกัน" หนังสือพิมพ์เหล่านี้ได้แพร่หลายไปทั่วทุกแห่ง และได้รับไปอ่านจากพี่น้องชาวพุทธในประเทศอื่น ๆ ด้วย

ความสัมพันธ์กับชาวพุทธในประเทศอื่น ๆ

ในระหว่าง ๑๐ ปีมานี้ ชาวพุทธได้หันได้ติดต่อกับกลุ่มชาวพุทธ ในประเทศอื่น ๆ ทางส่วนตัวมากขึ้น คณะผู้แทนทั้งพระภิกษุและฆราวาสก็ได้ร่วมการประชุมชาวนานาชาติขึ้นในประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย เช่น การฉลองพระพุทธรูปยืนดีในกรุงเทพฯ (งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ) เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๗ (พ.ศ. ๒๕๐๐) และที่โตเกียว เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๕ (พ.ศ. ๒๕๐๑)

การติดต่อนั้นมิตร ก็มีส่วนสำคัญด้วยเหมือนกัน พระภิกษุจากไต้หวัน ได้เดินทางไปเยี่ยมเยียนประเทศชาวพุทธอื่น ๆ เช่น ประเทศไทย กัมพูชา และเมื่อเดินทางกลับไปถึงไต้หวันแล้ว ก็ได้เล่าประสบการณ์ในการเดินทางในประเทศนั้น ๆ ให้ประชาชนฟัง พวกภิกษุเหล่านี้ได้มีส่วนร่วมทำให้ชาวบ้านท้องถิ่นได้ทราบขนบธรรมเนียมประเพณีต่างชาติมากขึ้น พระภิกษุและฆราวาสจากประเทศอื่น ๆ ก็มักจะมาเยี่ยมเยียนไต้หวันเช่นเดียวกัน

หนังสือรายคาบ และตำราทางพระพุทธศาสนาที่จัดพิมพ์ขึ้นในไต้หวันก็ได้แพร่หลายอย่างน่าพอใจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และสิ่งตีพิมพ์ต่างประเทศอื่น ๆ ก็มีวัดและห้องสมุดส่วนตัวรับไปอ่านในไต้หวัน พระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาจีน ๔๖ เล่ม เป็นที่สนใจอย่างยิ่ง

ระหว่างชาวจีนด้วยกัน ต้นฉบับซึ่งพิมพ์เป็นที่ระลึก ก็ได้ส่งไปให้สภา
พระพุทธศาสนาแห่งพม่า และกลุ่มชาวพุทธในลังกาคอดถึงกัมพูชาด้วย
กลุ่มชาวพุทธในไต้หวันก็เหมือนกับเพื่อนร่วมศาสนาของพวกเขา
ในประเทศไทย พม่า และทุกแห่งได้ร่วมกันบริจาคสร้างตึก ได้แก่
Buddha's Universal Church ที่ซานฟรานซิสโก สหรัฐอเมริกา
บทความเรื่อง "โบสถ์" ซึ่งเขียนลงในหนังสือพิมพ์ 'Hongkong
magazine' ได้มีส่วนให้ชาวจีนผู้หนึ่งที่สหรัฐได้อุทิศเวลาถึงหกเดือนใน
การคัดลอกศิรปรัชญาปารมิตาสูตรทั้งหมดด้วยลายมือบรรจงที่สละสลวย
ลงบนกระดาษหลายม้วน ที่นายกเทศมนตรี ซานฟรานซิสโก ถวายเป็น
สมบัติของวัดในนามของพุทธสมาคมชาวจีนในปัจจุบันนี้ สมาคมก็ได้มอบ
ภาพเขียนพระพุทธรูปซึ่งนักศิลปะสตรีคนหนึ่งได้บรรจงเขียนอย่างประ
ณีตไว้ด้วย

ชาวพุทธไต้หวัน ได้รู้จักคุณค่าของความรู้ และประสบการณ์
ซึ่งได้รับจากการติดต่อกับกลุ่มชาวพุทธในประเทศอื่นๆ และกำลัง
ประชุมหาวิธีการ เพื่อจะให้มีการติดต่อกันเพิ่มขึ้น ยังมีปัญหาเรื่องอาหาร
และสถานที่พักของแขก และเรื่องการหาทุนสำหรับการท่องเที่ยวตลอด
ถึงการแลกเปลี่ยนสิ่งตีพิมพ์ แต่ชาวพุทธจีนก็หาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว
ให้ได้เพื่อจะได้รับคุณประโยชน์จากผลอันเนื่องมาจากการแลกเปลี่ยน
ทัศนคติกับชาวพุทธในประเทศอื่นๆ ซึ่งมีแต่ความแตกต่างกัน ทั้งใน
ด้านภาษา และการปฏิบัติ แต่ว่าเป็นผู้ที่มิสนใจเป็นอันหนึ่งอันเดียว
กับพวกตน ในการอุทิศชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

-๓-

พระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลี

สถานะของประเทศเกาหลีในประวัติศาสตร์อารยธรรม

ในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๕ นักเขียนชาวตะวันตกเมื่อเขียนประวัติศาสตร์ และอุปนิสัยใจคอของชาวเกาหลี ได้ให้สมญาแก่เกาหลีว่า " ประเทศฤๅษี" เกาหลีเป็นชาติที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าแก่มาก และเป็นประเทศที่สำคัญที่สุดประเทศหนึ่งในซีกโลกตะวันออก ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติวัฒนธรรม และความสนใจในด้านการศึกษานอกเหนือไปจากด้านการเมือง และความสัมพันธ์กับนานาชาติ แต่ก็เป็นที่น่าประหลาดว่า ความสำคัญทางวัฒนธรรมของเกาหลี ยังไม่เป็นที่ยอมรับกัน โดยทั่วไปในโลกปัจจุบัน

นับแต่ได้เกิดมีมนุษยชาติขึ้นมาเป็นครั้งแรก คลื่นแห่งอารยธรรมของโลกได้หมุนเวียน สับเปลี่ยนกันไปมาอยู่เสมอ ระหว่างซีกโลกตะวันตก กับซีกโลกตะวันออก ในส่วนที่เกี่ยวกับทวีปเอเชีย เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า วัฒนธรรมของเอเชียโบราณ ได้แพร่จากเอเชียตะวันตก มายังเอเชียตะวันออก และมาสู่ปลายทางที่เกาหลี อนึ่งเป็นที่รู้กันดีว่า ประเทศอินเดีย และจีนเป็นแห่งอารยธรรมตะวันออก อย่างไรก็ตาม หากว่ามีการยอมรับกระบวนการทางวัฒนธรรมของเกาหลี

และศึกษาให้เข้าใจชัดถึงอารยธรรมของมนุษย์ และความเจริญแห่ง
วัฒนธรรมตะวันออกแล้ว ประวัติวัฒนธรรมของเกาหลีก็ย่อมจะมีความ
สำคัญและมีคุณค่าอยู่ไม่น้อยทีเดียว ผู้ที่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์โบราณ
ของเกาหลีอย่างรอบคอบแล้ว ก็จะพบความเชื่อถือในเทพนิยายปรัมปรา
และการขนานนามเทพเจ้าต่างๆ ของเกาหลีนั้น ก็มีส่วนคล้ายกับของ
อียิปต์ อัสซีเรีย บาบิโลน กรีก และโรมัน มีเรื่องเล่ากันว่า บรรพบุรุษ
ของเกาหลีเป็นโอรสของเทพเจ้าประจำกลางวัน ผู้ซึ่งอุบัติมาจากไข่ เรื่อง
นี้ก็ไม่แตกต่างอะไรกับเรื่องของกษัตริย์ฟาโรห์แห่งอียิปต์ คำว่า ปาล
(Pal) ซึ่งหมายถึงเทพเจ้าผู้มีอำนาจ และคำว่า โอล, อัล (OI, al)
หมายถึงความศักดิ์สิทธิ์นั้น ตามตำนานเก่าแก่ของเกาหลีมีความหมายเท่า
กับ โบอัล (Boal) และเอล (el) ในภาษาเซมิติกนั่นเอง จะน่าฟังที่
เดียว หากเราจะนำเอาคำในภาษาโรมันว่า วุลคัน (Vulcan) อันหมายถึง
ถึงเทพเจ้าแห่งไฟ มาเปรียบเทียบกับคำในภาษาเกาหลีว่า ปุลกาน
(Pullkan1) อันหมายถึงภูเขาไฟที่ใหญ่ที่สุด หรือหมายถึงเทพเจ้า
ประจำภูเขาส่งสูงที่สุดในเกาหลี

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาในทางโบราณคดีแล้ว จะทำให้เรา
ทราบถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกกับตะวันออก
ตัวอย่างเช่น เมื่อไม่นานมานี้ ได้มีการขุดสำรวจคูหลุมฝังศพ
เก่าๆ ในบริเวณทางตอนใต้ของเกาหลี และตะวันตกเฉียงใต้ของ
ประเทศญี่ปุ่น แดนทั้งสองนี้มีอารยธรรมเกี่ยวเนื่องกันเป็นพิเศษ ปรากฏ
ว่า วัตถุโบราณที่ขุดพบนั้นมีลักษณะวิจิตรบรรจงมาก ศิลปะการทำ

เครื่องประดับตกแต่งมีลักษณะเหมือนกันกับที่มีแพร่หลาย ในเมืองอิทรูเนีย อิตาลี และในอาณานิคมต่าง ๆ ของกรีกแถบชายฝั่งทะเลดำ ในราวศตวรรษที่ ๓-๔ ก่อนคริสตศักราช นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้ ยังมีตัวอย่างอีกมากที่เกี่ยวกับอารยธรรมของเกาหลี และวัฒนธรรมของไมซิเน (Mycenae)

อย่างไรก็ตาม การติดต่อกันระหว่างประเทศตะวันตกกับตะวันออก ได้มีมาเป็นเวลาช้านานหลายศตวรรษแล้ว และใกล้ชิดกันยิ่งกว่าที่เราคาดกันไว้เสียอีก พลังจิตใจและแรงปรารถนาของมนุษยชาติ ในอันที่จะแสวงหาความสุขนั้น มีอำนาจเหนือกำลังอาวุธและอำนาจคดีของจอมจักรพรรดิใด ๆ ทั้งสิ้น พลังทั้งสองนี้ได้บันดาลให้มนุษย์เราก่อสร้างโลก ให้เป็นเสมือนบ้านของสมาชิกแห่งครอบครัวเดียวกัน และสามารถเอาชนะความยุ่งยากทั้งหมด อันเกิดจากธรรมชาติ และภูมิศาสตร์ และไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรค อันเกิดจากอาณาเขตของประเทศ ความรุ่งเรืองในเรื่องเชื้อชาติ และนิสัยใจคอใด ๆ เลย

ดังนั้น โลกจึงไม่มีความจำเป็นที่จะได้ผู้บุกเบิกดังเช่น พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช เพื่อเป็นเครื่องเชื่อมระหว่างตะวันออกกับตะวันตกเลย

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกและเกาหลี

อันที่จริง พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ก็เพื่อความสิ้นไปแห่งความทุกข์ที่เกิดแก่มวลมนุษยชาติ

สังฆกรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้นสามารถที่จะอำนวยประโยชน์ ไม่เฉพาะแก่ประเทศใดประเทศหนึ่ง หรือเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่งเท่านั้น สรรพสัตว์ย่อมจะได้รับความชุ่มชื้นจากหยาดน้ำคือ พระมหากรุณาธิคุณเท่าเทียมกัน โดยที่เขาเหล่านั้นจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม

ประมาณ ๒๐๐ ปีเศษ หลังพุทธปรินิพพาน พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งแคว้นมคธ ได้ทรงส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังดินแดนต่าง ๆ โดยแบ่งเป็นสาย ๆ คือ ในภาคตะวันตกได้ส่งไปยังประเทศต่าง ๆ แถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เช่นประเทศซีเรีย อียิปต์ เมสโปเตเมีย เอธิโอเปีย ทางทิศใต้ทรงส่งไปยังประเทศลังกา ทางทิศตะวันออกทรงส่งไปประเทศพม่า ทางทิศเหนือ ทรงส่งไปประเทศอาฟกานิสถาน ซึ่งประเทศเหล่านั้นต่างก็ได้รับรสแห่งพระธรรมโดยทั่วกัน

อย่างไรก็ตาม แต่ก็ไม่ปรากฏว่า ในบรรดาประเทศต่างๆ ที่พระสมณทูตเหล่านั้นได้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่นั้น ประเทศทางตะวันออกเท่านั้น ที่พุทธศาสนายังปรากฏได้อย่างมั่นคง เมื่อพระศรีศากยมุนีได้ทรงแสดงพระสังฆกรรมปฐมจริกสูตร ณ ขอดเขาคิชฌกูฏนั้น กล่าวกันว่า พระฉัพพัชฌันชัยจากพระอนุโลมของพระองค์ ได้เสด็จออกไปทั่วประเทศทางตะวันออก เรื่องดังกล่าวนี้เป็นศุภนิมิตว่า พระพุทธศาสนา จะเจริญรุ่งเรืองในประเทศเหล่านั้นเป็นแน่แท้ เมื่อพระเจ้าอโศกยังทรงพระชนม์อยู่ พวกกรีกได้สถาปนาอาณาจักรบาบเตรียขึ้นในแคว้นลุ่มแม่น้ำอามู ในเอเชียกลาง ต่อมาอาณาจักรนี้ได้ถูกพระเจ้าเกเต้ (Getae) ยึดครองไว้ก่อน ค.ศ. ๑๓๐ ต่อมาในปี ๑๔๐ ปี พระ

เจ้ากนิษกะได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์แห่งเมืองนี้ และได้สถาปนาเมือง
ซึ่งตั้งอยู่ในดินแดนทางตอนใต้ของแม่น้ำกามูลให้เป็นเมืองหลวง ซึ่งต่อ
มาเมืองนี้เรียกว่า คันธาระ

การที่พระเจ้ากนิษกะ ทรงดำรงพระองค์ในตำแหน่งอัครศา
สนูปถัมภกนั้น ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในแคว้นเกตัล พระพุทธ
ศาสนาฝ่ายมหายาน ได้ก่อกำเนิด และเจริญขึ้นในแคว้นนี้เป็นครั้งแรก
ความกลมกลืนระหว่างความเชื่อถือของพวกกรีก และศาสนาของชาว
อิหร่านนั้น ได้ก่อให้เกิดดินแดนที่เรียกว่า Land of Perfect Joy
(ดินแดนแห่งบรมสุข) ขึ้นและแม้ว่าจะได้มีการสร้างศิลปวัตถุทางพระพุทธ
ศาสนาอยู่บ้างแล้วในอินเดีย แต่ก็ไม่มีหลักฐานแสดงว่า ได้ค้นพบพระ
พุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก ในสมัยของพระเจ้ากนิษกะนี้เอง

อนึ่ง เมื่อไม่นานมานี้ จากการที่ได้ขุดสุสานเก่าทางภาคเหนือ
ของประเทศอาฟกานิสถาน ได้พบพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ซึ่งมี
พระพักตร์ พระเกศ และจีวรเป็นแบบกรีก และโรมันด้วย จึงแสดง
ว่า อินเดียได้สร้างพระพุทธรูปตามแบบกรีกและโรมัน ศิลปะเหล่านี้ถือ
กันว่า เป็นสมบัติอันล้ำค่า ในทางประวัติวัฒนธรรมของมนุษย์ ทั้ง
ฝ่ายตะวันตกและตะวันออกร่วมกัน

อย่างไรก็ดี โดยพระบรมราชูถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะ พระ
พุทธศาสนาและศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดีย
แล้วมาเจริญรุ่งเรืองในแคว้นคันธาระ ก็แผ่กระจายไปยังแคว้นแคช

เมียร์ โขตาน กายกาคร์ คุจะ และแม่กระทู้ถึงดินแดนที่จีนเรียกว่า ประเทศทางตะวันตก ในที่สุดจีนซึ่งแต่เดิมนับถือลัทธิขงจื้อและเต๋านั้น ก็ยอมรับพระพุทธศาสนาตลอดถึงศิลปะต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแพร่เข้าไปควบคู่กับลัทธิเดิมของตน แม้ว่าประเทศอินเดียและจีนจะแตกต่างกันทางธรรมเนียมประเพณี ภาษา ตลอดถึงอุปนิสัยใจคออื่นๆ ก็ตาม จีนก็ยังมีศรัทธาและกระตือรือร้น ในอันที่จะยอมรับพระพุทธศาสนาและเผยแผ่ให้แพร่หลายต่อไป

ที่นี้ขอให้เราหันกลับไปทางประเทศเกาหลี ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของประเทศจีน ได้มีผู้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ที่เมืองโคกูเรีย (Kokuryu) ในปี ค.ศ. ๓๗๒ และในปีนั้นเอง บุกเกีย (Bukyun) ก็ได้ส่งสมณทูตรูปหนึ่งนามว่า สุนโท ไปยังด้าบลดังก่ลว่านี่ พร้อมกับนำพระพุทธรูปและคัมภีร์ปุล-คียัง (Pul-gyung) ไปด้วย ในปี ค.ศ. ๓๘๕ ภิกษุชาวอินเดียชื่อ มาลานั้นทะ ได้จาริกผ่านประเทศจีนไปถึงเมืองแบคแจ (Baekche) ทางตอนใต้ของประเทศเกาหลี ประมาณ ๕๐ ปี หลังจากนั้น ภิกษุอีกรูปหนึ่งได้จาริกผ่านเมืองโคกูเรียไปถึงเมืองซิลลา (Silla) ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงตั้งมั่น และเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศเกาหลีนับแต่นั้นเป็นต้นมา

การที่มีผู้กล่าว เกาหลีได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาจากประเทศจีน ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เพราะจากประวัติศาสตร์ปรากฏชัดว่า อารยธรรมโบราณในแถบเอเชียเหนือ และตำนานที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น ทำให้เราได้แง่คิดว่า ในขณะที่พระพุทธศาสนา

กำลังเจริญอยู่ในดินแดนทางตะวันออกนั้น ทั้งจีนและเกาหลี ต่างก็ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในเวลาเดียวกัน จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาที่แพร่เข้าสู่เกาหลีนั้น ไม่ใช่เพราะได้รับอิทธิพลจาก จีนฝ่ายเดียว

ความเจริญของพระพุทธศาสนาในเกาหลี

การนำพระพุทธศาสนาเข้าไปเผยแผ่ในนั้น ทำให้หลักธรรมของ พระพุทธศาสนาแพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้น พระพุทธศาสนาในอินเดีย นั้น ตอนต้น ๆ มีเพียงฝ่ายเถรวาทเท่านั้น แต่เมื่อแพร่มาสู่ตะวันตก ของจีนแล้วก็เกิดมีมหายานขึ้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดน ตะวันออก (ของอินเดีย) ได้รับผลสำเร็จเป็นอันดีทั้งในด้านปริยัติและ ปฏิบัติ โดยวิธีการสอนจากสิ่งที่ย่าง ๆ ไปหาหลักธรรมที่ยาก คือ จาก โลกียธรรม ขึ้นไปหาโลกุตระธรรม และจากปริยัติธรรมไปหาปฏิบัติธรรม

ความเจริญของพระพุทธศาสนาในประเทศจีนในขณะนั้น ยัง ไม่มีอิทธิพลต่อชีวิตของประชาชนโดยทั่วไป จนกระทั่งลัทธิเล่าจื๊อ และจิ้งจื๊อเริ่มแพร่หลายขึ้น ในยุคที่จีนแบ่งการปกครองเป็น ๒ พวก คือ พวกราชวงศ์เหนือและราชวงศ์ใต้ นั้น แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะพบกับอุปสรรคนานัปการ แต่ก็มีลักษณะสมบูรณ์ และคงตัวอยู่ได้ ความ เจริญอย่างรวดเร็วของพระพุทธศาสนานั้น เป็นเพราะการเชื่อในหลัก ศูนยตาหรือสมาธิ (หลักว่าด้วยความว่างเปล่า) หลักนี้เข้ากันได้กับ หลักธรรมของเล่าจื๊อ และจิ้งจื๊อ ลัทธิทั้งสองนี้อับแสงลงเมื่อพระพุทธศาสนา

ได้แพร่เข้าสู่ประเทศจีน เมื่อประมาณ พ.ศ. ๘๐๐ ท่านกุมารชีพ
เจ้าชายแห่งแคว้นกุสตัน ได้แปลพระคัมภีร์มหายาน ๓๐๐ คัมภีร์
พร้อมกับส่งสอนสาธุศิษย์ประมาณ ๓๐๐ คนอย่างเข้มแข็ง

ด้วยเหตุนี้ ท่านกุมารชีพจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ให้กำเนิดนิกายตรีศาสตร์
ในประเทศจีน นิกายนี้เจริญถึงขีดสุดเพราะสาธุศิษย์ของท่านชื่อเต้าเซิง
(Dosing) คัมเจ (Damja) เซ็งหน่าง (Sheungnang) เซ็งจุ่น
(Sheung jun) บับนัง (Buppnang) และกิลจาง (Kil jang)
โดยเฉพาะเซ็งหน่างได้มีบทบาทอย่างสำคัญในงานเผยแผ่ตรีศาสตร์
นี้มากกว่ารูปอื่น ๆ ที่ศึกษาข้อความธรรมะในคัมภีร์ในนิกายนี้และรวม
ทั้งคัมภีร์ซังสิดาสตร์ด้วย (Sungsil' s astra) เพราะเหตุที่กุมารชีพ
เป็นผู้ก่อตั้งนิกายตรีศาสตร์ ท่านจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ประดิษฐาน
พระพุทธศาสนาในตะวันออกเป็นคนแรก

เซ็งหน่าง ผู้เปิดศักราชพระพุทธศาสนาในประเทศจีนนั้น เป็น
ภิกษุชาวเกาหลี การที่นามของท่านปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง " ชีวประวัติ
ของภิกษุผู้มีชื่อเสียง" ซึ่งชาวจีนเป็นผู้จัดพิมพ์ขึ้นนั้น แสดงว่าท่าน
มีเกียรติคุณอันโด่งดังในประวัติพระพุทธศาสนาฝ่ายตะวันออก นอกจากนี้
นี้ เมื่อพระพุทธศาสนาในประเทศจีน ได้แบ่งแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ
เช่นนิกายสัมปรีคครหศาสตร์ นิกายเซ็งตอย (Cheuntoy Sect)
นิกายนิรวาน (Nirvan) นิกายสุนยตา (Sunyata) และนิกายลักษณะ
(Laksana) ซึ่งนิกายเหล่านี้ทั้งหมดภิกษุชาวเกาหลีเป็นผู้นำทั้งสิ้น

ความจริง นิกายลักษณะ ซึ่งมีท่านอสังคะ และท่านวสุภณพัทฐ เป็นผู้ก่อตั้งนั้น เจริญขึ้นมาได้ก็เพราะภิกษุชาวเกาหลีแท้ ๆ ท่านฮวนฉ่าง เมื่อเดินทางกลับจากอินเดีย ก็ได้้นำเอาคัมภีร์พระพุทธศาสนาด้วย เป็นจำนวนมาก และได้พิมพ์คัมภีร์วิชญาณปฏิมาตราตศาสตร์ ๑๐ เล่ม รวมทั้งคำบรรยายของท่านธรรมปาละและท่านสริตามาตร ซึ่งชื่อว่า วิชญาณมาตราเสฏฐิตริมสติศาสตร์-การิกะ ของท่านอสังคะ นักปราชญ์ชาว พุทธได้ศึกษาคัมภีร์ทั้ง ๑๐ เล่มนี้โดยละเอียดแล้ว ก็ได้ตั้งนิกายวิชญาณ ขึ้น ในขณะนั้นมีศิษย์ของท่านฮวนฉ่างประมาณ ๓,๐๐๐ คน ในจำนวน นี้ กุยกีและวันฉัก (Kuei-Chi, Woncheuch) มีชื่อเสียงโด่งดังมาก ท่านรูปหลังนี้ เคยเทศนาคัมภีร์ วิชญาณปฏิมาตราตะ ที่วัดอิหมิงสื่อ ท่านเป็นผู้แตกฉานในคัมภีร์นั้น และการสอนของท่านในส่วนหลักธรรม นั้น แตกต่างจากหลังของอาจารย์ของท่านเพียงเล็กน้อย ท่านวันฉักก็ เป็นชาวเมืองสิลลาในเกาหลี

ปรัชญาของวันฉัก เป็นปรัชญาที่สูงส่งและสมบูรณ์ที่สุดของพระพุทธศาสนาฝ่ายตะวันออก ปรัชญานี้เกี่ยวข้องกับประเทศเกาหลีอย่าง ใกล้ชิด แม้ว่าทำดูซัง (Du Sun) จะเป็นผู้ตั้งนิกายนี้ ในสมัยราชวงศ์สุย และคำสอนหรือหลักธรรมของนิกายนี้ ท่านเจียม (ในสมัยราชวงศ์ถัง) เป็นผู้เผยแพร่ก็ตาม แต่ก็ยังไม่สมบูรณ์อยู่นั่นเอง ในปี ค.ศ. ๖๑๒ ท่านบับซัง (Buppchang) ได้ดำเนินการก่อตั้งนิกายนี้จนสำเร็จ โดยการช่วยเหลือจากท่านอีเสียง (Isang) ชาวสิลลา ตอนแรกท่านเป็นเพียง ศิษย์ของอาจารย์เจียม ซึ่งเป็นภิกษุชาวจีนเท่านั้น ในที่สุดท่านบับซัง

ก็กลายเป็นนักปราชญ์นามอุโฆษของนิกายนี้ หลังจากที่ท่านได้ศึกษาอย่างจริงจังแล้ว

เมื่อท่านเดินทางกลับประเทศเกาหลีแล้ว ได้มีสานุศิษย์ถึง ๓,๐๐๐ คน พระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลีในปัจจุบัน ก็สืบเนื่องมาจากนิกายวันนั้นเอง ท่านได้เขียนหนังสือหลายเล่มขึ้น หนังสือของท่านที่มีชื่อมากคือ "อีเล็น บุกเกโค" เป็นหนังสืออธิบายพุทธวาทัมสกสูตร มีปรัชญาวันที่เขียนไว้อย่างสมบูรณ์ โดยใช้ถ้อยคำเพียง ๒-๓ ร้อยคำเท่านั้น

ในปรัชญาวันมีสิ่งที่น่าสนใจอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือ ท่านหวังเอี่ยวได้ก่อตั้งและเผยแผ่ นิกายใหม่ขึ้นมาอีก โดยไม่เกี่ยวข้องกับระบบดั้งเดิมของจีน และธรรมเนียมประเพณีโบราณที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในเกาหลีด้วย

นิกายนี้เรียกว่า นิกายเฮ้ตัง (Haytong) หรือนิกายบุนหว่าง (Bunwhang) ในระยะแรก ๆ ท่านหวังเอี่ยวได้ศึกษาในสำนักของท่านอีเซียง ต่อมาท่านอีเซียงได้ไปศึกษาเพิ่มเติมในสำนักท่านเจียง ดังนั้นท่านหวังเอี่ยวจึงได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตัวของท่านเองจนแตกฉาน นิกายเฮ้ตังของท่านนิกายเดียวเท่านั้นที่เข้มแข็ง ทั้งได้บรรลุหลักปรัชญาไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด

หวังเอี่ยวผู้ตั้งพระพุทธศาสนาแบบสมบูรณ์ขึ้นในเกาหลี

ในบทก่อนได้กล่าวถึงพระภิกษุชาวเกาหลีหลายรูป ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเจริญให้แก่พระพุทธศาสนาในประเทศจีน พระพุทธศาสนาในประเทศจีนนี้ ไม่ใช่พระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในเกาหลี

มาแต่เดิม แต่เป็นพระพุทธศาสนาที่ได้รับการดัดแปลงให้เหมาะแก่
ชาวจีนอีกทีหนึ่ง จุดมุ่งหมายของการปรับปรุงพระพุทธศาสนา ก็เพื่อ
จะวางแนวทางดำเนินชีวิตให้แก่ชาวจีนทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติ กลุ่ม
ธรรมทูตชาวเกาหลี จำต้องปรับปรุงพระพุทธศาสนาให้สมบูรณ์ขึ้น
พระพุทธศาสนาที่ปรับปรุงใหม่นี้ต่างจากที่นำจากอินเดีย และต่างจาก
พระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในดินแดนตะวันตกและบางส่วนของจีน ผู้ที่มี
บทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนเป็นผลสำเร็จในครั้งนี้ก็คือ
ท่านหวังเอี๋ยวนั่นเอง

ในเวลานั้น นิกายพระพุทธศาสนาในเกาหลีตกอยู่ในภาวะที่ระส่ำ
ระสาย แต่ก็ได้รับการแก้ไขให้เรียบร้อยลงได้โดยนิกายเอี๋ติง ท่านหวัง
เอี๋ยวได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ Seupmunwhachang' S astra
หนังสือเล่มนี้มีอิทธิพลอย่างมากมายต่อพระพุทธศาสนาทุกนิกาย ทำให้
นิกายต่าง ๆ มีมาตรฐานสมบูรณ์ดีขึ้น แม้ว่าจะมีนิกายวันเกิดขึ้นใน
ประเทศจีนแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่มีใครนำเอาคำสอนของนิกายจีนไปปฏิบัติกัน
คำสอนนั้นจึงเป็นเพียงปรัชญาเท่านั้น ท่านผู้ตั้งนิกายนี้ ไม่นินดีที่จะให้
ศาสนามีลักษณะเป็นเพียงปรัชญาเท่านั้น ท่านมีทัศนะว่า ศาสนานั้นควร
จะมีคำสอนเป็นศีลธรรม มีคุณค่า และควรนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน
กันอย่างจริงจังได้ ดังนั้น ท่านจึงทำให้คำสอนภาคปริยัติกลมกลืนไป
กับภาคปฏิบัติ

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ท่านจึงได้ตั้งนิกายขึ้นใหม่ขึ้นนิกายเอี๋ติง
ซึ่งมีความแตกต่างจากเอี๋ติงของจีน ท่านเป็นคนแรกที่ไม่ยอมรับ

ขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าทั้งหมด ท่านมีหน้าที่ที่จะต้องสร้างความอบอุ่นใจให้แก่ประชาชน ในขณะที่เดียวกันก็สอนไม่ให้ถือชั้นวรรณะด้วย และขจัดมลทินแห่งพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมซึ่งมีมานานแล้ว ท่านเป็นผู้นำเอาหลักกรรมแนวใหม่ในพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ และชาวเกาหลีก็รับเอาหลักกรรมนั้นมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันของตน ๆ ได้จริง ๆ

เกาหลีกับพุทธศิลปะ

เมื่อพระพุทธศาสนาให้หยั่งรากลงในเกาหลีเป็นครั้งแรกนั้น ก็มีความขัดแย้งกันบางประการ ระหว่างคำสอนแบบใหม่กับความเชื่อถือที่มีอยู่เดิม หลักคำสอนที่ดี วรรณคดีที่ดี ศิลปะที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธศาสนาที่มีแนวคิดเรื่องเทวดาต่าง ๆ อยู่ด้วย ก็ทำให้มีอิทธิพลเหนือความเชื่อถือระบอบเก่า ๆ ได้ไม่สู้ยากนัก อีกประการหนึ่ง โดยอาศัยอิทธิพลคำสอนทางพระพุทธศาสนาเอง จึงทำให้การดำเนินนโยบายทางการทูตระหว่างจีนเกาหลีและประเทศใกล้เคียงอื่น ๆ เป็นไปโดยสะดวกราบรื่น เพราะเหตุนี้เอง พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่หลายไปในหมู่ประชาชนมากขึ้นโดยลำดับ

ในประเทศเกาหลี ถ้าหากเราได้ศึกษาประวัติศาสตร์โคกูเรีย แบนแจ และราชวงศ์ซิลลาแล้วก็จะพบว่า ความสำเร็จครั้งสำคัญๆ ของเกาหลีนั้น เกิดจากฝีมือและแรงใจจากชาวพุทธ และก็ไม่เป็นที่ประหลาดใจอะไรเลยที่ได้เกิดมีบุคคลสำคัญ ๆ ที่ได้รับแรงคล้อยจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย ไม่เกินความจริงไปเลยหากเราจะพูดว่า

ประวัติศาสตร์แห่งราชวงศ์ดังกล่าวมานั้น ว่ากันตามที่จริงแล้ว ส่วนมาก ก็เป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา คือเกี่ยวกับการที่พระพุทธศาสนา อิทธิพลเหนือประชาชนและประเทศชาติ เรื่องอื่นๆ นอกจากนี้อาจ นำไปเปรียบกับเรื่องของพระพุทธศาสนาแล้วก็แทบจะไม่มี ความหมาย อะไร

เกี่ยวกับด้านศิลปะศิลปกรรมที่ถ้ำสุกกุลัม (Sukkulam) ในแคว้น เกียงจวนั้น เป็นที่รู้จักกันว่าเป็นศิลปกรรมที่ดีเด่นที่สุดของเกาหลี ถ้ำนี้ตั้ง อยู่ใกล้ยอดเขาโตฮัม สร้างโดยขุนนางแห่งแคว้นซิลลา ประมาณกลาง ศตวรรษที่ ๑๐ จริงอยู่ แม้ในอินเดียและจีนจะได้มีถ้ำเป็นจำนวนมาก แต่ถ้ำเหล่านั้นก็สร้างไว้ตามเทือกเขาต่างๆ ซึ่งหาหินชนิดนั้นๆ ได้ง่าย หรือในที่ใดที่หาไม้ไม่สะดวก ศิลปินก็จำเป็นต้องใช้หินแทน และถ้ำสุก กุลัมนี้ เป็นถ้ำมนุษย์สร้างขึ้นเลียนแบบถ้ำธรรมชาติ หินที่ใช้ในการสร้าง นั้นนำมาจากเทือกเขาที่สูงชันมากและอยู่ในที่ไกลๆ เสร็จแล้วก็เอามาวาง ซ้อนกันทำเป็นรูปถ้ำอย่างสวยงาม ลักษณะของถ้ำที่สร้างขึ้นนี้เลียนแบบ ถ้ำที่ค้นพบในอินเดีย บริเวณภายในถ้ำมีฐานเป็นปริมณฑล เพดาน มีฐานโค้งรับผนังถ้ำแต่พองาม ตรงกลางเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธ จำลองพระศรีศากยมุนี สูงประมาณ ๕ ฟุต แกะสลักด้วยหินสีขาวนวล ความงามของพระปฏิมาทำให้เกิดการตรึงใจอย่างไม่สามารถที่จะบรรยาย ออกมาเป็นคำพูดได้เลย ณ เบื้องพระปฤษฎางค์พระศรีศากยมุนี มีรูป จำลองพระโพธิสัตว์กวนอิม ๑๑ พักตร์ประดิษฐานอยู่ รูปจำลองพระมหา สาวก ๑๐ องค์ประดิษฐานอยู่ ณ พระปรักศ์ทั้ง ๒ ข้าง ทางเข้าถ้ำด้านขวา

มีรูปพระมัญชุศรีโพธิสัตว์และพระพรหมประดิษฐานอยู่ ส่วนด้านซ้ายเป็นที่ประดิษฐานพระสมันตภัทรโพธิสัตว์ (Bohyun) และพระอินทร์ นอกจากนี้ยังมีรูปพระโพธิสัตว์อื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งล้วนแล้วแต่แกะสลักเป็นรูปปูนออกมาครั้งตัว โดยเฉพาะรูปพระโพธิสัตว์กวนอิม รูปพระพรหมและรูปพระอินทร์ นับได้ว่าเป็นผลงานแกะสลักชิ้นเอกที่เดียว ความงามภายในถ้ำนั้นสวยสดงดงาม ยากที่จะสรรหาคำใดๆ มาพรรณนาได้ จึงเป็นมรดกอันล้ำค่าที่ชาวเกาหลีภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง โดยสรุปแล้วศิลปะการก่อสร้างและความวิจิตรของการแกะสลัก อีกทั้งการประดับตกแต่งก็เหมาะสมทุกประการ อันแสดงถึงความทราบซึ่งถึงศิลปะของเกาหลี โดยเฉพาะความรู้สึกในด้านความงามทางด้านสุนทรียศาสตร์

นักประพันธ์ท่านหนึ่งกล่าวว่า ถ้าสกุลนี้มี เป็นศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สูงส่งและดีเด่นที่สุดในโลกปัจจุบัน นักประพันธ์อีกท่านหนึ่งกล่าวว่า ถ้านี้เป็นศิลปะแบบประยุกต์ที่ต้องใช้ความชำนาญทางเทคนิคเป็นพิเศษ เพราะเป็นศิลปะผสมระหว่างเมืองอชันตะ ก็นิหาระ สัสสัน ตลอดถึงศิลปะที่นิยมกันในอินเดียและประเทศจีนสมัยนั้นด้วย นับเป็นศิลปกรรมที่ดีเยี่ยมจริงๆ ซึ่งเกิดจากพลังจิตใจและความเข้มแข็งของชาวเกาหลี จึงกล่าวได้ว่า ถ้านี้เป็นที่รวมแห่งพุทธศิลปะ

วัฒนธรรมตะวันออกและตะวันตกเก่าและใหม่ วัดพุทธคิศา (Bulguksa) ที่สร้างไว้บนยอดเขาโตฮัมนั้น มีศิลปกรรมอันมีชื่อเสียงมากมาย เช่น เจดีย์ ตาโบศักยเจดีย์ และรูปพระไวโรจนะเป็นต้นเจดีย์แห่งวัดบุนหว่าง และระฆังแห่งวัดบองคิกในตำบลเกียงจู เป็นตัวอย่างแห่งศิลปะอันยอด

เขียนมีชื่อเสียงก้องโลก ที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดก็คือ ถ้าสุกกุศลนี้ นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ของประเทศเกาหลี ยังเป็นสัญลักษณ์แห่งศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาทั่วโลกด้วย

เกาหลีกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

พระธรรมวินัย ที่พระศรีศากยมุนีได้ทรงเทศนาสั่งสอนตลอดพระชนมายุของพระองค์ รวมทั้งสอนของพระสาวกของพระองค์นั้น ถือกันว่าเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกกันในภาษาสันสกฤตว่า พระไตรปิฎก หลังจากพุทธปรินิพพานนานได้สามเดือน พระมหาสาวกทั้งหลายได้ประชุมกันทำสังคายนาและทรงจำสืบทอดกันมา จนลุถึงประมาณ ๒๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน จึงประชุมกันทำสังคายนาและจารึกเป็นอักษร ซึ่งในการสังคายนาครั้งต่อมาก็มีข้อความเพิ่มเติมมากขึ้นเป็นลำดับ เมื่อท่านกัสสปะมาตั้งคณะได้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่อใน ประเทศจีนเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. ๖๘ ท่านได้แปลพระสูตรเป็นภาษา ทอดคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาลงสู่ปากยจีน ในปี ๕๕๗ ท่านเฟจั้งฝัง (Fei Chang Fang) พระภิกษุรูปหนึ่งแห่งราชวงศ์สุย ได้พิมพ์บัญชี รายชื่อหนังสือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาชื่อ ไคฮวงสัมปวตุ มีหนังสือที่แปลแล้ว ๑๐๗๖ คัมภีร์ คิดเป็นจำนวนเล่มได้ ๗๒๕๒ เล่ม อีกเล่มหนึ่งซึ่งพิมพ์ในปีที่ ๑๘ แห่งสมัยไคเวียน ปีที่ ๗๓๐ ชื่อซิเซง หรือ ที่รู้จักกันในนามว่า ไคเวียนลู่ หนังสือเล่มนี้บรรจुरายชื่อหนังสือ ๑๐๗๖

คัมภีร์ นับเป็นเล่มได้ ๕๐๔๘ เล่ม บัญชีรายชื่อหนังสืออีกเล่มหนึ่งชื่อ
เฮงอั้ง หรือ Hsuchen-yuan Shi Chiao-lu พิมพ์ในปี ๑๕๕๕ ใน
ฐานเป็นหนังสือเพิ่มเติมคัมภีร์ที่ยวนซางเขียนไว้ในปี ค. ศ. ๘๐๐ นั้นทำ
ให้เราได้ทราบว่า ในยุคนี้ได้มีคัมภีร์จำนวน ๑๒๑๔ คัมภีร์ นับเป็นเล่ม
หนังสือได้ ๕๔๓๑ เล่ม ในปัจจุบันนี้ถึงแม้ว่าเราไม่มีต้นฉบับเดิมของ
คัมภีร์เหล่านั้น แต่ก็มีเหตุผลพอที่เชื่อได้ว่า คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
อันมีจำนวนมากมายนี้นี้ได้พิมพ์แล้วทั้งนั้น หรือเป็นบางส่วนก่อน
รัชสมัย ๕ ราชวงศ์ (๕๐๗-๕๖๑)

นับตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมา คัมภีร์พระไตรปิฎก
ทั้งหมดในประเทศจีนและเกาหลีได้พิมพ์เป็นภาษาจีนและเกาหลี มาก
กว่า ๒๐ ครั้ง จักรพรรดิเตสูง แห่งราชวงศ์สูง (๕๖๐-๑๒๕๓) ได้จัด
พิมพ์คัมภีร์ฉบับที่สมบูรณ์ขึ้น โดยใช้เวลานานถึง ๑๒ ปี (๕๗๑-๕๘๓)
บรรจุตู้ได้ ๔๘๐ ตู้ เป็นหนังสือจำนวน ๕๐๔๘ เล่ม ต่อจากนั้นก็ได้
มีการปรับปรุงเป็นการส่วนบุคคลอีกหลายครั้ง โดยเพิ่มเติมขึ้นบ้าง คัมภีร์
ที่ได้ปรับปรุงใหม่นี้เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับสูง

ในปี ๑๐๑๑ เหียนจง (Hen-jong) กษัตริย์แห่งเกาหลีโปรด
ให้พิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นจากแผ่นจารึกต่าง ๆ ต่อมาพระเจ้ามุนจง
(Mun-jong) ได้โปรดให้พิมพ์ต่อจนสำเร็จโดยใช้เวลาพิมพ์หลายปี
พระไตรปิฎกฉบับเกาหลีนี้บรรจุตู้ ๖๓๕ ตู้ นับเป็นจำนวนได้ ๖๕๕๓
เล่ม แต่เนื่องจากแผ่นไม้ที่จารึกพระไตรปิฎกเหล่านี้ถูกทหารมองโกลเผา
ทิ้งเสียในรัชสมัยของพระเจ้าโกจง (Kao-jong) พระองค์จึงโปรดให้

พิมพ์ขึ้นใหม่ในปี ค.ศ. ๑๒๓๐ ในครั้งนี้ใช้เวลาในการพิมพ์ถึง ๑๕ ปี
สำเร็จเรียบร้อยในปี ค.ศ. ๑๒๑๕ เป็นพระไตรปิฎกฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด
เท่าที่มีอยู่ แผ่นไม้ที่จารึกพระไตรปิฎกทั้งหมดนี้ยังเก็บรักษาอยู่ที่วัดไฮ
ยิน (Hai-yin) ประเทศเกาหลีปัจจุบันนี้ พระไตรปิฎกฉบับนี้เป็นคัมภีร์
ภูมิใจนักหนา

เกาหลีกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

หน้าที่อันถือว่าสำคัญยิ่งของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็คือ
งานเผยแผ่พระธรรมคำสอนอันล้ำเลิศของพระพุทธองค์ เกาหลีเป็น
ประเทศหนึ่งที่เหมาะสมแก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอื่นๆ
ทั้งสะดวกในการขยายอิทธิพลในด้านนี้ไปยังประเทศญี่ปุ่น เพราะ
ประเทศญี่ปุ่นในเวลานั้น ยังด้อยกว่าเกาหลีในทุกด้าน วัฒนธรรมดั้งเดิม
ของญี่ปุ่นอันเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาก็ดี เกี่ยวกับลัทธิขงจื้อก็ดี
อารยธรรมจากแผ่นดินใหญ่จีนก็ดี ล้วนแล้วแต่ได้ถูกนำมาเผยแผ่โดยผ่าน
เกาหลีทั้งสิ้น

ตามประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่น ในปีที่ ๑๓ (ค.ศ. ๕๕) แห่งแผ่นดิน
พระเจ้าจักรพรรดิคิมเม (Kimmei) พระเจ้าซึงเมียง (Sung-mung) แห่ง
รัฐบั๊กแจ (Bakche) ได้ส่งทูตชื่อนูริชิกเก (Nurishicka) พร้อมทั้งนำ
เอาพระพุทธรูปทองคำและพระพุทธรูปทองบรอนซ์จำนวนหนึ่ง คัมภีร์
พระไตรปิฎกและเครื่องบรรณาการอื่นๆ ไปยังประเทศญี่ปุ่น ทางญี่ปุ่น
ได้นิมนต์พระภิกษุชาวเกาหลีไปยังประเทศของตน เพื่อเป็นผู้ดำเนินการ

เผยแผ่พระพุทธศาสนาและศิลปะ ท่านได้สร้างวัดวาอารามและพระพุทธรูปขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งยังเป็นผู้นำของนิกายทางพระพุทธศาสนาทุกนิกาย ตลอดถึงเป็นผู้นำในการประกอบพิธีทางศาสนาทุกอย่างอีกด้วย ในปี ค.ศ.๕๘๘ ท่านได้ติดต่อช่างผู้ชำนาญสาขาต่างๆ จากเกาหลีเช่น ช่างก่อสร้างสถาปนิกผู้ออกแบบเป็นต้นไป ให้เดินทางไปญี่ปุ่น

ดังนั้น วัดที่มีชื่อทรงความสำคัญในทางพระพุทธศาสนาจึงได้ถูกสร้างมากขึ้น ๆ โดยลำดับ วัดที่เป็นที่รู้จักกันทั่วโลกวัดหนึ่ง คือวัดโฮริอุจิ (Horyuji) ซึ่งวัดนี้เด่นในทางการก่อสร้างแบบโบราณ ที่ทำด้วยไม้ อันเป็นที่นิยมสร้างกันสมัยนั้น สิ่งก่อสร้างเหล่านี้สามารถเลียนแบบสถาปัตยกรรมอันเก่าแก่ของเกาหลีได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด นอกจากนี้ ภายในสุวรรณศาลาแห่งวัดนี้ ได้มีศิลปกรรมฝาผนังที่สวยงามมาก อันเป็นฝีมือแกะสลักของท่านตัมเชิง (Tamchung) ภิกษุชาวเกาหลีรูปหนึ่ง นอกจากนั้นยังมีรูปพระโพธิสัตว์กวนอิมที่มีชื่อเสียง ซึ่งปัจจุบันนี้นำไปเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑน์อิมพีเรียล เมืองนรา ให้ประชาชนได้ชม เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาตลอดถึงสถาปัตยกรรมของญี่ปุ่นสมัยนั้นสำเร็จขึ้นมาได้ก็โดยอาศัยน้ำพักน้ำแรงของพระภิกษุชาวเกาหลีโดยแท้

เกาหลีกับพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น

บทบาทของชาวเกาหลีที่มีต่อพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น มีความสัมพันธ์สำคัญเพียงใดนั้นปรากฏชัดตลอดราชวงศ์อัสึกะ (Asuka) และราชวงศ์นารา (Nara) ผู้ตั้งนิกายทั้ง ๖ ในราชวงศ์นารานั้นเล่าก็เป็น

พระภิกษุชาวเกาหลีเกือบทั้งหมด นิกายชันรอน (Sanron Sect)
พระชาวเกาหลีชื่อเฮกวัน (Hekwan) เป็นผู้ตั้งนิกายโจยินสุ
(Jojitsu Sect) เจริญขึ้นมาได้ก็เพราะท่านโดซัง (Dochang) ชาวเกาหลี ท่าน
ชิบอง (Chibong) ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดังมากรูปหนึ่งของนิกาย
ฮอสโซชู (Hossoshu Sect) ก็เป็นชาวเกาหลีเหมือนกัน ท่านเกียวกิ
โบสสัตสุ (Kyogibossatsu) ซึ่งรู้จักกันดีในวงการพระพุทธศาสนา
ในสมัยราชวงศ์นารา เป็นศิษย์ของท่านชิบอง นิกายเคงอน
(Kegon Sect) ก็มีท่านชิมสางแห่งนครซิลลาเป็นผู้ให้กำเนิด ท่านผู้นี้ได้นำเอา
หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปเทศนาสั่งสอนเป็นครั้งแรกที่วัดกินเซาจิ
(Kinshouji)

ส่วนนิกายริชชู (Risshu) ภิกษุจีนชื่อกัจจิน (Kamjin) เป็น
ผู้ตั้งขึ้น และชื่อก ๓ คน คือ อเจงฉิน อีโซ อีเซน ซึ่งทั้งหมดนี้ ในระยะ
แรกที่จะเผยแผ่ นิกายนี้ก็ได้ศึกษาธรรมของพระพุทธองค์ที่เมืองบั๊กแจมา
ก่อน ดังนั้นคาบสมุทรเกาหลีจึงเป็นเสมือนเมืองมารดรแห่งพระพุทธ
ศาสนาในญี่ปุ่น และต่อมาภิกษุชาวญี่ปุ่นก็ได้ไปศึกษาพระพุทธศาสนา
และศิลปวิทยาอื่นๆ ในแคว้นซิลลาด้วย

ในสมัยนั้น ญี่ปุ่นยังไม่ชำนาญในการต่อเรือและการเดินเรือ ผู้
โดยสารชาวญี่ปุ่นจึงต้องอาศัยเรือและคนเดินเรือของซิลลา เมื่อมีความ
ประสงค์จะเดินทางไปประเทศจีน ใน ค.ศ. ๑๘ ฟุจิوارา ตูเนซูกุ
(Fujiwara Tsunozugu) ราชทูตคนสุดท้ายผู้เดินทางไปเจริญ
สัมพันธไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีนแห่งราชวงศ์ถัง ซึ่งเป็นภิกษุอาวโซ องค์กร

ที่สองและเป็นชาซ็องคักที่ ๓ แห่งวัดเอนริยากจิ (Enryakuji) ได้เดินทางไปยังประเทศจีนด้วยเรือของสึลลา ในขณะที่เดียวกัน การนำเอาพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในญี่ปุ่น ซึ่งมีลัทธิเชื่อก่อนอื่นอยู่ก่อนแล้วเช่นลัทธิชิน โต เต๋า และลัทธินับถือเทวดาประจำธาตุทั้ง ๔ เซกิชันมโยชิน (Sekisan-Myozin) เทพเจ้าที่นำมาจากซังโบโงกัคิ อารักขเทวดาที่สิงสถิตอยู่เทวดสถานไมอิเทรา (Miidera) ชื่อเซ็นสินแห่งนครสึลลาคักิ ฮิยาคุซาอิ-งอนเงน (Hyakusai-Gongen) หรือกูราอิ งอนเงนแห่งภูเขาฮาโกเนกักิ เหล่านี้ทั้งหมดล้วนเป็นเทพเจ้าที่เกาหลีบูชาทั้งสิ้น เทพเหล่านั้นจึงพลอยติดไปญี่ปุ่นพร้อมกับที่เกาหลีนำเอาพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ตนเอง

วัฒนธรรมตะวันออกกับพระพุทธศาสนาในเกาหลี

แม้ประเทศที่มีชื่อเสียงทางวรรณคดีก็ยังไม่รู้จักกฎเกณฑ์การประพันธ์บทกวีร้อยกรอง จนกระทั่งได้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่แล้ว จึงได้พบกฎเกณฑ์การเขียนร้อยกรองทำนองนี้ขึ้นเป็นผลสำเร็จโดยรับเอากฎเกณฑ์การแต่งมาจากภาษาสันสกฤต แล้วประยุกต์เข้ากับของตน แม้แต่ของเกาหลีและญี่ปุ่น ก็เกิดขึ้นจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเหมือนกัน บทกวีของเกาหลีชื่อ จุงเอียมองมิง (Chung-eum Onmun) ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในเวลานี้ ก็เป็นบทกวีที่ดำเนินการประพันธ์แบบสันสกฤตโดยตรง และบทกวีนี้มีส่วนคล้ายกันมากกับบทที่มีชื่อว่า ยิดู (Yidu) ซึ่งท่านซุลชอง (Sul-shong) แห่งนครสึลลา บุตรชายของท่านหวังเอ็ยวเป็นคนแต่งขึ้น ทั้งนี้ก็มีผลเนื่องมาจากการที่

พระภิกษุแบบวินิพนธ์ของจีนมาเป็นหลักในการพรรณนาโวหาร
ในขณะที่ตนพยายามเลียนแบบประพันธ์ทร้อยกรองต่าง ๆ นั้น ก็พยายาม
ปรับปรุงอักษรของตนให้เหมือน อักษรเทวนาครีด้วย

อีกประการหนึ่ง พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวรรณคดีของจีนมาก
คือทำให้วรรณคดีจีนมีลักษณะเป็นปรัชญาและหนักไปในทางศาสนา จึง
ทำให้เกิดวรรณคดีแบบใหม่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาขึ้น ดังนั้นพระพุทธ
ศาสนาจึงมีแรงผลักดันและส่งเสริมให้เกิดวรรณคดีของจีนขึ้น โดยแท้
สำหรับประเทศเกาหลีและญี่ปุ่นแล้ว เราก็สามารถกล่าวได้อย่างเต็ม
ปากว่า พระพุทธศาสนาเป็นเหตุให้แนวความคิดและวรรณคดีเจริญ
เติบโตขึ้นโดยตรงทีเดียว อนึ่ง พระพุทธศาสนาแพร่ขยายมากขึ้นเท่าใด
แนวความคิดและวรรณคดีของประเทศทั้งสองก็แพร่ขยายมากขึ้นเป็นเงา
ตามตัวเท่านั้น

ในประเทศเกาหลี มีผู้แต่งบทเพลงและบทกวีกันมากขึ้น เนื่อง
จากว่าชาวเกาหลีทุกคนได้นำตนเข้าไปผูกพันกับหลักธรรมของพระ
พุทธศาสนาเพิ่มขึ้นทีละน้อยๆ ภิกษุหลายรูปได้กลายเป็นนักประพันธ์ที่มี
ชื่อเสียง บทเพลงชื่อตุสิต (Tusita) ได้รับการยกย่องว่าเป็นบทกวีชั้น
สูงของชาติ วรรณคดีประเภทต่างๆ เช่น อติหาสะ (Itihasa) กายย์
ตตาก (Tataka) เป็นต้น เป็นหนังสือที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่
หลาย และมีอิทธิพลต่อชาวเกาหลีมาจนกระทั่งทุกวันนี้ เนื้อหาสาร
ธรรมทางพระพุทธศาสนาและนิยายปรัมปราของอินเดียที่มีอยู่ในวรรณคดี
เหล่านี้ ก็เป็นเหตุให้เกิดนิยายประโลมโลก ตลอดไปถึงเรื่องราวต่างๆ

ของเกาหลีด้วย การดนตรีตะวันตกปัจจุบันนี้ได้รับอิทธิพลจากดินแดนต่างๆ ทางตะวันตก เกาหลีก็เลียนแบบมาจากทำนองสวดมนต์ของพระพุทธศาสนาในอินเดีย ซึ่งมีทำนองสวดมนต์คล้ายกับสวดมนต์ในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ กล่าวโดยสรุปแล้ววัฒนธรรมของมนุษยชาติในโลกตะวันออกพัฒนาขึ้นสู่สัจธรรมและความเสมอภาค อันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปมากกว่าวัฒนธรรมในโลกตะวันตก ดังนั้นเกาหลีจึงพลอยได้รับวัฒนธรรมมาไว้เป็นสมบัติของตัวเองอย่างน่าอัศจรรย์ ซึ่งทั้งนี้เราสามารถพูดได้อย่างเต็มปากว่า เป็นผลเนื่องมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในเกาหลีนั่นเอง

-๔-

พระพุทธศาสนาในประเทศมาเลเซีย

มร.เอ็ม.วี.เคล คูโฟ กล่าวไว้ในรายงานสำมะโนประชากร
ของมาเลเซีย ในปี ๑๙๔๗ ว่า

" การสำรวจสำมะโนประชากรคราวนี้ ยังไม่ได้ทำการสำรวจ
เกี่ยวกับเรื่องทางศาสนา ตามที่ทราบกันอยู่แล้ว ความสนใจเรื่องนี้
มีเพียงเล็กน้อยในที่ซึ่งมีประชากรนับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่ โดย
ทั่วไป ชาวยุโรปและชาวเอเชียเชื้อสายยุโรป นับถือศาสนาคริสต์ และ
ชาวจีนส่วนใหญ่ก็นับถือศาสนาประจำชาติของจีน เช่น ขงจื้อ และ
บางคนก็นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน"

อย่างไรก็ตาม ตามตัวเลขที่ได้สำรวจแล้ว ปรากฏดังนี้

ผู้นับถือศาสนาอิสลาม		๒,๕๐๐,๐๐๐	
"	"	จีน	๒,๕๐๐,๐๐๐
"	"	ฮินดู	๕๐๐,๐๐๐
"	"	คริสเตียน	๑๒๐,๐๐๐
"	"	ซิกข์	๑๘,๐๐๐
"	"	ปากัน	๓๕,๐๐๐
"	"	อื่นๆ	๓๑,๐๐๐

-๔-

พระพุทธศาสนาในประเทศมาเลเซีย

มร.เอ็ม.วี.เคล คูโฟ กล่าวไว้ในรายงานสำมะโนประชากร
ของมาเลเซีย ในปี ๑๙๔๗ ว่า

" การสำรวจสำมะโนประชากรคราวนี้ ยังไม่ได้ทำการสำรวจ
เกี่ยวกับเรื่องทางศาสนา ตามที่ทราบกันอยู่แล้ว ความสนใจเรื่องนี้
มีเพียงเล็กน้อยในที่ซึ่งมีประชากรนับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่ โดย
ทั่วไป ชาวยุโรปและชาวเอเชียเชื้อสายยุโรป นับถือศาสนาคริสต์ และ
ชาวจีนส่วนใหญ่ก็นับถือศาสนาประจำชาติของจีน เช่น ขงจื้อ และ
บางคนก็นับถือศาสนาบูชาบรรพบุรุษ"

อย่างไรก็ตาม ตามตัวเลขที่ได้สำรวจแล้ว ปรากฏดังนี้:-

ผู้นับถือศาสนาอิสลาม		๒,๕๐๐,๐๐๐	
"	"	จีน	๒,๕๐๐,๐๐๐
"	"	ฮินดู	๕๐๐,๐๐๐
"	"	คริสเตียน	๑๒๐,๐๐๐
"	"	ซิกข์	๑๘,๐๐๐
"	"	ปากัน	๓๕,๐๐๐
"	"	อื่นๆ	๓๑,๐๐๐

ในปี ค.ศ. ๑๕๔๗ มาเลเซียและสิงคโปร์ มีพลเมืองประมาณ ๕,๘๐๐,๐๐๐ ในจำนวนนั้น ๔๕% เป็นชาวจีน ๓๘% เป็นชาวมาเลเซีย ๑๐% เป็นอินเดีย ๑% เป็นพวกผสม ๐.๓% เป็นชาวยุโรป ๐.๓% เป็นชาวเอเชียเชื้อสายยุโรป แน่ละหลังจากการสำรวจครั้งนี้แล้ว สถิติพลเมืองได้เพิ่มขึ้น แต่สัดส่วนเฉลี่ยของผู้นับถือศาสนาไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก ในระหว่างกลุ่มคนเหล่านั้น ก็ยังมีผู้นับถือพุทธศาสนาปะปนอยู่ ถึงแม้คำว่า "ชาวพุทธ" จะไม่ปรากฏให้เห็นชัด แต่คำว่า "ศาสนาประจำชาติของจีน" ก็รวมเอาบุคคลที่อ้างตนว่าเป็นชาวพุทธเข้าไว้ด้วย และจำนวน ๓๑,๐๐๐ ตามตารางข้างบน ก็รวมเอาบุคคลที่นับถือพุทธศาสนาในมาเลเซียไว้ คือ พม่า สิงหล (ศรีลังกา) และไทยด้วย

เพื่อความสะดวก จึงจะได้กล่าวถึงกิจกรรมของชนเหล่านั้นเป็นตอนๆ ไป จะเริ่มด้วยชาวจีนก่อน เพราะมีจำนวนมากว่า

บทบาทของชาวจีน

ยังไม่มีใครเขียนเกี่ยวกับแบบแผนของพุทธศาสนาที่ปฏิบัติกันในระหว่างชาวจีนในเอเชียอาคเนย์ อาจจะเป็นไปได้ ที่วิธีการปฏิบัติต่างๆ คงจะไม่แตกต่างกันกับที่พวกเขาปฏิบัติกันอยู่ในประเทศจีน อย่างไรก็ตาม เรื่องเทวดาประจำภูมิภาค การปฏิบัติแปลกๆ และขนบประเพณีบางอย่างก็ยังคงถูกเก็บรักษาไว้อย่างดี พวกที่นับถือพุทธศาสนา อาจจะเคร่งครัดกว่าพวกที่อยู่ในประเทศจีนเองด้วยซ้ำไป ตัวอย่างที่เห็นได้ก็คือเรื่องเกี่ยวกับการตายและการฝังศพ

การศึกษาถึงเรื่องพุทธศาสนาของจีน เป็นเรื่องใหญ่ ไม่ใช่ของง่ายที่จะเข้าใจกันได้แจ่มชัดในภาคพื้นนี้ เพราะขาดวัตถุและหลักฐานที่จำเป็นประกอบการค้นคว้า ในมาเลเซียเอง ผู้ที่ทำการค้นคว้า เรื่องนี้จะต้องมีความรู้ทางภาษาจีน และสามารถพูดได้ ๒ ภาษา และ ต้องใช้เวลาอย่างน้อย ๒ ปี ตัวอย่าง เช่น มีวัด สมาคม ที่ดำเนินงาน เกี่ยวกับพุทธศาสนา เป็นจำนวนมาก สมาคมที่จดทะเบียนในสหพันธ์ มีถึง ๓,๔๒๘ สมาคม ส่วนมากเป็นของชาวจีน และส่วนมากก็ดำเนินงาน เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ยังไม่มีรายชื่อของศูนย์พระพุทธศาสนา ที่จดทะเบียนแยกออกดำเนินการต่าง ทั้งในสหพันธ์และสิงคโปร์ การจดทะเบียนก็เป็นสิ่งที่น่าจะกระทำกัน แต่ว่าการดำเนินงาน ก็เป็นเรื่องยากมากเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ไม่มากนักน้อย คงจะปรากฏรายชื่อ ที่สมบูรณ์ภายใน ๒-๓ ปีข้างหน้า ด้วยการดำเนินงานขององค์การ พุทธสัมพันธ์ของโลกประจำท้องถิ่น ซึ่งปัจจุบันนี้ได้ก่อตั้งขึ้นแล้ว ๔ แห่งด้วยกัน

ดังที่ทราบแล้ว ชาวจีนได้มีอิทธิพลในย่านนี้มาก่อน จึงเชื่อกันว่า ภิกษุพาเหียน ในการเดินทางไปสู่อินเดียได้ และที่ชาว ในราว ค.ศ. ๔๑๓ ซึ่งครั้งนั้นบันทึกกล่าวว่า เขาไม่ได้พบชาวจีนคนใดเลยที่นั่น ประวัติศาสตร์จีนได้กล่าวถึงสถานที่ๆ เรียกว่ามาเลเซียในปัจจุบันนี้ ในรัชสมัยของราชวงศ์เหลียง (Liang Dynasty) ค.ศ. ๕๐๒-๕๖๖ นี้สื่อแสดงถึงการสัมพันธ์กันทางประวัติ ระหว่างประเทศทั้งสองในตอน

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๗ อิจิง (I-Tsing) ได้มาถึงศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัย ที่เมืองปาเลมบัง ได้พบผู้ปฏิบัติตามพุทธศาสนา มหายานที่นั่น และได้เขียนข้อประทับใจไว้ในบันทึกของท่านด้วย เมื่อ ๒ ศตวรรษที่แล้วมา ชาวอาหรับได้เขียนเกี่ยวกับอาณาจักรของมหาราชา และที่ซึ่งเข้าใจว่าเป็นรัฐเคดาห์ อันเป็นรัฐหนึ่งของมาเลเซีย ซึ่ง ณ ที่นั่น ประชาชนนับถือพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ตามที่กล่าวแล้ว อาจจะมีผู้สงสัยว่าที่ไหน เป็นที่ตั้งเมืองหลวงและศูนย์กลางอารยธรรมของชาวมาเลเซีย กันแน่ งานเขียนและงานขุดค้นของ ดร.ควาริตซ์ เวลส์ และ นางควาริตซ์ เวลส์ ในรัฐเคดาห์ ได้ก่อให้เกิดการถกเถียงที่น่าสนใจอย่างมากหลายใน ๒-๓ ปีมานี้ และดร. ควาริตซ์ เวลส์ เชื่อว่า ศูนย์อารยธรรมอินเดียในมาเลเซีย เป็นศูนย์กลางของชาวพุทธ งานขุดค้นโบราณวัตถุระยะแรก ๆ ของเขานั้น ปรากฏว่ามีอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔ แต่ก็ได้เคยมีหลักฐานอ้างอิงถึงศูนย์อารยธรรมที่สำคัญมาก่อน

อิทธิพลของฮินดูปาละวะ (Hindu Pallava) มาสู่มาเลเซีย ในคริสต์ศตวรรษที่ ๖ และพุทธศานามหายานมาถึง หลังจากนั้นมาอีก ๒ ศตวรรษ อาณาจักรศรีวิชัยมีความสำคัญมากที่สุดต่อพุทธศาสนา โดยที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกว่า อาณาจักรนี้ได้ปกครองแหลมมลายูและบางส่วนของประเทศไทยไว้ด้วย ในคริสต์ศตวรรษที่ ๗-๑๒ ในปี ค.ศ. ๑๒๗๖ ในรัชสมัยของ โมฮัมเหม็ด ชาร์ แห่งมะละกา มาเลเซีย ได้กลายเป็นรัฐอิสลามมาจนกระทั่งบัดนี้ และโดยความที่เป็นชาติที่เคร่งครัดต่อ

ศาสนา จึงทำให้ศาสนาอื่นๆ ไม่มีโอกาสจะตั้งตัวได้เลย จึงทำให้เกิดความคิดว่า เพราะเหตุนี้กรรมจึงทำให้เกิดอุปสรรคอย่างมาก ในการค้นหาหลักฐานทางโบราณคดีของพุทธศาสนา

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนพวกแรกในมาเลเซียกล่าวว่า เป็นระยะกาลว่างเว้นเสียนานระหว่างราชวงศ์เหลียง (Liang Dynasty) และสถานที่ตั้งของชาวมลายู ซึ่งกำหนดไว้ในปี ค.ศ.

๑๓๔๕ วัง ตา หยวน (Wang Ta Yuan) พ่อค้าชาวจีนได้กล่าวไว้ว่า ที่ตั้งถาวรของชาวจีนนั้นเรียกว่า ตูมาสิก (Tumasik) ซึ่งในปัจจุบันนี้เรียกว่า สิงคโปร์ บัดนี้เขากันว่า ที่ดังกล่าวนี้น่าจะเป็นเขตโกตา ติงกิ (Kota Tinggi) หรือ โจฮอร์ ลามา (Johore lama) แถบลุ่มแม่น้ำโจฮอร์ แต่ก็เป็นไปได้ ที่ชาวจีนจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในมะละกา ในราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๕ แต่ว่าหลังจาก ๒๐๐ ปีต่อมา ก็ได้กระจัดกระจายเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยทั่วไป ทั้งที่มาเลเซียได้เปลี่ยนไปเป็นรัฐอิสลามแล้ว ก็ยังมีนักแสวงบุญชาวพุทธที่สำคัญมาสู่มาเลเซีย ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ และปรากฏว่าไม่ได้รับการจัดขวางแต่อย่างไร

การวิวัฒนาการของพุทธศาสนาของชาวจีน ส่วนใหญ่ก็เป็นวิวัฒนาการของการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนนั่นเอง

พระพุทธรศานาระหว่างการยึดครองของญี่ปุ่น
ชาวญี่ปุ่นให้ความนับถือทั้งพระและวัดเป็นอย่างดี เราได้สอบถามถึงทัศนะของชาวญี่ปุ่นต่อพระพุทธรศานาระหว่างการยึดครอง

มาเลเซีย ไม่มีใครให้คำตอบได้เลย ว่าพวกญี่ปุ่นเคยขโมยของสำคัญไปจากวัด และพวกพระถูกทารุณต่างๆ ที่หาดใหญ่ประเทศไทยเราได้รับบอกเล่าว่า มีทหารญี่ปุ่นคนหนึ่งได้ฆ่าพระไปองค์หนึ่ง (อาจจะเป็นการเข้าใจผิดก็ได้) และทหารคนนั้นก็ถูกประชาชนกลุ่มรวมกันสังหารเขาเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยไปในทันทีนั่นเอง แต่เหตุการณ์แบบนี้ไม่เคยเกิดขึ้นในมาเลเซียเลย แม้ละ โบราณวัตถุส่วนมากได้หายไปจากพิพิธภัณฑ์และที่อื่นๆ ในระหว่างสงคราม แต่นี่ก็เป็นสถานที่คล้ายกับการเริ่มต้นปล้นสดมภ์ของชาวจีนต่อชาวญี่ปุ่น วัดจำนวนมากได้ดำเนินกิจกรรมปกติของตน โดยไม่ถูกรบกวนแต่อย่างไร และสมาคมบางสมาคมยังได้รับเงินและการสนับสนุนจากชาวญี่ปุ่น เพื่อดำเนินงานด้านสาธารณประโยชน์ด้วย เช่นเดียวกับคนอื่น พวกพระก็ต้องเรียนภาษาญี่ปุ่นด้วย

สิงคโปร์ไม่มีความสนใจต่อความเคลื่อนไหวของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในปีนังเลย แม้จะไม่ใช่เมืองใหญ่ และค่อนข้างจะเป็นเมืองชบเซา ตามความเห็นของคนบางคน ก็ว่าเป็นเมืองที่มีความอุดมไปด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนามากที่สุด นอกจาก ๑,๘๐๐๐ สมาคม ที่จดทะเบียนในสิงคโปร์แล้ว ก็ยังมีที่ยังไม่ได้จดทะเบียนอีกจำนวนมากที่เป็นสมาคมของชาวพุทธ อย่างไรก็ตามมีหนังสือเล่มหนึ่ง ชื่อว่า วัดจีนแห่งสิงคโปร์ (The Chinese Temples of Singapore) ซึ่งได้กล่าวถึงวัด ๑๑๒ วัด และมีภาพเล็กๆ ของวัดแต่ละวัด และมีข้อความย่อๆ บอกถึงรูปร่าง กำเนิด และประวัติของวัดนั้น ไม่มีภาคภาษาอังกฤษ มีแต่ฉบับภาษาจีนทั้งหมด

หนังสือที่พิมพ์ขึ้นเร็วๆ นี้ ชื่อว่า วิสาขะราตรี ซึ่งพิมพ์ขึ้นเมื่อ ค.ศ.๑๕๔๕ โดย วัดสมามคมเล็กสมคมใหญ่รวมกัน และโดยความร่วมมือของชาวพุทธที่สำคัญในสิงคโปร์ ได้มอบเป็นของขวัญแก่ พณฯ ท่านเซอร์ แฟรงค์ลิน คิมสัน เพื่อเป็นตัวแทนคำร้องขอจากกลุ่มชาวพุทธ เพื่อให้ประกาศวันวิสาขบูชา เป็นวันหยุดราชการ หนังสือกล่าวถึง ชื่อ ที่อยู่ของศูนย์พุทธศาสนาในสิงคโปร์ และถึงแม้ผู้รวบรวมจะได้อาศัยความไม่สมบูรณ์ของสถิติที่รวบรวมมา แต่เราก็ไม่พบว่ามีข้อขาดตกบกพร่องอย่างใดเลย คำร้องขอไม่ได้ผลในขณะนั้น ภายหลังเมื่อมีการแต่งตั้งคณะรัฐบาลใหม่ขึ้น กลุ่มชาวพุทธได้เข้าพบกับหัวหน้าคณะรัฐบาล คือ มร. เดวิด มาร์แชล และในวันที่ ๑๕ มิถุนายน ค. ศ. ๑๕๕๕ วันวิสาขบูชาได้รับอนุมัติให้เป็นวันหยุดราชการ สยามคม ชาวพุทธจำนวนมาก ได้ส่งสารแสดงความขอบคุณไปยังท่านหัวหน้ารัฐบาล และในการตอบจดหมายเหล่านั้น ตอนหนึ่งท่านกล่าวว่า

ข้าพเจ้ามีความสุขใจจริงๆ ที่สามารถให้ความช่วยเหลือองค์การของประชาชน ผู้มีความจงรักภักดี รักสงบ และมีคุณธรรมในการให้ได้บรรลุความประสงค์ของเขาเหล่านั้น โดยเฉพาะข้าพเจ้ามีความสุขใจว่าในวันครบรอบ ๒๕ พุทธศตวรรษ แห่งการก่อตั้งวัฒนธรรมอันสูงส่ง ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันดีที่มีอิทธิพลต่อมนุษยชาติ ชาวพุทธในสิงคโปร์ จะได้มีโอกาสสนุกสนานในวันหยุดอย่างเต็มที่

ขอแสดงความนับถือ

เดวิด มาร์แชล

เราได้ให้รายชื่อ วัด สมาคม และองค์กรของพุทธในสิงคโปร์ไว้ต่างหาก แต่ที่โดยส่วนใหญ่ก็เป็นลักษณะเดียวกันกับในมาเลเซีย และโดยที่เรามีความคุ้นเคยกับมันดี ฉะนั้น ถ้าได้กล่าวถึงบทบาทของวัดและสมาคมเหล่านั้นให้ละเอียดขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์มาก

สมาคมพุทธศาสนาชาวจีน (The Chinese Buddhist Association) ก่อนข้างจะเป็นสมาคมที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในย่านนี้ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๖ ส่วนใหญ่เกิดจากท่านไทฮุ (Tai Hssu) ผู้ซึ่งได้มาเยือนสิงคโปร์ในเวลานั้น และได้แสดงปาฐกถาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ซึ่งได้ทราบต่อมาว่า ลำพังพระพุทธศาสนาอย่างเดียว ไม่ใช่จะทำให้ผลดีเสมอไป แต่ยังต้องการผู้สนใจและปัญญาชนเพื่อให้เป็นผู้นำของชาวพุทธด้วย เราไม่สามารถจะกำหนดวันก่อตั้งที่แท้จริงได้ เพราะหลักฐานต่าง ๆ ถูกทำลายก่อนการตกอยู่ภายใต้อำนาจของการยึดครองของญี่ปุ่นในปี ๑๙๔๒ สมาชิกในปัจจุบัน เป็นชาวจีนทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นชาวกวางตุ้ง มีทั้งหมดประมาณ ๕๐๐ คน แต่ในตอนญี่ปุ่นยึดครองมีถึง ๒,๐๐๐ ตอนนั้นบรรดาสมาชิกต้องทำงานหนักทั้งด้านการทหารด้วย พวกเขาได้แจกจ่าย ข้าว เงิน ยารักษาโรคแก่คนยากจน ปัจจุบันนี้งานเกี่ยวกับโรงเรียน ซึ่งมีนักเรียนประมาณ ๑๐๐ คน ก็ยังคงดำเนินการอยู่ ทั้งที่มีปัญหายุ่งยากมากมายเกี่ยวแก่ที่อยู่อาศัย

ข้าพเจ้าได้พูดถึงสาขาสุนัขพุทธสัมพันธ์โลกประจำท้องถิ่นมาแล้ว ซึ่งตั้งอยู่ที่โรงเรียนมหาโพธิ์ในเกย์แลง (Geylang) และเป็นองค์กร

พุทธศาสนาที่สำคัญ ในสิงคโปร์ ผู้แทนของสมาคมได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมองค์การพุทธสัมพันธ์โลกครั้งแรกที่ศรีลังกา ในปี ๑๙๕๐ ศูนย์พุทธศาสนาที่สำคัญ ๆ ในสิงคโปร์ทั้งหมด ได้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ด้วย

โรงเรียนมหาโพธิ์เอง เป็นองค์การที่เด่นที่สุด ซึ่งได้ก่อตั้งเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๘ ตอนนั้นมีนักเรียนเพียง ๔๐ คน ซึ่งบิดามารดาของเด็กจ่ายค่าเล่าเรียนของเด็กเพียงเล็กน้อย ๆ เท่านั้น เพื่อให้โรงเรียนได้ดำเนินไปด้วยดี เจ้าหน้าที่ต้องทำงานกันตั้งแต่เช้ายันค่ำ กิจการก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว และในปี ๑๙๕๑ พณฯ ท่าน มัลคอม แม็คโคเนลด์ ข้าหลวงใหญ่ประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้เป็นผู้ทำพิธีเปิดโรงเรียน ซึ่งตั้งอยู่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน บัดนี้มีนักเรียนกว่า ๑,๐๐๐ คน วิชาพุทธศาสนา สอนเป็นวิชาประจำของหลักสูตรโรงเรียน นอกจากนี้ นางสาวพิคต ฉินฮุย (Pitt Chin Hui) ได้พิมพ์หลักสูตรปริญญา ๒ ภาษา (Bilingual Graduated Course) เกี่ยวกับคำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีเนื้อความครอบคลุมถึงหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ในภาษาที่ง่ายและเหมาะกับเด็กทุกชั้น เมื่อได้อ่านหนังสือเหล่านี้แล้ว ก็อดที่จะตั้งใจไม่ได้ ที่หนังสือได้ถูกเขียนขึ้นในลักษณะหลักทางศีลธรรม และคล้ายกับที่สอนกันในโรงเรียนศาสนาคริสต์ทั่วไป

กิจกรรมที่สำคัญประการหนึ่งของศูนย์พุทธศาสนานี้ ก็คือการส่งสมาชิกเข้าไปร่วมประชุมยังประเทศต่าง ๆ และในการประชุมใหญ่ครั้งที่ ๓ ศูนย์พุทธศาสนาสิงคโปร์ก็ได้ส่งบัณฑิตไปอ่านในที่ประชุม บันทิก

กล่าวว่า ชาวพุทธในสิงคโปร์มีความมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้อย่างแจ่มชัดแล้ว และรวมทั้งวัตถุประสงค์ต่อไปนี้:-

- ๑) ก่อตั้งโรงเรียนพุทธศาสนา เป็นภาษา เป็นภาษาต่างๆ ของโลก
- ๒) รวบรวมและแปลตำราทางพุทธศาสนา เป็นภาษาต่างๆ
- ๓) ก่อตั้งมหาวิทยาลัยพุทธศาสนานานาชาติ
- ๔) ก่อตั้งโรงเรียนฝึกการฝีมือ
- ๕) ก่อตั้งองค์การอาจารย์ตระเวนสอนของชาวพุทธทั่วโลก
- ๖) ก่อสร้างอาคารสำหรับเด็กกำพร้าและบ้านพักคนชราตามส่วนต่างๆ ของโลก

- ๗) สร้างโรงพยาบาล และคลินิกของชาวพุทธ ขึ้น
- ๘) ชักชวนพ่อค้าให้งดการทำเครื่องเล่นที่เป็นอาวุธสำหรับใช้ในการสงครามให้เด็ก และชักชวนผู้ปกครองเด็กทั่วโลก ไม่ให้ซื้อของชนิดนั้นให้กับเด็กๆ ของตน

กิจกรรมของชาวพุทธเมื่อเร็วๆ นี้ซึ่งปรากฏในรายงานส่วนที่สองของจดหมายถึงอย่างกึ่ง ซึ่งรวมทั้งรายละเอียดเกี่ยวกับการฉลองวันวิสาขบูชา บริจาคเงินและสิ่งของให้แก่โรงเรียน โรงพยาบาล และองค์การช่วยเหลือคนตาบอดหูหนวก และบริจาคเป็นเงินทุนก่อสร้างมหาวิทยาลัยนานาชาติ ร่วมกับชาวพุทธมาเลเซีย ชาวพุทธสิงคโปร์ ได้บริจาคเงินให้กับกองทุนบรรเทาทุกข์ของอังกฤษและฮอลันดา ในปี ๑๙๕๑ และ

ได้ช่วยเหลือโดยให้เสื้อผ้า อาหารและการศึกษาไม่คิดมูลค่า แก่เด็กที่
ไร้ที่อยู่ในคราวเกิดอหิวาต์ที่สิงคโปร์ กัมปง บูกิส และอัลจุนิโรด

ผู้รับเคราะห์จากโรคเรื้อน ก็ได้รับความช่วยเหลือจากชาวพุทธใน
สิงคโปร์เป็นอย่างดี และในขณะนั้นก็ได้พยายามที่จะสร้างวัดขึ้นในนิคม
โรคเรื้อนของรัฐบาล ณ นิคมนี้มีคนป่วยประมาณ ๑,๐๐๐ คน ใน
จำนวนนั้น หนึ่งในสามเป็นชาวพุทธ

สมาคมสวัสดิการคานิน (Canine Welfare Association)
ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๔ ภายใต้คำแนะนำของสหพันธ์ชาวพุทธ
(Buddhist Federation) และในบัดนี้ได้มีสถานบริการสุนัขซึ่ง
อยู่ติดกับวัดปอกักเซก (Poh kak sec) ถนนทอมสัน และสวน
สัตว์ที่สัตว์ทุกชนิดสามารถอาศัยอยู่ได้อย่างเสรี สถานพักของชาวพุทธ
เลขที่ ๑๗ ถนนกิมยาน สิงคโปร์ ซึ่งเป็นศูนย์พุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง
ซึ่งให้ความสนใจอย่างยิ่งใหญ่ต่อสวัสดิการขอสัตว์ และศูนย์ได้ใช้จ่าย
ในการซื้อสัตว์ปล่อย เป็นมูลค่าถึงปีละ ๑,๐๐๐ เหรียญสิงคโปร์ ศูนย์
นี้ได้ก่อตั้งเมื่อเดือน กรกฎาคม ๑๙๓๓ ปัจจุบันนี้มีสมาชิก ๕๓๐ คน
สมาชิกส่วนใหญ่เป็นชาวฮกเกี้ยนและแต้จิ๋ว มีการประชุมสวดมนต์และ
สนทนาธรรมทุกสัปดาห์ และมีการแสดงธรรมทุกๆ กึ่งสัปดาห์ สภาพ
ภายในได้รับการประดับแบบเรียบๆ สวยงาม มีภาพที่บูชาใหญ่เป็นรูป
พระอมิตาภะ กวนอิน และตาศิ-ชิ (Amitabha, Kuanyin Ta-shih-chih)
และโดยเฉพาะมีภาพชุดของกวนอินแยกไว้ต่างหาก

อีกห้องหนึ่ง สมาชิกส่วนมากมีการศึกษาและความสนใจทางพุทธศาสนา เป็นอย่างดี นอกจากนี้ก็ยังมีห้องสมุดด้วย

สมาพันธ์ชาวพุทธ (The Buddhist Union) เดิมทีก่อตั้ง ขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๘ โดย คำแนะนำของพระคุณเจ้าภิกษุณารทะ ชาว ศรีลังกา แต่ที่รู้จักกันในนามแผนภาษาอังกฤษของสมาคมชาวพุทธ สิงคโปร์ (Singapore Buddhist Association) ซึ่งเป็น สมาพันธ์ของผู้พูดภาษาอังกฤษ ซึ่งมีพวกเชื้อสายสิงคโปร์ป็นอยู่ด้วย เป็นจำนวนมาก และมีสมาชิกทั้งหมดประมาณ ๕๐๐ คน ทั่วไปแล้ว สมาชิกที่กำหนดให้เป็นชาวจีน แต่ก็ได้รับการอุปถัมภ์จากประเทศต่างๆ ด้วย บรรดากิจกรรมที่กระทำนั้น มุ่งความสนใจส่วนใหญ่ในการให้ ความสะดวกในการปฏิบัติ การบริหารจัดการ และการกระทำพิธีเผา และ ฝังศพ พิธีฉลองแบบง่ายๆ และประหยัด แทนการทำพิธีที่ไม่เหมาะสม ฟุ่มเฟือย ไม่เป็นแบบของชาวพุทธ เช่น การบูชา การบูชาไฟ การ ทำพิธีและฉลอง เป็นต้น

สมาพันธ์ยังได้ก่อตั้งทุนสวัสดิการให้กับสมาชิก ก่อตั้งองค์การ สาขาชาวพุทธ นอกจากนี้ยังได้พยายามเพื่อจัดตั้งแผนทะเบียนสมรส ของคู่สมรสที่ได้ปฏิบัติตามธรรมเนียมพุทธศาสนาหรือของชาวจีน

สมาคมเวิร์ลด์เรด สวัสติกะ แห่งฮิลล์สตรีท (The World Red Swastika Society) คนมักจะถือเป็นพุทธสมาคมด้วย เหมือนกัน แต่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น แต่ว่าสมาคมมีความสนใจใน

พุทธศาสนาจาก สมาคมใหญ่ตั้งขึ้นที่ไต้หวัน (Tsinan) ในประเทศจีน ในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ และสาขาสิงคโปร์ในปี ๑๙๓๖ และต่อมาที่มะละกาปี ๑๙๔๗ กัวลาลัมเปอร์ ๑๙๔๘ และอโพร ๑๙๕๒ สมาชิกไม่จำกัดบุคคล ไม่ว่าจะรวยหรือจนไม่คำนึงถึงเพศ ซึ่งเป็นบุคคลที่มีนิสัยดี รักษากฎของลัทธิเต๋าอย่างจริงจัง และเต็มใจที่จะปฏิบัติตามกฎของสมาคม การเคร่งครัดต่อกฎเหล่านี้จะป้องกันมิให้เกิดการละเมิดขึ้นได้ และกล่าวได้ว่าโดยหลักการแล้วไม่ใช่เต๋า แต่ความสนใจทางธรรมครอบคลุมถึง ไม่เพียงแต่เต๋าและพุทธเท่านั้น ยังคลุมไปถึง อิสลาม คริสต์ และขงจื้อ การติดต่อกับชีวิตในโลกอื่นโดยผ่านทาง การเขียน ทำนองผีถ้วยแก้ว และ โดยการเขียนจากผู้เข้าทรง สมาชิกในปัจจุบันมีกว่า ๑,๐๐๐ คน วัตถุประสงค์ของสมาคม คือ

๑) การบูชาชิงซินเหลียน โลโซ (Chee Sing Sin Lian Lo Cho)

(แปลไว้ในจดหมายลับให้กับเรา โดยเป็นคำของผู้เป็นเจ้าของ)

๒) เพื่อแสดงถึงเต๋อันยิ่งใหญ่

๓) เพื่อส่งเสริมความสงบของชาวโลก

๔) เพื่อกำจัดทุกข์ที่เกิดบางครั้งบางคราว

ภายใต้วัตถุประสงค์นี้ งานบรรเทาทุกข์ได้ถูกกระทำกันในระหว่างสงครามที่แล้วในประเทศจีน และได้ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ประสบอุทกภัยในจีนและญี่ปุ่น เครื่องหมายสวัสดิะนั้น โดยทั่วไปถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์และโอบอ้อมอารี และยังได้ถูกสลักไว้ ณ

พระอรุระของพระพุทธรูปในโรงเรียนพุทธศาสนาบางแห่งด้วย อย่างไรก็ตามก็ตามเครื่องหมายนี้เป็นสัญลักษณ์ลึกลับทางศาสนาในสมัยโบราณ และไม่ได้เกี่ยวพันสมาคมสวัสดิเคแดงของโลกกับพุทธศาสนา และศาสนาอื่นอย่างใกล้ชิดมากนัก

ยังมีสมาคมและองค์การอีกจำนวนมากในสิงคโปร์ ซึ่งมีรายชื่อหัวหน้าสมาคมแจ้งอยู่ในภาคผนวกของหนังสือ Buddhism in Malaya

ชาวจีนส่วนใหญ่ไม่ใช่แต่จะอยู่ในสหพันธ์มาเลเซียเท่านั้น และในสหพันธ์เองก็เต็มไปด้วยโบสถ์มุสลิม วัดพุทธมีเพียงไม่กี่วัด ในบางเมืองเช่น มะละกาและปีนัง มีวัดพุทธและวัดจีนอยู่อย่างสง่า และปีนังเองก็อ้างว่าเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาในมาเลเซีย ถ้าคิดจำนวนวัดที่มีอยู่มากกว่าร้อยแล้วก็น่าจะเป็นความจริง เกาะปูลอร์เจราจัก (Pulou Jerajak) ซึ่งใช้เป็นสถานที่ตั้งบَابัด โรครีออน และวันโรค ได้ก่อตั้งพุทธสมาคมของตนเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๕ และได้สร้างวัดไว้วัดหนึ่งด้วย เลขานุการกล่าวว่า ในฐานะผู้อาศัยของหมู่บ้านนี้ กาลเวลาขึ้นอยู่กับเรา คือ ถ้าเวลาที่ว่างนี้ จะอุทิศให้กับศาสนาก็จะมีความเจริญอย่างยิ่ง

ลักษณะรูปร่างของสมาคม และองค์การดังกล่าวแล้วในสหพันธ์เองก็ไม่แตกต่างไปจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ถึงสมาคมและองค์การในสิงคโปร์ กล่าวโดยทั่วไป สมาคมที่มีหลักฐานมั่นคงดีทั้งหมดปฏิบัติและสอนพระพุทธศาสนาอย่างเป็นลำเป็นสัน และมีความน้อม

เสียงเพิ่มขึ้นในคำสอนของพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาท และลดลงในการปฏิบัติตามพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งไม่ใช่แบบพุทธศาสนาที่เคร่งครัด เลขาณูการสมาคมชาวพุทธภาคเหนือกล่าวว่า "เราอาจจะแบ่งพุทธศาสนาในมาเลเซียออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ชาวพุทธผู้บูชาไฟ และชาวพุทธผู้ไม่บูชาไฟ พวกแรกใช้จ่ายเงินและเวลามากมายในการจตุรพิธเวียนและเผาบ้านจำลอง ใครเล่าจะรู้ว่าพวกเขากำลังคิดอะไรและทำอะไรอยู่ พวกหลังนี้เหมือนกับสมาคมของเราซึ่งคัดค้านการกระทำอย่างนั้น และเชื่อว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกวัตถุประสงค์ของพุทธศาสนาที่แท้จริง สมาคมของเราก็หนักใจในการที่จะชี้แจงให้พวกเขาล้มเลิกการเผารูปกันเสียที่เห็นกันอยู่ตามวัดต่าง ๆ ในขณะนี้ ถ้าหากว่าเราขึ้นทำอย่างนั้นก็เท่ากับว่าเราตัดผู้สนับสนุนชาวจีนของเราไปเสีย เพราะดูเหมือนว่าพวกเขาจำเป็นต้องมีพิธีเช่นนี้อย่างขาดเสียไม่ได้ "

นอกจากนี้ พุทธสมาคมประจำเขตดังกล่าวมาแล้ว เมืองใหญ่ ๆ ทั้งหมดต่างก็มีกลุ่มชาวพุทธและสมาคมชาวพุทธของตนเอง ส่วนมากก็ตั้งอยู่ในบริเวณของวัดหรือในที่ ๆ ไม่ใช่วัดบ้าง

การจะเข้าใจว่า วัดนี้เป็นวัดจีนจากการมองภายนอก หรือแม้แต่จากข้างใน ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายเสมอไป และก็ไม่ควรจะสรุปความเร็วเกินไปว่า นี่เป็นวัดจีน เพราะมีหลังคามุงกระเบื้องทรงแหลม และมีการประดับประดาอย่างสวยงาม และเป็นวัดของชาวพุทธ มีวัดเป็นจำนวนมากทีเดียวที่มีลักษณะ และมีชื่อในทะเบียนคล้ายวัดพุทธซึ่งอยู่ถัดไป แต่แล้วกลับเป็นว่าเป็นวัดที่นับถือและบูชาเทพเจ้า และบน

แทนบูชาที่ไม่มีสิ่งใดที่ถือว่าเป็นรูปของพระศากยมุนี พระอมิตาภะ หรือ พระอรหันต์องค์ใดองค์หนึ่งเลย นักเขียนบางคนถือเป็นกฎเคร่งครัด ในการกำหนดว่าวัดใดจะเป็นวัดพุทธ ในปี ค.ศ. ๑๘๕๔ เมื่อได้ เกิดมีวัดเป็นจำนวนมากมาเกิดขึ้นในกลุ่มของชาวจีน มร. เดนนิส (Dennis) เขียนไว้ในพจนานุกรมฉบับย่อของเขาว่า

" ไม่มีวัดพุทธวัดใดที่เหมาะสมที่จะเรียกว่าเป็นวัดพุทธมีอยู่ใน มาเลเซียในสมัยอังกฤษปกครองเลย แต่ว่าวัดจีนก็ได้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนได้อยู่ "

ข้อนี้ไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะอย่างน้อยในขณะนี้ยังมีวัดชาวลังกาอยู่วัดหนึ่ง นอกจากนี้ก็มีวัดจีนและวัดอื่นๆ ที่ได้ถือกันว่าเป็นวัดพุทธมาเป็นเวลานานแล้ว ตัวอย่างเช่นวัดเซงฮุนเตง (Cheng Hoon Teng) ในมะละกา กล่าวกันว่า ได้ก่อตั้งขึ้นโดยพระภิกษุในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และได้รับการซ่อมแซมใหม่โดยญาติของปกครองมะละกาเชื้อสายจีนคนที่ ๒ มะละกาฉานลาคิ้ว (Chan Lak Kou) ในวัดมีภาพเขียนที่น่าสนใจหลายภาพ และรูปทองเหลืองซึ่งเป็นรูปของกวนอิน (Kuan Yin) อยู่ด้านหลังของห้องประชุม ศูนย์พุทธศาสนาของชาวจีน กระจัดกระจายกันอยู่ทั่วไปในสหพันธ์มาเลเซีย ขอกล่าวทางเหนือซึ่งมีอิทธิพล แหล่งข่าวที่ดีที่สุดก็คือ ศูนย์พุทธศาสนาประจำถิ่นขององค์การพุทธสัมพันธ์ของโลก ซึ่งตั้งอยู่ที่สิงคโปร์ กัวลาลัมเปอร์ มะละกาและปีนัง การประชุมครั้งแรกขององค์การสำคัญนี้

จัดขึ้นที่ศรีลังกาในปี ๑๕๕๐ ต่อจากนั้นก็ได้มีการจัดตั้งศูนย์พุทธศาสนา
ขึ้นในประเทศไทย พม่า เวียดนาม เขมร ลาว ศรีลังกา เนปาล
และญี่ปุ่น แต่ไม่มีพุทธสมาคมดังกล่าวในอินเดีย จีน เกาหลี มงโกเลีย
หรือทิเบต เพราะฉะนั้นในขณะนั้นจะเป็นระยะฟื้นฟูของประเทศที่
นับถือพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แต่ว่าความสนใจนั้นดูจะมุ่งที่ความกระตือ
รือร้น และความสามารถในการรวมกลุ่มกันมากกว่าที่จะเพ่งในนิภายใด
นิภายหนึ่ง เปิดรับสมาชิกทั่วไป ศูนย์พุทธศาสนาในมาเลเซียซึ่งรวม
ของชาวจีน พม่า ศรีลังกา และไทยเข้าด้วย ในจำนวนนั้น ๕๕% เป็น
ชาวจีน โดยทั่วไปกลุ่มชาวพุทธ สมาคมและวัดที่สำคัญๆ จะเข้าสังกัด
เป็นสมาชิกของศูนย์พุทธศาสนาประจำเขต องค์กรนี้เป็นองค์กรใหม่
เป็นองค์กรนานาชาติ และไม่มีอิทธิพลใดๆ หนุนหลัง และช่วยเหลือ
ชาวพุทธมาเลเซียในขณะที่เขาต้องการรวมกลุ่มพวกเขาเข้าด้วยกัน

พุทธศาสนาในมาเลเซียเป็นมหายานเป็นส่วนใหญ่ คือไม่มีวัด
ฝ่ายเถรวาทของชาวจีนเลย ถึงแม้จะมีการเรียนบาลีและเรียนเกี่ยวกับ
พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท หรือหินยานบ้างก็ตาม ไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าว
ถึงวัดฝ่ายเถรวาท คนเชื้อชาติอื่นๆ ซึ่งอุปถัมภ์โดยชาวจีน โดยเฉพาะ
ในวันศาสนพิธี และกล่าวกันว่า ชาวจีนชั้นกลางที่มีการศึกษากำลัง
หันมาสนใจพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมากขึ้น เราไม่ได้มีโอกาสเห็นเป็น
การส่วนตัวถึงการขยายตัวของพระพุทธรูปศาสนา นี้ ตรงกันข้าม สิ่งที่ทำให้
เกิดความสนใจต่อนักสังเกตการณ์ภายนอกก็คือ การที่ชาวจีนยุคใหม่ใน
ส่วนนี้ของโลก กำลังเริ่มเกี่ยวข้องกับความเชื่อและขนบธรรมเนียมสมัย

โบราณ และตีมูลค่าในเรื่องปริัมปราเกี่ยวกับศาสนาของพวกเขายิ่งขึ้น

บทบาทของชาวพม่า

ชาวพม่าเป็นเพียงชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่ในมาเลเซียซึ่งมีพลเมืองมากกว่า ๗๐ สัญชาติ ในสิงคโปร์ และในตัวตนพันธ์เองมีไม่ต่ำกว่า ๒๐๐

ในปีนัง มีชาวพม่าเพียง ๒๕ คน มีเพียงไม่กี่คนที่สามารถพูดภาษาของตนได้ ทั่วมาเลเซียมีวัดพม่าเพียงวัดเดียวที่ถนนพม่า (Burma Lane) ปีนัง ตั้งมา ๑๑๗ ปีแล้ว ซึ่งนับว่าเป็นวัดฝ่ายเถรวาทที่เก่าแก่ที่สุดในมาเลเซีย ตรงกันข้ามอีกด้านหนึ่งของวัดพม่าก็เป็นที่ตั้งของวัดชาวลังกา ทั้งนี้เพราะถนนได้ถูกตัดใหม่ เดิมทีก็คงจะตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน หัวหน้าสงฆ์พม่าคือพระคุณท่าน อุ.ซากะยา (U.Zagaya) มีอายุ ๗๗ ปี และบวชได้ ๔๒ พรรษา ผู้ช่วยของท่าน คือ ท่าน อุ. วิมาลา (U. Wimala) อายุอ่อนท่านเจ้าอาวาสราว ๑๐ ปี แต่ได้อุปสมบทอยู่เป็นเวลา ๔๕ พรรษา และได้พำนักอยู่ที่ปีนังเป็นเวลา ๓๗ ปี พระทั้งสองนี้พูดภาษามาเลเซียได้ไม่เหมือนกับพระไทยซึ่งพูดและสอนด้วยภาษาสกเกียน ทั้งนี้ก็คงเป็นเพราะว่าภาษาแต่จิ๋ว ซึ่งใช้อยู่ในกรุงเทพมีความคล้ายคลึงกันกับเป็นภาษาสกเกียน

ในสิงคโปร์ มีวัดพม่าอยู่วัดเดียวที่ถนนกินตา (Kinta) ไม่มีพระอาศัยอยู่ วัดในปัจจุบันอยู่ในความปกครองของเอกชน พระพม่าที่มีอยู่องค์เดียวก็ไม่เกี่ยวข้องกับวัด และท่านก็มีแผนที่จะก่อตั้งวัดของ

ท่านเองขึ้นมาใหม่ และตั้งคณะสอนพุทธศาสนาและวัดขึ้น คำสอน
ในแบบพม่าก็คือนิกายเถรวาท เมื่อเทียบกับเถรวาทที่สอนอยู่ใน
มาเลเซียก็ไม่ต่างกันนัก แท้จริงแล้วด้วยมาตรฐานการศึกษาที่ต่ำของ
ประชาชน และด้วยความยุ่งยากในด้านภาษาพูด เป็นการยากที่จะหา
ความแตกต่างของคำสอนซึ่งมีอยู่ในนิกายต่างๆ และโดยทั่วไปประชาชน
ก็ศึกษาเรื่องของพุทธศาสนาจากบุคคลผู้มีหน้าที่สอน โดยเฉพาะเท่านั้น

บทบาทของชาวลังกา

จำนวนชาวพุทธศรีลังกาในมาเลเซีย ไม่ได้จำนวนที่แน่นอน แต่
คาดว่ามียู่ประมาณ ๑,๐๐๐ คน ในสิงคโปร์ และไม่เกิน ๓,๕๐๐ คน
ในสหพันธรัฐมาเลเซีย ในบรรดาคนเหล่านั้น มีแพทย์ นักกฎหมาย นัก
การค้า และข้าราชการ และส่วนมากก็ดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับการค้าเพชร
พลอย มีวัดชาวศรีลังกาแท้ ๆ อยู่เพียง ๒ วัดเท่านั้นในสหพันธ
รัฐมาเลเซีย นับว่าเป็นเรื่องแปลก เมื่อคำนึงถึงบทบาทที่ชาวศรีลังกามีอยู่
ต่อพระพุทธศาสนา ส่วนมากแล้วพระและประชาชนชาวศรีลังกามักจะ
สนใจในเรื่องราวของตน ๆ คือ พร้อมทั้งจะร่วมประชุมกัน โดยจะเกี่ยว
กับเรื่องศาสนามากกว่าเรื่องความเป็นอยู่ นอกจากนี้ พวกเขายังมีความรู้
ด้านภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี

ไม่ทราบว่ามีใครเป็นพระชาวลังกาคนแรกที่มาสู่มาเลเซีย ท่าน
ธรรมปาละผู้ซึ่งก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ์ได้มาสู่ปีนังเมื่อศตวรรษที่แล้ว
และวัดชาวลังกาที่ เทมเปิล โรด กัวลาลัมเปอร์ สร้างในปี ค. ศ.

๑๘๘๔ (และ) เป็นวัดฝ่ายเถรวาทที่เก่าแก่ที่สุดในมาเลเซีย

ในปีนัง ท่านคุณารัตนะแห่งวัดมหินทรามะ (Mahindarama) ได้ไปเยือนวัด (มหายาน) ของพุทธสมาคมปีนัง ซึ่ง ณ ที่นั่นท่านได้แสดงธรรมและตอบปัญหาธรรมต่างๆ อย่างที่ท่านกล่าวแล้วว่า ไม่ว่าจะ เป็นมหายานหรือหินยาน ก็เป็นอย่างเดียวกัน แม้ว่าสมาคมจะปฏิบัติตามแบบมหายาน แต่ถึงกระนั้นพวกเขาก็ดูสนใจในการแสดงของข้าพเจ้า นับว่าเป็นเรื่องแปลกทีเดียว สมาคมชาวพุทธปีนัง ได้ก่อตั้งขึ้นโดยคำแนะนำของภิกษุชาวศรีลังกา ชื่อว่า ท่าน เปรมรัตน์เถระ (Pemarātana Thera) ซึ่งได้มาสู่ปีนัง ในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ และ ได้ทำงานเกี่ยวกับศาสนาไว้อย่างมากมายในภาคนี้ของโลก ท่านได้ถึงแก่กรรมโดยการงานหนักเกินไปในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ดังกล่าวแล้วในตอนบทบาทของชาวจีนว่า ปีนังยังคงรักษาความเป็นผู้นำในพุทธศาสนาในแถบนี้อยู่ตามเคย

ในสิงคโปร์วัดศรีลังการามยณะ (Sri Lankaramayana)

ที่ถนนเซนตมิเชลส์ เป็นศูนย์พุทธศาสนาของสมาคมชาวพุทธประจำสิงคโปร์ ซึ่งมีสาขาอยู่มากมาย สมาคมใหญ่เป็นชาวศรีลังกาทั้งหมด มีชาวจีนเพียง ๔ คนเท่านั้น มีสมาชิก ๒๕๐ คน โดยที่ไม่มีโรงเรียนชาวศรีลังกา และไม่มีการส่งเสริมวัฒนธรรมกันในสิงคโปร์ จึงปรากฏว่าเด็กๆ ชาวศรีลังกาเติบโตขึ้นโดยขาดความรู้ด้านภาษาและวัฒนธรรมไปอย่างน่าเสียดาย แต่บัดนี้ได้เริ่มมีการเรียนและการสอนขึ้นภายในวัดบ้างแล้ว นอกจากนี้ยังมีแผนกสุภาพสตรี เพื่อใช้เป็นที่ศึกษาและไหว้

พระสวดมนต์ต่างหาก และยังมีแผนกศึกษาภาษาบาลีอีกแผนกหนึ่งด้วย แม้จะเป็นฝ่ายเถรวาทก็ต้อนรับทุก ๆ คน และพระภิกษุในวัดนี้ ก็ได้เข้าร่วมกิจกรรมกับพุทธสมาคมต่างๆ ในสิงคโปร์ซึ่งเป็นฝ่ายมหายาน อยู่เสมอ

สะสานะภี วารธิ วาทนะ (Sasanadhi Wardhi Wardana) เป็นพุทธสมาคมชาวศรีลังกา ตั้งขึ้นเมื่อปลายศตวรรษที่แล้ว และตั้งอยู่ในตึกของวัดพุทธในถนนเทมเปิล กัวลาลัมเปอร์ ในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ บัดนี้มีสมาชิกกว่า ๒๐๐ คน และเป็นที่ประชุมของแผนกซีเลงกอร์ (Selengor) ของสมาคมพุทธสัมพันธ์แห่งโลก ซึ่งมีสมาชิกไม่ต่ำกว่า ๑,๘๐๐ คน ศูนย์นี้ได้รับการต้อนรับจากหนังสือพิมพ์อย่างมากมาย ในการรับชาวยุโรป ๒ คน คือนายอิริคฮอลแลนด์ และนายโรเจอร์ วัตเคย์ เป็นอนุคาริกะ คือขึ้นเตรียมตัวเป็นสามเณรและพระภิกษุต่อไป

มีวัดพุทธของชาวศรีลังกา วัดเล็กๆ อยู่วัดหนึ่ง ที่เซนตุล (Sentul) ตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๘ วัดอุประสงค์ส่วนใหญ่ เพื่อใช้เป็นทีปฏิบัติศาสนกิจของชาวพุทธที่ทำงานรถไฟ ที่ถนนอัสสัม ในไทป์ มีวัดอยู่วัดหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันดำเนินการโดยพระศรีลังกาและพระไทย วัดนี้สร้างขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๑ ต้นโพธิซึ่งได้นำมาจากศรีลังกาในปี ๑๙๕๓ และได้ปลูกไว้ในบริเวณวัด บัดนี้ได้มีกิ่งก้านสาขาใหญ่โตและเป็นที่รู้จักดีของพวกชาวพุทธในมาเลเซีย

การเข้ามาบวชเป็นอนุคาริกะของชาวยุโรป ๒ คน ที่กล่าวแล้ว

ได้มีขึ้นในปี ๑๕๕๕ ในเดือนกุมภาพันธ์ มร. อีริกฮอลแลนด์ อายุ ๒๑ ปี รัชการในกองทัพอังกฤษประจำมาเลเซีย ได้รับเป็นอนาคาริกที่วัดพุทธ ที่กัวลาลัมเปอร์ มีคนประมาณ ๑๐๐ คน ซึ่งมีเชื้อชาติต่างๆ เข้ามาร่วมพิธีด้วย มร. ฮอลแลนด์ ได้กล่าวคำรับศีล ๑๐ เป็นภาษาบาลีและได้ปราศรัยต่อที่ประชุมด้วยภาษาอังกฤษ อีกหนึ่งเดือนต่อมา ณ วัดเดียวกันนี้ มร. โรเจอร์ วัดเลย์ อายุ ๒๐ ปี รัชการในมาเลเซีย ได้เข้าเป็นอนาคาริกอีกคนหนึ่ง เขากล่าวว่า เขาได้เลื่อมใสในพุทธศาสนาเมื่อ ๓ ปีก่อน โดยได้เข้าร่วมอยู่ในพุทธสมาคมลอนดอน เมื่อจำเป็นจะต้องกลับบ้าน เพื่อการศึกษาทางแพทย์ ก็เป็นโอกาสดีที่จะได้เป็นพระภิกษุอย่างสมบูรณ์เสียที มีตัวอย่างที่น่าตื่นใจที่ชาวยุโรปได้ปฏิบัติกันในตะวันออกไกล และเฉพาะภาคพื้นนี้ ขององเชียง (Song Ong Siang) ได้อ้างถึงถึงในหนังสือ ๑๐๐ ปี ของชาวจีนในสิงคโปร์ของเขา เขาได้กล่าวว่างานที่ระลึกการก่อตั้งคณะเผยแผ่พุทธศาสนา เป็นครั้งแรกในฮาเวลลอคโรค ซึ่งจัดขึ้นเมื่อปี ๑๕๐๔ บันทึกได้กล่าวว่คณะเผยแผ่ศาสนาได้เริ่มโดยชาวไอริชซึ่งรู้จักกันในนามว่า ท่านอุรธรรมโลก ในโอกาสวันทีระลึก ได้มีชาวยุโรปอีกท่านหนึ่ง กล่าวกันว่า เป็นนายตำรวจอยู่ที่ปีนัง ได้รับการอุปสมบท และต่อมาก็ได้กลับไปปีนัง เพื่อการศึกษาและปฏิบัติกิจของพุทธศาสนาต่อไป ในพิธีนั้นมีชาวยุโรป ๒-๓ คน ที่รู้สึกตื่นเต้นและอัศจรรย์ใจ ที่ได้เห็นชาวยุโรปก้มลงกราบรูป "ไม้และหิน"

บทบาทของชาวไทย

พุทธสมาคมของชาวไทย มีบทบาทที่น่าสนใจที่สุดในภาคนี้ เพราะมีการสอนศาสนาฝ่ายเถรวาทกันอย่างจริงจัง และมีพุทธรูปซึ่งมีความสวยงามเป็นพิเศษ และมีประวัติเกี่ยวพันถึงประวัติศาสตร์ภาคเหนือของมาเลเซียอย่างใกล้ชิด ความจริงแล้ว บทบาทนี้ได้มีมาก่อนสนธิสัญญากรุงเทพฯ ปี ๑๘๐๕ ที่ระบุว่า ให้รัฐทางภาคเหนือของเปลิสเคดาห์ กั้นตันและตรังกานูเป็นของอังกฤษ แม้ในปัจจุบันก็ยังมีอิทธิพลของไทยอยู่อย่างมากภายในภาคเหนือของมาเลเซีย ตัวอย่างเช่น รัฐเคดาห์เอง มีชาวไทยถึง ๑๐,๐๐๐ คน ชาวไทยทั้งหมดในมาเลเซียมีประมาณ ๒๐,๐๐๐ คน ผู้เชี่ยวชาญผู้หนึ่งได้เขียนถึงเราว่า รัฐเคดาห์ดูเหมือนจะเป็นทางผ่านระหว่างพุทธกับอิสลาม ครั้งหนึ่งชาวเคดาห์พูดภาษาไทยภาคใต้ และเป็นชาวพุทธ แต่ว่าภาษามาเลย์และศาสนาอิสลามได้แผ่ปกคลุมมากขึ้นทุกที ในปัจจุบัน พวกเขาอยู่ตามชายฝั่งทะเล เป็นมุสลิม และพูดภาษามาเลย์ พวกหัวหน้าหมู่บ้านเป็นชาวพุทธ และพูดภาษาไทย ไม่ต้องสงสัยเลยว่าอิทธิพลของไทย ได้เป็นไปอย่างมากมาย ทั้งด้านศาสนา และการดำเนินชีวิต สุดด้านแห่งรัฐเคดาห์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องของตวนกู้อับดุลรามาน ก็ได้รับการเลี้ยงดูโดยราชสำนักไทย

ในสิงคโปร์มีชาวไทยไม่เกิน ๑๐๐ คน และมีวัดไทยอยู่เพียงวัดเดียว ที่ถนนซิลัตติ (Silat)

กฎหมายคณะสงฆ์ของไทยเป็นกฎหมายเก่าและค่อนข้างสับสน

แต่ก็มีข้อความชัดเจนเกี่ยวกับการครอบครองวัดและการดำเนินงานของวัด ในประเทศไทยที่สำหรับสร้างวัด โดยปกติแล้วบริจาคโดยพระเจ้าแผ่นดิน และข้าราชการชั้นสูง วัดและสมบัติของวัดตกเป็นของสงฆ์หรือคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นประธานโดยสมเด็จพระสังฆราช

วัดที่ถนนชิดตึก ไม่ใหญ่และสวยงามนัก แต่นักตั้งอยู่บนยอดเขา มีหลังคาทรงแหลมเด่น ซึ่งสูงแหลมลาดแบบทรงไทย ที่ถนนใหญ่มองไม่เห็นวัดเลย ฉะนั้น ชาวจีนที่อยู่ในสิงคโปร์ส่วนมาก จึงไม่รู้ว่ามีวัดอยู่ที่นั่นกล่าวกันว่าปี ๒๒๗ อันเป็นปีลพบุรีเป็นกฏเคร่งครัดสำหรับพระภิกษุในวัดนี้และที่อื่นในภาคนี้ และเราได้พบกับชาวต่างชาติผู้หนึ่งซึ่งกำลังรับการฝึกอบรมเป็นพระภิกษุอยู่ในวัดไทย และเขาได้กล่าวว่าเขาได้พิจารณาแล้วว่า การฝึกอบรมที่ดีเลิศเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน

ที่มาเลเซีย มีวัดไทยอยู่เป็นจำนวนมาก ในกัวลาลัมเปอร์มี ๒ วัด อีโปร์ ๒ วัด ไทปิง ๑ วัด ปีนัง ๓ วัด อลอสตาร์ ๑๕ วัด จังหวัดเวสต์แลง ๒ วัด เปลิส ๒ วัด เปร์ล ๕ วัด วัดบาเกอร์ บารตาร์ (Baker Batar) ที่อลอสตาร์ มีอายุเก่าแก่มาก ๑๑๗ และได้รับการซ่อมแซมหลายปีมาแล้ว ส่วนใหญ่โดยการอุปถัมภ์ของเชเมนจาလာ (Che Menjalara) สุนตาน่า แห่งเคดาห์ เป็นสุภาพสตรีชาวไทยที่สูงศักดิ์คนหนึ่งในจำนวน ๔ คน ซึ่งเป็นชายาของสุลต่านอับดุล ฮามิด ฮาลิมซาร์ และเป็นภรรยาของควนกู อับดุลรามาน นายกรัฐมนตรีปัจจุบันของมาเลเซีย อลอสตาร์ก็เป็นศูนย์พุทธศาสนาศูนย์หนึ่ง ของ

ชาวไทยเหมือนกันและเป็นสถานที่สอบไล่ของพระภิกษุ ซึ่งจัดขึ้นโดยแม่กองธรรมและบาลีสำหรับการศึกษาของพระภิกษุสามเณร จึงเดินทางมาจากประเทศไทย นักเรียนจะสอบธรรมะ ๓ ชั้นก่อน การบวชเป็นพระถ้าว่าเขาสามารถก็จะเข้าสอบบาลีต่อไป หลังจากที่ได้ศึกษาแล้ว ๓ ปี ถ้าสอบบาลีได้ก็จะได้ยศว่า มหานาหน้าชื่อของผู้สอบได้นั้น คำว่าพระหมายถึงนักบวช ครู เป็นเช่นบรรดาศักดิ์ ที่พระราชทานแก่พระภิกษุ ผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ในศาสนา ภิกษุที่ได้รับยศนี้ก็จะได้นามว่า พระครู

มีพระพุทธรูปที่สวยงาม ประดิษฐานอยู่ที่วัดไทยในมาเลเซีย แต่ที่มีมากที่สุดที่วัดจีน คือ วัดอะเยอฮิตัม (Ayer Hitum) ปีนัง มีพุทธรูปแบบไทย ที่เก่าๆ และดั้งเดิมเพียงไม่กี่องค์ ส่วนมากเป็นแบบจำลอง ชาวไทยได้จำลอง และหล่อพุทธรูปด้วยทองเหลืองมากกว่า ๑,๐๐๐ ปีแล้ว และมีคุณค่ามหาศาล ซึ่งปรากฏแก่พิภพกันทั่วโลก เป็นอย่างดี บรรดาพุทธรูปเก่า ๆ ส่วนมากอยู่ในประเทศไทย กล่าวกันว่าพุทธรูปมีมากกว่าคนไทยในประเทศไทยเสียอีก ที่นี้ไม่อาจจะให้รายละเอียดเกี่ยวกับชนิดของพุทธรูปได้ ซึ่งเราอาจจะได้เคยเห็นแล้วในมาเลเซีย กล่าวสั้นก็คือมีอยู่ ๕ ชนิดด้วยกัน คือ

๑. แบบ เชียงแสน (ค.ศ. ๑๑-๑๖)
๒. แบบ สุโขทัย (ค.ศ. ๑๓-๑๕)
๓. แบบ อุทอง (ค.ศ. ๑๓-๑๕)
๔. แบบ อโยธยา (ค.ศ. ๑๓๕๐-๑๓๖๗)

๕. แบบ รัตนโกสินทร์ (ค.ศ. ๑๗๘๒-๑๘๖๘)

กรมศิลปากร มีหนังสือคู่มือแกะสลักและพุทธรูปบูชาอย่างดีอยู่
๒ เล่ม ซึ่งหารายละเอียดได้จากหนังสือนั้น.